

ODDELEK ZA ROMANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI
FILOZOFSE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Mitja Skubic

ROMANSKI JEZIKI

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1952

1952

1952

ODDELEK ZA ROMANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI
FILOZOFSE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Mitja Skubic

ROMANSKI JEZIKI

LJUBLJANA, 2002

5410105

Prof. dr. Mitja Skubic

ROMANSKI JEZIKI

(2., predelana izdaja)

Izdala: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Oddelek za romanske jezike in književnosti

Recenzent: prof. dr. Pavao Tekavčić

Za tiskovno komisijo Filozofske fakultete: prof. dr. Miran Hladnik

Tiskala Birografika Bori, Ljubljana

400 izvodov

541019

05-02-2002

0 200202008

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.13(075.8)

SKUBIC, Mitja

Romanski jeziki / Mitja Skubic. – Ljubljana : Filozofska
fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, 2002

ISBN 961-237-004-4

115930880

Spremna beseda

Učbenik ROMANSKI JEZIKI, zgoščena predelava 1. izdaje iz leta 1988, je namenjen vam, študentom romanskih jezikov, in skuša v obsegu, ki ga pač učbenik dovoljuje, predstaviti današnje stanje romanskega jezikovnega sveta. Zamišljam si, da je vaše znanje latinščine dovolj trdno, da lahko vseskozi primerjamo, saj imamo romanske jezike za današnjo stopnjo govornene latinščine in potemtakem lahko sledimo njihovi razvojni poti od prvih zapisov do naših dni. Obenem in predvsem pa naj učbenik vzpodbuja primerjanje med romanskimi jeziki, saj je s primerjavo mogoče marsikaj osvetliti tudi v jeziku, ki ste si ga izbrali za svoj študij. Latinščina se je razširila na različna ozemlja, prišla je v stik z različnimi jeziki, se obogatila z njihovimi jezikovnimi prvinami, v različnih dobah pa doživela močne socialne pretrese; dovolj je pomisliti na dobo preseljevanja narodov in ob tem na konec neke, čeprav samo relativne jezikovne enotnosti. Od tedaj dalje živi vsak romanski jezik svoje življenje, na njegovo podobo skozi stoletja pa zmeraj vpliva sociolingvistična situacija, naj že bo brutalna invazija ali morda politična, kulturna premoč kakega drugega naroda. Iz evropske kulturne zgodovine pa vemo, da so posamezni romanski jeziki tudi jezikovno posebej zaznamovali kakšno dobo, tako na primer italijanščina Renesanso, ali pa je viden tak vpliv v kakem območju človeške aktivnosti. Jezik ni zgolj jezikoslovna kategorija.

Vsa jezikovna vprašanja niso enako pomembna v vseh jezikih; zato so tudi različno osvetljena. Shema na začetku je res samo shema in enako kot obe kazali na koncu, stvarno in besedno, služi lažji uporabnosti. Nekatera velika vprašanja romanistike se sheme ne držijo preveč: gre pač za močno razvejana in zapletena vprašanja, tako n. pr. predstavitev balkanske lingvistike ali pa vprašanje klasifikacije romanskih govorov v alpskem svetu. Da mora učbenik, ki nastaja na slovenskih tleh, posvetiti nekaj več pozornosti furlanščini in

romanskim govorom na etnično in jezikovno stičnem ozemlju ali celo takem, kjer biva slovenska etnija skupaj z eno od romanskih, se mi zdi razumljivo in nujno. Učbenik namenja seveda največ strani jezikom, ki jih študirate; ker pa jezikoslovje jezikov že dolgo ne deli več na majhne in velike, skuša opozoriti na posebnosti, v katerem koli jeziku se že pojavijo. Jeziki so si med seboj neenake teže, kar zadeva sociolingvistično stanje, so pa docela enakopravni z jezikoslovnega stališča.

Sociolingvistični analizi in jezikoslovni predstavitvi jezikov je dodanih nekaj malega besedil, predvsem iz najstarejše dobe. Odsotnost sodobnih tekstov pa bo odtehtal kratek odlomek iz Flaubertove *Madame Bovary*: francoski izvirnik in prevodi v romanske jezike naj bodo izziv za jezikoslovno vzporejanje, s čimer si boste najbolje ustvarili podobo skladnosti in razhajanj med njimi. Tako tehtanje pa je ravno zamisel in vodilo tega učbenika in, o tem sem prepričan, spodbuda za vaš poglobljeni študij romanskih jezikov.

V prijetno dolžnost mi je, da se lahko zahvalim recenzentu, prof. dr. Pavlu Tekavčiču, ki mi je ob branju rokopisa dal številne napotke in izrazil kritične opombe, kar je izločilo marsikatero pomanjkljivost in nedoslednost.

V Ljubljani, jeseni 2001

Avtor

Kratice, krajšave, znaki

ROMANSKI SVET

lat.	latinščina, latinsko
roman.	romansko
rom.	romunščina, romunsko
dakorom.	dakoromunsko
arom.	aromunsko
megl. rom.	meglenitsko romunsko
istrorom.	istroromunsko
dalm.	dalmatsko
istr.	istroromansko/istriotsko

SLOVANSKI SVET

slov.	slovansko
sl.	slovensko
hr.	hrvaško
sr.	srbsko
blg.	bolgarsko
mak.	makedonsko

GERMANSKI SVET

italorom.	italoromanščina	germ.	germansko
it.	italijanščina, italijansko	frank.	frankovsko
sev.it.	severnoitalijansko	lang.	langobardsko
ben.	beneško	got.	(zahodno)gotško
lomb.	lombardsko	angl.	angleško
piem.	piemonteško	flam.	flamsko/nizozemsko
lig.	ligursko	nem.	nemško
tosk.	toskansko		
napol.	napolitansko		
sic.	sicilijansko	alb.	albansko

KELTSKI SVET

frl.	furlanščina, furlansko		
lad.	ladinsko (v Dolomitih)	kelt.	keltsko
retor.	retoromansko	gal.	galsko
eng.	engadinsko	ir.	irsko
		valiž.	valižansko

galorom. galoromanščina, galoromansko

fr. francoščina, francosko

NEINDOEVRPSKI SVET

okc. okcitanščina, okcitansko

prov. provansalščina, provansalsko

ar. arabsko

gask. gaskonjsko

špar. španskoarabsko

fr.prov. frankoprovansalsko

bask. baskovsko

madž. madžarsko

iberorom. iberoromanščina, iberoromansko

kast. kastiljščina, kastiljsko, špansko

arag. aragonsko

astur. asturijsko

st. staro

mozar. mozarabščina, mozarabsko

mod. moderno

kat. katalonščina, katalonsko

lit. literarno, knjižno

pt. portugalščina, portugalsko

galic. galicijščina, galicijsko

Kratice

gl.	glej!
prim., cf.	primerjaj!, confer!
gl. tč.	glej točko v <i>Uvodu v romansko jezikoslovje</i> , 3. izd.
prim. fr., it.	primerjaj razdelek v poglavju o francoščini, it. ...

s.v.	glej <i>sub voce</i> , <i>pod geslom</i> !
------	--

PATREM, PATRE	potrjena lat. oblika
*ÖVU	nepotrjena, domnevna lat. oblika

>	se nadaljuje, se razvije v
<	prihaja etimološko iz

/s, z/	fonološka vrednost
[šóz]	fonetični izgovor
[č], [ć]	palatalni nezveneči zlitnik
[đ], [dž]	palatalni zveneči zlitnik
[ə]	oslabljena <i>a</i> , <i>e</i> : fr. <i>de</i> , rom. <i>casă</i>
[θ]	interdental v kast.

m	samostalni ali oblika pridevnika v moškem spolu
f	samostalni ali oblika pridevnika v ženskem spolu
n	samostalni ali oblika pridevnika v srednjem spolu

ed.	ednina
mn.	množina

top.	toponim, krajevno ime
------	-----------------------

Druge kratice so splošno znane in bodo brez težav razumljive. Nekaj manj rabljenih znakov bo pojasnjenih v besedilu.

Shema

Jezik kot družbena kategorija

1. Ime obravnavanega romanskega jezika
2. Zgodovina ozemlja, kjer ta jezik živi
 - 2.1 *Romanus, Vlah*
3. Predzgodovina jezika - substrati
 - 3.1 etruščanski substrat
 - 3.2 iberski in ligurski substrat
 - 3.3 keltski, galski substrat
 - 3.4 *linguistique balkanique*
 - 3.5 grški substrat
4. Zgodovina jezika - superstrati in adstrati
 - 4.1 baskovski adstrat
 - 4.2 germanski superstrat
 - 4.2.1 krajevna in osebna imena
 - 4.3 arabski superstrat
 - 4.3.1 krajevna in osebna imena
 - 4.4 grški superstrat
 - 4.5 slovanski superstrat
5. Razširjenost jezika danes
 - 5.1 sociolingvistični status jezika
 - 5.2 moldavščina
6. Drugojezične etnije na območju romanskega jezika
 - 6.1 sociolingvistični status teh etnij
7. Problemi klasifikacije jezika; značilne črte neke širše jezikovne sfere
 - 7.1 arhaične črte v jeziku
 - 7.2 skladnosti in razhajanja posameznih delov Romanije
 - 7.3 *la questione ladina*
8. Prvi pisani dokumenti v ljudskem jeziku
 - 8.1 drobci v latinskih besedilih
 - 8.2 pričevanja, pravna pisanja, glose

8.3 najstarejša dela z literarnimi težnjami

9. Iskanje skupnega knjižnega jezika
10. Uveljavitev knjižne norme
11. Narečja in knjižni jezik
12. Knjižni jezik in pokrajinske variante
13. Narečja

Jezik kot sistem

14 - 15 Glasoslovje

14. Samoglasniki

- 14.1 naglašeni samoglasniki
- 14.2 romanski dvoglasniki
- 14.3 pojavi palatalizacije samoglasnikov
 - 14.3.1 palatalizacija velarnih samoglasnikov /ü/, /ö/
- 14.4 pojavi metafonije
- 14.5 nosni samoglasniki
 - 14.5.1 nosni dvoglasniki
- 14.6 nenaglašeni samoglasniki
 - 14.6.1 pred naglasom
 - 14.6.2 sredi besede - sinkopa
 - 14.6.3 končni samoglasniki
- 14.7 polglasnik
- 14.8 lat. dvoglasnik AU

15. Soglasniki

- 15.1 nezveneči soglasniki v medsamoglasniškem položaju
 - 15.1.1 sonorizacija; s, z: fonema ali glasova?
 - 15.1.2 lenizacija; popolna asimilacija
- 15.2 pojavi palatalizacije in sibilantizacije – panromanska palatalizacija
 - 15.2.1 ohranjanje velara pred svetlimi samoglasniki
 - 15.2.2 čisti palatal: IAM ya
 - 15.2.3 velar v zvezah CA-, GA-

- 15.3 rotacizem - sonant *r*
- 15.4 končni soglasniki - končni -s
- 15.5 dvojni soglasniki
- 15.3.1 -LL- v *dd̄* (sardsko, sicilijansko)
- 15.6 soglasniške skupine
 - 15.6.1 z likvido *l*
 - 15.6.2 regresivna in progresivna asimilacija: -PT -, -KT-, -KS-
 - 15.6.3 siceršnje nenavadne soglasniške skupine: ST
- 16 - 23 Besedje in pomenoslovje
- 16. Teža latinske tradicije, latinizmi, *cultismos*
- 17. Grški leksikalni fond
- 18. Germanski leksikalni fond
 - 18.1 frankovski leksikalni vpliv
 - 18.2 langobardski leksikalni vpliv
 - 18.3 poznejši germanski leksikalni vplivi
- 19 Arabski jezikovni fond
- 20. Slovanski jezikovni fond
- 21. Romanizmi, vplivi romanskih jezikov
 - 21.1 provansalsčina
 - 21.2 francoščina (tudi stara faza, *langue d'oïl*)
 - 21.3 iberoromanski jeziki
 - 21.4 italijanščina
- 22. Bogatenje besedišča
 - 22.2 metafora in metonimija
- 23. Leksikalni prispevek jezika evropskemu besedju
- 24-26 Izpeljava in sestavljanje
- 24. Bogastvo izpeljave
 - 24.1 pripone in medpone
 - 24.2 ničta izpeljava
- 25. Predpone

26. Sestavljanje, sintaktično in asintaktično

27 - 41 Oblikoslovje in skladnja

27. Samostalnik

27.1 pregibanje; propad lat. sklanjatve

27.1.1 ohranjanje sistema

27.1.2 ostaline posameznih sklonov

27.1.3 osebni tožilnik

27.2 število

27.2.1 množina sestavljenih samostalnikov

27.2.2 lat. nevtr na *-a*, *-ora*

27.2.3 množinska oblika za dvojino

27.3 spol; razhajanja med naravnim in slovničnim spolom; nevtrum

27.4 formalistični dejavniki za oznako spola; imena rodnihi dreves; vodna imena

27.5 imena za poklice v moderni dobi

28. Pomembnost predlogov. It. in tosk. *da*

29. Pridevnik in prislov

29.1 primernik in presežnik

29.2 elativ

29.3 tvorba prislova načina; morfem *-mente*

30. Števník

30.1 glavni števník

30.1.1 skladijske opombe:

MILLE PASSUS - DUO MILIA PASSUUM v romanskih jeziki

30.2 vrstilni števník; nelagodnost rabe

31. Zaimék

31.1 osebni zaimék - naglašene in nenaglašene oblike

31.2 osebni zaimék ob glagolskih oblikah

31.3 vljudno naslavljanje

31.4 svojilni zaimék

- 31.5 oziralni in vprašalni zaimек
- 31.6 nedoločni zaimек
- 32. Kazalni zaimек in določni člen
 - 32.1 kazalni zaimек
 - 32.1.1 srednji spol, fr. *ço, ce*
 - 32.2 določni člen
- 33. Glagol
 - 33.1 pregibanje; ohranjanje lat. fleksije
 - 33.2 inovacije v pregibanju glagola: enostavne in sestavljene oblike
 - 33.2.1 vprašalna oblika v frl.
 - 33.2.2 dvojno sestavljene paradigme
 - 33.3 posamezni morfemi; *-iamo*
- 34. konjunktiv futura
- 35. skladienske vrednosti
 - 35.1 posebnosti v morfemih
 - 35.2 posebnosti v rabi
 - 35.3 lat. *perfectum* v rom. jezikih
- 36. Prihodnjik in pogojnik
- 37. Velelnik. Nikalni velelnik, prepoved
- 38. Neosebne glagolske oblike
 - 38.1 nedoločnik
 - 38.1.1 nedoločnik kot stavčni člen
 - 38.1.2 šibka raba nedoločnika v južni Italiji, na Balkanu
 - 38.1.3 osebni nedoločnik v portugalščini
 - 38.2 gerundij - perifraza *estoy cantando*
 - 38.3 gerundiv
 - 38.4 deležnik
 - 38.4.1 deležnik sočasnosti
 - 38.4.2 trpni pretekli deležnik

- 39. Pomožni glagol
 - 39.1 trpnik s pomožnikom ESSE; it. *venire*
 - 39.2 ESSE - HABERE - TENERE v romanskem svetu
- 40. Povratni osebni zaimek *si*; brezosebno izražanje
 - 40.1 fr. *on dit* proti it., kast. *si dice, se dice*
 - 40.2 tosk. *noi si dice*
- 41. Znikanje in pritrjevanje
 - 41.1 nikalna prvina *no, non*; stava nikalnice
 - 41.2 polnopomenske besede kot nikalne prvine
- 42-45 Sintaksa stavka
- 42. Izražanje modalnosti
 - 42.1 indikativ in konjunktiv
 - 42.2 raba konjunktiva
 - 42.2.1 v predmetnih stavkih
 - 42.2.2 vprašanje stila ali drugačna psihična podstava
- 43. Sosledica časov
 - 43.1 izbira časovnih paradigem v odvisniku
 - 43.2 kršenje romanske norme
 - 43.3 hierarhija izražanja časa in naklona
- 44. Stavek
 - 44.1 urejanje sintagme
 - 44.2 urejanje stavka; togi besedni red, S-V-O
 - 44.3 stava in zaobešanje nenaglašene zaimka
 - 44.4 inverzija
 - 44.5 skladnja osebka s povedkom; sestavljeni osebek
 - 44.6 relativna zveza
- 45. Poved. Priredje in podredje
 - 45.1 urejanje stavkov v povedi
 - 45.2 zahteve stila
 - 45.3 pogojni odvisnik

46. Slovanski jezikovni vpliv v romunščini

Vélike enote romanskih jezikov zunaj matičnega ozemlja

- 47. kanadska francoščina
- 48. galicijščina
- 49. brazilska portugalščina
- 50. mozarabščina
- 51. judovska španščina
- 52. ameriška španščina
- 53. amerindijski jeziki
- 54. kreolski jeziki.

ROMANSKO JEZIKOSLOVJE

Romansko jezikoslovje je tisti del jezikoslovja, ki želi raziskati in predstaviti razvoj govorov od njihove skupne faze, latinščine, do današnjih romanskih jezikov, poiskati in čim bolj natančno dognati razloge, ki so pripeljali do tega, da se je latinščina ob svojem razširjanju na različna ozemlja v antiki jezikovno tako spremenila, in pa seveda opisati sedanje stanje teh jezikov, tako jezikovno kot sociolingvistično.

Ni dvoma, da so romanski jeziki nadaljevanje latinščine, lahko bi rekli, da so latinščina naše dobe na nekem omejenem ozemlju; ni pa dvoma, da so se razvili iz t. i. vulgarne, torej govorjene latinščine, za katero večina latinistov in romanistov sprejema definicijo, da gre za jezik ljudi, ki jim je šolska izobrazba prav malo spremenila vsakdanji govor, ali pa sploh nič. Vir romanskih jezikov je torej govorjena latinščina neke stare dobe, denimo, dobe prvih stoletij rimskega cesarstva, ne pa literarna, pisana latinščina. Vendar pa je bila ta skozi stoletja visoki register za vse romanske jezike, če so bili regionalni govori v tej diglosiji nizki; edinole romunščina lahko velja za pomembno izjemo, kjer vpliva pisane latinščine skorajda ni bilo. Če je torej res, da ima romanistika ogromno prednost pred slavistiko ali germanistiko, saj pozna neposredno, predhodno fazo romanskih jezikov in torej za velik del besedja lahko navede latinski vir, s tem pa dojame glasoslovne in oblikoslovne pojave, oziroma ugotovi enakost ali različnost skladenjskih struktur, je pa enako res, da mora upoštevati prisilo in težo latinskih besed, oblik in struktur, ki se vse do danes pojavljajo v romanskih jezikih. Ti so bili vseskozi pod težo latinščine in se niso razvijali svobodno, tako kot so se slovanski ali germanski. S tega vidika je torej poznavanje latinščine, besedja, oblik in struktur le-té, za romanistiko nujno, saj gre pravzaprav za starejšo fazo istega jezika, ne morda za prvine, prevzete iz nekega tujega; tuje vplive je seveda poznala že latinščina, še posebej je bil pomemben grški, a ugotavljamo jih v vseh časih in v vseh romanskih jezikih.

Iz zgodovine vemo, da je rimsko cesarstvo doseglo največjo razsežnost pod Trajanom (99-117) in da je Trajanova doba, z zasedbo Dakije (102-105), tudi doba največje razširjenosti latinskega jezika. Od takrat dalje (vzhodni deli cesarstva so kulturno in jezikovno bili in ostali grški) je latinščina izgubljala: bolje rečeno, nekatera, sicer poromanjena (gotovo šibko poromanjena) ozemlja so izgubila svoj romanski značaj (Britansko otočje, romanizirana germanska ozemlja ob Renu, del alpskega sveta na severni strani, naši kraji, večina Balkanskega polotoka, razen Dakije, severna Afrika). Odkritja novega sveta pa so na prelomu srednjega in novega veka razširila nekatere romanske jezike na ozemlja prej neznanih ali slabo poznanih celin. Za jezikovno stanje v naši dobi uporablja romanistika največkrat izraze *Romania continua*, *Romania submersa* in *Romania nova*.

Jezikoslovje še ni našlo dokončnih meril, po katerih naj bi priznali nekemu govoru, edini jezikovni realnosti, status jezika. Raziskovalci romanskih jezikov uporabljajo različna merila; razhajajo se že v presoji, kdaj se konča doba (govorjene) latinščine in kdaj smemo imeti ljudsko govorico različnih predelov politično razbitega rimskega cesarstva, oziroma (jezikovno) Romanije za samostojne jezike. Nekateri vidijo ta prelom že z rimsko okupacijo, torej s časom, ko se latinščina na neko ozemlje razširi, izpodrine domače jezike, obenem pa neizogibno sama pride pod vpliv jezika etnije, ki na tem ozemlju biva in počasi sprejema latinščino za svojo, lasten jezik pa opušča; pri tem ni odveč poudariti, da se na različnih, pozneje romanskih ozemljih uveljavi latinščina različnih socialnih plasti. Dakija je najbolj prepričljiv primer latinizacije, bolje, romanizacije iz nižjih družbenih slojev (vojaštvo in vse, kar ga navadno spremlja, pozneje veterani, koloni). Del romanistov, res zelo majhen del, pa je prepričan, da se je neka (relativna) enotnost obdržala v zgodnji srednji vek, da pred 8. stoletjem ni zanesljivih dokazov, da bi se bila skupna jezikovna osnova že razcepila; to pa je vzdrževala predvsem pisana latinščina kot jezik uprave, kjer seveda jezikovna enotnost ni bila vprašljiva. Celo napisi iz dobe poznega cesarstva kažejo dokaj enotno podobo: po vsem romaniziranem ozemlju se pojavljajo dokaj podobne napake. Vsak romanski jezik ima torej ob svojem nastajanju dva dejavnika: ni zmeraj ena in ista

latinščina, ki na nekem delu bodoče Romanije prevlada nad jezikom staroselcev, različni pa so tudi jeziki le-teh. Kot jezikovna ostalina, kot substrat, se do neke mere vendarle ohranjajo v nastajajočem romanskem jeziku. Treba pa je povsod upoštevati še tretji dejavnik, namreč neenako težo in pomen latinske tradicije, latinske književnosti in latinščine kot jezika javnosti ali vsaj jezika komunikacije med nelatinskimi in etnično raznorodnimi rimskimi podaniki. Latinščina je postajala t. i. vehikularni jezik. Bila pa je tudi jezik religije, obredni in pisni, odkar so začeli prevodi Biblije v latinščino izrivati grščino, in to je tudi ostala vse do prvih prevodov v ljudske jezike v dobi Reformacije, v Rimskokatoliški cerkvi pa kot jezik religioznega kulta prav do Vatikanskega koncila II (1971).

Zgodovina jezika na romanskih ozemljih nam daje ravno v religioznem življenju natančen in dragocen podatek: na cerkvenem koncilu v Toursu ob Loiri (813) zbrani škofje so priporočili, naj se pridiga v ljudskem jeziku, nemško ali romansko. Prepričljiv podatek, da ljudstvo latinščine ni več razumelo. In ker tak dalekosežen sklep ne more dozoreti v nekaj mesecih, pa tudi ne v nekaj letih, smemo iz tega sklepati, da je bil razkorak med ljudskim govorom in pisano, normirano, z literarnimi deli posvečeno latinščino že močno velik. To potrjuje tudi ponovno ustanavljanje šol v času Karla Vélikega. Njegova doba, s kulturnega vidika večkrat imenovana "Karolinška reforma", je spet omogočila šolsko dejavnost; s študijem se je izčistilo poznavanje latinskega jezika, obenem pa poglobil prepad med tem in govorjenim romanskim. Prejšnja stoletja so bila brez šol, brez učiteljev, torej brez stalnega nadzora nad rabo jezika. Vé se, da so mesta v Galiji nastavljala in plačevala učitelje še v 5. stoletju, pozneje pa podatkov za to dejavnost ni več, iz česar smemo sklepati, da je šolstvo zamrlo, kjer ga je pač kaj bilo; v Dakiji, na primer, nikoli.

Romanistika tudi ni prav soglasna glede priznavanja statusa samostojnega jezika neki jezikovni enoti, govoru neke dežele: enkrat upošteva literarno pomembnost, na primer za provansalsščino, drugič vlogo v javnem življenju ("državni jezik"), tretjič spet čisto jezikovno pomembnost, denimo arhaičnost za sardščino ali za ob koncu 19. stol. izumrlo dalmatščino. Državnost pravzaprav nikoli ni bila pogoj za jezikoslovni status jezika: (stara) provansalsščina je sicer bila v srednjem veku deloma jezik lokalne uprave, a nikoli državni jezik, vendar

ji statusa samostojnega jezika romanistika nikoli ni odrekala, saj je bila vendar zibel evropske lirike.

Drugo sporno vprašanje, vezano na priznavanje statusa jezika, je klasifikacija romanskih jezikov. Jezik ni samo jezikoslovna, je tudi sociološka kategorija in potemtakem vrednotenje po zgolj jezikoslovnih kriterijih ni zadostno. To namreč največkrat uporablja merila glasoslovja in oblikoslovja, tako npr. tista znamenita razdelitev Romanije Waltherja v. Wartburga na jugovzhodni in severozahodni del: glasoslovni kriterij je ohranjanje latinskega nezvenečega zapornika med dvema samoglasnikoma oziroma njegova sonorizacija; oblikoslovni kriterij pa je ohranjanje oziroma odpad končnega -s, morfema za tvorbo množine samostalnikov in 2. osebe sedanjika pri glagolu. Ta merila so tehtna in utemeljena, vendar je prav mogoče, da veljajo samo za neko dobo v zgodovini romanskih jezikov. Poleg tega je neka razdelitev morda upravičena glede na izbrane kriterije: italijanščina, na primer, je po teh dveh pomembnih kriterijih skupaj z romunščino (in dalmatščino) uvrščena v jugovzhodno Romanijo; tvori torej z njima neko skupnost. Pozna pa romunščina jezikovne pojave, ki so italijanščini tuji, npr. zapostavljanje določnega člena ali pa delno ohranjanje sklonskega sistema pri samostalniku.

Romanistika je že v svojih znanstvenih začetkih, v delu Friedricha Dieza, *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836-42), postavila neko klasifikacijo: Diez loči vzhodne romanske jezike od zahodnih in uvršča med prve romunščino ("walachisch") in italijanščino, med druge pa dva severnozahodna, francoščino in provansalsščino, in dva južnozahodna, španščino in portugalščino.

Danes je dvomov in zapletov več, kot jih je bilo v začetku 19. stoletja. Včasih gre za notranje probleme jezika, za kako narečje, ki bi si po nekaterih kriterijih - tehtanje je zmeraj stvar osebne presoje jezikoslovca - zaslužilo status jezika, včasih gre pri tem tudi za vprašanje povezanosti z drugimi romanskimi jeziki: klasifikacija katalonščine ali pa romanskih govorov v Alpah (*la questione ladina*) sta izraziti primeri neenotnosti presoje. Ta pač izvira iz različnega tehtanja vrednosti jezikovnih prvin. Za vse kresanje mnenj glede klasifikacije romanskih jezikov naj bi vendar obveljala trezna ugotovitev okcitanskega romanista Peira Beca, da je namreč vsaka klasifikacija odvisna od kriterijev, ki si jih kdo izbere.

Ko postavljamo za izhodišče zemljepisno razporejenost, se zavedamo, da je ta kriterij lahko močno enostranski, saj jezikovni pojavi velikokrat ne poznajo meja, med sorodnimi jeziki še celo ne. Gotovo je enostranski, nepopoln in nepravičen in zaradi tega morda zmoten, tudi zato, ker jemljemo skoraj zmeraj v pretres samo literarne jezike; jezikovna resničnost vsakdanjega govorjenega jezika je lahko dokaj drugačna. Če se tej pomanjkljivosti že ni mogoče izogniti, se je tega dejstva treba vsaj zavedati. Zemljepisni kriterij pa ima neko svojo prednost: ne klasificira vnaprej, ne govori o jezikovni povezanosti. In tako bomo razvrstili romanske jezike, ne da bi jih poskušali natanko šteti, v tale območja: *balkanska romanščina* (romunščina, izumrla dalmatščina, istriotščina ali vsaj njena prvotna varianta), *italska romanščina* (italijanščina, sardščina), *alpska romanščina* (retoromanščina, dolomitska ladinsčina, furlanščina), *galska romanščina* (francoščina, frankoprovensalsčina, okcitanščina), *iberska romanščina* (katalonščina, kastiljščina, portugalščina).

Prednosti in slabosti take klasifikacije bodo vidne pri obdelavi posameznih jezikovnih območij. Navedenih bo nekaj suhih podatkov iz zgodovine obravnavanega ozemlja. Našo pozornost bodo pritegnile predvsem tele smeri razglabljanja: razširjenost jezika danes in njegov sociolingvistični status; uveljavitev literarne norme; bistvene značilnosti jezika v primerjavi z latinščino in v primerjavi z drugimi romanskimi jeziki; tuji, nelatinski, a tudi romanski jezikovni vplivi; kdaj pa kdaj evropski pomen jezika, se pravi, vpliv tega jezika na druge romanske jezike in ne samo na te.

BALKANSKA ROMANŠČINA

1. Z izrazom *balkanska romanščina* skušamo zajeti romanske govore na Balkanskem polotoku; danes je to samo še romunščina; zanjo bomo v sklopu balkanskih jezikov uporabili tudi izraz *dakoromanščina*, tako kot so za druge skupine romanskih jezikov v navadi poimenovanja po jezikih in substratih, na katere se je vrasla latinščina. Drugi romanski jezik na polotoku, *dalmatščina*, je odmrll prav ob koncu devetnajstega stoletja. Za antiko je najbolj primeren izraz *vzhodna latinščina*; ta je ohranjala jezikovne črte, ki jih na drugih romaniziranih ozemljih ni bilo. V pojmu *balkanska romanščina* ni prostora za beneško jezikovno varianto italijanščine v Dalmaciji in Istri: politični vdor Benetk na dalmatinsko obalo se je začel pozno, okrog leta 1000, v Istro ne dosti prej, in predvsem, beneščina je severnoitalijansko narečje, čigar jezikovne prvine so na vzhodni obali Jadrana danes zaznavne samo še v hrvaških obmorskih narečjih; je pa seveda jezik italijanske etnije v Istri. Istrski polotok je še posebej zapleteno jezikovno območje: razen beneščine se najde še stari, iz antike izvirajoči romanski govor, *istriotščina*.

Čisto geografsko je Balkanski polotok na severu omejen s tekom rek Kolpe, Save in Donave. Potemtakem bi strogo geografsko gledano romunščina ne bila romanski jezik na Balkanu, saj so južno od Donave samo govori v Dobrudži, vendar, z jezikovnega in kulturnega gledišča spada v jezikovni sklop, ki ga imenujemo "balkanski jeziki", torej v sklop jezikov, ki sicer genetično med seboj niso povezani, pač pa geografsko, in so tako že dolga stoletja med seboj v stalnem, dokaj tesnem stiku in s tem izpostavljeni medsebojnemu jezikovnim sovplivanjem.

Jezikoslovje ni prav enotno v presoji, kateri jeziki naj bi se šteli med balkanske: jezikoslovci, ki omejujejo ta jezikovni sklop kar najbolj mogoče, uvrščajo vanj samo romunščino, bolgarščino, makedonščino, novogrščino in albanščino, večina tudi srbsščino, manj pogosto hrvaščino. Širše gledano je

mogoče všteti še turščino in madžarščino, a ta dva jezika sta dokaj obrobna, poleg tega, da sta iz jezikovno čisto drugačnih sistemov; in še, tako eden kot drugi se na polotoku pojavita pozno, madžarščina v 9. stoletju, turščina v 12., torej v času, ko so bili drugi jeziki tega ozemlja že docela formirani kot samostojne jezikovne enote.

Romunščina, naslednica latinščine, ki se je na ozemlje Dakov (in Trakov) razširila v 2. stoletju našega štetja, je brez dvoma člen v sklopu jezikov na Balkanu. Skladno s poimenovanjem, zasnovanim na zemljepisni legi in etnični situaciji, kot so *italoromanščina*, *galoromanščina*, *iberoromanščina*, bi moral izraz *dakoromanščina* ustrezati našemu namenu; s tem bi razumeli nekaj podobnega, kot če za galoromanščino upoštevamo, da gre pač za latinščino na galskem, torej keltskem substratu in da je ta romanščina, preden je postala francoščina, doživela močan jezikovni vdor germanskega, frankovskega superstrata. In zgolj za romunščino, romanski jezik, je ta izraz ustrezen. Jezikovni položaj na Balkanskem polotoku pa je precej bolj zapleten. Gotovo je, čeprav mnogo manj kot v francoščini za ostaline galskega, tudi za romunščino mogoče ugotoviti ostaline izginulega jezika, torej dakijski substrat, prav tako pa tudi močan val slovanskega superstrata, tako kot v francoščini germanskega; kljub temu se je tako romanščina v Galiji kot tista v Dakiji ohranila kot romanska jezikovna enota. A bistveno vprašanje na Balkanu je ugotavljanje in tehtanje, presoja skladanj in razhajanj med "balkanskimi" jeziki. To je ravno naloga smeri v jezikoslovju, ki je privzela naziv balkanska lingvistika, balkanistika, balkanologija.

Gre torej za ugotavljanje skladnosti treh slovanskih jezikov (bolgarščine, makedonščine, srbščine), (novo)grščine, albanščine (verjetnega, ali vsaj domnevnega zadnjega ostanka ilirskega etničnega in jezikovnega sveta) in romunščine, samo deloma tudi dalmatščine. V našem delu nas zanimata pravzaprav samo ta dva romanska jezika, vendar pa vsaj za romunščino le ne bi mogli podati njene prave podobe, če ne bi upoštevali drugih balkanskih jezikov. Naj ponovimo: ti jeziki si genetično niso v rodu, ne tvorijo jezikovne družine, pač pa poznajo mnogo skupnih pojavov v prenekateri črti življenjskega vsakdana, pa tudi v folklori, v ljudskem izročilu ("vzidana nevesta", "mrtvi ženin", ipd.).

3.4 *Linguistique balkanique*¹

Skupne črte balkanskih jezikov so že zgodaj vzbudile zanimanje jezikoslovcev. Primat med njimi gre vsekakor slovenskemu jezikoslovcu evropskega slovesa Jerneju Kopitarju (1780-1844). Kot cenzor na Dunaju za tiske v novogrškem in romunskem jeziku se je Kopitar očitno poglobil v jezikovno stanje na polotoku; o tem govori že kratek zapis iz leta 1826, zlasti pa leta 1829 objavljena recenzija dveh slovarjev balkanskih jezikov, ki sta v tistem letu izšla, in recenzija se je razrasla v docela izvorno študijo: Kopitar govori o jezikovnih pojavih, ki jih je mogoče ugotoviti v treh genetično različnih jezikih, albanščini, romunščini (njegov izraz je "walachisch") in bolgarščini². Še posebej ga je pritegnila ena od skladenjskih črt, ki so skupne vsem trem navedenim jezikom tega ozemlja, namreč zapostavljanje določnega člena, ki ga sicer slovanski jeziki sploh ne poznajo, romanski pa ga postavljajo pred samostalnik. Ugotavlja pa Kopitar zelo natančno tudi šibko rabo nedoločnika in navaja kot primer rabo z razvezanim odvisnikom *non possum ut faciam* proti običajni zgradbi v pisani latinščini *non possum facere*, kakor tudi svojsko tvorbo prihodnjika s pomožnikom 'hoteti', v rom. **volere*; ta dva pojava, pravi, se najdeta tudi v novogrščini in srbsčini. Velja poudariti, da se je Kopitar oprl predvsem na rabo in stavo določnega člena; tega grščina sicer pozna, vendar ga ne zapostavlja. Kopitarju se priznava prvenstvo tudi v dojemanju skladenjskega, strukturnega kalka, čeprav sam tega izraza ne uporablja; pojav pa je docela natanko pojasnil, saj je pojem kalka zaobsežen v Kopitarjevi formulaciji o skupnih jezikovnih pojavih, se pravi, o enaki zgradbi sintagme samostalnika s členom, sestavljenega prihodnjika in o rabi odvisnika v treh obravnavanih balkanskih jezikih.

¹ Izraz je prvi uporabil danski jezikoslovec Kristian Sandfeld v svojem delu *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris 1930. Danski izvirnik je iz leta 1926.

² Kopitar, *Albanesen, Walachen und Bulgaren in Albanische, walachische und bulgarische Sprache*, Wiener Jahrbücher der Literatur, vol. 34 (1826) oz. 46 (1829), str. 59-106: "... severno od Donave, v Bukovini, Moldaviji in Valahiji, Sedmograški, na Madžarskem, nadalje tostran Donave v Bolgariji, v pogorju Hemu, od enega morja k drugemu, se pravi prek vseh makedonskih gora, v Pindusu in skozi vso Albanijo vlada enotna jezikovna podoba, vendar pa izražena s tremi jezikovnimi materijami." Prevod po objavi članka v R. Nahtigal, Jerneja Kopitarja Spisov II del (1825-1834), Ljubljana, 1945 - Gl. tudi Skubic, *Kopitar in romanski jeziki*, Kopitarjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 321-326.

Kopitarjevo idejo o jezikovni skupnosti na Balkanu je povzel nemški jezikoslovec August Schleicher, a za pravega utemeljitelja balkanistike velja slovenski jezikoslovec Franc Miklošič, Kopitarjev naslednik v dunajski dvorni knjižnici, pozneje profesor na dunajski univerzi in v marsičem nadaljevalec Kopitarjeve znanstvene misli.

Miklošič navaja v svojem delu jezikovne črte, ki so skupne romunščini, bolgarščini, albanščini in grščini (té pri Kopitarju in Schleicherju ni); ima jih za avtohtone jezikovne prvine in po njegovem so te jezikovne posebnosti, ravno zato, ker so skupne med seboj nesorodnim jezikom, podedovane iz substrata, ali traškega ali morda ilirskega. Miklošič z veliko natančnostjo ugotavlja tiste jezikovne pojave, ki povezujejo balkanske jezike; živo pa zanimajo romanistiko, ker so ravno ti, zaradi katerih je romunščina v družini romanskih jezikov tako samosvoja. Pretehtal je tudi slovanski vpliv na romunščino³.

Kot romunske jezikovne posebnosti navaja Miklošič tele pojave:

- pogostnost oslavljenega samoglasnika *a*, (polglasnik, zapisan *ă*);
- premena polnoglasnega *a* in polglasnika *ă* pod naglasom in zunaj njega: *cal* 'konj' proti *călări*, *călărie* 'jahati, jahanje';
- eksistenca zlogotvornih *m*, *n*: *împărat* (< IMPERATOR), *îndrepta* (izpeljanka iz DIRECTU *drept*) 'naravnati, izboljšati';
- rotacizem, menjava *r-n*, *r-l*: FENESTRA *fereastră*, CORONA *cunună*, FELICITATE, kar je vir za rom. *fericire*, DOLORE *durere*; rotacizem poznata novogrščina in albanščina, pa tudi široke krpe Sredozemlja;
- palatalizacija likvide *l* pred morfemom s palatalom *-i*: CABALLU/CABALLI rom. *cal/cai*; alb. *kal/kuaj*;
- tvorba prihodnjika s pomožnikom *VOLERE: *voi cînta*; pojav je splošno balkanski, poznajo ga novogrščina, albanščina in slovanski jeziki, tudi srbščina;
- nepoznavanje nedoločnika ali vsaj močno omejena raba te glagolske

³ Najbolj temeljita je njegova študija o slovanskih jezikovnih prvinah v romunščini, Die slavischen Elemente in Rumunischen, Denkschriften der phil.-hist. Klasse der k. Akademie der Wissenschaften 12 (1861), Wien 1861.

oblike; pojav je splošno balkanski, je pa dobro znan južnoitalijanskim narečjem (tudi grškim narečjem v južni Italiji); iz tega sledi široka raba predmetnega odvisnika: *am sã cînt* proti it. *devo cantare*; tudi različne tvorbe prihodnjika z razvezanim odvisnikom: *voi sã cînt/o sã cînt/am sã cînt*;

- obstoj rudimentarnega sistema pregibanja samostalnika in pri tem raba iste oblike za rodilnik in dajalnik, kar je najbolj vidno pri samostalnikih ž. sp., prek določnega člena pa celo pri samostalnikih m. sp.: *casa moșului* 'hiša starca' oz. (ii) *a spus-o moșului* 'odgovoril je starcu';

- stava določnega člena za samostalnikom: *omul* (<HOMO ILLE); *casa* (= it. *la casa*); brez člena se samostalnik v ženskem spolu glasi *casă*. Enaka stava se najde v bolgarščini, makedonščini in albanščini, ne pa v novogrščini;

- sočasna raba ali povzemanje predmeta z nenaglašenim zaimkom: *mama mă ceartă pe mine* 'mama me ošteva'; *te văd pe tine* 'vidim te'; pojav je dobro znan bolgarščini, makedonščini in albanščini, nasploh pa ni neznan romanskim govorom v Sredozemlju;

- tvorba števnikov od 11 - 19: rom. *unsprezece, doisprezece*. Taka zgradba števnikar je znana samo v romunščini; pretresli jo bomo pri obravnavi števnikar.

Miklošičeve ugotovitve so pravilne; balkanistika je pozneje nekoliko popravila ali dopolnila njegove razlage, kakšno manj pomembno tudi zavrgla, predvsem glede slovanskega vpliva. Tudi glede substrata: Miklošič je večino teh jezikovnih pojavov pripisoval traško-ilirskemu substratu. Tudi Kopitar tako; zanj je znano, da je imel za avtohtoni jezik severnega Balkana albanščino: z zahoda se je doselila romanščina, s severa pa slovanščina. Med jezikoslovci o delovanju substrata ni enotnega mnenja: moderne strukturalistične smeri razlago z vplivom substrata sploh odklanjajo, češ da so nejezikoslovne, saj nujno kličejo na pomoč sistem v nekem drugem jeziku. Pa tudi tisti, ki idejo o substratu sprejemajo, morajo priznati, da gre pri nekaterih pojavih samo za vplive sosednjih jezikov, tako npr. slovanskih pri tvorbi števnikov. Vsekakor pa

je bilo Miklošičevo raziskovanje romunščine temelj za poznejše analize. Hugo Schuchardt, profesor na Univerzi v Gradcu, avtor znamenitega dela o vokalizmu v govornem latinščini, je npr. opozoril še na nekaj pojavov, tako na razvoj lat. soglasniške skupine *-KT-*; refleks v rom. je *-pt-*, v alb. *-ft-* : lat. *LUCTA* je rom. *luptă*, alb. *lufta*, *lufte*, v morfologiji (!) pa na 1. os. pomožnika *HABERE*: romunske oblike *am* ni mogoče razložiti iz ustrezne latinske *HABEO*, pač pa se končni *-m* najde kot glagolski morfem v slovanskih jezikih, *imam*, in v albanščini, *kam*.

Balkanistika je torej pred nalogo, ki je čez vse mere zapletena: ima opraviti z ozemljem, ki ga danes naseljujejo etnije različnega izvora. Na stari predrimski deželi, *Dakijo* in *Trakijo*, so Rimljani razširili svoje gospodovanje in jima vsilili tudi jezik, latinščino; ta je v nekdanji Dakiji obstala, drugod se je izgubila, ker jo je prekril slovanski plaz. Razlage s substratom so zapeljive, velikokrat res pomagajo razumeti jezikovno realnost, vendar se nekateri jezikovni pojavi raztezajo prek meja, ki bi jih lahko razumno začrtali kot ozemlje, kjer naj bi bil izginuli jezik pustil svoje sledi. Rotacizem, na primer, je v Sredozemlju vsesplošen pojav. Velja ponoviti besede, ki jih je o *kalkih* (in ravno pri teh je delovanje substrata najbolj vprašljivo, ne pri prevzetih besedah) zapisal slovenski jezikoslovec Francè Bezljaj⁴: zmeraj je treba pretresti, ali je neki jezikovni pojav

- a) splošno človeški,
- b) znan v nekem jezikovnem bazenu, ali pa
- c) neposreden, slučajnostni vpliv nekega drugega jezika.

Z jezikovnimi problemi jezikov na Balkanu se je ukvarjal tudi znameniti Praški lingvistični krog. Eden vodilnih duhov tega jezikoslovnega združenja Nikolaj Sergejevič *Trubeckoj* je predlagal znotraj neke jezikovne skupine metodološko razlikovanje. Kot primer je vzel bolgarščino (princ *Trubeckoj*, begunec iz carske Rusije, je bil v letih 1920 do 1922 profesor za jezikoslovje na Univerzi v Sofiji): ta je z ene strani del slovanske jezikovne družine, z druge pa skupaj z novogrščino, albanščino in romunščino eden od členov, ki tvorijo

⁴ F. Bezljaj, *Eseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana, 1967, str. 60.

balkansko jezikovno skupnost. Za jezikovno družino ima Trubeckoj jezike iste genetične zasnove, ki imajo pomemben skupni fond osnovnega besedja in kažejo glasovno ujemanje v morfoloških kategorijah in ujemanje v glasoslovju. Za jezike pa, ki tvorijo neko jezikovno skupnost, je značilno, da kažejo slične črte v skladnji, osnovno podobnost v oblikoslovnem sistemu, veliko skupnega v splošnem kulturnem besedju, ne kažejo pa enakega glasovnega sistema in zlasti ne enake glasovne podobe v morfoloških prvinah.⁵

3.5 Razmejitev med grškim in latinskim vplivom ("Linea Jireček")

Balkan pomeni v turškem jeziku 'gorska veriga'; najprej je bila tako poimenovana bolgarska Stara planina, v antiki je bil to *Haemus*, pozneje se je ime raztegnilo na ves polotok. Politično in seveda jezikovno je bil pod vplivom Bizanca, torej grščine, v severnem delu pa tudi Rima, torej latinščine. V visokem srednjem veku ta vpliv ni mogel biti več političen, bil pa je kulturn, jezikoven in verski. Dunajski zgodovinar in filolog češkega porekla Alois Jireček (1854-1918) je v svojem delu o rimski Dalmaciji⁶ predvsem na podlagi epigrafskega gradiva natančneje določil mejo med latinskim in grškim vplivom, gre pa predvsem za kulturni, manj za jezikovni vpliv; Jirečkova meja teče po tej-le črti: Lissus (Lesh v Albaniji) - reka Drim (med albanskim mestom Skhodra/Skadar in makedonskim Prizrenom) - Scupi (Skopje) - Remesiana (Bela Palanka) - Serdica (Sofija) - pogorje Haemus - Črno morje, nekako ob današnjem bolgarskem mestu Varni.

Balkanologi so Jirečkovo razmejitev deloma popravili, jo ponekod potisnili bolj na jug, v glavnem pa je obstala. Za romanistiko, in posebej za zgodovino romunščine je pomembno, da je grški jezikovni vpliv razmeroma šibek: v antiki je bilo ozemlje severno od Donave, in celo ozemlje med Donavo in Hemom pod latinskim kulturnim vplivom, ko pa so Slovani zasedli in naselili severni del polotoka, so južno od Donave, v nekdanji Trakiji, ustvarili precej trdno oviro,

⁵ Izraza Trubeckega v nemškem originalu sta Sprachfamilie oz. Sprachbund. Banfi 1985, uporablja v italijanskem besedilu izraza famiglia linguistica oz. lega linguistica.

⁶ A. J. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I, Denkschriften der wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-historische Kl. 48,3 (1901).

preko katere vplivi grščine niso mogli, vsaj ne v veliki meri. Iz tega je treba izvzeti romunska narečja, ki so bila z grštvom v neposrednem stiku (meglenitska romunščina, aromunščina).⁷ Treba je tudi opozoriti na nekaj grških izrazov administrativnega značaja, ki so se vrinili v romunščino v t. i. fanariotski dobi, torej tedaj, ko so v imenu Istambula upravljali nekdanjo Dakijo sultanovi grški namestniki. Seveda je treba izvzeti vse tisto, kar je v evropskem kulturnem besedišču grškega. Je pa vendar nekaj izrazov, ki so znani romunščini in še kateremu od balkanskih jezikov, drugemu romanskemu svetu pa ne: *dafin*, *drum* iz gr. *dáfne* 'lovor', *drómos* 'tek'. Za vrednotenje grškega vpliva na romunščino so posebej pomembni izrazi iz religiozne sfere; ti po večini niso grški. Res se najde *biserica* iz gr. *basiliké*, *înger* iz gr. *ággelos*, *creştin* iz gr. *hristós* 'maziljenec', potem 'kristjan', *boteza* iz gr. *baptizein*, 'potapljati', potem 'krstiti', a nekateri izrazi so morda prišli preko latinščine, veliko pa tudi preko slovanščine, npr. *popă*. Vsekakor so latinskega izvora *Dumnezeu* (<DOMINE DEU), *cruce* (<CRUCE), *duminică* (<DIES DOMINICA), *paresimi* (<QUADRAGESIMA), *păgîn* (<PAGANU), itd. Iz tega je mogoče sklepati, da se je v Dakiji krščanstvo razširjalo že v času rimske okupacije. Ko bi bilo pokristjanjevanje kasnejše, bi pričakovali osnovno religiozno besedišče iz grščine. Ni pa v romunščini ohranjenih latinskih izrazov za cerkveno hierarhijo in bogoslužje; te izraze je dala šele pozneje stara cerkvena slovanščina. Latinska so v rom. tudi imena dni v tednu: *luni*, *marţi*, *miercuri*, *joi*, *vineri*.

⁷ Naj za primer vzamemo rom. *horă*, m. sp., 'ljudski kmečki ples'; nima seveda nič opraviti z lat. HORA, gre za gr. *horos* preko blg. *horo*. Morfem ni presenetljiv: v besedah slovanskega izvora, ali prek slovanščine prevzetih, nadomešča romunščina morfem -o z (oslabljenim) morfemom -a: *čudo* rom. *ciudă*, *vedro* rom. *vadră*.

DAKOROMANŠČINA - ROMUNŠČINA

2. Rimski imperij je z zasedbo Dakije pod cesarjem Trajanom v prvih letih 2. stoletja premagal zadnjega kralja Dakov Decebala. Dobrih stopetdeset let pozneje, med letoma 269 in 275, pod cesarjem Avrelianom, so rimske legije, očitno nemočne pred vdori Jacigov, Markomanov, Sarmatov, Gotov, opustile severno mejo na reki Dnjestru in se umaknile na južni breg Donave. Rimski *limes* se je torej pomaknil globoko na jug. S tem se je začelo postopno krčenje rimske oblasti in obenem omejevanje ozemlja rimske civilizacije. Iz 2. in 3. stoletja je seveda pomembno dejstvo pokristjanjevanje romaniziranih Dakov, v ne dosti kasnejši dobi pa zlasti invazija slovanskih plemen, končana v 6. ali vsaj 7. stoletju. Od 9. stol. dalje so se v Transilvanijo naseljevali *Madžari*; drugače kot Slovani v Dakiji se etnično in jezikovno niso zlili z romansko govorečim prebivalstvom, ampak so do danes ohranili svoj jezik in identiteto. Manj pomembna je bila naselitev *Nemcev*: v 12. stol. je nemški viteški red dobival v last dele Sedmograške (odtod dvojnosti v krajevnih imenih *Braşov/Kronstadt*, *Sibiu/Hermannstadt*).

Pravo državnost je bodoča Romunija dosegla šele v 19. stoletju: po krimski vojni sta se od turškega cesarstva ločili Moldavija in Valahija in leta 1861 sta se ti dve kneževini spojili v enotno državo. Na prestol so poklicali nemške prince iz rodbine Hohenzollern in Romunija je ostala kraljevina vse do leta 1946.

2.1 Da se romanska etnija ali govor imenuje po Rimu, je dokaj redko. V antiki se je izraz *ROMANUS* razumel predvsem politično, po razsulu zahodnega rimskega cesarstva pa samo jezikovno in kulturno, torej ne etnično in ne politično. *Roma*, *Romania* se najde v geografskem izrazju, npr. v imenu servernoitalijanske dežele *Romagna*, pogorja *Romanija* v Bosni, severno od Sarajeva, tudi v krajevnem imenu *Ruma* v Sremu, za oznako govora pa le v Alpah, *retoromansko*. Pač pa se v moderni dobi po lat. *ROMANUS* imenujejo današnji Romuni, avtohtoni izraz zanje je bil *Romîni*, in njihova dežela;

današnja pisna norma je *român*, *România*; drugod so romansko govoreče ljudi in njihov jezik poimenovali z geografskimi imeni ali z imeni etnij. Znano pa je, da dajejo imena največkrat drugi ljudje, sosedje. *România* je politično, neljudsko ime iz moderne dobe, iz 19. stoletja; staro ime je bilo *ȧara românească*.

Dakoromuni in *dakoromunščina*, osrednja varianta romunščine: izraza imata svojo (učeno) obliko pač zato, ker je latinščina prišla na ozemlje Dakov; vir današnje romunščine je ravno govor romaniziranega dakijskega prebivalstva. Od ostalih treh narečnih variant sta *istroromunščina* in *meglenitska romunščina* geografsko utemeljeni, medtem ko imajo *Aromuni*, imenovani tudi *Cincariji*, svoje ime zaradi dveh svojih artikulacijskih posebnosti. Ena od značilnosti tega narečja je ta, da pred začetnim *r* dodaja *a-*: RIVU *arîu*, dakorom. *rîu*. Druga je vidna v dentalnem zlitniku *c*, kjer ima dakoromunščina prepalatalni zlitnik *č*: arom. [ce], dakorom. [če] (<QUID). V grških besedilih z začetka srednjega veka je mogoče najti še eno poimenovanje, zaničljivo, *kutsovalah* 'šepajoči Roman'.

Na tem mestu se bomo dotaknili izraza *vlah*, že zato, ker se pojavlja v slovenščini kot *vlah*, *lah*, pa tudi v drugih slovanskih jezikih. Za romunščino je izraz uporabil že Kopitar (*walachisch*), za njim pa v svoji slovnici romanskih jezikov Fr. Diez. Izraz *vlah* se najde tu pa tam v latinsko pisanih besedilih 9. in 10. stol.; označeval je ljudi, ki so živeli od pastirstva na ozemlju Epira, torej nekako na današnjem bivalnem prostoru Aromunov. Kolikor je znano, so govorili romansko. Izraz je germanski; v obliki *uualha* je zapisan v Kasselskih glosah, s konca 8. ali z začetka 9. stol. (226: *romani uualha*; in *romana inuualhum*). Med Germani je bil rabljen že prej, in sicer za Kelte. Najbrž gre za razširjeno rabo imena keltskega plemena *Volcae*; ti so na germanskem zahodu trčili na Germane in njihovo ime se je posplošilo za romanizirane Kelte nasploh. Nekako tako, kot je ime germanskega plemena Alamani v francoščini postalo izraz za Nemce: *les Allemands*. Angli in Sasi so ob okupaciji Britanskega otočja prenesli ime tudi preko Rokavskega preliva in tako poimenovali del romaniziranih Keltov, bodoče Valižane. Ime se pojavlja tudi za francosko narečje ob spodnjem teku reke Rena, v Belgiji: *le wallon*. V Romuniji

je bil starejši izraz za pokrajino *Valahia* v 19. stol. opuščen in nadomeščen z *Muntenia*.

Dobro je dodati, da izraz nikakor ni povsod slabšalen: res pa je tako že na enem mestu v Kasselskih glosah ("welsche Treue", nekako 'Lahova beseda'). Je gotovo nevtralen v slovenskih krajevnih imenih (*Laško*, *Lahovče*), pač pa je *Lah* v naši govorjeni besedi stilno negativno obarvano, a ne v zahodnih slovenskih narečjih (Benečija, Rezija): tam je docela nevtralni izraz za romanskega sosedu, Furlana.

5. Romunščino govori danes nekaj nad dvajset milijonov ljudi, od tega večina v Romuniji. Zunaj meja Republike Romunije govori romunsko (kot materni jezik) del prebivalstva v srbskem Banatu, nekaj manjših otokov na Madžarskem, predvsem pa Besarabija in severna Bukovina, torej ozemlje med Prutom in Dnjestrom, ki je bilo po 2. svetovni vojni priključeno Sovjetski zvezi, od leta 1994 dalje pa tvori republiko Moldovo v sklopu Ruske federacije. Tudi v tedaj Ukrajinski SSR so pri ljudskem štetju leta 1959 našteali 242.000 romunsko govorečih prebivalcev. Navedena ozemlja govorijo osrednje romunsko narečje, ki se je v zgodovini jezika uveljavilo kot knjižna norma, namreč moldavsko narečje. Od združitve dalje, od srede 19. stol. daje pečat knjižni normi govor južne Romunije, predvsem glavnega mesta Bukarešte. Kadar je zaradi jasnosti potrebno, govori romanistika o *dakoromunščini*.⁸

Svojsko narečno enoto predstavljajo romunski govori v Istri; ti so ostanek naselitve romunske etnije v 16. stol., gotovo kot posledica bega pred turško invazijo, v Istri pod Učko, v vaseh Žejane, Sušnjevica, Nova vas, Brdo; v domači, romunski obliki Jeiān, Sušnievița, Noselo, Bardo. Romanistika imenuje domači govor teh vasi, okrog 1000 prebivalcev, *istroromâna* 'istroromunsko'.

Tretja narečna enota romunskih govorov je makedonska romunščina, v romanistiki na splošno, in bolje, imenovana *aromâna* 'aromunščina', ker se pač ne govori samo v Makedoniji: ta regionalna varianta je materni jezik romunske

⁸ Dakoromanščina je latinščina na ozemlju Dakov; dakoromunščina je tisto narečje romunskega jezika, ki nadaljuje latinščino antične Dakije. Oznaka je utemeljena in različno poimenovanje koristno, zato da lahko od osrednje, dakoromunske jezikovne variante ločimo makedonsko (= aromunsko), meglensko in istrsko romunščino.

etnije v Makedoniji, Bolgariji, v predelih severne Grčije in v Albaniji. Poimenovanje smo že pojasnili. Število aromunsko govorečih ocenjujejo zelo zelo približno na kakih 150.000 ljudi.⁹

Četrta narečna enota romunskega jezika je *meglenoromâna* 'meglenitska romunščina'. Govori jo kakih 5.000 ljudi, in sicer na planoti Meglen, severno od Soluna, samo deloma v Makedoniji, po večini v Grčiji. Sami se nazivajo *Vlaši*.

5.1 Razen seveda v Republiki Romuniji ima status uradnega jezika romunščina romunske etnije v srbskem Banatu in v Moldovi. Na Madžarskem je etnija maloštevilna in nima dosti pravic. Aromunom pa ne priznavajo nacionalnosti in jezika ne Makedonija (tudi prejšnja Jugoslavija ju ni), in seveda še manj Bolgarija, Grčija in Albanija. Nobenih pravic ne uživa meglenitska romunščina; za istroromunski živelj je gotovo, da je tu romunščina jezik družine, domače vasi, standardni jezik ("visoki register v diglosiji") pa samo hrvaščina. Treba pa je le dodati, da Romunija (in tako politiko je imela že prejšnja Socialistična Republika Romunija) z vsemi legalnimi možnostmi ovira harmoničen razvoj madžarske etnične skupnosti v Romuniji in ta šteje v Transilvaniji (središče je Cluj/ Kolosvar) 2 milijona ljudi, morda celo več. Vendar pa imajo vse neromunske etnije v Romuniji, in tako tudi Srbi v romunskem Banatu, dokaj dobro urejeno šolstvo.

5.2 *Moldavščina*. Eksistenca nekega jezika ni nekaj samo po sebi umevnega; še manj seveda poimenovanje. *Moldavščina*, *limba moldovenească* je términ, ki ga je po drugi svetovni vojni za romanske govore v Besarabiji in Bukovini, torej severno od reke Pruta, začela uporabljati sovjetska romanistika; štela je moldavščino za svojski jezik v družini romanskih jezikov, ne za narečje romunščine. Moldavščina je bila uradni jezik tedanje Sovjetske Socialistične

⁹ Demografske številke so povzete po LRL, III, str. 405-460. Po ljudskem štetju iz leta 1983 je imela Romunija 22 559 000 prebivalcev, od tega naj bi jih imelo skoraj 90% romunščino kot materni jezik. Aromunov naj bi bilo okrog 150.000, meglenitsko romunščino govorečih morda 5.000 ali še manj; okrog 1000 je Istroromunov.

Za Aromune in aromunščino, gl. Savič, *L'aroumain entre dialecte et langue*, Ling. 27, str. 63-72, Avtor se sprašuje, ali bi bilo mogoče aromunskim govorom priznati status posebnega romanskega jezika. - Prim. v istem letniku Ling., str. 189-191, Savičevo oceno dela Achila G. Lazarouja, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*. Grški jezikoslovec namreč zanika "romunskost" te etnije in vidi v Aromunih enostavno romanizirane Grke.

Republike Moldove (glavno mesto Kišinev) in pisala se je s cirilskimi črkami. Pisava pa ne more biti odločilna za presojo: vsi stari romunski dokumenti tja do srede 19. stol. so bili pisani ali tudi natisnjeni v cirilici. Odkar je Moldova (ime se je obdržalo v tej obliki) samostojna država v sklopu Ruske federacije, se cirilica opušča tudi uradno. Jezikovno ni razlogov, da bi imeli moldavščino za kaj drugega kot za (dako)romunsko narečje: gre pač za govor na obeh straneh Pruta. Moldavsko narečje je bilo dolgo časa celo najbolj rabljena varianta pisanega, literarnega jezika.¹⁰ Jezik seveda ni samo jezikoslovna kategorija in niso zgolj jezikoslovni kriteriji, ki določajo nekemu govoru status jezika. Moldavščine romanistika nima za samostojno jezikovno enoto, s časom pa bi to morda postala. Spremenjene politične razmere pa tega narečja romunščine v zadnjih desetih letih le ne silijo več v umetno ustvarjeno oddvojenost od govorov v romunski Moldaviji.

7. Kar zadeva narečno razcepljenost je dobro opozoriti na dejstvo, da je romunščina pravzaprav dokaj homogena. S tem razumemo predvsem jezikovno enotnost dakoromunščine, torej dežel Moldavija, Besarabija, Bukovina, Dobrudža, Valahija (Muntenija), Oltenija, Transilvanija, Banat. Seveda ugotavljamo znotraj te jezikovne enote tudi velike razlike, zlasti v besedišču, kar je posledica sožitja z drugimi etnijami, torej z drugačnim adstratom: v ljudskem govoru je izginil, na primer, lat. SARTOR in bil nadomeščen (v leksemskem delu) s slov. *croitor* (Oltenija, Valahija, Dobrudža, Moldavija), madž. *sabau* (na severu in v Transilvaniji) in nem. *şnaidar* (Banat); lat. NIX, NIVE se ohranja kot *nea* (sever, Maramureş, Banat), ali pa je nadomeščen z besedama slovanskega izvora, *zăpadă* (Oltenija, Valahija, južni del Transilvanije, Dobrudža) oziroma *omet* (severozahodna Moldavija), kar je iz ukrajinščine; lat. COLOR, -ORE se v knjižnem jeziku ohranja kot *culoare*, pokrajinski govori pa poznajo *boia* (Moldavija), *farba* (Banat).

¹⁰ Carlo Tagliavini, ugledni padovanski romanist, navaja v svojem delu *Origini delle lingue neolatine*, 6. izd., Bologna 1972, str. 357-358, da so v Kišinevu leta 1968 objavili prevod Dantejeve Božanske komedije (v cirilici), delo pesnika Gh. Coşbuca (1866-1918), ki je bil kot prevod v romunščino, postumen, objavljen v Bukarešti med leti 1925 in 1932. - *Limba moldovenească* je torej vendarle narečje romunskega jezika.

Če odmislimo te zunanje vplive na romunsko besedišče, pa je mogoče reči, da je osrednji jezikovni del romunščine razmeroma enoten in njena dokajšnja jezikovna homogenost ("dokajšnja homogenost", vsaj v primerjavi z drugimi romanskimi jeziki, npr. z dialektalno razcepljenostjo italijanščine) je romanistiki zmeraj vzbujala pozornost. V rimskih časih v Dakiji ni bilo velikih administrativnih središč ali gospodarsko pomembnih mest ali pristanišč, pa tudi ne kulturnih žarišč. O šolah se za Dakijo ne poroča. Nadalje, ne gre prezreti dejstva, da so bili romanizirani Daki predvsem pastirji; o tem priča besedišče, vezano na živinorejo, ki je ostalo latinsko tudi po okupaciji slovanskih plemen: *taur*, *vacă*, *vițel*, *cîine*, *pastor*, *păcurar*, *oaie* (<OVE) nadaljujejo latinske izraze. Značilnost pastirskega življenja pa je neprestano seljenje s čredami, transhumacija, kar preprečuje nastanek pokrajinskih *koiné*. Ob tem se zastavlja vprašanje, kje je pravzaprav zibel današnje romunščine. Stopnja razvoja se zdi dokaj drugačna kot v drugih romanskih jezikih. Z jezikoslovnega stališča je latinščina v nekdanji Dakiji, tako kot jo vidimo iz sedanjega stanja romunščine, v marsičem bolj konservativna kot sta osrednja in zahodna Romanija; slovanskega vpliva pri tem seveda ne upoštevamo. Iz zgodovine vemo, da so se v dobi preseljevanja narodov, v 5. stoletju, če ne že prej, pretrgale vezi med vzhodno latinščino in ostalim romanskim svetom. Bilo je že povedano, da so Rimljani proti koncu 3. stol., pod Avrelianom, Dakijo zapustili in se umaknili na južni breg Donave. Vendar si ni moč misliti, da bi bili z legijami prebegnili prav vsi romanizirani Daki. Razen soldateske in rimske administracije so se pač umaknili tisti sloji, ki so svoje življenje in delovanje vezali na rimskega okupatorja. Nikakor ne vsi in tuja plemena, ki so šla preko tega ozemlja ali tu ostala, kot ravno Slovani, niso prišla na docela prazno ozemlje. Poborniki misli o (začasnem) izginotju latinščine iz Dakije (torej ozemlja severno od Donave) in s tem o ponovni latinizaciji/romanizaciji le-tega iz pokrajine Moezije, z južne strani Donave, se opirajo na dejstvo, da je na ozemlju današnje Romunije res zelo malo krajevnih imen latinskega izvora. Za pomembna vodna imena so ohranjene verzije iz rimske dobe, vendar so vsa predlatinska; vodna imena so ponajvečkrat zelo stara, novi naseljenci in tudi okupatorji jih prevzemajo: *Motru*, *Mureș*, *Timiș*, *Olt*, *Prut* (lat. AMUTRIA, MARISIA, TIUISCO, ALUTUS, PYRETOS).

7.1 Študij romunščine je za romanistiko pomemben iz več razlogov. Prvi je vsekakor ta, da je romunščina ohranila neko dokaj staro fazo latinščine, tisto iz 2. ali 3. stoletja. Ker so se vezi z Rimom, oziroma z osrednjo Romanijo kmalu pretrgale, se latinščine v Dakiji - poudarili smo že, da je bila zelo ljudska, prav nič knjižna - jezikovne spremembe poznejših dob niso dotaknile: vzhodna latinščina nekaterih, sicer skoraj splošnoromanskih jezikovnih inovacij ni doživela, postajala je samosvoja in romunščino, njeno zakonito dedinjo, je prevlekla patina starinskosti. Romunščina je zaradi svoje izoliranosti ohranila marsikak arhaizem, tako *alb* (<ALBU), *ști* (<SCIRE), *înțelege* (<INTELLIGERE) ali tudi sintagme kot *imi e foame* 'lačen sem', kar nadaljuje iz latinščine znano sintagmo tipa LIBER MIHI EST 'imam knjigo'; drugi romanski jeziki so se zatekli h konkretnjšemu glagolu HABERE ali celo TENERE. Zaradi tega je romunščina velikokrat razsodnik za kronologijo romanskih jezikovnih pojavov: če namreč neka jezikovna inovacija v romunščini ni znana, je precej verjetno, da ne more veljati za izjemno staro, da ne more biti iz dobe, ko so se inovacije iz administrativnega in kulturnega središča, iz Rima, še širile na vse ozemlje cesarstva; upravičeno sklepamo, da ni bila znana v govorjeni, ljudski latinščini dobe, ko je bila Dakija upravno rimska. Če smo prepričani, da je Rim za ime pomembnega kosa oblačila posredoval (verjetno) galsko besedo *camisia* vsemu širnemu cesarstvu, romunsko je *cămașă*, smo prav tako prepričani, da tvorba prislova načina z morfemom *-ment(e)*, v romanskih jezikih splošno znana, le ne more biti zelo stara, čeprav je nastala v govorjeni latinščini, v skupni predromanski fazi, vendar prepozno, da bi se v času romanizacije razširila tudi v Dakijo. Romunščina pozna samo en primer take zgradbe: *altminteri* (<ALTERA MENTE) in po kakšen, iz francoščine prevzet modernizem. Podobno velja za morfem za elativ -ISSIMUS: tako grajenega elativa romunščina nima, medtem ko ugotavljamo v italijanščini bohotno rabo take tvorbe. Na videz je presenetljivo, da se ta morfem za elativ pogosto pojavlja v napisih, vklesanih v nagrobnih kamnih na ozemlju nekdanje Dakije (PIISSIMUS, PIENTISSIMUS, ipd.). Dokaz več, da vklesani napisi, torej vendar pisana latinščina, niso prav zmeraj odsev govorjenega jezika svoje dobe.

7.2 Romanistiko privlači k študiju romunščine še nekaj, in sicer ugotavljanje jezikovne skladnosti med skrajnim vzhodom in zahodom romanskega sveta, se pravi skladnosti med romunščino in iberoromanskimi jeziki. Pri tem seveda ne gre za kako sovplivanje. Tudi ne gre za skupne inovacije v besedišču, ampak nasprotno, za ohranjanje starega, latinskega. Skladanje romunščine s kastiljščino ali portugalščino, včasih tudi z govori odročnih romanskih predelov v Alpah, potrjujejo teorijo italijanskega jezikoslovca Mattea Bartolija¹¹ o osrednjih in obrobni jezikovnih območjih: osrednje območje doživi neko jezikovno spremembo, inovacijo, obrobno pa ohrani dotedaj splošno rabljeni izraz. Najbolj nas o veljavnosti te zamisli prepričuje besedišče: lat. PLICARE je ohranjeno v rom. kot *pleca* 'oditi', kast. in pt. pa kot *llegar* oz. *chegar* 'priti'. Da je pomen prav nasproten, ni pomembno; izhodišče je podobno: APPLICARE je bilo že lat. 'prisloniti, pristaviti, privezati (ladjo), pristati'; v romunščini je izraz gotovo iz vojaškega žargona: 'zložiti, zviti (šotore), oditi'. Lat. pridevnik za lepoto FORMOSUS je nadomestil literarni PULCHER; ohranjen je v rom. kot *frumos*, pt. in kast. kot *formoso*, *hermoso*. Pojem 'najti' je bil v lat. izražen podobno kot v slovenščini s sestavljenko INVENIRE, nekdanja Dakija in Iberija poznata glagol iz lat. AFFLARE 'pihniti, dihniti' iz *ADFLARE, najbrž z asociacijo na psa, ki pri iskanju voha. Rom. se glagol glasi *afla*, kast. in pt. pa *hallar* oz. *achar*. V navedenih primerih pozna osrednja Romanija inovacijo; prim. fr. *arriver*, *beau*, *trouver*. Vsaj en zanesljiv primer najdemo tudi v skladnji: skrajni romanski vzhod in zahod ohranjata za primerjalnost oziroma stopnjevanje pridevnika in prislova lat. členek MAGIS, osrednji deli romanskega sveta pa so posplošili novost s PLUS.

8. Romunski jezik pravzaprav nikoli ni imel posebnih težav s pisavo, ali bolje z iskanjem pisne norme, predvsem zato, ker se je do sredine 19. stol. pisalo s cirilskimi pismenkami. Leta 1860 je bila pisava v cirilici uradno odpravljena. Posledica stoletne rabe cirilskih črk pa je vsekakor dosledna fonetična pisava današnjega jezika; latinščini in drugim romanskim jezikom neznani fonemi se pišejo s posebnimi znaki: *ă, î, â, ț, ș*.

¹¹ Gl. Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Ginevra-Roma 1925, str. 3-17.

Prve romunske besede se najdejo zapisane v slovanskih, latinskih in ogrskih besedilih od 12. stol. dalje. Prvi tiski so iz 16. stol. Omeniti je treba diakona Coresija, pobudnika in začetnika tiskanja nabožnih knjig. Morda je pomembno tudi dejstvo, da je bil diakon Coresi iz Montenije, torej iz južnega dela romunskega jezikovnega prostora, tiskalo pa se je v Braşovu, na Sedmograškem; nekaj nabožnih knjig je bilo že prej natisnjenih v Transilvaniji, in tako so bile izločane prevelike pokrajinske posebnosti. Eden najstarejših tiskov, v cirilici, je *Palia de la Orăştie*, prevod prvih dveh knjig Stare zaveze (Genesis, Exodus), iz leta 1582 v Transilvaniji, kar je delo Coresijevega sina Şerbana.

Za najstarejše besedilo laične vsebine v romunščini velja pismo, ki ga je leta 1521 bojar Neacşu iz Cîmpulunga poslal sodniku Benknerju v Braşov. Sporoča mu novice ('ştire') o turških zadevah, ker je slišal, da je sultan zapustil Sofijo in gre proti Donavi. Uvodna formula nas prepričuje o pomembnosti slovanskega jezika:

+ *Mudromu i plemenitomu i čistitomu i b/o/gom darovannomu župan Hanăş Begner ot Braşov mnog/o/ zdravie ot Neakşul ot Dlăgopole. I pak dau ştire domnietale za lucrul turcilor, cum am auzit eu căînpăratul au eşit den Sofiia şi aimintrea nu e, şi se-au dus în su spre Dunăre...*

Glasoslovje

14. Samoglasniki

14.1 Romunščina pozna samoglasniški sistem treh stopenj: ne loči med širokima in ozkima srednjima samoglasnikoma, tudi pod naglasom ne.

Za diahrono gledanje je romunski samoglasniški sistem nesimetričen; sovpadla sta latinska kratki *i* in dolgi *e*: SITI *sete*, STELLAE *stele*. Nista pa sovpadla ustrezna samoglasnika v mehkonebni vrsti: CRUCE *cruce*, SOLE *soare*, mn. *sori*, SOMNIU *somn*. Razlogi za to neskladje niso preveč jasni: ali je bila v vzhodni latinščini razlika v velarni vrsti, torej med *u* in *o* večja kot tista v palatalni, torej med *i* in *e*, ali pa je prišlo do sovpada v velarni vrsti pozneje, po 3. stol., ko gre Dakija že po svojih potih. Pojav je vendar toliko star, da ga v

nekaterih, sicer redkih romunskih besedah le zasledimo: AUTUMNU *toamnă*, RUBEU *roib* 'konj rdečkasto-rjave barve', MURIA *moare* 'slanica'. Morda se je proces začel, pa ga je izoliranost Dakije zavrla.

Romunščina pozna tako kot nekateri balkanski jeziki oslabljeni samoglasnik *a*, ki se v grafiji pojavlja kot *ă*: *măr* 'jabolko'. Razlikovanje med fonemoma /*a*/ in /*ă*/ je izjemno pomembno v morfologiji: *gură/gura* ustreza francoskemu paru *bouche/la bouche*. Polno izgovorjeni *a* predstavlja (zaobešeni) določni člen za samostalniki ženskega spola.

Polglasniški fonem /*ă*/ je v opoziciji tudi s polglasniškim fonemom, ki se pojavlja v grafiji kot *î*, izjemoma, zaradi etimološke motiviranosti, kot *â* (*Român, România*). Fonema se glasovno realizirata podobno, le da je prvi bolj zaprt; fonološko tvorita malo opozicijskih parov: *rîu* 'reka' - *rău* 'zloben' (iz pravnškega izrazja REUS 'kriv').

14.2 Romunščina je močno svojska pri dvoglasnikih. Ena od arhaičnih črt njenega samoglasniškega sistema, ki pa jo deli s furlanščino in okcitanščino, deloma tudi s portugalsščino, je ohranjanje latinskega dvoglasnika AU, celo zunaj naglasa: AURU *aur*, TAURU *taur*, AUDIRE *auzi*.

Je pa romunščina nesimetrična pri dvoglasnikih romanskega nastanka. Kratki lat. *e* diftongira tako v odprtem kakor tudi v zaprtem zlogu: HERI *ieri*, FERRU *fier*, PECTU *piept*. Kratki lat. *o* pa ne prehaja v dvoglasnik, pač pa se pred nosnikom *n* (samo pred tem) zapira v *u*: BONU *bun*, MONTE *munte* proti HOMO *om*, POMU *pom*. V palatalni vrsti se romanski *e* zapira tudi pred nosnikom *m*, a pojav ni dosledno izpeljan: LINGUA *limbă*, PLENU *plin*, TEMPU *timp* proti LIGNU *lemn*, TIMEO *tem*.

Srednja samoglasnika poznata pod naglasom tudi prehod v *ea*, *oa*, a ta dvoglasnik se pojavlja skoraj vedno samo takrat, kadar je samostalniki v končnem zlogu *a*, kar je večkrat pomembno v morfologiji: DIRECTU, DIRECTA *drept, dreaptă*, PETRA *piatră*, TERRA **tiară, țară*, SEPTE *șapte*; SOLE *soare*, PORTA *poartă*.

14.6.2 Sinkopa je v romunščini šibko zastopana. Nekaj primerov je iz skupne romanske faze, tipa VETULUS NON VECLUS, App. Probi, 5; pridevnik se romunsko glasi *vechi, veche*, sicer pa izpada nenaglašenih samoglasnikov

skorajda ni, npr. rom. *mascur* proti it. *maschio*, fr. *mâle*, kast. *macho*. Kdaj pa kdaj je sinkopa prav romunska: MONUMENTU *mormînt*, VESTIMENTU *vestmînt/veşmînt*, PAVIMENTU *pămînt*.

14.6.3 Nenaglašeni končni samoglasniki odpadajo, FRUCTU *frupt*, ali slabijo. Ne odpada končni *-i*, morfem, pač pa palatalizira soglasnik pred njim in se v njem v govoru izgublja, pri čemer povzroča močne spremembe v glasovni podobi.

15.1 Nezveneči latinski soglasniki v medsamoglasniškem položaju ostajajo nezveneči, tako kot v srednji in južni Italiji: *POTERE *putea*, gal. braca *îmbrăca*, *îmbrăcămintе* 'obleči se, oblačila'.

15.2 Romunščina pozna palatalizacijo in sibilantizacijo soglasnikov pred obema svetlima samoglasnikoma in pred *y*, vendar ne prav enako kot romanski jeziki nasploh: HODIE (*astă*)zi, -ITIA *-eață*, npr. *dulceață*, CAELU *cer*, QUINQUE **kinque>*kinke>cinci*.

Zadnji primer kaže, da je velarni polglasnik, sicer ohranjen, ali tudi ne, v drugih romanskih jezikih, na vzhodu odpadel dovolj zgodaj¹², da je lahko prišlo do palatalizacije; prim. še *ECCU ILLU *cel, acel*, QUEM *cine*, QUAERERE *cere*, *SANGUE *sînge*. Pred svetlima samoglasnikoma sta doživela sibilantizacijo zobnična zapornika: DECE *zece*, DIE *zi*. Sibilantizacija zobnikov je še posebej pomemben pojav v oblikoslovju (tvorba množine, spregatev), tako v pisni podobi kot v izgovoru:

frate - frați; carte - cărți; stradă - străzi;

a vedea: văd - vezi - vede;

a putea: pot - poți - poate.

Vplivi sledečega palatala zadevajo vse soglasnike, vendar so (vsaj za tujca) pri sonantih manj zaznavni: *pom - pomi; floare - flori*. Na splošno doživlja

¹² Lat. QU- je pred palatalnim samoglasnikom dokaj zgodaj izgubil dvoustnično prvino; velar je doživel palatalizacijo tudi v delih južne Italije (Pulja, Salento) in pa v furlanščini: naj priključimo v spomin Dantejev *Ce(s)-fastu?*, *De vulgari eloquentia*, 11.

(rahlo) palatalizacijo sičnik *s*, in sicer ne samo pred svetlimi samoglasniki: SIC *și* 'in', SEPTE *șapte*, București. Tu ne gre za poseben fonem, ampak le za pozicijsko varianto, vendar označuje romunska grafija tak izgovor s posebno črko.

15.3.1 Romunščina ima veliko primerov rotacizma, kar pa je v Sredozemlju dokaj znan pojav, dovolj je pomisliti na sard. ali pt. *brancu* oz. *branco*: SOLE *soare*, FENESTRA *fereastră*, istrorom. tudi PANE *pere*, *peră*. Zaradi takega izgovora so istroromunsko govoreči prebivalci Istre od sosedov dobili ime *Ciribiri*, dakorom. *cine*, *bine/vine* (<QUEM, <VENIT).

15.4 Latinska končna soglasnika -M, -T nista pustila nobenih sledi. Romanski končni velarni soglasnik pa v romunščini, drugače kot sicer v romanskem svetu, razlikuje zvonečnost od nezvonečnosti: *drac* 'hudič' / *drag* 'drag, ljub'. Odpadel je končni lat. -S, vendar se (po mnenju nekaterih uglednih romanistov) nadaljuje kot palatalni samoglasnik v 2. os. glagola, najbolj vidno kot *yod* v enozložnicah: *dai*, *vrei*, *ai*, *stai*. V tej inovaciji, naj je že fonetična ali morfološka, se pravi, zaradi analogije, se torej romunščina sklada z italijanščino.¹³

15.5 Dvojnih soglasnikov romunščina nima: TERRA *țară*, BATTUERE (*a*) *bate*, BUCCA *bucă* 'lice'.

15.6 Bilo je že povedano, da romunščina nima veliko primerov sinkope in se zato težko izgovorljive skupine ne pojavljajo. Iz latinščine podedovane skupine so doživele različno usodo. -PT- se obdrži: SEPTE *șapte*, -KS- se po asimilaciji poenostavi: FRAXINU *frasin*, ali pa velar preide v bilabial: COXA *coapsă*. Podoben prehod smo navedli že za skupino -KT-: LACTE *lapte*, OCTO *opt*. Soglasniška skupina -GN- se je napol asimilirala v -mn-: LIGNU *lemn*, -NGU- pa v -mb-, LINGUA *limbă*.

Dvoustnična prvina v skupini QU, GU odpade tudi pred samoglasnikom *a*: QUANDO *cînd*, QUANTU *cît*, QUALE *care*; pred kratkim lat. A doživi velarni zapornik včasih celo bilabializacijo: AQUA *apă*, QUATTUOR *patru*.

¹³ Usoda končnega -s je eden od kriterijev, morfološki, za klasifikacijo romanske jezikovne družine v jugovzhodne in severozahodne romanske jezike, kakor jo je zamislil W. v. Wartburg.

Besedje in pomenoslovje

16.. Za besedje smo že rekli, da kaže romunščina dokaj arhaičnih črt. Ohranili so se leksemi, ki so sicer v romanskih jezikih dandanes neznani ali domala neznani: *ALBU alb*, *PERAMBULARE plimba* 'sprehajati se', **ORICARE* (iz glagola *ORIOR*, *ORI*) *urca* 'povzpeti se', *INTELLIGERE înțelege*. Ali pa gre za besede, ki so se v kakem drugem romanskem jeziku ali celo na splošno obdržale, vendar so v romunščini privzele drugačen pomen: *ALABASTRU albastru* 'modre barve', *BARBATU bărbat* 'človek, moški', *FOSSATU sat* 'vas', *TALE tare* 'krepak, močan'.

Romunščina je iz jezikovno obrobne postala resnično izolirano področje, vendar tako pozno, da se je nekaj galskega besedja s posredovanjem Rima, takrat še središča cesarstva, le preneslo tudi na Balkanski polotok; navedli smo že *îmbrăca*, *cămașă*, dodajmo še vseromanski *CARRU^(voz) car*. Kronološko sledi keltskemu adstratu germanski in ta je razen v Banatu zanemarljiv; morda je germansko *strugure* 'grozdje'. Ne preveč pomemben je grški adstrat; dodajmo k splošnokulturnim in že navedenim religioznim izrazom še *mic* 'majhen' iz gr. *mikós*. Na etnično in jezikovno mešanem ozemlju je pomemben madžarski vpliv; nekaj izrazov je prešlo tudi v knjižni jezik: *oraș* 'mesto', *gînd*, *gîndi* 'misel, misliti'. Zelo malo je dala besedišču turščina: *odaie* 'soba', *tutun* 'tobak'. Izjemen pa je jezikovni vpliv slovanskih jezikov; ker ne gre samo za besedje, ga bomo obdelali posebej.

21.2 Sredi 19. stoletja je doživela Romunija in z njo romunščina neke vrste reromanizacijo, natančneje, pravo poplavo francoskih besed kot npr. *caiet*, *curaj*; ne gre samo za splošne kulturne tujke francoskega izvora, skupne evropskemu besedišču: v tisti dobi uvedene besede naj bi v nekoliko bolj skrbnem, ali vsaj v pisanem jeziku nadomestile dotedaj edinole rabljene slovanske, ljudske, npr. *amic*, *amică* za *prieten*, *prietenă*.

27. Samostalniki

27.1 Romunski samostalnik ohranja še danes v ženskem spolu ednine rudimentarni sklonski sistem; loči dve obliki, ugotovitev je že Miklošičeva, eno za imenovalnik-tožilnik, drugo za roditeljski-dajalnik:

<i>Maria</i>	<i>o capră</i>	<i>o floare</i>
<i>Mariei</i>	<i>unei capre</i>	<i>unei flori</i>

V moškem spolu ednine in pri samostalnikih obeh spolov v množini je oblika ena sama; sklonske vrednosti so vidne samo iz oblike določnega ali nedoločnega člena (in seveda, kot v drugih romanskih jezikih, iz rabe predloga ob samostalniku):

<i>un elev</i>	<i>lupul</i>	<i>Radu</i>
<i>unui elev</i>	<i>lupului</i>	<i>lui Radu</i>

<i>niște flori</i>	<i>niște elevi</i>
<i>unor flori</i>	<i>unor elevi</i>

Ostalina sklonskega sistema je oblika roditeljske množine: *elevilor, trenurilor*.

Zdi se, da je v tej skromni meri sklonski sistem trden; pojavljajo se tudi vzporedne oblike s predlogi, tako zlasti za roditeljski, še posebej v množini, kjer je predlog seveda *de*. V istroromunščini so ugotovljene vzporedne oblike tudi za dajalnik s členom: *a lu omu, a le mul'are*; norma bi tu zahtevala 'desni' morfem: *omului, muieri/soției*.

27.1.2 Kot vsi romanski jeziki pozna tudi romunščina nekaj ostalin latinske sklanjatve, tako genetiva pri imenih dni v tednu: *luni, marți, miercuri, joi, vineri*. Lat. nominativ je ohranjen za HOMO *om*.

Posebnost romunščine je oblika zvalnika, ki se za m. sp. ed. razlaga kot ostalina lat. vokativa na *-e*: *Petre!, domnule!*, v ž. sp. pa gre gotovo za

slovanski vpliv: *Anico!*, *Mario!*, *soro!*¹⁴ Ker pa je vokativ v latinščini pravzaprav šibek, nekako ne spada v sklonski sistem in pozna ga samo moška sklanjatev na -US, je prav mogoče, da gre tudi pri samostalnikih m. sp. za slovanski vpliv; ali vsaj, da se je ta samostalniška oblika obdržala zaradi podobnosti v sistemu slovanskega jezikovnega okolja.

27.1.3 S pomočjo predloga *pe* (<PER) romunščina lahko izrazi osebni tožilnik in s tem opozicijo živo/neživo: *Veselia acestui copil îl mîhnea pe Bovary*, Flaubert. Ta skladenjska sintagma, s predlogom *a*, je dobro znana kastiljščini.¹⁵

27.2 Za tvorbo množine samostalnika in pridevnika ni presenetljivo, da sta morfema *-i* za moški oz. *-e* in *-i* za ženski spol. Pač pa je razen na palatalizacijo soglasnikov treba opozoriti na premene debelnega samoglasnika, npr. *stradă - străzi*, *floare - flori*. Vso zapletenost lahko ponazori tale obrazec:

frumos - frumoase - frumosi - frumoase
negru - neagră - negri - negre.

Naj opozorimo, da so v ž. sp. samostalnika in pridevnika edninska sklonska oblika in obe množinski obliki enake:

unei case frumoase niște case frumoase
unor case frumoase.

27.2.2 Kar je v italijanščini dandanes le posebnost nekaterih južnih narečij, v stari dobi pa je bilo splošno rabljeno, gl. ROHLFS 1968, 370, namreč ohranjanje latinskega morfema *-ora* za množino samostalnikov sr. sp., npr. TEMPUS, -ORA, je v romunščini dokaj rabljen morfem. Ne pritika se samo iz latinščine podedovanim nevtrom kot ravno *timp - timpuri* ali nasploh samo latinskim nevtrom kot *vin - vinuri* 'vrste vina'; morfem je močno živ in ga najdemo tudi pri nelatinskih, takó iz slovanskih jezikov prevzetih samostalnikih in celo pri neologizmih: slov. *treabă - treburi* 'posel, delo', *curs - cursuri, cursurile de vară* 'poletni tečaji'.

¹⁴ Razlago s slovanskim vplivom dopuščajo celo romunski romanisti, kar je sicer precej redko; prim. BEC 1971, II, str. 160.

¹⁵ Prim. Nandris, *Sur l'accusatif prépositionnel en roumain*, Mélanges Roques, III

27.2.3 Pri tistih samostalnikih, ki veljajo v romunski slovnici za srednji spol, so pa v ed. oblikovno izenačeni z m. sp., je treba za množino opozoriti na premik v spolu: *un hotel bun - niște hoteluri bune, acest braț - aceste brațe*. Poučna je primerjava z italijanščino: *questo braccio - queste braccia*.

29. Pridevnik in prislov

29.1 V nasprotju z drugimi romanskimi jeziki romunščina ni ohranila nobenih latinskih sintetičnih oblik primernika ne za pridevnik ne za prislov. Morfem za stopnjevanje ('levi morfem') je *mai* iz lat. MAGIS: *mai bun*. Za izražanje inferiornosti je v rabi *mai puțin*: *mai puțin frumos* 'manj lep'. Vezni element med členoma primerjave je *decît*, pogovorno tudi *ca*.

29.2 Tvorba elativa z lat. morfemom -ISSIMUS romunščini ni znana. Visoka stopnja lastnosti brez primerjave se izraža s pomočjo prislovov *foarte*, *deosebit*, *extraordinar* ipd.; pogovorno tudi *Ei joacă grozav de bine*, prim. pogovorno fr. 'ils jouent terriblement bien'.

29.3 Bilo je že povedano, da romunščina skorajda ne pozna tvorbe prislova načina s pomočjo morfema *-mente*. Prislov načina je lahko oblika pridevnika v m. sp., morda natančneje v sr. sp., prim. *cîntec frumos* 'lepa pesem' in *cîntă frumos* 'lepo poje'; *scriere corectă* 'pravilna pisava' in *scrie corect* 'piše pravilno'. Lahko pa se tak prislov tvori s pomočjo morfema *-e*, kar je ostalina morfema lat. adverb; prim. *covor românesc* 'romunska preproga' in *vorbește românește* 'govori romunsko'.

30. Števnik

30.1 Posebnost glavnega števnik v romunščini je razlikovanje spola pri števniku 'dve': *doi pomi - două cărți*. Razlikovanje po spolu je še občutno pri številu 'dvanajst': *doisprezece, douăsprezece*, sicer pa se za sestavljena števila rabi oblika za ženski spol: *douăzeci, două sute*.

30.1.1 Glavni števniki v romunščini potrjujejo prepričanje o tesni simbiozi romanskega in slovanskega življa. Slovanski vpliv za večino romanistov ni sporen. Gre za:

- a) prevzeto besedo: *sută* 'sto';¹⁶
- b) tvorbo glavnih števnikov od 11 - 19: *unsprezece, doisprezece/ douăsprezece, treisprezece....nouăsprezece*; gradivo je romansko, način gradnje slovanski; gre za strukturni kalk po slovanskem vzoru: *șaptesprezece* <SEPTEN SUPER DECEM;¹⁷
- c) zgradba desetic: *douăzeci, treizeci ... nouzeci*;
- d) skladijska, samostalniška vezava od števnikar 'dvajset' dalje: *nouăsprezece studenți - douăzeci de studenți*.

30.2 Za vrstilne števnike uporablja romunščina z določnim členom okrepljene glavne števnike: *al doilea, a doua; al treilea, a treia*. Niso zelo ljudski. Vendar je gotovo ljudska raba *a doua zi* 'drugi dan, naslednji dan': *A doua zi, Charles ceru să-i aducă fetița*, Flaubert. Primerjava s prevodi odlomka v druge romanske jezike nas navaja na misel, da gre morda za semantični kalk po slovanskem vzoru. Da je raba pristna, pa vsekakor potrjujejo mesta iz ljudskega izročila: *Ii porunci ca a doua zi să vie* 'Il lui a ordonné de venir le lendemain', SANDFELD 1930.

31. Zaimek

31.1 Osebni zaimek pozna sklanjatev in v odvisnih sklonih loči naglašene oblike od nenaglašanih. Ni obvezen ob glagolu, razen če bi šlo za zahteve stila ali preprosto za nujo pri umevanju glagolskega dejanja. Je pa romunska posebnost skupna črta balkanskih jezikov in odstopanje od splošne romanske

¹⁶ Tudi rom. *sută* naj bi po mnenju romunskega jezikoslovca Sorina Palige ne bilo prevzeto iz slovanščine. Gl. njegovo študijo *Slovansko *săto - izzivalen problem?*, SR 36, (1988), str. 349-358.

¹⁷ *Materia latina, spirito slavo*, VIDOS 1959, str. 392.

norme uporaba osebnega zaimka v funkciji svojilnega: *fi-a venit fratele* 'prišel je tvoj brat'; *cuțitul mi-am pierdut* 'izgubil sem svoj nož'. *A vîndut calul său* je istopomensko s *și-a vîndut calul* 'prodal je svojega konja'.

Kot na splošno v romanskih jezikih pozna osebni zaimek tudi v romunščini okrnjen sklonski sistem; razlikuje med imenovalnikom, dajalnikom in tožilnikom, v obeh sklonskih oblikah razlikuje med naglašeno in nenaglašeno in tako najdemo za 1. os. ed. *eu - mie/îmi, mi - mine/-mă, m-*. *Lor*, lat. gen. ILLORUM, se pojavlja v mn. kot naglašena oblika roditelja in dajalnika, medtem ko je nenaglašena *le, li*, za oba spola. V tožilniku je oblika za m. sp. *îi*, i, za ž. sp. *le*.

31.4 Oziralni in vprašalni zaimek je v ed. in mn. za oba spola v nominativu-akuzativu *care*, v genetivu-dativu *căru/cărei* oz. v mn. *căr/or*.

32. Določni člen

32.2 Bilo je že povedano, da je ena velikih posebnosti romunščine zapostavljanje določnega člena: *elevul, elevii; casa, casele*.

Dodajmo, da zapostavlja romunščina ob določnem členu tudi svojilne zaimke v pridevniški funkciji: *prietenul meu, cartea mea, maica sa, casele noastre*.

Nekako svojska je raba člena pred svojilnim zaimkom v sintagmi kot *un prieten al meu*, kar je primerljivo s konstrukcijo v francoščini: *un ami à moi*.

Raba določnega člena le ni čisto skladna z rabo v drugih romanskih jezikih; brez člena so imena držav: *România, Polonia, Franța*, pri čemer je spet vredno opozoriti na skladnost romanskega vzhoda s skrajnim zahodom. Brez člena so redno tudi sintagme s predlogi: *se opri în prag* bi bilo it. 'si fermò sulla soglia'.

32.2.1 Določni člen ima v romunščini še eno posebnost, in sicer v sintagmi s kazalnim zaimkom pred pridevnikom: *omul cel bun, tovarășul cel vrednic*. Dokaz več, če bi bil sploh potreben, da je vir določnega člena kazalni zaimek.

33. Glagol

33.1 Tako kot drugi romanski jeziki kaže tudi romunski glagol proti latinščini dokajšno oblikovno zvestobo. Večina paradigm se je obdržala, nekatere so odpadle, sistem pa se je obogatil s sestavljenimi glagolskimi oblikami.

Čisto oblikovno velja opozoriti na dvojnost pri nedoločniku: *cîntare/cînta; iubire/ iubi*. Kratki nedoločnik je glagolska oblika, čeprav ne preveč pogosto rabljena; dolgi je glagolnik, oz. danes že samostalniki: 'pesem', 'ljubezen'.

35.3 Enostavni preteklik, latinski *perfectum*, je danes docela literarna oblika za pripoved; v govorni besedi je prevladala sestavljena oblika. Romunščina pozna v morfosintaksi glagola še čisto svojski premik: lat. konj. plpf. na -ISSEM - srečamo ga v vseh romanskih jezikih kot paradigmo konjunktiva v imperfektu - je postal jezikovno sredstvo za izražanje dejanja v preteklosti, torej indikativ, samo včasih z nadihom predpreteklosti.

36. Že Kopitar je videl v tvorbi prihodnjika skupno balkansko črto. Za romunščino velja povedati, da je sintagma *voi, vei, va... cînta*, torej sintagma modalnega glagola z nedoločnikom res splošno rabljena paradigma za izražanje prihodnosti, a da ima zlasti pogovorni jezik na voljo še dve možnosti, dandanes celo pogostnejši, obe z odvisnim stavkom na mestu nedoločnika: *o să cînt* in *am să cînt*. V prvi sintagmi je uporabljena kristalizirana oblika glagola *VOLERE, v drugi najdemo oblike pomožnika HABERE.

V vseh romanskih jezikih se najde pogojnik, romanska, ne latinska tvorba, kot vzporedno skovana sintagma k prihodnjiku, v romunščini pa ne; oblike so čisto svojske: *aş, ai, ar...* + nedoločnik. Vir te tvorbe še ni dobro razjasnjen.

38.2 Nedoločnik je mnogo manj rabljena oblika kot sicer v romanskih jezikih; ne samo za tvorbo prihodnjika: *Charles ceru să-i aducă fetița; Atunci fiecare începutu să profite*, Flaubert. Rabljen je predmetni odvisnik.

39. Opisne glagolske paradigme imajo kot pomožnik zmeraj glagol *avea*: *am făcut, am venit, am fost; Poate că s-au iubit platonice*, Flaubert. Pretekli deležnik ostaja nespremenjen. Nenaglašeni osebni zaimki v ženskem spolu se zaobeša:

lupul l-a înghițit/lupul a-înghițit-o 'volk ga/jo je požrl'; *l-am văzut/am văzut-o*. Zaobeša se tudi za gerundijem: *Văzînd-o de la spate*, Flaubert.

Za sintagme z glagolom je bilo že opozorjeno na pogostnost glagola bivanja *a fi* v sintagmah kot *mi-e foame*, *mi-e sete*, gl. 7.1. Primerjava z drugimi romanskimi jeziki je koristna; neskladje v zgradbi presega zgolj slovnični okvir, saj gre pri uporabi s pomožnikoma HABERE ali TENERE za vidno težnjo h konkretnjšemu izražanju. Lat. konstrukcija LIBER MIHI EST se je torej v vzhodni latinščini, v današnji romunščini le obdržala.

Glagol v stavku

43. Razvezani odvisniki, kjer bi v romanskih jezikih pričakovali nedoločnik, nakazujejo svojskost skladnje v romunščini. V predmetnem odvisniku stroga latinska sosledica časov ni zaznavna; ni dvoma, da gre za jezikovni vpliv slovanskega okolja. K pravkar navedenima mestoma iz Flauberta naj navedemo *Am auzit că ești bolnav*, kjer se seveda mogoče videti v sestavljenem pretekliku sedanjik ('vem') in potemtakem raba sedanjika v odvisniku ni presenetljiva. A dovolj je navesti še nekaj mest iz Flauberta: *I se respunse că era plecată, că are să-i aducă jucării*; *Bovary /.../ trebuia să îndure nesuferitele consolări ale farmacistului*. Romanska zgradba povedi v odvisniku ne dovoljuje uporabe prihodnjika za zadobnost oziroma sedanjika za sočasnost v preteklosti.

45.3 Za zgradbo povedi naj dodamo, da loči romunščina med namernostjo in izjavnostjo, povednostjo: *Charles se obliga să plătească sume enorme proti Charles credea că de-acum s-a isprăvit cu ele*, Flaubert.

45.4 Za zgradbo povedi pogojnih in dopustnih stavkov naj opozorimo na veznika *de, dacă*: *De va intra lupul, vă va mânca* 'če pride noter volk, vas požre'; *De aveam bani, îi dam* 'ko bi imeli denar, bi mu ga dali'; *Dacă vrei pace, pregătește-te de război*, kar je romunska verzija znanega latinskega reka. Veznik *de, da(că)* seveda ni iz latinščine. Podobno je v dopustnem odvisniku: *deși ești săracă, te iubesc* 'čeprav si revna, te ljubim'.

V irealni hipotetični periodi je pogostna raba indikativa imperfekta, romanskim jezikom splošno znana. Ugotavljamo pa - v nasprotju s siceršnjo

romansko rabo in docela skladno s tisto v slovanskih jezikih - rabo pogojnika v odvisnikih, ki vsebujejo odtenek neuresničljive pogojnosti: *ca și cum ea ar mai fi trăit, începu să aiba și el preferințele și ideile ei*, Flaubert.

Slovanski superstrat

46. Za romunščino je slovanski jezikovni vpliv izredno pomemben, tako da se upravičeno govori o slovanskem superstratu, ne morda samo o adstratu. Primerljiva nista ne germanski vpliv na francoščino in še manj arabski na iberoromansko jezikovno območje. Slovanske prvine smo navedli že na nekaj mestih, ne le ob Miklošičevem prikazu. Gotovo se slovanski pečat dandanes nekoliko, najbrž kar močno izgublja, deloma zaradi vpliva francoščine od druge polovice 19. stol. dalje, deloma tudi zaradi politične situacije; ta je večkrat meglila trezno analizo. Pod udarom politike je bilo tudi romunsko jezikoslovje: v letih 1945-55 je doživljalo pravo slovanofilsko obdobje, ko je bilo, na primer, zapisano, da je romunščina romanski jezik s slovanskim izgovorom. Od tedaj dalje pa doživlja, tako se zdi, izrazito antislovansko dobo, ko celo resni učbeniki visoke kvalitete (tako BEC 1971, II, str. 160), komajda še kaj priznavajo za slovanski jezikovni vpliv. Ker je ob koncu preteklega stoletja sovjetski politični vpliv pojenjal, s tem pa tudi jezikovni vpliv ruščine, je upati, da se bo tehtanje umirilo. S tem razumemo, da jezikovne prvine iz slovanskega jezikovnega okolja ne bodo zanikane zgolj zaradi tega, da bi se po vsej sili zmanjšal slovanski pečat, ki ga v romunščini nedvomno ugotavljamo.

46.1 Za besedje je bilo že povedano, da je slovanski vpliv izjemen. Najvažnejše pa celo ni visoko število leksikalnih prvin, pač pa dejstvo, da so romanizirani Daki prevzeli slovanske besede iz vitalnih pomenskih polj. Slovani so dali romaniziranemu prebivalstvu Dakije izrazje materialne kulture. Zelo redko se zgodi, da bi bil zavojevalec, okupator, kulturno višje kot zavojevana etnija, a Dakija je tak primer. Romanizirani Daki so bili predvsem pastirji in v tem pomenskem polju se je latinsko izrazje obdržalo. Vse kulturno izrazje za kmečko življenje in delo, z izjemo glagola ARARE, pa je slovanskega izvora. Kultura kmeta je višja od kulture pastirja, in ta od kulture lovca. In tako so romanizirani Daki prevzeli slov. *plug*, *lopată*, *topor* 'sekira', *ciocan* 'kladivo',

greblă, *lanț* 'veriga', *ogradă* 'dvorišče', *brazdă*, *ogor* 'obdelan kos zemlje', *snop*, *pogon* 'zemljiška mera', *stog*. Slovanskega izvora so imena za pridelke, kot *bob*, in za nekatere živali kot *prepeliță*, *veveriță*, *nevăstuică* 'podlasica' (za semantični premik, za rabo evfemizma, je vzrok tabu, torej kmetov strah pred podlasico v kurniku), *cocoș* 'petelin'. O tesni slovansko-romunski simbiozi pričajo nadalje imena za sorodstvo, začeni s slov. *rudă* 'sorodnik', *maică*, *nevastă*, 'poročena ženska, žena', *babă*, ravnotako pa tudi izrazi za dele človeškega telesa *trup*, *obraz*, *gleznă*, za prehrano *hrană*, *ulei* 'olje', *oțet* (sicer iz lat. ACETUM), *bob*, za obleko *cojoc*. Iz slovanskega sveta so prišli izrazi za družbeno-upravno življenje: *jupîn* 'gospodar, oblastnik' (vir je najbrž avarski), *sfetnic* 'světník', *slugă*, *slovă*, *slobod* (prid.), *pravilă* 'zakon', *voievod*, *strajă*. Tretje pomensko polje izrazov slovanskega izvora predstavlja religiozna sfera: *slujbă* 'cerkveni obred', *rai*, *iad* 'pekel', *sfinț* 'svet, svetník', *blagoslovi(re)*, *colind* 'koleda'.

Slovansko poreklo odkriva nekaj osebnih in rodbinskih imen kot *Draguț*, *Drăgulescu*, *Dragomirescu*. Dragocena so številna krajevna in vodna imena, in ta so zanesljivo stara: *Belgrad*, *Bela*, *Bistrița* (to vodno ime ima svoj romunski ustreznik v kalku *Repedea* 'hitra'), *Craiova*, *Cernaia*, *Crușovaț*, *Pociovaliște*, *Prahova*, *Predeal*, *Tîrgoviște*, *Vodița*.

Za tesno sožitje etnij in s tem jezikov so še bolj prepričljive prevzete besede za pojme, samostalniki kot *veselie*, *boală*, *grijă*, *dragoste* 'nežnost' in pa seveda pridevniki kot izrazi za abstraktno lastnost: *vesel*, *bolnav*, *slab*, *bogat*, *vinovat* 'kriv'; še posebej pa glagoli kot *citi*, *odihni*, celo iz tako intimne sfere, kot je *iubi*, ki je nadomestil (v vseh romanskih jezikih dokaj knjižni) *amare*.

46.2 Kalkiranje imamo za pomembnejšo zvrst izposojanja kot zgolj prevzete besede; kalki dokazujejo tesno simbiozo dveh etnij: *bună dimineața!* je jutranji pozdrav, ki sicer v romanskih jezikih ni običajen, vzrok za to je verjetno tabu iz skupne romanske faze; očitno so bili Rimljani na moč vraževerni. Pomenski kalk po slovanskem 'svet' je *lume* 'svet, zemeljska krogla', kar je latinsko in za njim romansko sicer MUNDUS, ORBIS; lat. LUMEN 'luč, svetloba' se rom. pomensko in glasovno ohranja kot *lumină*.

Slovanski vpliv na romunščino je bil izjemno močan. Seveda pa jezikoslovje že dolgo ne dvomi o njenem romanskem značaju. V potrdilo

romanskosti je romunski romanist A. Rosetti navedel lepo skovan stavek *Iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi*: leksemi so vsi slovanskega porekla, slovnične prvine (morfemi samostalnika, pridevnika, glagola, prislova) pa so prav vse romanske.

46.3 Slovanski vpliv vendarle ni zaznaven samo v besedišču. V fonetiki imamo za slovanski vpliv tele pojave:

- fonem *h*: *haide!*, *hrană*, *hrean*;
- izločanje palatala *yod* pred začetnim *e*: *ieftin*, *iederă* (<EDERA), *ieși* (<EXIRE); v izgovoru tudi pri osebнем zaimku *eu*, *el*.

Za oblikoslovje in skladnjo smo marsikaj že navedli; naj obnovimo in še nekaj dodamo:

- pri števniku tvorba števnikov od 11-19, tvorba desetic, skladnja samostalnika v rodilniku od 20 dalje;
- pri samostalniku oblika zvalnika, ali vsaj zvalnika v ženskem spolu;
- delno izražanje načina glagolskega dejanja ('Aktionsart') s predponami: *negru* - *ponegri* 'očrniti', *face* - *preface* 'dodelati, spremeniti';
- raba glagolov v povratni obliki: *a se ruga*, prim. sr. 'moliti se (Bogu)', *a se teme* 'bati se', *a se gîndi* 'misлити si', *a se mira* 'čuditi se'; med glagoli v povratni obliki je tudi nekaj prevzetih leksemov kot *a se căi*, prim. sr. 'kajati se', *a se griji*, prim. sr. 'grizati se';
- morda je slovanski skladenjski vpliv tudi izvzemanje, kot npr. v sintagmi *am numai (un frate)* proti splošnoromanski *non ho che, je n'ai que*, a podobna zgradba se najde že v latinskih tekstih: UNUM FRATREM HABEO NON MAGIS;
- zgradba povednega predmetnega odvisnika, ki v glagolski obliki ne kaže latinske sosledice časov: *știam că este în casă* 'vedel sem, da je doma';
- tvorba izrazov za zanikane pojme s pomočjo slovanske nikalnice *ne*: *bun* - *nebun* 'nor', *politicos* - *nepoliticos* 'nevljuden', *neînțelegere* proti fr., it. 'malentendu, malinteso';
- dokajšna raba slovanskih predpon in pripon: *raz* - *răzgîndi* 'premisлити si'; *-nic* *obraznic* 'predrznež', *casnic* 'služabnik'; *-ișă* - *miorișă* 'ovčeka', *cosișă* 'kita'.

46.4 Slovansko besedje v romunščini govori o različnih kronoloških plasteh. Po sodbi slavistov je mogoče dokaj dobro ločiti stari slovanski fond (bolgarsko jezikoslovje ga dosledno imenuje "starobolgarsko"), kar lahko imamo za superstrat, od poznejših vplivov, kar bi bilo mogoče uvrstiti med adstrate.

Iz slovanskih jezikov prevzete besede ne doživljajo nekaterih glasovnih sprememb, ki so sicer značilne za iz latinščine podedovani fond. Ne poznajo rotacizma likvide *-l-*: proti romanskemu GULA *gură* najdemo slov. *boală*.

V lat. soglasniških skupinah KL-, GL- doživlja likvida palatalizacijo, v besedah slovanskega izvora pa tega pojava ni, tudi če gre za stare izposojenke: CLAVE *cheie*, GLACIA *gheață* poznata drugačen razvoj kot *clădi* 'graditi' ali *glas*.

Lat. zobnika T, D in sičnik S doživijo pred svetlim samoglasnikom I sibilantizacijo, v besedah slov. porekla pa obstanejo: DICO *zic*, TIBI *ție*, SIC *și* proti *dihor*, *sită* sito, *tină* 'blato'.

Pred nosnikom *-n* se v rom. samoglasniki navadno zapirajo, v slovanskih besedah pa ne, razen prav nosniški samoglasniki: LANA *lînă*, BENE *bine* proti *rană*, *hrană*, *lene* 'lenoba'. *Muncă* 'delo' in *colindă* ravno z nosnikom kažeta, da gre za stari prevzeti besedi, saj je ohranjeni nosnik dokaz za starost izposojanja. Prim. tudi *smîntînă*.

Iz slovanščine prevzete besede so močno pomembne za kronologijo fonetičnega dogajanja. Kar nekaj jih dokazuje staro vklapljanje v romunski fonološki sistem: tako *e* in *o* slovanskih besed diftongirata: *mireasmă*, prim. mak. *miros*, *coasă*; *l'* in *n'* doživita čisto palatalizacijo, torej tako kot lat. FILIU *fiu*: *a iubi* 'ljubiti', *pustie* 'pustinja'.

DALMATŠČINA

1. Z izrazom *dalmatščina* poimenujemo romanske govore, kot so se na ilirskem substratu izoblikovali v 1. stol. našega štetja na dalmatinski obali, natančneje v nekaterih dalmatinskih mestih. Razen na otoku Krku so ti govori odmrli do konca srednjega veka. Ime dežele prihaja verjetno iz imena naroda *delmates*, kar se najde zapisano sredi II. stol. pr. Kr., potrjeno tudi v krajevnem imenu DELMINIUM, pozneje *Duvno*, danes *Tomislavgrad*. DALMATIA se najde zapisano v 1. stol., v dobi cesarja Klavdija, prej je bilo uradno ime SUPERIOR PROVINCIA ILLYRIAE.

2. Latinizacija se je začela sočasno s širjenjem rimske oblasti pod Avgustom: Tiberij je med letoma 6 in 9 pokoril vzhodno obalo Jadrana; tudi otoke. Latinščina, ali bolje, romanski govor teh ozemelj, se je dolga stoletja obdržal, kljub vdoru Avarov v 7. stoletju, kljub počasnemu, a vztrajnemu naseljevanju Slovanov, kljub kasnejšemu močnemu in zaradi jezikovne sorodnosti še toliko bolj nevarnemu jezikovnemu vplivu beneščine, ki se stopnjuje po letu 1000, pač zaradi politične in gospodarske ekspanzije Benetk. Treba je ločiti med staro romansko jezikovno plastjo, dalmatsko torej, in beneškim superstratom. A ravno ta je počasi izrinil dalmatščino, najprej iz javnega življenja; naraščajoči slovanski, hrvaški jezikovni vpliv pa je skupaj z gospodujočim beneškim govorom dalmatščino docela zadušil tudi v zasebnem življenju. Usoda dalmatščine priča o, če že ne izjemnem, pa vsaj v evropski jezikovni kulturi zelo redkem pojavu, da je namreč neki jezik "odmrli", natančneje, da so ga ljudje počasi opuščali in končno opustili, da se torej v neki dobi na mlado generacijo, na otroke ni več prenesel kot jezik družine.

Dalmatščina se je najdlje obdržala na otoku Krku in zasluga italijanskega jezikoslovca, v tisti dobi, pred prvo svetovno vojno, profesorja na dunajski univerzi, Mattea Bartolija je, da je zapisal in potem v svojem pionirskem delu o

dalmatščini¹⁸ objavil pripovedi, deloma kot spomine, zadnjega pripadnika te romanske jezikovne enote: Tuone Udáina, s pridevkom Burbur, v italianizirani obliki Antonio Udína, je umrl leta 1898 pri svojih sedeminsedemdesetih letih. Vé se natanko celo za čas njegove smrti: 10. junija ob 6.30 zjutraj je na poti, ki so jo popravljali, eksplodirala mina in ga raznesla. Njegova družina, tako poroča znameniti hrvaški raziskovalec govorov na dalmatinski obali Petar Skok, dalmatsko ob njegovem obisku na otoku leta 1925 ni več znala. Skok pravi, da je osemdesetletna starka Rambaldo mehanično sicer lahko zapela kako "veljotsko" pesem, da pa ni znala niti italijansko.

3. Izginuli dalmatski jezik, ki mu romanistika priznava status svojkega romanskega jezika je sicer v nekaterih svojih delih slabo poznan, saj omogočajo ustvariti si njegovo jezikovno podobo razen Bartolijevega dela samo še krajevna imena, v hrvaška narečja prevzete besede in pa dokumenti v dubrovniškem arhivu. Ohranjenih je tudi nekaj trgovskih pisem s konca 14. stoletja, vendar njihov jezik ni preveč zanesljivo pričevanje, gre bolj za pisanje v toskanščini ali v beneščini, kamor pa se res vrvajo številne regionalne jezikovne posebnosti, od katerih so nekatere iz dalmatščine.¹⁹ Za 15. stol. daje drobno, a dragoceno informacijo toskanski humanist Philippus de Diversis, ki je bil leta 1440 ravnatelj gimnazije v Dubrovniku: v nekem svojem pismu znancu v Toskani namreč poroča, da govore na sodišču sodniki in pravni zastopniki romansko²⁰ in ne slovansko, vendar pa ne italijansko in da "panem vocant *pen*, patrem dicunt *teta*, domus dicitur *chesa*, facere *fachir* et sic de ceteris, quae nobis ignotum idioma parturiunt". Znano je tudi, da se je v raguzejskem senatu

¹⁸ Matteo G. Bartoli, Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung IV-V, Wien 1906. - Sodobni véliki raziskovalec dalmatščine je hrvaški romanist Žarko Muljačić. Svoja številna dela je strnil v delu Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache, v kolani *Quellen und Beiträge zur croatischen Kulturgeschichte*, 10, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2000.

¹⁹ Gl. Bruno MIGLIORINI, Gianfranco FOLENA, Testi non toscani del Trecento, Istituto di filologia romanza dell'Università di Roma, Testi e manuali, no. 38, Modena 1952; zlasti *Lettera di Teodoro di Fomato, nobile zaratino, Zara, luglio 1325*, str. 18-19.

²⁰ Philippus de Diversis piše v latinščini: "... iudices et consules legis statuto *latine* loquuntur non autem sclauē, nec tamen nostro idiomate italico"; *latine* je seveda treba razumeti 'romansko'.

govorilo dalmatsko še v 15. stoletju, resda ob beneščini in hrvaščini. A že odlok senata iz leta 1472, da je v senatu treba uporabljati lokalni govor ("Prima pars quod nullus possit ad arengarias uti lingua nisi latina ragusea, sub pena..."), priča, da je prihajala dalmatščina iz rabe: z administrativnimi ukrepi jezika pač ni mogoče obdržati pri življenju.

Za krajevna imena je izjemno pomembno pričevanje Konstantina VII., Porfirogeneta (912-959). Bizantinski imperator piše svoje delo *De administrando imperio* "sinu v pouk"²¹; trdi, da so mesta v Dalmaciji romanska, in posebej navaja *Vekla*, *Opsara*, *Arbe*, *Diadora*, *Tetraugúrion*, *Aspalathon*, *Rausin*. Ne omenja pa med Puljem in Zadrom nobenega romanskega naselja: iz tega bi smeli sklepati, da iz rimske dobe dobro znani kraji kot npr. *Flanona*, *Tarsatica*, *Senia*, *Argyrunum* niso preživeli, ali pa da sredi 10. stoletja niso bili (več) romanski. Najbrž je bila močno pomembna tudi religija, saj je bil ponekod slovanski tudi jezik bogoslužja: kjer je vladala glagolica, tako se zdi, je bila tudi upravni jezik hrvaščina. Kjer pa je bilo v rabi bogoslužje v latinščini, in tako je v Dalmaciji v glavnem bilo, je bila hrvaščina za dolgo dobo izključena iz javne rabe.

Romanistiko posebej zanima imperatorjeva *Vekla*, Krk. Ime otoka in kraja na njem (it. *Veglia*, iz lat. VETULA, namreč CIVITAS; elipsa samostalnika je pogosten pojav) predstavlja drobno jezikoslovno zanimivost. Ime v hrvaščini ohranja predlatinsko poimenovanje, morda celo predilirsko - pomen še ni razjasnjen. V latinskih dokumentih se je glasilo CURICUM in iz te oblike je bilo slavizirano. Zadnji govorec je sam sebe imenoval *veklisún*, govor pa *veklisún* ali tudi *vetrún diskuars*. Muljačić²² opozarja na neko pomembno razliko med izginotjem raguzejske in veljotske dalmatščine: prva je postala izključna last aristokracije v Raguzi in omenjeni odlok senata, da je treba v senatu govoriti raguzejsko, je bil namenjen predvsem izločitvi beneščine: raguzejska republika se je beneške oblasti otresla že leta 1385 in se je želela oddaljiti od Benetk tudi jezikovno. Raguzejska dalmatščina se je torej utopila v slovanskem Dubrovniku. Dalmatščina na Krku pa je prišla pod beneški politični

²¹ P. Skok, Dolazak Slavena na Mediteran, Split 1934.

²² Ž. Muljačić v LRL II,2, str. 33.

in jezikovni vpliv pozno, morda šele v 15. stoletju in bila je jezik nižjih slojev, ribičev, delavcev; Tuone Udaina se je potožil Bartoliju, da "nanka join sináuri non sapaja favlur *in veklisún*".

14. Za glasoslovje se navadno trdi, da je dalmatščina zelo konservativna, kar zadeva soglasnike, in močno inovativna, dinamična pri samoglasnikih, se pravi, v primerjavi z latinščino polna glasovnih sprememb. Vendar se je po kakšna črta obdržala tudi v samoglasniškem sistemu: dalmatščina ne loči kvalitete pri srednjih samoglasnikih *e*, *o*; ohranjen je kdaj pa kdaj tudi dvoglasnik AU: PAUCU *pauc*. Diftongirata naglašena latinska kratka, torej romanska odprta srednja samoglasnika, diftongirata pa tudi oba zaprta samoglasnika in celo *a*: FESTA *fyasta*, MORTE *muarte*, ACETU *akayt*, AMICU *amayk*, FIDE *fayt*, NEPOTE *nepawt*, CRUCE *krawk*. Včasih pride preko dvoglasnika tudi do poenostavitve v *i*, *u*: PETRA *pitra*, LOCU *luk*; pojav je redek v zaprtem zlogu: BUCCA **buoka buka*. Protoromanski A ima isto usodo kot O; od tod oblike kot PLACET *pluk*, CAPUT *kup*.

Hrvaški jezikoslovec Petar Guberina je dokaj prepričljivo dokazal, da je diftongizacija znana samo "moderni" dalmatščini, torej veljotskemu govoru 19. stoletja, ne pa staremu, in dalmatščini nasploh. Pojavlja se sicer sporadično od 13. stoletja dalje, a le pri samoglasnikih v odprtem zlogu. 19. stoletje pozna pravi razcvet diftongizacije, gre pa, tako Guberina, za vpliv čakavskih narečij.²³

15.1 Dalmatščina spada v skupino vzhodnoromanskih jezikov; kot italijanščina in romunščina ohranja nezveneče latinske medsamoglasniške soglasnike: RIPA *raypa*, PACARE *pakur*, CONSUERE *koser*. Toliko bolj dragocene so dvojnice, ki v hrvaških govorih razodevajo dalmatski oziroma beneški vir: *kapertur/kovertor*, *praskva/persego*, *balatura/balador*, *kapula/civola* 'čebula'.

15.2 Véliki jezikovni pojav dalmatščine pa je vsekakor ohranjanje velarnega izgovora K, G pred palatalnima samoglasnikoma *e*, *i*, s čimer je dalmatščina skupaj s sardščino za ta jezikovni pojav najbolj arhaičen romanski jezik. Vendar

²³ Gl. P. Guberina, *La diphtongaison vegliote est-elle une diphtongaison romane?*, Zbornik u čast Petru Skoku, Zagreb 1985, str. 181-191.

je treba razločevati med dalmatščino na Krku in tisto v Raguzi/Dubrovniku. V tej varianti dalmatščine je res ohranjen velarni izgovor v celoti, kakor potrjuje pisava v arhivskih dokumentih: *bachili* (1348; to je leto grozljive kuge v Raguzi, zato ta strokovni izraz), *anchidere* (1364) proti it. *bacillo*, *uccidere*, in še jasneje v hrvaški lokalni govor prevzete besede: *kimak* < CIMICE 'stenica', *plakir* < PLACERE. Dalmatščina na Krku pa je ohranjala velarni izgovor *k* g samo pred palatalom *e*, celo samo pred dolgim latinskim E: CENA *kayna*, CENARE *kenur*, GELATU *gelut*, LUCET *loyk*, drugod je poznala palatalizacijo: CENTU *kyent *čant*, CAELU *kyel *čil*, VICINU *vičayn*, CIMICE činko.

15.6.1 Dalmatščina kaže arhaično črto, ko ohranja, tako kot romunščina, pa tudi furlanščina in francoščina, nespremenjeno latinsko soglasniško skupino z likvido L: PLENU *playn*, FLUME *floym*, CLAVE *kluf*, GLACIE *glas*.

15.6.2 Ohranja tudi soglasniški skupini -PT- in -MN-: SEPTEM *syapto*, DAMNU *damno*. Skupina -KT- se največkrat poenostavi: LECTU *liat*, NOCTE *nwat*. Izjemoma se najde FACTU *fayt* in *fawt*, OCTO *wapto* (po analogiji s SEPTEM *syapto*), FRUCTU *froyt*, TRACTA *trajita* 'mreža'. Nekaj skladnosti z romunščino je očitnih. Omembe vredno je, da doživi palatalizacijo velar v skupini -KS-: MAXIMU *Maysan* (ime otočka).

Besedje

16. Dalmatščina kaže nekaj leksikalnih inovacij, se pravi, nekatere latinske besede je izgubila; nadomestilo je našla ali v drugih latinskih izrazih ali kje drugod, včasih v grščini. Nekajkrat se sklada z romunščino: PATER/(afekt.) *tuota*, *tuta*, rom. *tată*; ECCLESIA/BASILICA *basalka*, rom. *biserică*; GRANDIS/MAIOR *máur*, *maúr*, rom. *mare*; SOLUS/SINGULUS *sanglo*, rom. *singur*; TABULA/MENSA *maysa*, rom. *masă*. Zmeraj se izrazi le ne prekrivajo: LABORARE/*EXTEMPTARE *stentur*, rom. *lucra*, *munci*; gr. HEBDOMAS *yedma*, rom. *săptămână*; MEDIA HEBDOMAS/ MERCURII DIES *misedma*, rom. *miercuri*.

27. Nekaj podobnosti z romunščino se ugotavlja tudi v oblikoslovju. Za samostalniki je vredno opozoriti na pojave metafonije, vpliva končnega samoglasnika na samoglasnik v predzadnjem zlogu. Kot vzhodnoromanski jezik dalmatščina za tvorbo množine ne pozna morfema *-s*; množina se tvori z morfemom *-i*, ta pa odpada kot vsi samoglasniki (razen *-a*). Vendar pa povzroča končni *-i* palatalizacijo pred njim nahajajočega se soglasnika in pa metafonijo samoglasnika: DENTES *dyanč*, PORCI *puarč*, SANCTI *sinč*, QUANTI *kuinč*.

29. 3. Kot romunščina tudi dalmatščina ne pozna tvorbe prislova načina s pomočjo morfema *-mente*; *bûn* je pridevnik ali prislov.

36. Svojska je v morfologiji glagola zgradba prihodnjika. V zelo majhni meri se najde zapisana konstrukcija z modalnim glagolom *VOLERE, najbolj splošno rabljena je oblika *kantwora/kantura*: možni latinski vir je paradigma preddobnega prihodnjika (futurum exactum), morda tudi konjunktiv imperfekta CANTARE(m). Tekavčić zavrača to razlago in vidi v dalmatskem futuru strukturo nedoločnika s pomožnikom, ki pa je v tem primeru od pasivnega FIERI.²⁴

39. Ker so viri našega poznavanja dalmatščine maloštevilni in razen pričevanj Antonia Udine precej borni, je slika o jezikovnem sistemu v dalmatščini nujno dokaj nepopolna. Od latinskih perfektov je znana samo 3. os. glagola ESSE: *foyt*. Lat. plpf. CANTAVERAM je verjetni vir za pogojnik *kantura*. Bolj znane so analitične oblike: tako vemo, da je pomožnik zmeraj glagol HABERE: *yay stwot*, *yay venoyt* proti npr. it. *sono stato*, *sono venuto*.

*

Študij dalmatščine je močno otežkočen, in obenem privlačen, zaradi skromnega gradiva, ki je na voljo. Romanistiko zanima predvsem zaradi svoje izjemne usode, nadalje zavoľjo vplivov beneščine, torej severnoitalijanskega narečja, pa tudi zaradi skupnih črt z romunščino, deloma tudi z

²⁴ Gl. P. Tekavčić, *Sulla forma verbale vegliota féro e sull'origine del futuro veglioto*, Incontri linguistici, 3/1, str. 71-89.

južnoitalijanskimi narečji. Razumljivo je, da privlači tudi balkanistiko in slavistiko; to predvsem zaradi študija romanskih vplivov na obalna narečja v Dalmaciji in Črni gori.

ISTRIOTŠČINA

1. Poimenovanje temelji na geografskem imenu; izbrano je nekako nasilno. Predvsem ne sme navajati na misel, da velja za govor vse romanske Istre. Večina le-té govori italijansko beneško narečje, z izbranim izrazom pa razumemo romanski govor na istrskem polotoku, kot se je ohranil iz antike, torej romanščino prvega tisočletja in vsekakor iz stoletij pred beneškim jezikovnim vplivom. Izraz *istroromansko* bi bil morda ravno tako ustrezen, vendar govori v prid izbranemu bojazen, da bi se *istroromansko* lahko mešalo z *istroromunskim*. Ta izraz pa že ima svoje mesto v romanistični terminologiji in to upravičuje v italijansko pisanih študijah uporabo izraza *istrioto*, ki ga je uvedel hrvaški italianist Mirko Deanović, s čimer se je mogoče izogniti morebitni zmedbi ob dvojici *istroromanzo/istroromeno*. Danes govori istriotščino morda še nekaj tisoč prebivalcev, majhno število v Rovinju, več v mestu Vodnjanu (it. Dignano) in po vaseh Fažana (Fasana), Galiziāna (Galisana), Šišān (Sisan), Bale (Vale).

2. Kolikor je Istra danes jezikovno še romanska, je predvsem beneška. Benetke same niso prastaro mesto, niso iz antike. Nastale so v času preseljevanja narodov, ko so se ljudje s celine zatekli na otočke, kjer so bili pred valovi tujih plemen varnejši. V nekaj stoletjih pa so Benetke dosegle visoko ekonomsko raven in politično moč. Republika sv. Marka ("Serenissima") je začela svojo trgovsko in politično, celo vojaško ekspanzijo proti vzhodu že v 10. stoletju in postala popolna gospodarica vzhodnega Sredozemlja. Beneščina je bila v vseh pristaniških sporazumevalni jezik, *lingua franca*. Mesta ob vzhodni obali Jadrana, najprej seveda v Istri, so že zgodaj priznala doževno nadoblast in to stanje potrdila tudi formalno, Piran, na primer, s statutom leta 1283. Župan obalnega mesta, *podestà*, je bil navadno beneški patricij. In če je latinščina ostala uradni jezik skozi ves srednji vek, se ob njej vsaj za dokumente manjše

teže, skromnejšega pomena uveljavlja beneško narečje²⁵ in ne morda govor v antiki romaniziranih Istrov (Latobigov). Treba pa je povedati, da se je v Istri, v nasprotju z Dalmacijo, beneščina razširila tudi na podeželje, v vasi.

3. In vendar že Dante, pri tem nekako predhodnik dialektoloških raziskav in razglabljanj, v svojem delu *De vulgari eloquentia* (I,X,7), pisanem v letih 1304 - 1305, z nekaj oklevanja uvršča istrske in furlanske govore med italijanska narečja: *Forum Iulii et ystria non nisi leve Italyae esse possunt*. Svojskost istrske romanščine je v moderni dobi zaslutil G. I. Ascoli; v svojem temeljnem delu *Saggi ladini* takole predstavlja stanje romanskih govorov svoje dobe:

*Pur nell'Istria, il linguaggio ladino, nella sua varietà friulana, venne a toccarsi, e in parte a fondersi, con un linguaggio che si rannoda al veneto di terra ferma e ha quindi in sè medesimo delle somiglianze ingenite coi parlari ladini. Ma qualche altra elaborazione del latino, che si avrà forse a riconoscere propria e indigena dell' Istria, qui ancora deve entrarci.*²⁶

Ascoli torej teh istrskih govorov ni imel za ladinske, ker bi jih bil sicer vključil v svojo obravnavo. Pač pa jih je za take zmotno imel Antonio Ive, avtor obsežnega in bogatega gradiva vseh romanskih govorov Istre.²⁷ Drugačnega mnenja so italijanski romanisti, ki uvrščajo vso (romansko) Istro, razen seveda istroromunskih govorov, v severnoitalijansko jezikovno sfero. Pri tem skušajo pobiti tezo Petra Skoka, po kateri naj bi romanščina v Istri ne bila del italijanščine, torej varianta beneškega narečja, pač pa naj bi bila italijanska postala v stoletjih beneške ekspanzije, in še to ne docela. Skok je videl v istrski romanščini (njegova izraza sta bila v francosko pisanih študijah *istriote prévenétien* in *istroroman*) skrajni zahodni del dalmatščine. Edinole Mirko Deanović²⁸ je imel istrsko romanščino za docela svojski jezik, medtem ko

²⁵ M. Cortelazzo, *Il veneziano, lingua ufficiale della Repubblica?*, Guida ai dialetti veneti, IV, Padova, 1982, str. 59-73.

²⁶ AGI I, str. 435. - Citat iz Ascolija je vzel Tekavčič za naslov ene svojih študij, objavljene v zborniku G. I. Ascoli, *Attualità del suo pensiero a 150 anni della nascita*, Firenze 1986, str. 149-158.

²⁷ A. Ive, *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*, Strasbourg 1900.

²⁸ M. Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagreb 1954.

najpomembnejši raziskovalec istriotščine naše dobe Pavao Tekavčić²⁹ mnenja o jezikovni avtonomnosti istriotščine ne deli, zavrača tezo o severnoitalijanskem viru istrske romanščine, pač pa izhaja iz ugotovitve, da je skoraj tisoč let trajajoči beneški jezikovni vpliv istroromanske govore privlekel v severnoitalijansko jezikovno sfero. Za prvotno fazo, ko o beneščini vendar še ni mogoče govoriti, se Tekavčić strinja s Skokovo teorijo o jezikovni povezanosti na obali vzhodnega Jadrana, čeprav zavrača nekatere Skokove primere, ki naj bi to sorodnost potrjevali.

Ker pisanih besedil ni, so za najstarejšo dobo pomembna krajevna imena kot *Koper*, *Piñan*, *Kršikla*: v starih latinskih besedilih so ta imena zapisana kot CAPRIS, PETINA, CARSICULA. Prevzeta od Slovanov so ohranila nezveneče zapornike, po Wartburgovi delitvi Romànije značilnost jugovzhodne skupine romanskih jezikov. Isti pojav je mogoče videti v imenu *Latini*: tako so Slovani poimenovali romanske prebivalce, s katerimi so prišli v stik. Oblika je še toliko bolj pomembna, ker se v bosanski judovski španščini najde beseda *ladino*, za jezik svetih knjig. Torej vzhodneje od Istre: Judje so španščino pač prinesli z Iberskega polotoka, kjer je sonorizacija nezvenečega latinskega zapornika pravilo. Od občnih imen lahko po Skoku navedemo še *suprano* 'teliček' < (VITELLUS) SUPER ANNUM, *leprio* 'zajec' < LEPORE, *skutuler* 'zidarska žlica' < SCUTELLARIU. V teh primerih, kadar pač so, ugotavljamo v beneških ustreznicah sonorizacijo: *kavrezan* 'prebivalec Kopra', *levaro*, *levrito*, *suvrano*, *surano*. Nekaj Skokovih primerov ni prepričljivih: *parnato* 'klasje povezano v koničasto kopo' je iz nemščine, *laco* 'napajališče za živino' je morda iz gr. *lákkos* in ne iz lat. LACUS.

Tekavčić vidi razvoj istriotščine dinamično, ne statično. Ugotavlja, da je v moderni dobi značaj govorov močno beneški; za soglasniški sistem je mogoče navesti poenostavljanje dvojnih soglasnikov, sibilantizacijo mehkonebnikov *k g* pred svetlima samoglasnikoma, kot npr. CENTU *sento*, GENTE *zente*, popolno palatalizacijo likvide *l* pred svetlim samoglasnikom v hiatu, PALEA *paya*.

²⁹ Ves čas sledimo študiji *L'importanza e l'interesse degli studi istroromanzi per la linguistica neolatina e generale*, RLiR, 46, (1982), str. 271-298. - Gl. tudi njegovo kritično tehtanje nekaterih predstavitev istriotščine v *L'istroromanzo in una recente pubblicazione linguistica*, Ling. 28 (1988), str. 111-124.

14. Svojska in zanesljivo nebeneška je istriotščina v samoglasniškem sistemu. Kratka latinska I, U se ohranjata, dolga lat. E, O se zapirata: VIRIDES *virđi*, STELLA *stila*; GULA *gula*, CORTE *kurto*. Ena vélikih inovacij je bogastvo diftongov, še posebej padajočih iz lat. dolgih I, U: VINU *veyn*, UNU *owno*. Diftongirata kratka lat. O in E, vendar ne prav povsod, v govoru Vodnjana in Bal ne; vsaj v današnji fazi diftongacija ni zaznavna. Drugod se najde FESTA *fyesta*, CORPU *kworpo*, v odprtem zlogu pa se dvoglasnika ožita v *i u*: DECE *gize*, ROTA *ruda*.

27. Istriotščina kaže nekaj posebnosti tudi v oblikoslovju: samostalniški morfem za latinsko III. sklanjatev je *-o* (za oba spola), npr. *čavo - čave*, s čimer se je ustvarila, zlasti za ženski spol, v romanski morfologiji nenavadna opozicija *-o* : *-e*; it. ima *chiave - chiavi*.

42. Skladnja je čisto beneška.³⁰ Opazni pa so slovanski vplivi; latinska sosledica časov ni poznana: *mei i kradivo k'el vinarò* 'mislim sem, da bo prišel'. Slovanski vpliv, torej vpliv hrvaških govorov je viden tudi v ločevanju s prislovom nenaglašenega proklitičnega zaimka od glagola: *A nu se nanka maña stasira?*, kar ni enostavno prevedljivo v italijanščino **Non si neppure mangia stasera?* 'kaj se nocoj sploh ne bo jedlo?', *La se un po vergoña* 'ona se nekoliko sramuje', kar je it. mogoče samo kot *si vergogna un po*'.

Najbrž gre pripisati sožitju s hrvaško etnijo tudi rabo pogojnika v obeh delih hipotetične periode: *Kikéina saravo sana, la saravo kuntenta* 'če bi bila zdrava, bi bila zadovoljna'. Treba je le dodati, da ta tip gradnje pogojne periode italijanskim narečjem le ni čisto neznan, zlasti ne beneškim.³¹

³⁰ F. Ursini, Istroromanzo. Storia linguistica interna, LRL III, str. 537-548.

³¹ ROHLFS 1969, III, 745: - Nell'Italia settentrionale questo tipo può considerarsi caratteristico di alcuni dialetti istriani, cfr. a Fiume *bevarío se saría aqua* (AIS, 1035).

Študij istriotščine si šele utira pot v romansko jezikoslovje; ne glede na jezikovni status, ki ga bo romanistika tem govorom priznala, nas Istra privlači zaradi svoje jezikovne bujnosti: tukaj sta trčila drug ob drugega slovanski in romanski svet. Od prvega imamo v severozahodnem delu Istre slovenščino, drugod hrvaške govore, v Peroju, vasici severno od Pulja, celo črnogorski govor, romanski svet pa je prisoten še zmeraj s predbeneško istriotščino, z beneščino, v vaseh pod Učko tudi z istroromunščino. In še je treba imeti pred očmi težo standardne italijanščine in seveda tudi standardne hrvaščine.

ITALOROMANŠČINA

Z izrazom *italoromanščina* razumemo tiste romanske govore na Apeninskem polotoku, ki imajo za svoj vir *latinščino* na italiskem jezikovnem substratu; mednje štejemo *italijanščino* z njenimi številnimi narečji, pa tudi *sardščino* na otoku Sardiniji, ne vključujemo pa v to romansko jezikovno sfero provansalskih in frankoprovansalskih govorov na skrajnem severozahodu Apeninskega polotoka, pa tudi ne katalonskega jezikovnega otoka v Algheru na Sardiniji: navedeni romanski govori so del galoromanske oziroma iberoromanske jezikovne skupine. V italoromansko sfero tudi ne vključujemo furlanščine; imamo jo za del alpske romanske jezikovne skupnosti.

ITALIJANŠČINA

1. Italijanščina ima svoje ime po geografskem poimenovanju. Iz latinskih piscev znano ime *ITALIA* je oskiškega porekla. Po stari legendi naj bi bil Heraklej gnal, gotovo s Sicilije, preko Apeninskega polotoka v Grčijo Gerionovo čredo in pri tem izgubil telička. Ko ga je iskal, je dognal, da pravijo ljudje teličku *VITULUS* (oskiško *vitluf*), pa je zato deželo poimenoval *OUITALIA*. Fest (Sixtus Pompeius Festus), latinski slovničar iz II. stoletja pr. Kr., to razlago sprejema in pravi, da je *Italia dicta quod magnos italos, hoc est boves habeat; vituli enim ab Italis itali sunt dicti*.

Morda je treba razumevanje citata dopolniti: *Italia* naj ne bi bila 'zemlja teličkov', ampak 'zemlja Italov', in *Itali* naj bi bilo ime italskega prebivalstva, ki je imelo kot totem telička. Vsekakor je ime *ITALIA* označevalo najprej samo južni del polotoka, šele v III. stoletju tudi pokrajino Kampanijo in pozneje vse

ozemlje južno od reke Arna. Polibij, zgodovinar grškega rodu (210-128), in Katon (Cato Censorius, 234-148) pa rabita ime skorajda že tako, kot ga razumemo danes, torej za ves polotok do Alp.

2. Za zgodovino Apeninskega polotoka bo dovolj, da spomnimo na razširjanje rimske moči v antiki, na pojemanje pomena Rima zaradi upravnih delitev cesarstva in na potres, ki ga je povzročilo preseljevanje narodov. Latinščina na polotoku je preživela vdor germanskih plemen: Erulov, Vzhodnih Gotov, Langobardov: zlasti val le-téh je za latinščino, natančneje, za razvoj nastajajoče italijanščine izjemno pomemben. Manj teže ima gospodovanje (že pofrancoženih) Frankov, ki so v 8. stoletju sicer strli dvesto let trajajočo oblast Langobardov, bili pa so zgolj tenka plast vladajočega aristokratskega razreda.

Véliko dobi italijanske zgodovine pred združitvijo v enotno državo sta gotovo čas svobodnih komun (12. in 13. stoletje) in pa, zlasti v kulturni zgodovini Evrope, humanizem in renesansa. Od leta 1860 dalje je Italija enotna državna tvorba, kar ima svoj pomen seveda tudi v težnji k jezikovni enotnosti.

3. O substratih je bilo govora že v *Uvodu v romansko jezikoslovje*: za delovanje substrata ni mogoče ločiti zgodovine latinskega in italijanskega jezika, pa tudi nerešena (morda celo nerešljiva) vprašanja so ostala. Za primer naj navedemo toskanski glasovni pojav, imenovan *gorgia*, ki je po mnenju mnogih romanistov dediščina etruščine, medtem ko drugi razlagi s substratom ostro nasprotujejo.³²

4. Kot superstrat za italijanščino razumemo jezikovni vpliv navedenih germanskih plemen, ki so vdrla na Apeninski polotok, še posebej jezika Langobardov, in za daljšo ali krajšo dobo spravila romanske govore v podrejen socialni položaj. Njihov jezikovni vpliv je docela vezan na zgodovinske pojave; gre predvsem za spremembe v besedišču. Podobno velja za vpliv adstrata, torej za vpliv jezikov, ki so bili ali so še z italijanščino v nekem ne preveč tesnem

³² Za nazoren prikaz težav pri razlagah jezikovnih inovacij z delovanjem substrata prim. *Fonologia etrusca fonetica toscana*, Biblioteca dell' "Archivum Romanicum", serie II, vol. 39, Firenze 1983, in oceno prispevkov, objavljenih v tem zborniku P. TEKAVČIČA, Ling. 23, str. 327-337.

stiku. Vpliv tujega jezika je lahko zelo močan v besedišču, zelo redko pa se dogodi, da bi tuji jezik lahko vplival na strukturo jezika, na izgovor ali na morfosintaktični sistem. Za tak vpliv je potrebna daljša, tesna simbioza dveh etnij; to je s slovanskim valom doživela vzhodna latinščina.

5. Italijanščino govori kot materni jezik velika večina državljanov Republike Italije, kakih 55 milijonov ljudi. Seže pa italijanščina tudi prek državnih meja. Tako na zahodno obalo Istre v Republiki Sloveniji in Republiki Hrvaški, tam tudi na otoke v Kvarnerju (Cres, Lošinj), kjer jo govori kakih 30.000 prebivalcev, sicer državljanov Slovenije oz. Hrvaške. Poleg te strnjene etnične skupine je na ozemlju nekdanje Jugoslavije še nekaj majhnih, številčno nepomembnih otočkov: gre za ostanke doseljavanja predvsem nižjih socialnih slojev iz časa avstro-ogrske monarhije, ko je le-tá na Berlinskem kongresu (1878) prejela Bosno in Hercegovino v začasno upravljanje. Edinole v Štivorju je kolonija številnejša (470 ljudi), drugod je le po nekaj družin, ki še ohranjajo narečno italijanščino. Gre za delavce iz tridentinske in evganejske Benečije, deloma tudi iz Furlanije.³³

Italijansko govori del švicarskih državljanov (kanton Ticino; nekaj alpskih dolin v kantonu Graubündnu). V Franciji govori italijansko zelo majhen del prebivalstva na Azurni obali med obmejnim mestom Mentonom in Nico, večje število pa na otoku Korziki.³⁴ Uradni jezik je povsod francoščina.

Italijanski živelj v nekdanjih kolonijah v Afriki je neznaten, pač pa je italijanščina še zmeraj jezik družine izjemno močne ekonomske emigracije od konca 19. stoletja dalje v nekaterih zahodnoevropskih in prekomorskih državah, zlasti v Kanadi, ZDA, Argentini in Avstraliji; za veliko večino emigrantov v anglosaških deželah (število se ceni na več kot deset milijonov) je moč reči, da je zanje visoki register v diglosiji, se pravi jezik zunaj družine, zunaj italijansko

³³ Gl. Glauco SANGA, *Note sociolinguistiche sulla colonizzazione italiana dei Balcani, con particolare riguardo alla Jugoslavia*, Scritti in onore di G.B. Pellegrini, I, str.157-165; za Štivor še posebej R. ROSALIO, *Studi sul dialetto trentino di Štivor (Bosnia)*, Firenze 1979.

³⁴ LRL IV priznava korzijsčini status svojskega romanskega jezika; romanistika je sicer na splošno nekoliko zadržana, zanjo je govor na Korziki še zmeraj toskansko narečje.

govorečega okolja, angleščina, ne morda standardna italijanščina; jezik družine pa je narečje, ki so ga očetje oziroma dedje prinesli s seboj.

5.1 Italijanščina je uradni jezik Republike Italije, Republike San Marina, skupaj z latinščino Vatikanske države; skupaj s slovenščino oz. hrvaščino je uradni jezik obalnih občin v Istri, skupaj z nemščino in francoščino tudi Švicarske konfederacije.

6. Republika Italija ima nekaj več kot sedeminpetdeset milijonov prebivalcev, a nekako 5% jih pripada drugim etnijam. Ti govorijo kot materni jezik slovenščino (ne dosti manj kot 100.000 ljudi) v provincah Trst, Gorica in Viden avtonomne dežele Furlanije-Julijske krajine, furlanščino v isti deželi (več kot pol milijona), ladinščino v Dolomitih (12.000), nemščino predvsem na južnem Tirolskem, ali po italijanski terminologiji v Visokem Poadižju (Alto Adige); nemški živelj biva strnjeno v (avtonomni) provinci Bozen/Bolzano (kakih 275.000 ljudi), poleg tega pa je še nekaj nemških vasi v Kanalski dolini, dva jezikovna otoka, Sàuris in Sappada, skupek sedmih občin okrog Asiaga v pokrajini Venetu in še po kakšna osamljena vas v Aosti in Piemontu (Lys, Sessia, Gressoney).

Frankoprovansalsko govori kakih 90.000 ljudi v dolini Aoste (Val d'Aosta); provansalsko narečje okcitanščine je materni jezik morda 200.000 ljudi v Piemontu in Liguriji. Na Sardiniji govori sardsko nekako milijon prebivalcev, slaba polovica otočanov; osamljena oaza je katalonski Alghero (3.000 ljudi).

Drug tak etnični otok so tri hrvaško govoreče vasi v srednji Italiji, v deželi Molise: San Felice (nekdanji San Felice Slavo), Acquaviva Collecroce in Montemitro. Gre za potomce hrvaških beguncev pred Turki v 15. in 16. stoletju; po štetju iz leta 1981 naj bi jih bilo nekaj nad 2.000.

V istem času kot Hrvatje so se pred turško nevarnostjo zatekli v Italijo tudi predniki današnjih Albancev (zgodovina se žal prevečkrat ponavlja), a teh je še dandanes mnogo več, kakih 100.000, raztresenih po vsej južni Italiji in na Siciliji; na otoku je še osem vasi, kjer se govori albansko. *Piana degli Albanesi*, majhno mesto kakih štirideset kilometrov od Palermo, do leta 1941 imenovano *Piana dei Greci*, je imelo svoje prvotno ime morda zato, ker je bil tam sedež

škofije po grškokatoliškem obredu. Ali pa so albanski predniki res prišli s Peloponeza; tako vsaj pojejo njihove pesmi.

Na Siciliji ni nobenega kraja, kjer bi se dandanes govorilo grško; je pa veliko grških toponimov, celo na severni in zahodni obali otoka, ob Tirenskem morju: *Palermo* (gr. *pan ormos* 'ves + zaliv'), *Trapani* (gr. *drépanon* 'srp', razumljeno zaradi podobnosti kot pristanišče), *Naso* (gr. dorsko *nasos* za atiško *nesos* 'otok'). O pomenu in sijaju grške kolonizacije v antiki pričajo templji, gledališča, stebri v Segesti, Selinuntu, Agrigentu, Sirakuzah, Taormini. Pač pa živi grščina - zmeraj govorimo o maternem jeziku - v štirih vaseh v Južni Kalabriji in enajstih ali dvanajstih v Pulji in na polotoku Salentu; nekatera nosijo grška imena, kot *Calimera* (Lecce), kjer je kljub latinizirani pisavi še vidna sestava: *kalos* + *hemera*. Ta grščina, "grico" v krajevni varianti, je prav verjetno ostanek antične grščine, torej iz dobe, ko je bila vsa južna Italija do mesta Cumae nad Neapljem v Kampaniji grški svet, *Magna Graecia*. To mnenje zastopa na podlagi jezikoslovnih argumentov in zgodovinskih dejstev znameniti nemški romanist Gerhard Rohlfs (1892-1986) in deli ga z njim grška lingvistika; nasprotujejo pa mu predvsem italijanski jezikoslovci, ki trdé, da gre za bizantinsko grščino, torej za grščino z začetka srednjega veka, iz dobe, ko je skušal imperator Justinian ponovno združiti rimski imperij, seveda iz Bizanca. Grško govorečih prebivalcev je po anketah iz preteklih desetletij manj kot 20.000. Jezikovno sliko južne Italije popestrijo še t. i. galoitalske kolonije, naselitve iz Piemonta in Lombardije, kar je včasih razvidno tudi iz toponima: *Piazza Armerina*, *Novara di Sicilia*, *Guardia Piemontese* v Kalabriji.

6.1 Sociolingvistični položaj navedenih etnij je kaj različen; nekatere so pravi otoki kot ostanek neke stare naselitve, druge so ozemeljsko strnjene del matice, ločen z državno mejo. Republika Italija v svoji ustavi³⁵ zagotavlja etnijam spoštovanje in zaščito, v realnem življenju pa položaj etnij ni enoten. Uradni status etnije in s tem pravico do šolstva ter rabe svojega jezika v javnem

³⁵ Ustava Republike Italije, sprejeta leta 1947, pravi v 3. členu: - Tutti i cittadini hanno pari dignità sociale e sono uguali davanti alla legge, senza distinzioni di sesso, di razza, di lingua, di religione, di opinioni politiche, di condizioni personali e sociali. - V 6. čl. pa govori izrecno za manjšine: - La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche.

življenju imajo Valdostanci v deželi Aosti (uradno priznani jezik je francoščina, ne morda frankoprovansalsščina), nemški živelj na Južnem Tirolskem in Slovenci v deželi Furlaniji-Juljski krajini, tudi v videnski pokrajini. saj je italijanski parlament, senat prav na valentinovo, 14. februarja 2001, poslanska zbornica že leto poprej - parlament Republike Italije je dvodomen -, izglasoval zakon o globalni zaščiti Slovencev, s čimer so bile pravno izenačene pravice našega življa v vseh treh pokrajinah (tržaški, goriški, videnski), kjer Slovenci živijo.

7. Od vseh romanskih jezikov kaže največjo narečno razcepljenost ravno italijanščina. Latinščina se je na polotoku razširila na jezikovno zelo raznoliko ozemlje; naselili so ga bili deloma Latincem sorodni narodi, tisti iz italske družine, zaradi česar je bilo jezikovno vplivanje lažje, pa tudi neitalski narodi, celo neindoevropski narod, Etruski. Tudi današnja italijanščina, in pri tem mislimo zlasti na narečja, manj na knjižni jezik, še kaže jezikovna vplivanja narodov, na katere je latinščina trčila ob razširjanju rimske politične moči. Za primer lahko navedemo progresivno asimilacijo soglasniških skupin -ND-, -MB-, glasovni pojav, ki se pripisuje osko-umbrijskemu substratu, skupen pa je narečjem srednje in južne Italije, ne pa Toskane.

Narečno razcepljenost je gotovo povzročila tudi razčlenjenost ozemlja, v še veliko večji meri pa zgodovinska dogajanja. Že rimski latifundij je zametek regionalne variante jezika. Ko se zruši stari svet, je po vihri preseljevanja narodov prva državna tvorba za (skoraj) ves Apeninski polotok langobardsko kraljestvo: zgodovinarji italijanskega knjižnega jezika priznavajo Langobardom, gospodarjem polotoka med 6. in 8. stoletjem, nemajhno zaslugo za jezikovno enotnost Italije, čeprav *per negationem*: da so namreč združili Italijo vertikalno, da so izničili vlogo Apeninov, ki so delili in deloma še delijo Italijo na dvoje, ali vsaj povzročili, da se težko prehodni apeninski greben ne pojavlja več kot bistvena jezikovna ločnica, s čimer bi se bila severna Italija ("Gallia Cisalpina") jezikovno še bolj oddaljila od srednje in južne. V glasoslovju in morfosintaksi

sicer Langobardi niso dali latinščini, ali bolje romanščini svoje dobe nič, pomembne pa so leksikalne prvine, še zlasti v severnih narečjih.³⁶

Ob tem langobardskem vplivu pa je treba imeti pred očmi ureditev langobardske države: res je bila kraljestvo, a kraljeva moč (ta čast ni bila dedna, kralj je bil voljen) je bila precej teoretična; država je bila skup vojvodstev in ta so bila raztresena vzdolž vsega polotoka, dovolj se je spomniti, da so bila najvažnejša Pavia, Spoleto in Benevento; vseh skupaj je bilo 36, bila so močno samostojna in kot taka pogoj za narečno razcepljenost. Ta se je nadaljevala v fevdalnem sistemu frankovske države; nastanek samostojnih komun (pravzaprav "mestnih držav") v 12. in 13. stoletju, prvi veliki razcvet italijanske državnosti in kulture³⁷, pomeni naravno nadaljevanje težnje k jezikovni svojskosti nekega omejenega jezikovnega ozemlja in s tem k razcepljenosti celotnega. Rojstvo *signorij*, ko se politične moči v mestu polasti ena sama patricijska rodbina, denimo Della Scala v Veroni ali Este v Ferrari, pa je premik k širšim državnim tvorbam in potemtakem zametek narečnih *koiné*, bodočih narečnih skupin. Skratka, od rimskega latifundija prek langobardskih vojvodstev in fevdalne frankovske ureditve, prek političnega življenja komun in signorij v poznem srednjem veku in celo diecez, cerkvenih enot - vsa zgodovina, vse socialne ureditve so pogojevale in pospeševale jezikovno raznolikost. Obenem pa od propada rimskega cesarstva pa vse do združitve sredi 19. stoletja Italija ni imela upravnega središča, ki bi bilo obenem kulturno in jezikovno središče. Pravzaprav ga še danes nima. Rim je leta 1870 res postal politični in upravni center mlade države in od tedaj dalje je bil velikokrat posrednik za vdor meridionalizmov v standardno italijanščino; nekaj malega v standardnem jeziku je tudi narečno rimsko. Ampak, v kritični dobi nastajanja literarne norme, torej skupnega knjižnega jezika je bila vloga Rima nična. V prvih stoletjih prejšnjega tisočletja, v začetku nastajanja italijanskih komun, je

³⁶ Gl. E. GAMILLSCHEG, *Romania germanica*, 2, str. 204. Langobardski vpliv na besedišče je lahko tudi prikrit. Glasovna in oblikovna razlika, npr., med *cavezza* in *capestro* ni pomembna samo zaradi zvenečnosti zapornika: prvi izraz je iz Padske nižine, vezan na opremo konja 'uzda', torej na vojaško, če že ne aristokratsko življenje gospodarjev; *capestro* 'povodec' pa je ljudsko, toskansko; je oprema tovarne živine, vola, gl. DEVOTO 1953, str. 26.

³⁷ Predvsem v severni Italiji; južni del, cesarski fevd, je bil politično in jezikovno manj razcepljen.

bil Rim majhno provincialno mesto z nekaj desettisoč prebivalci. Da je bil sedež papeštva, torej v nekem smislu papeške države že od langobardskih časov dalje, ni bilo kaj prida pomembno: Cerkev je pač gojila latinščino. V dobi renesančnih papežev Medičejcev je Rim doživel kulturno in deloma tudi jezikovno invazijo Toskane. Z nekaj pretiravanja govorijo italianisti o rimskem narečju (*il romanesco*) kot o narečju toskanskega tipa; to velja seveda samo za mesto Rim in morda je previdneje reči, da je narečje Rima od Renesanse dalje manj "južnjaško", kot je bilo stoletje ali dve prej, ko se je ustvarjala knjižna norma. Ker so primerjave velikokrat koristne, naj se že tu opozori na položaj v Franciji: pomembnost Rima sploh ni primerljiva z vlogo Pariza v razvoju francoskega jezika.

8. Prva pisna pričevanja v italijanščini, *in volgare*, v ljudskem jeziku, so pozna, kasnejša kot na galoromanskem teritoriju, celo kasnejša kot na Iberskem polotoku. Razlog bo najbrž v tem, da je bila teža latinske tradicije na Apeninskem polotoku izjemna, obenem pa je bil ljudski, govorjeni jezik tu latinščini v fonetiki in morfosintaksi dokaj blizu, saj gre v srednjem in južnem delu otoka predvsem za italski substrat. Pomen latinščine je bil premočan, da bi se pisalo v ljudskem jeziku: knjižna latinščina in *il volgare* sta si skozi dolga stoletja v morda nezavedni diglosijski opoziciji; le počasi preide *bilinguismo inconscio* v *bilinguità consapevole*.³⁸

8.1 Ni mogoče šteti kot ljudski, torej italijanski tekst prastaro uganko z ljubko metaforo o sejanju črnega semena, črnila, na bel travnik, na list papirja, ohranjen iz 8. stoletja, kjer se bere

SE PAREBA BOUES
ALBA PRATALIA ARABA
ET ALBO UERSORIO TENEBE
ET NEGRO SEMEN SEMINABA.

³⁸ DEVOTO 1953. Izraza sta naslova poglavij za obe, tako različni dobi.

Indovinello veronese, latinski tekst, kaže sicer močna odstopanja od latinske knjižne norme, tako odpad končnih soglasnikov -M, -T, odpiranje nenaglašanih samoglasnikov U in I, obliko *se* kot proklitični nenaglašeni povratni osebni zaimek v dativu. Ni pa mogoče dvomiti, da gre za tekst v latinščini.

8.2 Prva pisna pričevanja v italijanščini so šele iz druge polovice 10. stoletja. Za najstarejši dokument je znan celo dokaj natančen datum: v mesecu marcu 960 je v mestu Capui sodnik Arechisi poklical predse priče, da bi razsodil o neki posesti mogočnega benediktinskega samostana na Montecassinu v Kampaniji, severno od Neaplja. V sicer latinsko sestavljenem dokumentu se štirikrat pojavi formula v ljudskem jeziku. To pričevanje, imenovano *Placito di Capua* (tudi tri druga pričevanja iz iste dobe so iz Kampanije) se glasi:

*Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene,
trenta anni le possette parte sancti Benedicti.*

Pričevanje je tako, kot jih je mogoče najti v latinskih notarskih pisanjih tistega časa; ni torej čudno, da je ta kratki tekst poln latinizmov: sintagma *parte sancti Benedicti* kaže latinsko glasovno podobo, predvsem pa ohranja čisti latinski genitiv; in če je *parte* oblikovno romansko, italijansko, je po pomenu še zmeraj latinski pravni izraz: 'stranka'; samostalni nima določnega člena, ki bi ga v tisti dobi že pričakovali; *trenta anni* je kljub romanski glasovni podobi skladenjski kalk po latinskem vzoru, saj gre za akuzativ časa. Ni pa mogoče dvomiti, da je besedilo italijansko: razen glasovne podobe večine besed in izrazito nelatinskih oblik, kot *sao, kelle, possette*, najdemo v potrdilo takega prepričanja lat. FINIS kot samostalni v ženskem spolu, predmet v tožilniku *kelle terre* povzet z nenaglašanim osebnim zaimkom, ugotavljamo pa tudi objektni eksplicitni odvisnik za izjavnim glagolom *sao ko* 'vem, da...', in ne morda latinsko konstrukcijo acc.c.inf.: romanska je torej tudi skladnja.

8.3 Teža latinske tradicije se kaže tudi v tem, da tekstov z literarnimi ambicijami ni vse do 12. stoletja. Ohranjene je nekaj nabožne literature, a prvi po imenu znani pesnik v italijanščini je pravzaprav provansalski trubadur

Rambaldo de Vaqueiras (rojen okrog leta 1155, umrl po letu 1205). Ta časovni primat mu zagotavlja deset verzov v genoveškem narečju v njegovi petjezični kompoziciji *Il discordo* in pa *Il contrasto*, ena od v tisti dobi priljubljenih oblik kovanja verzov: na laskave besede trubadurja v provansalsčini rezki odgovori dekleta v genoveškem narečju.

Za razvoj pesnikovanja v italijanščini je velikega, lahko bi rekli odločilnega pomena pesniški krog na dvoru sicilijanskega kralja in rimsko-nemškega cesarja Friderika II., Hohenstaufna (v Italiji se rodovina imenuje Svevi), *La scuola poetica siciliana*.³⁹ Čeprav je brez vsake pesniške iskre, ima kot stilno dovršena ta "šola" za zgodovino italijanskega jezika izjemen pomen: če so namreč severnoitalijanski trubadurji posnemali provansalske v motivih in v jeziku (Lanfranco Cicala, Sordello, Dante da Maiano), pa posnema sicilijanski krog provansalsko liriko v motivih, verze pa kujejo v sicilijanskem narečju. Dolgo časa so bili znani samo prepisi v toskansko glasovno, ali bolje pisno obliko; ti toskanizirani prepisi ne razkrivajo prave jezikovne podobe. V originalni, sicilijanski verziji se je ohranila le kancona Stefana Protonotara *Pir meu cori alligrari* in pa dva kratka odlomka poezij kralja Enza, Friderikovega sina.

Ne ravno na dvoru, vendar v sicilijanskem kulturnem in jezikovnem okolju je zrasel *Contrasto*, pesniška kompozicija Ciela iz Alcama, bolj znan po uvodni metafori *Rosa fresca aulentissima*, s katero začenja kavalir svoje dvorjenje; tekst je v motivih manj konvencionalen in je ljudskemu jeziku bližji: v tretjem stihu *tràjimi d'este focora* 'izvleci me iz tega ljubezenskega ognja' je videl Dante dokaz, da sicilijanščina ne more biti idealni literarni jezik, kot ga išče za italijansko kulturno skupnost.

Resnično poezijo najdemo v umbrijski nabožni poeziji, predvsem v *Hvalnici stvarjem Frančiška Asiškega* (umrl leta 1226) in v hvalnicah, lavdah Jacopona iz Todija (umrl leta 1306). Zlasti Jacopone kaže močne narečne črte.

9. Dante nas zanima seveda kot soustvarjalec italijanskega jezika, na tem mestu pa še posebej zaradi njegovega razglabljanja o pisnem jeziku, saj je na začetku vprašanja, ki je v Italiji skozi stoletja burilo duhove in jih do neke mere še

³⁹ To je eden od redkih dogodkov v zgodovini italijanskega jezika, ugotavlja G. DEVOTO v istem delu, str. 43, da je imela politična situacija tak pomen.

danes, namreč, kako naj Italijani svoj jezik pišejo. To je vprašanje pisnega, knjižnega jezika, z italijanskim izrazom *la questione della lingua*, pri čemer razumemo *della lingua letteraria*. Vprašanje se namreč postavi šele takrat, kadar kdo prime za pero, kadar želi svoje misli zapisati, da jih bo posredoval drugim, in mora, če hoče biti bran in razumljen, pri tem upoštevati sogovornika, v tem primeru bravca, ki ni nujno iz njegovega ozkega jezikovnega okolja. Pravniki iz Bologne, pomembnega centra pravniške misli v Dantejevem času, se s svojimi spisi obračajo k celi Evropi, torej pišejo latinsko (naj spomnimo, da je treba za objave prvih del naravoslovnih znanosti v italijanščini počakati na Galileia, na začetek 17. stoletja). Dante pa ima kot idealno poslušalstvo Italijo, célo Italijo, zato je tudi iskanje ustreznega orodja, jezika, samo po sebi umevno. V prvih letih 14. stol. je Dante pisal traktat *De vulgari eloquentia*, ko išče med italijanskimi narečji tisto, ki naj bi bilo najbolj ustrezno za vso Italijo - Dantejev ideal je v monarhijo združena Italija - ga ne najde v nobeni pokrajini;⁴⁰ njegova analiza je predvsem stilistična, je iskanje lepote, harmonije stila in manj funkcionalnosti jezika; za enotno državo si želi *il volgare*, ki bo *illustre, aulico, curiale, cardinale*, tega pa ni moglo biti, tudi zato, ker Italija takrat ni imela ne dvora, ne kulturnega središča, ki bi narekovalo jezikovno normo.

Predvsem pa je Dante pomemben kot ustvarjalec: kljub teoretični želji, da se najde skupen, vzvišen jezik, primeren za dvor, za (bodočo) skupno državo, so njegova dela pisana v realnem, resda oplemenitenem jeziku njegove domovine, v florentinskem govoru.⁴¹

10. Govor srednjeitalijanske dežele Toskane se je šele z literarno smerjo, imenovano *il dolce stil nuovo*, uveljavil kot izrazno sredstvo v poeziji. Zaradi

⁴⁰ Naj navedemo nekaj primerov, ki jih Dante navaja kot zgled za skupni knjižni jezik, po njegovem prepričanju, neustreznih italijanskih pokrajinskih govorov: *Tràjimi d'este focora se t'este a boluntade* (Sicilija, Cielo d'Alcamo); *Manichiamo introque, che non facciamo altro* (Firenze); *Enter l'ora del vesper, ciò fu del mes d'occhiover* (Milano). - Posebej je zanimivo mesto, ki se nanaša na furlanščino; Dante jo izloči z besedami: "Post hoc Aquilegienses et Ystrianos cribremus, qui *Ces fastu?* crudeliter accentuando eructant" 'za tem bomo presejali, izločili tiste iz Ogleja in iz Istre, ki z grobim naglašanjem izbruhajo *Ces fas tu?*'. (*Ces* bo Dantejeva pomota, ali pomota prepisovalca za *ce* 'kaj?').

⁴¹ Dantologi so ugotovili v *Božanski komediji* okrog petsto latinizmov, najmanj v *Peklu*, največ, razumljivo, v *Paradižu*, nekaj desetlin galicizmov in samo po kakšen izraz iz severnih ali južnih italijanskih narečij.

dél vseh treh vélikih trečentistov - Danteja in Petrarke v poeziji, Boccaccia v prozi - pa je ta govor postajal italijanski knjižni jezik: njihove stvaritve so bile ne le občudovane umetnine, ampak tudi jezikovni vzor za pisanje, na katerega se je zgledoval čedalje širši krog pesnikov in piscev, tudi zunaj Toskane. Na kodifikacijo norme pa je treba počakati tja do začetka 16. stol., do objave prve slovnice italijanskega jezika, kar je bilo delo beneškega humanista, kardinala Pietra Bembo, objavljeno z naslovom *Prose della volgar lingua* (1525). Od tedaj je pisana toskanska varianta italijanščine, pravzaprav celo samo florentinska, italijanski knjižni jezik; torej samo iz kulturnih razlogov, drugače kot v Franciji, drugače kot v Španiji. Toskanščina je postala tudi vzor, norma za jezik v javnosti: uradna pisanja opuščajo latinščino in regionalne variante jezika, počasi začenja prevladovati toskanščina.⁴² Ne da bi zaradi tega lokalni govori v pisni obliki izginili: služijo pa predvsem stilnim zahtevam (poezija čustvenega naboja, scenska dela, zlasti komedije, satira). Pravzaprav bi smeli govoriti o dialektih šele od 16. stoletja dalje, odkar je bil neki regionalni govor, za italijanščino torej florentinščina, povzdignjen v knjižni jezik.

Italija je tako dosegla jezikovno enotnost, vsaj kolikor zadeva pisano besedo; če je florentinščino nekako uzakonil Bembo, je pa to normo bitno učvrstila pomembna iznajdba s konca 15. stoletja - tiskarstvo. Izdaje latinskih in italijanskih klasikov (Petrarkov *Canzoniere*, na primer, z naslovom v latinščini *RERUM VULGARIIUM FRAGMENTA*, 1501), v znameniti tiskarni Alda Manuzzija v Benetkah, so veliko pripomogle k uveljavljanju toskanske norme: drugače kot kopist na dvoru deželnega kneza, ki prepisuje za knjižnico svojega gospodarja, tiska tiskar za širok trg. In ga mora jezikovno upoštevati.

Velja pa poudariti, da je Pietro Bembo v začetku 16. stoletja kodificiral literarno rabo 14. stoletja. Italijanski renesančni pisec in zgodovinar Niccolò Machiavelli je teoretično zastopal drugačno stališče: osnova pisanemu jeziku naj bi bila govorjena florentinščina tiste dobe. Prevladalo je za netoskance mnogo bolj umevno in sprejemljivo Bembovo stališče (ponavljamo, da je bil Bembo Benečan, doma iz Trevisa), namreč imeti kot vzor florentinski jezik 14.

⁴² V 15. stoletju so pisanja še močno narečna: jezik Marina Sanuda, uradnega kronista Beneške republike na prelomu 15. stoletja v 16., je v svoji kroniki, *I Diarii*, zgled za čvrst administrativen jezik z izrazitimi narečnimi črtami.

stoletja. Davek pa, ki ga je italijanščina plačala in ga še plačuje za tako, na knjižni osnovi doseženo enotnost in normo, je izrazil pečat literarnosti: poglobil se je prepad med pisanim in govorjenim jezikom, kar z ene strani ohranja narečja, z druge pa ograjuje jezik v mejah literarnega izražanja; v romanskem svetu je italijanščina primer izrazito ekspresivnega, obenem pa slabo komunikativnega jezika. Zato pa je v nekaterih pojmovnih sferah, zanesljivo ne v praktičnem jeziku, silno bogata; prim. fr. *ruisseau* proti it. *rio, rivo, ruscello*.

Resnična središča za gojenje ljudskega jezika so bile razne akademije, medtem ko so bile univerze še stoletje ali dve žarišče latinske kulture in jezika. Najbolj znamenita med akademijami je bila vsekakor florentinska *Accademia della Crusca*, ustanovljena leta 1582; trideset let pozneje je že izšel akademijski slovar, s čimer je bil italijanski jezik kodificiran tudi leksikalno.

10.1 *La questione della lingua*, vprašanje knjižne norme, se je znova pojavilo v 19. stoletju: Alessandro Manzoni, avtor znamenitega romana *I promessi sposi* (prva verzija, z naslovom *Fermo e Lucia*, je iz leta 1821, v marsikateri jezikovni enoti toskanizirana tretja, končna verzija romana pa je iz leta 1840), je postavil kot vzor toskanski kultivirani govor svoje dobe; ta toskanizacija se ni mogla uveljaviti, saj je jezik že imel dokaj izdelano normo.⁴³ Nedvomna Manzonijeva zasluga pa je, da je tudi v pisani besedi prevladala preprosta beseda, na kar so prejšnje dobe, tako baročna kot klasicistična, čisto pozabile.

11.1 Oplemeniteni florentinski govor, kot ga Bembo ugotavlja v umetniških stvaritvah Trečenta, je bil torej povzdignjen v knjižni jezik. Če si torej zamišljamo, da je jezik Danteja, Petrarke in Boccaccia florentinski govor njihove dobe, vsaj do tiste mere, kolikor se pisani jezik lahko prekriva z govorjenim - popolne enakosti tako in tako ne more biti -, potem lahko rečemo, da je ob umevnih pridržkih florentinski govor 14. stoletja isto kot literarni jezik

⁴³ Alessandro Manzoni je seveda literarni ustvarjalec; bil pa je tudi eden od pomembnejših soavtorjev slovarja, ki je izšel leta 1871 pod nekako provokativnim naslovom (brez diftonga *uo*), ki ga tedaj govorjena florentinščina ni več imela: *Novo Vocabolario della lingua italiana secondo l'uso di Firenze*. Znanstveno utemeljeno odklonilno kritiko te toskanizacije je napisal veliki italijanski jezikoslovec G.I. Ascoli in jo objavil na začetku jezikoslovne revije, ki jo je on sam pobudil in urejal, *Archivio Glottologico Italiano*, AGI, v I. zvezku (1873).

tiste dobe, Trečenta. Ni pa potrebno dokazovati, da je pisani jezik nujno normiran, da torej ohranja doseženo stanje ali vsaj, da so spremembe počasne, zelo počasne; živi, govorjeni jezik pa ravno zato, ker je govorjen, doživlja spremembe mnogo hitreje. Florentinski govor je v neki dobi res bil isto kot knjižni jezik, oziroma je nekako bil govorna varianta knjižnega jezika, ne prav v vseh jezikovnih dejstvih, zlasti ne v glasovnih pojavih; v poznejših stoletjih pa je doživljal spremembe, kjer mu knjižni jezik ni mogel slediti, saj je bil normiran, kolikor toliko ustaljen in je postajal, kot vsaka zapisana stvar, okostenel. Dandanes ugotavljamo vsaj tale odstopanja govorne toskanščine od literarnega jezika, kar je na govorni stopnji kultivirani standardni italijanski jezik:

- spirantizacija medvokalnega nezvenečega zapornika ("la gorgia toscana"): [la hasa];
- poenostavljanje velarnega diftonga *uo*: [bono], [bona];
- poenostavljanje zlitnikov *č*, *dž*: [šento], [žente];
- neetimološki izgovor zlitnika *c* v soglasniški skupini sonant + sičnik: lat. FORSIT [force];
- svojski obliki imperfekta glede na debelni samoglasnik: *dassi*, *stassi*;
- močno svojske oblike preteklika, kjer niti stroga razdelitev na t. i. šibke in krepke perfekte ni preveč upoštevana: *andiedi/andetti*, *messi*, *smessi*;
- drugače skovana sintagma za 1. os. mn.: *noi si va 'andiamo'*;
- drugačna kadenca sintagme: [šentólire], s premikom naglasa.

Ta jezikovna odstopanja od knjižne norme so značilna za govorno toskanščino, pojavljajo pa se tudi v pisanih besedilih z izrazitim ljudskim pečatom; naj navedemo iz Collodijevega Ostržka: *una brutta sorpresa che lo messe proprio di malumore*.

11.2 Veliko raznolikost kažejo italijanska narečja v besedišču in toskanska varianta le ni zmeraj splošno rabljena. Študije besedišča ugotavljajo enotnost poimenovanj samo za zelo omejeno število pojmov, največkrat za tehnične neologizme tipa *càmion* ali *espresso* 'močna, v bifeju popita kava', a še ta

ugotovitev švicarskega italianista Rüega⁴⁴ ni docela zanesljiva: *espresso* ima ob sebi dokaj rabljeni konkurenčni izraz *caffè*.

Lingvistični atlasi nas prepričujejo, da so izrazi celo za najbolj vsakdanje, v človeškem govoru res nepogrešljive pojme v različnih pokrajinah istega jezika lahko prav različni. To se nam zdi samo po sebi umevno za predmete materialne kulture, domača in poljska opravila, tudi za živali in rastline, kar je drugače poimenovano v alpskih dolinah in drugače v ravnini, drugače ob morju in drugače v gorah, drugače v upravnem središču in spet drugače v odmaknjenem zaselku, če je tak pojem sploh potrebno poimenovati. Bolj je presenetljivo, da se različno poimenovanje začne že pri imenih za družinske člane, celo za starše; prim. tosk. *babbo* proti severnoitalijanskemu *papà* (*padre* 'oče' je uradna varianta) ali splošnoitalijansko *zio*, *zia* in ben. *barba*, *ñaña*.

12. Knjižni jezik oz. njegova govorjena podoba se torej danes od govornjene toskanščine dokaj loči: do neke mere je obstal na stopnji toskanščine Trečenta, medtem ko je toskanski govor, manj normiran, manj ustaljen, ker je pač govorjen, živ, doživel spremembe, ki jih knjižni jezik ni prevzel.

Vendar lahko trdimo, da je fonološka in morfološka podlaga knjižnega jezika toskanščina; manj velja to za besedni zaklad. Treba pa je povedati, da je demokratično gledanje na jezik potegnilo za sabo manj ostro presojo o pravilnosti. V javnosti nastopajoči, tako se zdi, se ne trudijo prav preveč, da bi prikriili svojo dialektalno provenienco; kaj takega bi v govoru politika, npr. na predvolilnem zborovanju, prav lahko izzvalo celo negotovanje potencialnih volivcev njegovega volilnega okrožja. Tako postajajo radijski in televizijski napovedovalci, torej profesionalci govornjenega standardnega jezika, vse bolj edini razred, ki se še strogo drži veljavne norme.

Izhajamo iz dejstva, da je knjižna italijanščina tista varianta jezika, ki lahko služi za prikaz italijanščine *tout court*. To ravno je tista varianta, ki je predstavljena v učbeniku, tu in tam pa bodo navedene najbolj značilne narečne posebnosti (tudi toskanske, kot ravnokar); zavedamo se, da je knjižni jezik shematizacija jezikovne resničnosti, torej do neke mere abstrakcija, in da so

⁴⁴ RÜEGG, Zur Wortgeographie der italienischen Umgangssprache, Köln 1956; prim. vseskozi tudi DE MAURO 1963.

regionalne razlike v Italiji še posebej trdožive. Po DE MAURU 1963 je bilo ob združitvi Italije 78% prebivalstva nepismenega (povprečje sta pozneje znižala priključitev Rima, leta 1870, leta 1918 pa do tedaj avstrijskih ozemelj, Julijske krajine in Tridenta ter Južne Tirolske. Slabih sto let pozneje, okrog leta 1950, je bilo takih le še kakih 8% (splošna šolska obveznost že leta 1865 s t. i. legge Casati, po tedanjem ministru za prosveto, čeprav več desetletij vse prej kot res "splošna", dvig kulturne stopnje) - šteje se, da so popolni dialektofoni tudi analfabeti. Ostre meje seveda ni: obstaja tudi italijanščina, močno prepojena s krajevnimi govornimi prvinami, in najbolje jo je imenovati *l'italiano regionale* 'pokrajinska italijanščina, italijanščina neke dežele'. Dialekti res počasi izginjajo zaradi dejavnikov, ki so znani v vseh jezikih in jih najdemo navedene v vsakem učbeniku ali delu, ki se ukvarja s sociolingvističnimi vprašanji: obvezno šolstvo, zaposlitev, v drugi polovici preteklega stoletja še posebej zaposlovanje žensk, notranja migracija v t.i. industrijski trikotnik na severu države, vpliv javnih občil, časopisje, radio, televizija. Ti dejavniki so dovolj močni, da izničijo narečje starega tipa; na njegovo mesto pa stopa pokrajinska italijanščina, torej standardna italijanščina, ki je vsesala precej lokalnih jezikovnih prvin.

Zatorej je mogoče reči, da ob standardni, bolj ali manj kultivirani italijanščini narečja še živijo ter napajajo standardni jezik predvsem v besedju: *grissini* so piemonteški, *riso*, *risotto* lombardska, *ciao* beneško, *bustarella* 'plava kuverta' je rimska (če bi bila toskanska, bi se morala glasiti *busterella*), *guaglione* in *pizza* sta napolitanska, *cassata* sicilijanska.

13. Italijo je narečno mogoče zajeti v tri velike enote, v narečja severne Italije, v narečja srednje Italije, med katerimi imajo toskanska posebno mesto, in narečja južne in otočne Italije. V tem učbeniku se ukvarjamo skoro samo s knjižnim jezikom, le izjemoma z narečnimi posebnostmi. Treba pa je zapisati, da narečja niso samo govorna varianta jezika; vseskozi so bila tudi orodje pisnega udejstvovanja, ki je pri nekaterih avtorjih preraslo v literarno ustvarjanje. Dovolj je pomisliti v Benetkah na Carla Goldonija, v Rimu na Gioacchina Bellija, v Neaplju na Edoarda De Filippa, na Siciliji na Luigija Pirandella.

13.1 Severnoitalijanska narečja (beneško, lombardsko, piemonteško, ligursko, emilijansko, romanjolsko) so geografsko ločena od srednjeitalijanskih z Apeninsko verigo. Ne čisto: zaradi zgodovinskih dogajanj kažejo nekateri kraji na južni strani Apeninov severne narečne črte, npr. Lucca. Vendar, geografska situacija in še bolj zgodovina sta povzročili, da se severna narečja od srednjeitalijanskih ostro ločijo. Jezikoslovno pomembne so nekatere inovacije, na primer, sonorizacija lat. nezvenečega soglasnika v medsamoglasniškem položaju (imaginarna črta La Spezia - Rimini in razdelitev romanskega sveta po klasifikaciji W. v. Wartburga). Nekaj jezikovnih črt je severno-italijanskim narečjem skupnih:

- ne poznajo dvojnih soglasnikov: *tera*, *sete* <SEPTem;
- lat. nezveneči soglasniki v medsamoglasniškem položaju doživé sonorizacijo, lenizacijo ali celo popolno asimilacijo, zlitje s samoglasniškim okoljem: MARITU *marido*, *mario*; MONETA *moneda*, *monea*;
- soglasniška skupina KL-, GL- doživi palatalizacijo: CLAMARE (*t*)*šamà*, *GLACIA (*d*)*žaso*;
- v morfologiji glagola ugotavljamo, da enostavni preteklik, lat. PERFECTUM, ni poznan, uporabljane so samo perifrastične oblike, v it. (zavajujoči) terminologiji "il passato prossimo";
- 3. os. množine glagola je enaka 3. os. ednine;
- sistem kazalnega zaimka je poenostavljen in izraža samo dve razsežnosti, medtem ko ima v knjižnem jeziku in toskanščini tri: *questo* - *codesto* - *quello*.

V nekaterih pomembnih jezikovnih pojavih pa se severnoitalijanski dialekti med seboj razhajajo:

- končne nenaglašene samoglasnike ohranja, razen za sonanti, samo beneščina, deloma ligurščina, drugod odpadajo;
- večina, razen beneščine, ki ni zrasla na galskem substratu, pozna zaobljene prednje samoglasnike ("vocali turbate"): MURU *mür*, NOVU *nöy*;

- sinkopa nenaglašenih samoglasnikov je sicer vsesplošna, a je posebej izrazita v nekaterih narečjih, zlasti v piemonteškem in emilijansko-romanjolskem: prim. *telaio*, piem. *tlè*, emil.-rom. *tlér*; *vescica*, piem. *psia*; *mietitore*, emil.-rom. *mdor*; *frassino*, emil.-rom. *frasne*; *settimana*, piem. *smana*, lomb. *stmana*;
- beneščina se v nenaglašenih samoglasnikih skorajda sklada s toskanščino: ben. *tosego*, *gomio*, *simise*; tosk. *tossico*, *gomito*, *cimice*;
- v beneških narečjih doživi velar v lat. skupini *k + yod* palatalizacijo: OCULU > *oklu > *oóo*; v nekaterih osebah glagola (tako v 3. os., kjer glagolska oblika sama po sebi ne omogoča razlikovanja v številu) se zlasti v beneških narečjih uveljavlja raba nenaglašenega os. zaimka, najdeta pa se celo obe, naglašena in nenaglašena: *lu el dize - lori i dize*;
- 1. os. mn. glagola ima v sedanjiku različne, nekatere etimološko utemeljene morfeme, druge skovane po analogiji: *vedemo*, *partimo*; *pensemo*, *osemo*;
- *-uma* je morfem v piemonteškem narečju: *anduma*, *venuma*; neposredni vir je skoraj gotovo (<SUMUS). Nobeno od severnoitalijanskih narečij ne pozna toskanskega morfema *-iamo*.

13.2 Cezura med narečji srednje in južne Italije ni tako močna. Ta narečja, tako kot toskanska, ne poznajo in, kolikor je mogoče ugotoviti iz pisanih virov, nikoli niso poznala končnega *-s* kot glagolski morfem za 2. os. ed.; ohranjajo nezveneči soglasnik v medvokalnem položaju, poznajo dvojne soglasnike, v morfologiji glagola najdemo ohranjen latinski perfekt. Ločijo pa se od toskanščine (in od knjižne norme) po teh značilnostih:

- ne poznajo, vsaj ne vsa, diftongiranja kratkih lat. srednjih samoglasnikov;
- poznajo diftongizacijo naglašenih srednjih samoglasnikov zaradi metafonije, vpliva ozkih vokalov odpadlega zadnjega zloga, prim. nap. *buon/bone*, sic. v m. sp. *bun*;
- v končnem izglasju samoglasnik oslabi v polglasnik *e*;
- v govorih južno od Ancone in vzhodno od zgornjega teka Tibere se pojavlja popolna progresivna asimilacija soglasniških skupin *-ND-*,

- MB-: lat. QUANDO, GAMBA je zaradi osko-umbrijskega substrata *kuanne kamme*; ponekod tudi asimilacija -LD-: *kallu* (<CALDU);
- poznajo (Neapelj in južna Kampanija) velarizacijo labiala in palatalizacijo likvide v sogl. skupini PL-: PLUS *kkyù*;
- *tenere* je postal (pol)pomožni glagol v glagolskih frazah s samostalnikom: *tene fame*, tosk. *ha fame*;
- kot splošni podredni veznik, tosk. *che*, imajo južna narečja veznik *ca*.

Iz povedanega je vidno, da je upravičeno mnenje o močni narečni razcepljenosti italijanščine. Fonetiki ugotavljajo, da je pravzaprav edina izoglosa v fonetiki palatalizacija likvide -L v lat. soglasniških skupinah PL-, BL-, FL-, GL- KL-, torej tosk. *pieno, bianco, fiamma, ghianda, chiamare*.

Glasonovje

14. Samoglasniki

14.1 Za naglašene samoglasnike pozna italijanščina štiristopenjski sistem; razlikuje med ozkima in širokima srednjima samoglasnikoma, in to razlikovanje je fonološko, distinktivno: *vénti uomini* proti *i vènti del Nord*; *sono córso a casa* proti *il còrso* (= il dialetto di Corsica) *è un dialetto toscano*. Razlikovanje v pisavi ni zaznavno, razen v zelo redkih primerih, kot *e/è* (veznik/glagolska oblika) ali kadar se je treba izogniti dvoumnosti. Nekatera narečja poznajo samo tristopenjski sistem, n. pr. sicilijanščina, kar je pomembno tudi pri pesnikovanju: odtod, se pravi, zaradi pomena sicilijanske pesniške šole izvira, da se najdejo pri pesnikih starih dob rime kot *amore/core*, kjer kvaliteta samoglasnika ni upoštevana. Severna narečja razlikovanje poznajo, vendar to ni fonološko, prej je pozicijsko pogojeno: *pesca* ima v Toskani različen pomen glede na kvaliteto naglašene samoglasnika, 'ribolov' oz. 'breskev'; v Lombardiji imata ti dve besedi samo po eno možno glasovno realizacijo: srednji samoglasnik v zaprtem zlogu se izgovarja široko, v odprtem, torej na koncu zloga pa ozko; tako, npr., je lombardski in sploh severni prislov *béne*.

Beneščina te norme nima in razlikuje *pézo* (<PENSUM, it. *peso*), *pèzo* (<PEIUS, it. *peggio*); *póso* (<PUTEU, it. *pozzo*), *pòso* (<POSSUM, it. *posso*).

V beneških narečjih je torej opozicija med ozkim in širokim srednjim samoglasnikom fonološka.

14.2 Italijanščina pozna v samoglasniškem sistemu rastoča diftonga obeh srednjih samoglasnikov pod naglasom, a samo v odprtem zlogu: *buono, piede* proti *forte, tempo*. Povedano je že bilo, da govorjena toskanščina že v 19. stoletju tega diftonga ni več poznala. Knjižni jezik, norma, ga ohranja, vendar ne v proparoksitonih, *medico*, razen pod vplivom analogije: *uomo - uomini*. Naglašeni del rastočega diftonga je zmeraj širok, tudi v sekundarnem diftongu *iè*, kjer je vir dolgi lat. E, ki se sicer ohranja kot ozki *é*: *PLENU pièno*. Severna narečja diftong poznajo, le da se naglašeni del izgovarja ozko.

Na splošno je razlikovanje "diftong : odprti samoglasnik" fonološko šibko in premični diftong se izgublja ali pa se pojavlja tudi zunaj naglasa: govoreči želi, na primer v glagolskih paradigmah, doseči enotnost in zato posplošuje eno obliko, *suona* in *suonare*. Včasih omogoča diftong pomensko razlikovanje: *nuoto, nuotare* 'plavati' in *nòto, notare* 'zapisati'.

14.3 Italijanščina ne pozna zaobljenih prednjih, palatalnih vokalov; so pa ti značilnost severnih narečij, razen beneščine: lomb. *tü, fiöl*; piem. *Türin, diznöv*.

14.4 Italijanščina in toskanska narečja poznajo v glagolskih oblikah samoglasniške premene; tako npr. iz lat. podedovano apofonično razlikovanje med kratkim debelnim samoglasnikom v sedanjiku in dolgim v pretekliku: *FACIO - FECL*, it. *faccio - feci*. Ne pozna pa metafonije.

Pač pa jo poznajo tako južna kot severna narečja; navedli smo že možnost razlikovanja oblik v spolu: *NIGRU, NIGRA niru, nere*; *SICCU, SICCA sikku, sekkə*. Tudi za razlikovanje v številu: *MENSE mes, MENSES mis*; *DENTE dente, DENTES denti*. Sever ima v pl. tudi *dinč*.

Metafonija je zaznavna v knjižnih delih prvih stoletij: *quisti, quil* (Iacopone da Todi); *dienti, parienti* (Vita de Cola de Rienzo).

14.6 Italijanščina sicer ohranja nenaglašene samoglasnike, pozna pa sinkopo; severna narečja še v veliko večji meri. Ker pa so latinizmi večkrat slabo

prepoznavni, daje italijanščina vtis, da je sinkope mnogo manj kot v zahodnih romanskih jezikih; prim. knjižno in tosk. *anima*, nap. *anema* in (z disimilacijo nosnikov) *alma*.

Italijanščina dobro ohranja končne nenaglašene samoglasnike; ti praviloma odpadajo v severnih narečjih. Le beneščina jih ohranja, razen za sonanti: *kan*, *misier*.

14.8 Latinskega diftonga AU italijanščina ni ohranila; pod naglasom se poenoti v široki ò: *oro*, *toro*. Enako je pri sekundarnem diftongu: AVICA >*AUCA oca, -AVIT>*AUT ò. Pred naglasom se navadno poenostavi. Primeri ne kažejo enotnosti: AUDIRE>*udire*, germ. *raubare>*rubare* je verjetno zaradi pogostejše rabljenih oblik. AUGUSTU *agosto*, EX-AUGURIU *sciagura* poenostavlja najbrž zaradi disimilacije na daljavo (AU - U : a - u). Ne dobro razrešen primer je AUTUMNU *autunno*. V nasprotju z refleksi v romunščini, *toamnă*, in kastiljščini, *otoño*, kaže italijanščina ne čisto ljudsko obliko.

15. Soglasniki

15.1 Za soglasniški sistem je treba najprej povedati, da poznajo soglasniki (enako velja za soglasniško skupino *muta cum liquida*) v medsamoglasniškem položaju opozicijo *zveneče*: *nezveneče*. V takem položaju ohranjajo toskanska italijanščina in še bolj zvesto vsa narečja srednje in južne Italije latinske nezveneče zapornike in ravno tako nezveneči zobnični sičnik. Res se tudi v Toskani najdejo primeri sonorizacije, a za večino je mogoče reči, da gre za vpliv severnoitalijanskih narečij: *lido*, *riva*, *strada*, *riso*. Pripona -aggio <-ATICUM) je gotovo iz francoščine: *viaggio* <VIATICUM 'popotnica', potem 'pot, potovanje'. Dodajmo ob tej priponi, da je *formaggio* <(CASEUM) FORMATICUM gotovo iz francoščine, a v govorjeni toskanščini se je ohranil lat. samostalnik: *cascio*.

Fonološka opozicija po zvonečnosti torej v italijanščini obstaja, vendar je le malo parov besedí, kjer bi bilo razlikovanje pomensko distinktivno: *potere* 'oblast, moč' (in seveda tudi nedoločnik glagola) proti *podere* 'posestvo'. Izrazito šibka je (sicer) fonološka opozicija *s* : *z*. Prepričljiva je primerjava s

stanjem v francoščini (*elle chausse: la chose*). V medsamoglasniškem položaju pozna Toskana v glavnem samo nezveneči izgovor [kasa]; zvenečnost kažejo iz severnih narečij prevzete in pa neljudske besede, kot [ròza]. Južna narečja ohranjajo nezveneči lat. *s* celo v učenih, neljudskih besedah; severnoitalijanska narečja pa v medsamoglasniškem položaju nimajo drugega kot zveneči sičnik /z/, z eno samo izjemo, in sicer v afektu (taka je najbolj verjetna razlaga, zato celo podvojitve sičnika) izgovorjeno besedo *cosa*: ben. *kossa ti vol?*, *koss ti vol?* Za beneška narečja naj bo še dodano, da vendar ločijo, fonološko, med zvenečim in nezvenečim -s-, namreč takrat, ko je nezveneči sibilant naslednik dvojnega: [kasa] CAPSA, tosk. *cassa* proti [kaza] <CASA; [mese] <MISSAE, pret. deležnik glagola MITTERE, proti [meze] <MENSEM; [tose] <TUSSIM, it. *tosse* 'kašelj', proti [toze] <TONSAE 'dekleta'. Zdi pa se, da se tudi v standardni italijanski izgovor že vriva zveneči sičnik, prav mogoče, da gre za vpliv severnih narečij; prvi pojavi so najbrž pri izpeljankah s predponami: [prezunto], [prezupposto], [rizolvere]. O zvenečnosti odloča tudi sičniku sledeči soglasnik: [zloveno] proti [spada]; tu gre za pozicijsko varianto, ne za dva fonema.

15.2 Italijanščina pozna splošnoromansko palatalizacijo zobnikov in mehkonebnikov pred palatalom *yod* in tudi palatalizacijo mehkonebnikov pred svetlima samoglasnikoma *i*, *e*; zobnika pred *yod* doživita sibilantizacijo PRETIU *prezzo*, PRANDIU *pranzo*, mehkonebnika postaneta (pre)palatalna zlitnika; *FACIA *faccia*, QUINQUE, *kinque *cinque*, PISCE *pesce*. V medsamoglasniškem položaju zahteva korektna izgovarjava dvojni, pojačani soglasnik, tudi če pisava tega ne razkriva: [pešše]. Toskana in južna narečja dandanes ne poznajo več palatalnih zlitnikov, saj je odpadel zobnični element: CENTU [šento], PACE [pašše], GENTE [žente]. Prepalatalna zlitnika sta se obdržala edinole za soglasnikom: MERCE [merče], ANGELO [andželo]. Severna narečja poznajo v tem položaju sibilant: [sento], [zente]. Ponekod, tako na primer v beneških narečjih, so sičniki rahlo palatalizirani.

V poglavje o palatalizaciji gre tudi usoda vibranta R; pred palatalnim *yod* doživlja v Toskani popolno palatalizacijo: AREA *aia*, -ARIU -*aio*, prim. *calzolaio*, *pellicciao*, *lattaio*, *fornaio*, *sellaio*. Ta pripona, tako pomembna pri tvorbi samostalnikov, ki izražajo poklice in dejavnosti, ima v narečjih močno

različno podobo: sic. *scarparu, picuraru*; ben. -aro *selaro*, zlasti pa (in v Istri edino) -èr *caleghèr, calegheria* in lastna imena kot *Petenèr, Pelizèr*. - Prehod A>E vzbuja misel o galoromanskem razvoju; lomb. se najde *carbonar*, zlasti v oblikah ženskega spola pa *carbonera, fornera*, bolj uporabljane oblike v m. sp. pa so *carbonè, latè, fornè*.

15.4 Končni latinski soglasniki so odpadli, večinoma že v govorjeni latinščini. O tem priča *Appendix Probi*; o odpadu končnega -M govori že latinska metrika.

Poseben problem predstavlja končni -S, kar pa ni samo fonetično, ampak predvsem morfološko vprašanje. Toskana in knjižni jezik tako kakor tudi vzhodni del Romanije imajo kot morfem za mn. -i; vir le-tega je sporen: ali gre v oblikah za množino *fiore* za analogijo po II. lat. sklanjatvi -US, -I (Rohlf's), ali gre za fonetični razvoj iz morfema -S, -ES torej iz FLORES (Tekavčič).

Zagotovo pa je vprašanje v severnoitalijanskih narečjih, zlasti beneščini še posebej žgoče: v starih, srednjeveških tekstih se -s najde kot glagolski morfem za 2. os. ed., v Panfilu: *domandaras*, v inverziji še danes: *sestu?, sastu?, gastu?, kredistu?* gl. ROHLFS 1967, 528.

15.5 Italijanščina ohranja latinske dvojne soglasnike, npr. *terra, stella*; ti pa so lahko tudi posledica asimilacije, SEPTEM *sette*, s čimer se izloči (v neki dobi) težko izgovorljiva ali vsaj nenavadna soglasniška skupina, nastala včasih tudi zaradi sinkope: VENIRE HABET *venrà verrà. Zelo moderni, tehnični neologizmi asimilacije nimajo: *captare, opzione*.

Dvojno konsonanco lahko povzročita tudi akcent ali ritem besede: *accademia, pellegrino* (<peregrinu <PER AGRUM + -INU).

Za pisno obliko nevidno asimilacijo najdemo v sintaktičnih zvezah: *AD CASAM *a casa* [akkasa], *TRES VOLUTAS *tre volte* [trevvolve]. Podvojitve, v italijanski terminologiji imenovana *raddoppiamento sintattico*, v severnih narečjih seveda ni znana. Ta dvojne konsonance ne poznajo, morebitne težke soglasniške skupine priličijo in konsonanco poenostavijo.

Za normo v italijanščini je torej opozicija med enostavnim in dvojnim soglasnikom fonološka, prim. pret. deležnik FACTA *fatta* proti sam. *fata* 'vila', *nonno* 'ded' proti *nono* (vrstilni števnik), kar se v nekaterih romanskih jezikih, npr. v kastiljščini *rr/r*, pojavi res le izjemoma, večinoma pa sploh ne.

15.5.1 Sicilijanska posebnost, ostalina substrata, ki veže sicilijanščino na sardščino, je prehod dvojne likvide v kakuminalni zapornik, tu označen z dentalom *ḏ*: BELLU *beḏḏu*, SALVATORE, dem. (Salva)torello *Turiḏḏu*.

15.6.1 Soglasniška skupina *zapornik + likvida l* doživi na vsem italijanskem teritoriju palatalizacijo likvide, med samoglasnikoma celo podvojitvev zapornika: PLUMBU *piombo*, blank *bianco*, FLUME *fiume*, DUPLU *doppio*. - Kar zadeva usodo zapornika, narečja niso čisto soglasna: CLAMAT ben. *čama/šama*; PLANGERE nap. *kkyánye*, PLUS nap. *kkyú*.

15.6.2 Posebej velja opozoriti na razvoj lat. soglasniške skupine -KT-. Italija tu zares predstavlja Romanijo v malem. Toskanščina in z njo knjižni jezik pozna regresivno asimilacijo, velarni zapornik se priliči dentalnemu, NOCTE, FACTU, TECTU, LECTU so dali *notte, fatto, tetto, letto*. Na severu kaže Benečija (preko asimilacije) poenostavitev *note, fato, teto, leto*, Piemont in stari ligurski teksti disimilacijo zapornikov s končnim rezultatom -yt-: *nöit, fait, teit, leit*, vzhodni del Piemonta in Lombardija pa še progresivno asimilacijo skupine -yt-: *noć, fać, teć*. Presenetljiva oblika lat. TRUCTA, it. *trota* je bila starolomb. *truita* in fonetično pričakovane so tudi zahodnoromanske oblike pt. *truita*, fr. *truite*, kast. *trucha*.

Besedje

16. Italijanščina je podedovala iz latinščine velik del besednega zaklada. Ko se je stari svet podrl, je nekaj latinskih izrazov izginilo, ohranila pa je italijanščina nekaj takih, ki sicer drugod niso znani: *assillo* 'brenclj', *lido*, *nolo* 'najem', *giovare*, *ammonire*, *presto*, *forse*. Tak mora biti tudi *muratore* iz domnevnega lat. *MURATORE, torej drugače kot drugod, kjer najdemo fr. *maçon*, kast. *albañil*. Od podedovanih besed je treba ločiti latinizme, kulturne tujke, tehnične, strokovne izraze prevzete v poznejših dobah, največ v humanizmu; teh je izredno veliko tudi v našem času, seveda ne samo v italijanščini.

17. Za grščino je bilo že povedano, da je iz antike obstalo nekaj vasi v južni Italiji. Grški vpliv na latinščino je bil izjemen v različnih pomembnih pomenskih poljih in evropski jeziki, ne samo romanski, so grški besedni zaklad ohranili (filozofija, umetnost, krščanska semantika, tehnične vede) oziroma z njim bogatijo svojega še dandanes. V sredozemskem bazenu niso presenetljive besede kot npr. *tio/tia*.

Jezikovno malo pomembna pa je bizantinska grščina: eksarhat na zahodni jadranski obali s sedežem v Ravenni je bil posrednik za nekaj besed iz domačega življenja, kot *ancona* 'ikona', ali iz pomorskega, kot *falò* 'kres', *ormeggiare* 'privezati plovilo'. It. *duca* 'vodnik', tudi 'vojvoda' je seveda iz lat. DUX, DUCEM, a v italijanski obliki (morfem *-a*) je razložljiv samo iz grškega tožilnika na *-a*; tega morfema ni v nobenem drugem romanskem jeziku, pa tudi v beneščini ne, tam zveni /*dože*/. Ben. *bonazza* 'brezvetrje' nima nič opraviti s pridevnikom BONUS; izraz je iz gr. *malakía* 'mehkužnost, slabost' in je lep primer za evfemizem: beneški ribiči in pomorščaki so si skušali s sicer neetimološko zamenjavo (*malus* - *bonus*) pridobiti Eolovo blagohotnost.

18.1 Italijanščina je podedovala iz latinščine dokaj germanskih besed, od katerih so nekatere splošnoromanske, npr. izrazi za barve, tudi po kakšnem pridevnik, npr. *ricco*, še veliko več pa jih je prevzela ob neposrednem stiku romanskega prebivalstva z germanskimi plemeni, se pravi ob vdoru le-teh na Apeninski polotok.

Prvi so vdrli na polotok vzhodni Goti. Če je *albergo* < *hari-bergo* splošnogotsko in znano več romanskim jezikom, so *bega* 'prepír', *fiasca* 'čutara', *smaltire* 'prebaviti' vzhodnogotske, znane samo v italijanščini.

Daleč najpomembnejši je jezikovni vpliv Langobardov; veliko je besed iz vojaškega besedja kot *strale* 'puščica' ali *spalto* 'z okopi utrjeno pobočje'; ko pa so se razmere umirile, so nekateri vojaški términi kot *spiedo* 'nabodalo' docela izgubili svoj vojaški značaj, dandanes je rabljen v kulinariki: *il pollo allo spiedo*; *sguattero* je 'pomivalec posode v kaki restavraciji', *spalto* označuje 'stopnišča na športnem stadionu'. Pomembno je, da iz langobardščine prevzete besede zadevajo civilno življenje, npr. *farra* 'rod', danes še kot toponim, gradnjo in urejanje hiše, dele človeškega telesa, poljedelstvo; iz tega germanskega jezika

je tudi nekaj glagolov kot *guarnire*, *graffiare*, *scherzare* in pridevnikov kot *gramo*, *stracco*, kar priča o tesni simbiozi obeh etnij. *Schifo* ima dvojni etimološki vir: je izraz za konkretno, za enosedežni čoln, pa tudi za abstraktno 'stud, odvrtnost'.

Jezikovni delež Frankov je skromen; v Italijo pridejo že romanizirani, torej bolj Francozi kot Franki; sociolingvistično je pomembno, da pride s frankovsko vladavino na Apeninski polotok fevdalni red, s tem pa tudi fevdalna terminologija: *feudo*, *allodio*, *barone*, keltski izraz *vassallo*.

Germanski vpliv je lahko tudi iz dveh različnih germanskih jezikov in tako opazen iz glasovne podobe: *banco/panca*.

Germanski jezikovni vpliv se seveda ne končuje s frankovsko vladavino. Za današnjo dobo je odveč opozarjati na jezikovni doprinos angleščine, kar ni zgolj italijanski pojav. Iz prejšnjih dob lahko omenimo, da je starovisokonemški *pehar*, srvn. *becher* vir za it. *bicchiere*. Sodobni leksikalni vplivi so največkrat neprilagojene ali ne čisto prilagojene tujke kulturnega in znanstvenega značaja: *lied* 'pesem kot glasbena oblika', kar seveda ni prevedljivo s 'canzone'; *hinterland* ob kalku *retroterra*; *Mittleuropa*. Poseben položaj imajo seveda narečja z ozemelj, ki so bila stoletja pod Habsburžani (Tridentinsko, Tržaško, del Furlanije); tam so bili jezikovni vplivi lahko tudi neposredni.

19. Arabski svet je pustil v Italiji jezikovno nekaj sledi; neposredno samo na Siciliji, kjer so Arabci gospodovali od vdora na otok (Mazara del Vallo, leta 827), dokler jih niso sredi 11. stoletja zmagali in pregnali (pofrancoženi) Normani. Pač pa razkrivajo arabski vir sicilski toponimi: *Marsala* iz ar. *marsa* 'pristan' + *Allah*, *Favara*, ar. *fawwara* 'studenec, vodnjak' in cela vrsta vrsta toponimov, tvorjenih z ar. *kalat* 'grad, trdnjava': *Calascibetta*, *Calatafimi*, *Caltagirone*, *Caltabellotta*. Posebne omembe je vredna *Caltanissetta*: v rimskih časih se je imenovala *Nisa*, tako da ne preseneča ime za prebivalca *nisseno*, -a. Hibridno grajeni toponimi niso nikakršna izjema: lokalno ime vulkana Etne je *Mungibeddu*, sestavljeno, in celo s tautologijo, iz romanskega *monte* in ar. *gebr* 'gora'.

Arabski vpliv je seveda neizmerno pomembnejši na Iberskem polotoku. Vendar je bila v nekaterih sektorjih skupnega evropskega kulturnega besedišča

posrednik Italija; na splošno bo veljalo, da so prešli preko italijanščine tisti samostalniki, kajti samo za te gre, ki ob sebi nimajo ohranjenega arabskega določnega člena *al*: *zucchero*, *cifra*, *zero*, *zenit*.

Lep primer za dvojno pot izposojanja je ime za kulturno rastlino kast. *alcachofa* in od tam fr. *artichaut*, preko nemščine tudi sl. *artičoka*; it. je *carcioffo*. Podobno dvojnost kažeta kast. *algodón* in it. *cotone* 'bombaž'. Nekateri arabski izrazi so ostali na Apeninskem polotoku, npr. *ragazzo* 'deček'. Drugi so v Sredozemlju in tudi širše v Evropi splošno znani: *zecca* (in odtod *zecchino*) iz španskoarabskega *sékka* 'kovanec', *dár-as-sékka* 'kovnica'. Nekaj dvoma je za *mafijo*, kar naj bi bilo iz ar. *mahjas* 'bahaštvo'. It. je prevzela in posredovala francoščini *assassino* iz ar. prid. *haššašî* 'uživalec hašiša', potem 's hašišem opojeni pripadnik muslimanske sekte Starca z gore (Perzija, 11. stol)', arabska je *dogana* iz perz. *diwan* 'register, urad', *facchino* iz ar. *faqih* 'pravnik', it. najprej 'pisar na carini', pozneje 'nosač bremen'. V it. nima slabšalnega pomena.

20. Slovanski jeziki imajo v italijanskem besedju majhen delež. Pri tem je treba izvzeti osebna imena, pri katerih je bila izbira velikokrat stvar takratne literarne mode, na primer (tako kot v Franciji) za ruska imena iz del Dostojevskega. V kakem tehničnem sektorju se pojavljajo tudi slovenski izrazi, tako *dolina* kot strokovni izraz za kraško dolino⁴⁵, nekaj izrazov v kulinariki. npr. *gubana* 'gibanica', ki pa prihaja na italijanske mize kot *gubana friulana*. *Colac*/*colaz* se je razširil daleč v beneška narečja in še dlje *britula*. Časovno ne zelo oddaljen je tudi vdor izrazov za drugačno socialno ureditev, kjer najdemo kalke kot *autogestione*, *lavoro associato*, kar je šlo seveda preko italijanske etnije v Istri (radia, televizije, časopisja). Neposreden je vpliv slovenščine na it. govore na Tržaškem in Goriškem.

21. Ne gre pozabiti, da je bilo italijansko besedje vseskozi pod močnim vplivom latinščine, najbolj v času humanizma, ki pomeni nekako dobo relatinizacije tudi

⁴⁵ Da si je *dolina* kot strokovni termin res pridobila domovinsko pravico, seveda samo v znanstvenem jeziku, lepo dokazuje G. B. Pellegrini: v svojem delu *Gli arabismi nelle lingue latine con speciale riguardo all'Italia*, Brescia 1972, je zapisal, da je nekaj *doliniforme* 'po obliki slično kraški dolini'.

v jeziku, ne samo v lastnih imenih, npr. za italijanskega literata *Poliziana*, doma iz kraja *Montepulciano*. Latinizacijo imen je poznala vsa kulturna Evropa, naj spomnimo na navidez dvojno ime *Jakob Gallus-Petelin*. Tako se v prejšnji dobi italijanščine že uveljavljene *orrevole* iz lat. HONORABILIS polatini v *onorevole*. Drugi veliki val latinizacije pa doživlja ravno naš čas, in sicer zaradi razvoja tehničnih ved in s tem nuje, da se poimenuje na tisoče novih pojmov. Latinščina in prek nje grščina sta neizčrpen rezervoar za tehnične, sektorske jezike v vsej Evropi. Tudi za romanski svet, čeprav ravno italijanščina izposojenke svojemu fonološkemu sistemu dokaj dobro prilagaja: *amministrazione* z asimilacijo zobnika (ne pa s pripono *-ione*) priča o delni ljudski obdelavi latinskega izraza, vendar je v pomenskem gnezdu lat. MINISTER 'služabnik' v it. docela ljudska samo *minestra* 'to, s čimer se posluži (pri jedi)'; prim. kast. *(es) menester* 'treba je'.

21.1 Italijansko besedišče so obogatili tudi drugi romanski jeziki. Zaradi izjemnega pomena v evropski liriki je časovno na prvem mestu provansalsščina. Tudi potem, ko se začne s sicilijansko pesniško šolo pesniti v italijanskem jeziku, se provansalski jezikovni vpliv pozna še dolgo dobo. V stari italijanski poeziji so pogostni abstraktni samostalniki na *-ore*, *dolzore*, *tristore*; *-ura*, *rancura*; *-anza* (<-ANTIA). Zlasti ta pripona je predvsem zaradi lahkotnega kovanja rim po zaslugi oziroma krivdi ne toliko Petrarke kot njegovih epigonov dolga stoletja kraljevala v vsej petrarkistični poeziji.

21.2 Francoski vpliv je pomembnejši, dolgotrajnejši in predvsem ni omejen na poezijo; zaznaven je v vseh dobah, razen v Renesansi; ta je v Evropi čisto italijanska. Na nekaj pripon smo že opozorili: *cavaliere*, *cancelliere*, *corsiere*. Za fevdalno dobo je značilna pripona -ATICUM: *vassallaggio*, *lignaggio*, *omaggio*. Ta pripona je zanimiva tudi po glasovni plati: ni namreč razložljiva iz italijanske fonetike in tako so it. *selvaggio*, *coraggio* po svoji priponi galicizmi; prepričljiva je primerjava z refleksom v beneščini: SILVATICUM je dalo *salvadeo*.

Da gre za pripono, prevzeto iz francoščine, dokazuje tudi glasovna podoba it. besed kot *giardino*, *gioia*, *mangiare*: iz italijanske fonetike palatalizacija

velara ni razločljiva. Njihov etimološki vir je frankovsko *gardo, oz. lat. GAUDIA, MANDUCARE.

Močan vpliv francoščine je občutila italijanščina v dobi racionalizma in iluminizma ter nasploh v 18. in 19. stoletju, ko je bila francoščina jezik evropske kulture (moda, likovna umetnost, tudi kuhinja). Puristični val za časa fašizma je hotel jezik v Italiji očistiti vsega tujega in je v kakem posamičnem primeru uspel; tako se je fr. *chauffeur* umaknil it. *autista*, *ristoratore* pa je le za nekaj let pregnal galicizem *ristorante*.

21.3 Od iberoromanskih jezikov sta vplivali na italijansko besedišče najbolj kastiljščina, manj katalonščina že zaradi dolgotrajne okupacije južne Italije, torej zaradi najprej aragonske, potem pa borbonske vladavine v Kraljestvu obeh Sicilij. Nekaj sledi je ostalo v knjižnem jeziku: *bizzarro*, *sussiego*, *disguido* (<kast. *descuido* 'nemarnost' - italijanski izraz je lep primer ljudske etimologije, motiviran v *dis-guidare*), *alcova*, *mantiglia*, *camarilla*. Samo napolitansko je *kišar* iz kast. *quejar* 'jadikovati'.

V 16. stoletju nekdo toži, "da smo zdaj zaradi Špancev v Italiji vsi *signori*"; res se še vse do konca 15. stol. najde edinole *ser* (iz nom. SENIOR). Španska ceremonioznost je sicer res dala (južni) Italiji marsikatero slabo navado tudi v jeziku, vendar pa ni kriva za rabo os. zaimka *Lei* za vljudno naslavljanje ene same osebe: ta raba se najde že v 15. stoletju, gl. MIGLIORINI 1957, str. 187-196.⁴⁶

Portugalski leksikalni vpliv ni dosti zaznaven; kar je portugalskega izvora, je prišlo prek francoščine, npr. *barocco*: pt. (*aljofre*) *barroco* 'kamenček, biser nepravilne oblike'. Pt. fonetiko izkazuje v Evropi splošno razširjeni izraz *cobra* iz lat. COLUBRA, medtem ko poznata fr. in kast. *couleuvre* oz. *colubra*.

22. Jezik se bogati tudi sam v sebi, z lastnimi prvinami. Poimenovanje novih pojmov ali preimenovanje že znanih je mogoče z metaforami in metonimijami, z oženjem ali širjenjem pomena že uporabljane besede, s prehajanjem pomena od konkretnega k abstraktnemu in obratno, z izpeljavo ali s sestavljanjem.

⁴⁶ MIGLIORINI, *Primordi del Lei*, Saggi linguistici, Firenze 1957, str. 187-196.

22.1 Metaforični in metonimični premiki so v italijanščini tisti splošno romanski, ali vsaj ne samo italijanski: metaforična *testa* je tudi francoska, *capo* je rabljeno v prenesenem pomenu, vendar tudi v izvirnem: *capogiro* 'vrtoglavica'. Seveda ima vsak jezik neko število tropov, ki so razumljivi samo iz poznavanja zunajjezikovnega stanja in so tujcu, tudi če bi sicer jezik dobro poznal, največkrat nedostopni; ne samo tujcu: še pred desetimi, petnajstimi leti je bilo vsakemu odraslemu Italijanu jasno, da je npr. izraz *Via delle Botteghe oscure* metonimični izraz za Centralni komité komunistične partije, *Piazza del Gesù* pa za sekretariat Krščanske demokracije, ki sta imeli tam svoja sedeža. Ker pa se je stara politična ureditev sesula, izraza s to pomensko vrednostjo nista več uporabljana. Razumemo pa še zmeraj, da je *Quirinale* predsedstvo Republike, ne samo sedež predsednika, in *La Farnesina* zunanje ministrstvo, ne samo palača tega ministrstva.

Za prehod abstraktnega v konkretno naj navedemo *credenza*, kar je pomensko še zmeraj lahko 'zaupanje', 'preverjanje', je pa bolj rabljena konkretno kot 'jedilna omara, kos pohištva, kjer so v starih časih preverjali jedi'. *Potestà* je pri Danteju 'moč, oblast', in tako še dandanes v pravnem izrazu *patria potestà*, je pa tudi izraz za človeka, ki to oblast izvaja: *podestà* 'župan'. A besede imajo svojsko, nepredvidljivo zgodovino in *podestà*, v srednjem veku splošno uporabljan, v novejši zgodovini pa zaradi zlorabe pod fašizmom diskreditiran, je izginil iz rabe: v tej funkciji ga je nadomestil nevtralni *sindaco*. Spet ne gre za jezikovne razloge.

Ti so pravzaprav zmeraj psihološki; tudi pri tistih premikih, ki jih po francoskem jezikoslovcu Antoinu Meilletu štejemo za čisto jezikovne; velikokrat gre za slabljenje pomena: polnopomenske besede lahko postanejo jezikovna sredstva, členki. Dodajmo v podkrepitev inovacijo v lat. samostalniku CAUSA, ki prav lahko postane nedoločni zaimsek, kar je vidno celo iz skladnje: prim. *mi interessano tre cose in che cosa è successo?*

23. Ko govorimo o besedju nekega romanskega jezika in ugotavljamo, kaj vse je skozi stoletja nanj vplivalo, smo se skoraj dolžni vprašati, kaj je evropski kulturni skupnosti ta jezik dal ali vsaj posredoval

Italijanski jezikovni vpliv je vzporeden družbenemu in zlasti kulturnemu vplivu, ki ga je Italija v Evropi imela: odveč je poudarjati ta vpliv v različnih vejah duhovnega ustvarjanja vse od Renesanse dalje: brez italijanskega jezikovnega zaklada si evropskega besedja v literaturi, likovni umetnosti, stavbarstvu, glasbi, gledališču, itd. sploh ne bi znali zamisliti.

Bolj prikrita je prevlada italijanščine v manj plemenitih človeških dejavnostih, na primer v bančništvu: to je bilo do 16. stoletja docela v italijanskih rokah. Dovolj je pomisliti na dragoceni tekst *Il libro dei banchieri fiorentini*, seznam tipa *debit - credit*, iz leta 1211. Iz istega časa je tudi kreditno pismo, ki ga je florentinski bankir izstavil klientu, da bo lahko prejel denar pri njegovem kolegu bankirju v Marsilii. Evropski jeziki so iz italijanščine jemali na pósodo besedišče ali naravnost, torej kot prevzete besede, ali pa kot idejo, torej kot kalk, prim. sl. *kapital/glavnica* ali pa *menica*, kar je kalk po it. *cambiale* (da je bila verjetni posrednik nemščina, ni pomembno). Evropska bančniška terminologija je vsa italijanska, z bolj ali manj prilagojenimi prevzetimi besedami, začenši (v sl.) z *banko* preko *fakture*, *salda*, *konta*, *agia*, *bruta*, *neta* vse do *bankrota*; *banco rotto*: menjavec ni bil več "solventen" in so mu razbili klop, na kateri je menjaval. Danes je ta bančni izraz v it. *bancarotta*. Ob tem izrazu je vredno opozoriti na kast., ki pozna oboje, kalk in izposojenko: *quiebra* in *bancarotta*, podobno kot sl. v paru kapital/glavnica.

Italijanščina je Evropi dala ali posredovala tudi izraze iz pomorstva kot so ben. *gondola*, *bussola*, *tramontana*, *albero* 'jarbol', iz vojaščine, kot so *soldato*, *caporale*, *colonnello*, *luogotenente*, odkoder sta fr. *lieutenant* in nem. *Leutnant*, iz kuhinje, tudi v našem času, kot so *spaghetti*, *pizza*, *maccheroni*, *cappuccino* in še mnogo drugih iz različnih pomenskih polj: spomnimo samo na *addio!* ali *ciao!*, iz lat. SCLAVUS 'suženj, sluga', kar se je kot pozdrav razširilo po vsej Evropi..

Izpeljava in sestavljanje

24. Med romanskimi jeziki je najbrž prav italijanščina tisti jezik, ki je najbolj razvil izpeljavo, derivacijo, se pravi tvorbo besed s pomočjo pripon in (manj pogosto) predpon. Pripone - v tem je glavna razlika z morfemi, docela

slovničnimi prvinami - ohranjajo nekaj semantične vrednosti in dajejo osnovnemu leksemu novo pomenskost: z njihovo pomočjo je mogoče izraziti človeško aktivnost (-*tore*, -*trice*); dati samostalniku ali pridevniku afektivno stilni odtenek (-*ino*, -*a*; -*ello*, -*a*; -*etto*, -*a*; -*uccio*, -*a*; -*one*, -*a*; -*accio*, -*a*); izraziti kolektivnost samostalnika ali prek tega tudi slabšalno vrednost (-*aglia*). W.v. Wartburg, gl. WARTBURG 1940, str. 89, je plastično prikazal nagnjenje italijanščine k izpeljavi takole:

- Il francese, per rendere un'idea accessoria, deve servirsi di un o più aggettivi: per *donnetta* deve dire *petite femme*, una *donnina* (o *donnottina*) è in francese una *petite femme gracieuse*, la *donna* è in francese una *grande femme majesteuse* e *donnone* ci aggiunge una sfumatura di pesantezza, la *donnuccia* diventa in francese una *petite femme d'apparence chétive*, la *donnaccia* una *méchante femme*, la *donnicciuola* *femme niaise*.

24.1 Posebej je treba obravnavati glagolske medpone: te do neke mere lahko izrazijo, če že ne glagolski vid, vsaj način glagolskega dejanja; pri tem se stilna vrednost lahko ohrani; -*acchiare* v *scribacchiare* 'čečkati, kracati' ima odtenek slabšalnosti; -*ellare* v *canterellare* 'popevati si' ali -*itare*, v začetku frekventativ, pa svojo prvotno vrednost počasi izgublja: *agitare* 'tresti' od *AGERE*, it. *agire* 'ravnati, ukrepati'.

Pri glagolih, izpeljanih iz pridevnikov, izraža latinska inkohativna medpona -ISK- prehod v neko stanje, kdaj pa kdaj tudi z rahlim pomenskim premikom: *rosso*, *arrossire*, *arrossisco* 'zardeti'; *pallido*, *impallidire*, *impallidisco* 'prebledeti'. Te vrednosti infiksa ne zaznavamo več pri glagolih, ki niso izpeljani iz pridevnikov: *capire*, *capisco* 'razumeti'; *obbedire*, *obbedisco* 'ubogati'.

24.2 Retrogradna izpeljava, derivacija brez sufiksa, je značilna za sodobni, še posebej za pravniški jezik: *delega* 'pooblastilo' od *delegare*, *revoca* 'preklic' od *revocare*; *reclamò il porto di una ventina di lettere* (Flaubert).

25. Od predpon naj posvetimo nekaj pozornosti vsaj eni, s-: razen nedvomne nikalne funkcije, kot v paru *leale - sleale*, omogoča negativno afektno vrednost v *parlare - sparlare* 'obrekovati' ali celo ustvariti pomenski odtенок načina glagolskega dejanja: *gonfiare - sgonfiare* 'spustiti (npr. zračnico)'.

Vir za to predpono je lat. EX- ali tudi DIS-. Včasih ugotavljamo celo ojačevalno funkcijo: *sbatte* 'močno udariti', 'zaloputniti' (npr. vrata).⁴⁷

26. Pri sestavljanju besed je koristno ločiti skladenjsko sestavljanje tipa *mezza luna* 'polmesec', *pomodoro* 'paradižnik' ("zlato jabolko"), k čemur je treba prišteti verjetne elipse modernejšega datuma kot *treno merci* 'tovorni vlak', *scalo merci* 'razkladalna postaja', *fine mese* 'konec meseca', *fine settimana* 'vikend' (samo časovno), *scuola guida* 'avtošola', *sala parto* 'porodniška soba', *carro attrezzi* 'vozilo za vleko' od pravega, asintaktičnega, neskladenjskega sestavljanja. Rekli bi, da je mejo mogoče potegniti, ravno zato, ker si je pri prvih mogoče zamisliti izpust predloga, nekako tako kot v imenih ulic, trgov, *Via Cavour*, *Piazza Garibaldi*, asintaktična sestavljenka pa zahteva za razumevanje širše pojasnilo, včasih kar cel stavek.

Zdi se, da romanski jeziki počasi popuščajo neskladenjskemu načinu tvorbe; morda je to celo ena najpomembnejših sintaktičnih inovacij druge polovice dvajsetega stoletja, ravno zato, ker romanski jezikovni svet, in enako velja za slovanski, asintaktični tvorbi nikoli ni bil naklonjen.⁴⁸ V tem pojavu se romanski jeziki ostro razlikujejo od germanskih, tako kot se je v antiki latinščina razločevala od grščine. Pri tem sestavljanju imamo v italijanščini zmeraj vtis, da imajo sestavljenke nadih tehničnega izraza: *treno-lampo*, *telegramma-lampo*, *notizia-bomba*, *auto-bomba*, *marito-modello*, *nave-fantasma*, *bandiera-fantasma*, *vascello-fantasma*, *calcio-mercato*, *stabilità-*

⁴⁷ TEKAVČIĆ 1980, III, str. 126, loči za predpono s- štiri funkcije: nikalno (*sfortuna*), odvezmalno (*sbarbato*), slabšalno (*sparlare*), ojačevalno (*sbatte*).

⁴⁸ GI. I. BALDELLI *Modelli d'italiano come lingua seconda* v AA. VV., *L'italiano come lingua seconda in Italia e all'estero*, Roma 1983, str. 94: - La giustaposizione di due sostantivi /.../ forse la più diffusa neoformazione lessicale d'italiano d'oggi.

Stabilità-record: gre za vlado, ki jo je vodil socialist Bettino Craxi; obstala je v sedlu tri leta, kar je bilo v italijanskem parlamentarnem življenju gotovo rekord. - Za razumevanje vseh teh kompozicij dveh sopostavljenih samostalnikov bi bil potreben odvisni stavek s pojasnilom.

record; l'auto ha fatto testa-coda (v vojaškem izrazju pa velja za soldata samo *dietro-front*).

Sopostavljanje samostalnikov je skladenjska novotarija; začetek je najbrž nakazan že s starim izrazom *ferrovia*; naj opozorimo na ben. *strada ferada* 'železna cesta'. V modernem času je zaznavna celo v pogovornem jeziku, iz katerega posnemamo: *teleresistente, la mattina sono cappuccinodipendente* (slišano pri jutranjih poročilih RAI). Taka tvorba je lahko individualna šaljiva inovacija; prav nič smešna pa ni v *i tossico-dipendenti* (iz časopisnega jezika).

Temu načinu tvorbe je vzrok najbrž želja, da bi bilo sporočilo, torej sintagma, čim krajše. V nekaterih primerih lahko zaslutimo prevod iz nemščine; ne zmeraj: *Arbeit-geber, Arbeitnehmer* sta v slovenščini kot *delodajalec, delojemalec* kalk, suženjski prevod po germanskem vzorcu, italijansko pa ne popolnoma: *datore di lavoro, prestatore d'opera*.

Oblikoslovje in skladnja

27. Samostalnik

27.1 Kot večina romanskih jezikov tudi italijanščina ne pozna in, kolikor je mogoče sklepati iz najstarejših pisanih virov, pri samostalniku in pridevniku nikoli ni poznala kakega ohranjenega sklonskega sistema. Kot edina iz lat. podedovana sklonska oblika je bil večinoma posplošen akuzativ.

27.1.2 Pač pa kaže italijanski samostalnik, skladno z oblikami v drugih romanskih jezikih, nekaj ostalin pregibanja, se pravi, sklonskih oblik, in tako najdemo ohranjen:

- nominativ, zlasti za imena, za osebe, za poklice in dejavnosti:
IOHANNES *Giovanni*, HOMO *uomo*, MULIER *moglie* (narečno pa vendar ben. *moier/možer*, sic. *moljera*, torej iz lat. akuzativa);
SARTOR *sarto*; sicer pa redko, npr., *Via maggio* (<VIA MAIOR, ulica v Firencah);
- genetiv, za imena dni v tednu, tudi za kak toponim (genetiv je imel v lat. tudi vrednost mestnika): *lunedì, martedì, Firenze* < FLORENTIAE,

Rimini<ARIMINI, *Brindisi*<BRUNDISII; lat. genetiv se morda kaže tudi v it. priimkih: *Lorenzi*, *Martini*, vendar lahko ti izhajajo tudi iz nominativa plurala:

- ablativ s svojim imenom zavaja ('ločilnik'); bil pa je v lat. tudi mestnik in odtod *Acqui (Terme)*<AQUIS; nekak 'družilnik' (asociativ) je (bil) občuten ob tvorbi prislova načina s pomočjo ablativa samostalnika MENS, -TIS: *tranquillamente, pacatamente*.

27.1.3 Osebni tožilnik, skladenjska značilnost iberoromanščine, je poznan samo v južnih narečjih: kal. *chiamu a Petru*; tudi ob osebнем zaimku: sic. *si nu ti viiu a ttia*, tosk. 'se non vedo té'.

27.2.2 Od latinskih samostalnikov so se ohranile množinske oblike z morfemom *-a*, v južnih narečjih celo *-ora*. Italijanščina izrablja iz lat. podedovane oblike na *-a* za razlikovanje v pomenu s formalno pravilno tvorjenimi na *-i* ("pravilno", ne pa etimološko, ker pač samostalniku moškega spola na *-o* v mn. ustreza oblika z morfemom *-i*): *membra/membri, ciglia/cigli, braccia/bracci*. Etimološke oblike so največkrat rabljene za imena delov človeškega telesa, analogno tvorjene, torej z morfemom *-i*, pa v prenesenem pomenu: *i membri di una commissione, i bracci del fiume*. Razlikovanje je značilno za Toskano; severna narečja ga ne poznajo: ben. je samo *zinoči, brasi*.

Samostalniki tipa *braccio - braccia* so v mn. ženskega spola; tako že v starih tekstih: *tutte le peccata mie* (Formula di confessione umbra, 11. stol). Oblikovno je samostalnik torej ohranil morfem za lat. nevtrum; ne prav v vseh narečjih, celo toskanski govori poenostavljajo v *le leñe, le bračče*.⁴⁹

27.2.3 V italijanščini, tako kot v kastiljščini, ne pa v francoščini, je množinska oblika lahko sredstvo za izražanje pojma več oseb različnega spola: *i figli, i fratelli*. Zlasti velja to za (zakonsko) dvojico: *gli zii* 'strici' ali tudi 'stric in teta', *i signori, i Bianchi* 'zakonca, gospod in gospa'. Ob možnem dvomu je treba samostalniku dodati prilastek: *I Rossi hanno cinque figli maschi*. Sistem v it. vendarle ni popoln; mogoče je samo *padre e madre, i reali di Spagna*.

⁴⁹ Gl. TEKAVČIĆ 1980, II, str. 416-419. Za mn. na *-a* gl. tudi R. Hall, *Il plurale italiano in -a: un duale mancato*, Italica, 33 (1956), str. 140-142.

27.4 Pet lat. sklanjatev se je skrčilo na tri razrede, gledé na končni morfem, pri čemer je tisti na *-a* izrazito ženski, tisti na *-o* skoraj popolnoma moški (*la mano* je pravzaprav edina resnična izjema); na *-e* se končujejo samostalniki obeh spolov. Morfem *-a* ima predvsem skupina samostalnikov, ki označujejo moške osebe: *duca, patriarcha, monarca, poeta, guida, spia* sta celo ž. spola, tudi kadar služita za izraz moške osebe. M. sp. so tudi grška nevtra na *-a*: *dramma, tema*. Ne prav vsi lat. samostalniki na *-a* (*matematica, f*).

27.4.1 Bolj kot kje drugje je pri samostalnikih lat. II. in IV. sklanjatve (na *-US, -UM*) vidno, kako močno je v jeziku formalistično načelo. Latinščina je imela docela naravno imena dreves, torej tega, kar rodi, v ženskem spolu in sadeže v srednjem. V it. pa so imena dreves m. sp., *melo, pero*, in sicer samo zaradi tega, ker je obrazilo *-o* morfem za samostalnike moškega spola; dodajmo iz IV. sklanjatve *duomo, ago, portico*, ki so bili v lat. kot *DOMUS, ACUS, PORTICUS* vsi ženskega spola.

Kdaj pa kdaj je bila narava vendarle močnejša, kar dokazujeta že *SOCRUS* in *NURUS* (prim. App. Probi): *suocera, nuora*. V 15. stol. piše sv. Bernardin fonetično pričakovano obliko *suoro* <*SOROR*. Knjižni jezik je posplošil, s semantičnim premikom, obliko za *f* z morfemom *-a*; gotovo jo je poznal govorjeni jezik, dokler ni prevladala ljubkovalna manjšalnica. Iz govorjenega jezika je znan *piloto*: oblika ni presenetljiva, saj gre (ali je vsaj do nedavnega šlo) zmeraj za osebo moškega spola. Težnja k jasnosti je lepo vidna v narečnih oblikah za os. zaimek *loro* <*ILLORUM*: ben. razlikuje *lori/lore*.

Samostalniki z morfemom *-e* po obliki spola ne ločijo drugače kot s členom; tisti s samoglasniškim začetkom v ednini niti z določnim členom ne: *l'insegnante*. Enako velja za moderne samostalnike s pripono *-ista* vendar pa je razlikovanje po spolu v množini jasno, tudi po obliki: *l'artista* m, f in *gli artisti/le artiste*.

27.5 V točki 24 smo navedli nekaj pripon, ki bogatijo italijansko besedišče. Naj opozorimo na možnosti, ki jih ima današnja italijanščina za izražanje opozicije "moško/žensko". Nekajkrat je na voljo drugačen leksem: *uomo/donna, marito/moglie, toro/vacca*; najbolj pogostna je vendarle menjava obrazila, še

posebej -o/-a: *maestro/maestra*; mnogo manj rabljena je opozicija -e/-a: *consigliere/consigliera*. Zelo jasna je opozicija v priponah -tore/-trice in -e/-essa: *attore/attrice, studente/studentessa*.

Veliko jezikov ima težave z rabo samostalnikov za poklice ali dejavnosti, ki so bili ženskam v prvi polovici preteklega stoletja še dokaj nedostopni; romanski jeziki, in tako tudi italijanščina, dostikrat uporabljajo moško obliko samostalnika: *Ministro, Lei è tornata ieri dall'Albania* (slišano na GR-I, na pomlad 1999. Nagovorjena je bila tedanja ministrica za notranje zadeve Rosa Russo Jervolino in taista je bila maja leta 2001 izvoljena za *županjo Neaplja, il sindaco di Napoli*). Morfem -a v *ministra* bi dodal kanček ironije, ki je v slovenski *ministrici* docela izginila, kljub Nušičevi komediji. Zanesljivo slabšalno je *medichessa*.

Moški spol rek je podedovan iz latinščine, odtod *il Tevere, il Danubio, il Volga*. Samo za tuje, v prejšnjih časih dokaj neznane reke je upoštevan formalistični princip: *la Sava, la Drava*; v Italiji sta ženskega spola samo obe Dori v Piemontu *Dora Baltea, Dora Riparia*. Rečna božanstva so bila v latinščini (in v italških jezikih) moškega spola, v keltskih in slovanskih pa ne. V severnih beneških narečjih je it. *il Piave* ženskega spola, *la Piàù*; odtod najbrž oblika pri Danteju, če ni vzrok rima: *La terra prava italica che siede tra Rialto e le fontane di Brenta e di Piava*, Paradiso, IX, 25-27. Moški spol rečnih božanstev lepo kaže Robbov Vodnjak kranjskih rek pred ljubljanskim magistratom: kipar je bil pač Italijan.

28. Zaradi propada fleksije samostalnika je močno porasla funkcionalnost predloga, kar je seveda povzročilo, da so nekateri predlogi pomensko docela izpraznjeni, tako zlasti *di* in *a*, s čimer se je ponudila možnost, da postaneta samostalniška (leva) morfema.

Čisto toskanska tvorba, neznana narečjem in drugim romanskim jezikom, vendar pa uporabljana v furlanščini, čeprav pomensko ne čisto tako kot v it., je predlog *da* (<DE+AB, a tudi <DE+AD). Ta dvojni vir je lepo viden v pomenskem nasprotju *vado da Mario* in *vengo da Mario*; sintagma s predlogom *da* pozna to pomensko dvojnost samo za osebo: *vado dal medico* in *vado a casa, vado a Padova*.

29. Pridevnik in prislov

29.1 Italijanski pridevnik in prislov poznata tako kot romanski jeziki nasploh opisno stopnjevanje; edinole nekaj najbolj pogosto rabljenih pridevnikov in prislovov ohranja latinsko sintetično obliko: *migliore, meglio; peggiore, peggio; maggiore; minore*. V nekaj primernikih je primerjalna vrednost zabrisana: *il superiore* 'predstojnik', *la Carniola inferiore* 'Spodnja Kranjska, Dolenjska'.

Presežnik se tvori z dodajanjem določnega člena primerniku, *il migliore amico*. Za analitični presežnik ureja italijanščina prvine te sintagme na dva načina: *la fanciulla più bella del mondo* ali *la più bella fanciulla del mondo*. Določnega člena v prvi sintagmi ne ponavlja, kar pa se kdaj pa kdaj najde v starejši literaturi, tako še pri Manzoni, pri katerem je mogoče pomisliti na francoski vpliv.

29.2 Elativ, semantično strogo ločen od superlativa, se tvori s pomočjo iz latinščine podedovanega morfema *-issimo, -a*. Po glasovni podobi je videti, da morfem ni ljudski, je pa vsesplošno rabljen; celo zunaj pridevniške ali prislovne sfere (mediteranski narodi so pač nagnjeni k pretiravanju): *veglione - veglionissimo* 'gala plesni večer, silvestrovanje', *d'accordo - d'accordissimo* 'docela soglasen'. Za izražanje zelo visoke stopnje neke lastnosti ima italijanščina seveda še druge možnosti, rabo predpon *stra-, sopra-/sovra-, super-, arc-* itd. in členkov kot *molto*, poleg tega pa tudi ponavljanje pridevnika ali prislova: *pian piano, sola soletta*.

30. Števniki

30.1 Za glavne števničke se ugotavlja, da v italijanščini ne odstopajo od siceršnje romanske rabe; morda je vredno opozoriti, da je vezniški element med desetico in enico pri števnikih 17 - 19 iz lat. AC, kar je lepo vidno iz ohranjenega *a* in pa iz podvojitve sledečega soglasnika: *diciassette, diciannove*. Skladenjsko se vsi glavni števnički obnašajo kot pridevniki. *Milione* je samostalnik.

30.2 Vrstilni števniki so rabljeni za nizka števila: *terzo*, *quarto*, *quinto*; po večini so postali tudi samostalniki, matematiki jih rabijo pri ulomkih, glasbeniki za izražanje intervalov, kolikor pač niso latinizmi; *sedicesimo* je v tiskarstvu 'avtorska pola, 16 strani', raba v latinščini se je ohranila do neke mere v lastnih imenih, osebnih kot *Primo*, *Ottavio*, ali geografskih kot *Quarto* na ligurski obali, *Tricesimo* v Furlaniji, 'trideseti miljni kamen iz Ogleja'; za višja števila so vrstilni števniki neljudski, v rabi je čutiti nelagodnost: *Giovanni ventitreesimo* ali celo še bolj učeno, čisto po latinskem vzoru *vigesimoterzo* 'Janez XXIII'.

31. Zaimek

31.1 Osebni zaimek ohranja iz latinščine v nenaglašenih oblikah okrnjen sklonski sistem: razlikujejo se oblike za osebek, torej za 1. sklon, in za druge sklone: *io* - *mi*, v 3. os. tudi med dativom in akuzativom, z razlikovanjem v spolu: *egli-gli-lo* oz. *ella-le-la*. Ostaline sklanjatve sta *lui*, *lei* v ednini oz. *loro* v množini. Ta oblika, težka, dvožložna, je po modernejših slovnicaх že zamenljiva z ed. obliko *gli* (za oba spola); pogovorni jezik gre, proti normi, še korak dlje: *gli* je oblika za indirektni objekt v ed. za oba spola.

Razlikovanje med naglašenimi in nenaglašenimi osebnimi zaimki je ostro, tako po obliki kot funkcionalno: *ti do un libro* proti *do un libro a te*; stavka seveda izražata dve različni misli. Osebni zaimek v stavku **Io ci penso* bi bil odvečen, je pa nujen v stavku, kjer je izražena misel čisto drugačna: *non ti preoccupare*; *ci penso io* 'ne skrbí, to že jaz uredim'; *io la penso così* 'po mojem'. Narečno najdemo enako, prim. ben. *ghe penso mi*.

31.2 Osebni zaimek ob glagolu ni potreben, saj so morfemi zadostno poročstvo za jasnost sporočila. V nekaterih severnoitalijanskih narečjih ni tako in so osebni zaimki ob glagolu običajni, domala obvezni: včasih najdemo celo naglašeno in nenaglašeno obliko zaimka: ben. *mi son*, *ti ti son*, *lu el zè*, *lori i zè*. Dvojni zaimek ima kot vir gotovo željo, da se nekaj posebej naglasi; sčasoma pa izraznost obledi in se zabriše.

Toskanske oblike osebnega zaimka, ki veljajo tudi v knjižnem jeziku, se ne ujemajo zmeraj z narečnimi; najbolj vpadljiva je oblika nom. za 1. os. *io/mi* v

severnih narečjih; včasih je razlika v skladnji: *Il padrone sono me* je naslov dela Alfreda Panzinija s socialno tematiko kmečkega podeželja dežele Romagne.

Raba sklonske oblike, kar pomeni izenačevanje imenovalnika in tožilnika, se najde tudi v knjižnem jeziku: *felice come me; la stragrande maggioranza dei cittadini italiani, me compreso, non le conosce* (iz torinskega dnevnika *La Stampa*).

31.2.1 Prislova kraja *ci* (<ECCE HIC) in *vi* (<IBI) sta od vseh začetkov italijanskega pismenstva nenaglašeni obliki zaimka za 1. oz. 2. os. mn.; razlog je gotovo psihološki: bližnje - oddaljeno. Naglašeni obliki sta *noi* in *voi*.

31.3 Pri osebnih in svojilnih zaimkih se pojavlja vprašanje vljudnega naslavljanja. V antičnem Rimu, kjer se je eni osebi zmeraj govorilo v ednini, ni bilo razkoraka med realnostjo in slovnico, v romanskih jezikih pa je.⁵⁰ Italijanščina se zdi bolj ceremoniozna kot francoščina in manj kot iberoromanski jeziki. Tja do 15. stol. italijanski teksti za vljudno naslavljanje ne poznajo drugega kot 2. os. mn.; v tem stoletju pa se začne širiti raba sintagme *vostra signoria, ella, lei*. *Lei* se ni uveljavil v vseh delih Italije; ponekod je zgolj literarna oblika, ali bolje, o izbiri med *Lei* in *Voi* odloča socialni status nagovorjene osebe.

31.4 Knjižni jezik pri svojilnih zaimkih ne loči med naglašeni in nenaglašeni oblikami, ne razlikuje torej med samostalniško in pridevniško rabo: *è mio* in *mio fratello*; govorjeni pač: tosk. *me frate*, kal. *patrema, mammama*.

31.5 Od oziralnih zaimkov je treba razen oblik *chi* in *che* opozoriti še na lat. dativ *cui*; rabljen je samostalniško ali tudi pridevniško: *Mario a cui mi sono*

⁵⁰ Nemara je za vso zmedo kriva vendarle zunajjezikovna situacija: cesarjema in avgustoma se je v antiki, v pozni cesarski dobi, potem ko je Dioklecian razdelil cesarstvo, obračalo v množini. Cesarska pisarna je pravzaprav dokaj logično odgovarjala s formulo v množini, saj je pisala v imenu obeh cesarjev. Odtod razhajanje med slovnico in logiko (= dejanskim stanjem). Govori se pač eni sami osebi.

Italijanski *Lei* je bil zmotno pripisan španskemu vplivu; gl. Migliorini, cit. v op. 46.

rivolto; il poeta la cui fama 'čigar sloves'. Romanska tvorba je *il quale*; z določnim členom omogoča razlikovanje v spolu in številu.

32. Kazalni zaimek. Določni člen

32.1 Za kazalni zaimek loči toskanščina še zelo jasno tri idealne stopnje oddaljenosti od govorečega: *questo-codesto-quello*. Zunaj Toskane je ta dvojnost precej neznana; tudi v pisanem jeziku se zdi rabljena samo v močno birokratskem jeziku: *mi rivolgo a codesto ufficio*. Teksti toskanskih piscev, kakor tudi spontana govorica, pa to trojnost ohranjajo: *Perché tieni in capo codesto berretto di cotone?*, Pinocchio.

Ohranilo se je nekaj drobcev lat. nevtra, vsaj kot pojmovno kategorijo za neživo: *ciò* <ECCE HOC, *però* <PER HOC, *lo* <ILLU: *non lo credo, questo* <*ECCU ISTU: *non dico questo*.

Ob tem je treba opozoriti še na rabo kazalnega zaimka v ž. sp. z nevtralnim pomenom v že navedenem zgledu: *io la penso così* 'o tem mislim takole' ali *non c'è la fa* 'ne zmore': najbrž gre za elipsi samostalnika *cosa*.

32.2 Latinski kazalni zaimek za 3. os. ILLE, ILLA je vir za italijanski določni člen. Edinole sicilijanski govori na nekaterih Liparskih (Eolskih) otokih v južnem Tirenskem morju so se zatekli k lat. zaimku istovetnosti IPSE, tako kot del katalonščine in sardščina.

Oblike v narečjih so glasovno različne, tako rim. *er*. Nadalje je treba opozoriti na oblike v m. sp.: *il/lo, i/gli*; o izbiri odloča začetni samoglasnik ali soglasniška skupina: *gli uomini, gli sposi*. V ednini pride pred samoglasnikom do odpada: *lo sposo, l'uomo*. Enako v ž. sp.: *l'amica - le amiche*. Odpadanja pa je v sodobnem jeziku čedalje manj.

32.3 V skladnji določnega člena je italijanščina dokaj enotna. V prvih stoletjih pisane besede so abstraktni, pojmovni samostalniki še brez člena, kar je seveda glede na vir, se pravi na osnovno vrednost člena (kazalnost!), psihološko utemeljeno: *pietà mi giunse, e fui quasi smarrito* se bere v Božanski komediji, Inf. V, 72, a ta raba očitno že v Dantejevem času ni bila prevladujoča: *Qui vive la pietà quand'è ben morta*, Inf. XX, 28.

V stoletjih se je uporaba določnega člena posplošila; brez člena pa so v vseh romanskih jezikih predložne sintagme; samostalniki s predlogom je ustvaril nov pojem: *a casa* 'doma', *con stento*, *senza sforzo*. Morda je vredno primerjati *andare a teatro* in gotovo modernejšo sintagmo *andare al cinema*.

Posebnost italijanščine, čeprav v romanskem svetu ne izključna, je raba člena ob samostalniku s svojilnim zaimkom, kar seveda predstavlja neko redundantnost, tako *il mio libro*; le nekateri izrazi za bližnje sorodstvo so, samo v ednini, brez člena: *mio fratello*; od tega pa je nekaj izjem, kot manjšalnice, ljubkovalne besede: *il mio fratellino*, *la sua mamma*; *mio padre*, *mia madre* 'oče', 'mati' sta dokaj uradna izraza, vsekakor ne v rabi v toskanski govorici. *Loro* zahteva zmeraj določni člen: *il loro zio*.

Člen ne stoji ob osebnih imenih; čisti toskanizem je raba člena ob ženskem osebnem imenu (zelo redko ob moškem): *la Maria*. Je pa določni člen redno rabljen ob priimku, razen kadar gre za zelo znane in znamenite osebnosti kot *Petrarca*, *Manzoni*, pri čemer je seveda sodba o pomembnosti dokaj subjektivna: zmeraj se reče in piše *Garibaldi* in nikoli drugače kot *il Cavour*; norma je spremenljiva in upošteva tudi muhe enodnevnice, denimo priimke umetnikov, športnikov, politikov, dokler so pač v zenitu.⁵¹

Krajevna imena imajo ob sebi člen zelo redko: *La Spezia*, *L'Aquila*; iz tujih jezikov je prevzeto *L'Aia* (hol. Den Haag), *Il Cairo* (ar. El-Qâhira). Določni člen imajo imena držav in dežel: *l'Italia*, *il Veneto*.

33. Glagol

33.1 Italijanski glagol je od latinskega ohranil vse štiri spregatve: *cantare*, *temere*, *piangere*, *dormire*. Nekaj premikov je le v lat. III. konjugaciji pri glagolih na *-io*: *CAPERRE capire*. Dandanes je "živa", torej tista, v katero se uvrščajo novotvorjeni glagoli, samo konjugacija na *-are*; prim. iz modernega časa *allunare* 'pristati na luni'.

⁵¹ Čeprav ima zgodba anekdotičen značaj in torej ne sodi v učbenik, je vendar toliko privlačna, in za tisto dobo značilna, da jo je vredno obnoviti: Benedetto Croce, veliki italijanski filozof, zgodovinar, liberalec, izrazit nasprotnik fašizma, ni v svoji reviji "La critica", ki je bila pod fasado filozofske, zgodovinske in literarne revije vendarle predvsem politična, niti enkrat zapisal drugače kot *il Mussolini*; uporabljen brez določnega člena, kar je bila pobožna želja vse fašistične hierarhije, bi bil "vodja" v Crocejevem spisu takoj zadobil karizmatično vrednost.

33.2 Kot vsi romanski jeziki je italijanščina iz latinščine podedovala sintetične glagolske oblike, jih nekaj opustila, obenem pa obogatila glagolski sistem z analitičnimi, v govorjeni latinščini skovanimi.

Za obliko je treba pri glagolu opozoriti na glasovne premene; najdemo jih v vseh romanskih jezikih, vendar ne v enaki meri. Neenaka je namreč težnja k poenostavljanju paradigme: morfologija je igra analogij, se pravi, vpliva številnejših ali pa, še večkrat, psihično pomembnejših oblik na druge.

Pri samoglasnikih v glagolskih oblikah gre v italijanščini za premene lat. kratkega srednjega samoglasnika; pod naglasom v odprtem zlogu diftongira: *venire, veniamo/viene; moviamo/muovere, muove*.

Številne so tudi premene soglasnikov. Starejše dobe jezika so jih poznale več; tako se je fonetično pravilno razvita oblika 1. os. glagola *VIDĒRE, VIDEO* /vedĕdo/, kar se v prvih stoletjih književnosti navadno pojavlja zapisano kot *veggio*, prilagodila 2. in 3. os. *VIDES vedi, VIDET vede*, kjer za palatalizacijo zobnika ni bilo razloga. Splošno pravilo v jeziku: govoreči skuša glagolsko paradigmo čimbolj poenostaviti in v veliki večini glagolov neskladja ni.

Mnogo bolj zapleteno je stanje v pretekliku. Lat. perfekt je v it. obstal tudi oblikovno, celo razdelitev na t. i. krepke in šibke perfekte je precej enaka. Perfekti z reduplikacijo so se porazgubili, nekaj ostanka je v *diedi, stetti*.

Za razliko od drugih romanskih jezikov pa kažejo italijanski krepki perfekti svojsko premeno v deblu: arizotonične, na obrazilu naglašene oblike imajo (na videz) deblo iz sedanjika; italijanščina sprega: *dissi dicesti disse - dicemmo diceste dissero; tenni tenesti itd.; feci facesti itd.* Za primerjavo naj bodo navedene oblike v kastiljščini, kjer je paradigma v glasovni podobi enotna, tako kot je bila v latinščini: *dije dijiste; tuve tuviste; hice hiciste*. Najbolj verjetno gre v it. za analogijo po lat. perfektih na *-ui*, kjer je tako razlikovanje za historično slovnico utemeljeno: pred naglasom se dvoustnični *u* izgublja, za njim pa ostaja, oz. ob odpadu povzroča podvojitve dvoustničnega zapornika; prim. *HABUISTI avesti* proti *HABUI>*HEBUI ebbi*. Dodajmo, da vsa narečja teh premen ne poznajo, prim. sic. *appi, appimu*.

Italijanščina pozna tako kot drugi romanski jeziki za preteklost sestavljene, perifrastične oblike. Edinole lat. perfectum je ohranjen kot enostavni preterit;

oblikovno je ohranjen tudi konj. plpf., vendar v drugačni funkciji: *cantasse*<CANTAVISSET je konj. impf.

33.3 Posamezni, nesistemiški primeri analogije so vidni pri glagolskih morfemih. Tako je *-o*, značilni morfem za 1.os. ed. v sedanjiku, izpodrinil etimološki *-a* v morfemu za ind. impf. *-ava* (<ABAM); starejši teksti imajo vse do srede 19. stoletja (tako npr. še Silvio Pellico) poleg oblik kot *cantavo* tudi *cantava*.

Morfem *-iamo* za 1. os. mn. sedanjika je samo toskanski; severna narečja ohranjajo lat. debelni vokal ali celo posplošujejo *-emo*; prim. *Nu altre femene, se no parlemo crepemo*, Goldoni, *Le baruffe chiozzotte*, II, 2. Srednja in južna narečja imajo v 1. spregatvi morfem *-amo*. Morfem *-iamo* je nedvomno iz konjunktivne oblike, prav verjetno zaradi sintagme tipa DARE HABEAMUS (pojem 'moranja' je izražen dvakrat, s semantiko sintagme in še s konjunktivno obliko), kar se res najde v latinskih uradnih pisanjih visokega srednjega veka.⁵²

Značilni morfem za 2. os. ed. je *-i*; ohranjanje lat. končnega *-s* ali inovacija, naj je že fonetična (AS>ES>*i*) ali analogna, je bila W. v. Wartburgu izhodišče za delitev Romanije na jugovzhodni in severozahodni del. Na tem mestu naj bo dovolj, da opozorimo na severnoitalijanske oblike, st. lomb. *sistu*, ben. *retornaràs*, *xestu benedeta*, *saressistu?*, Goldoni, *I rusteghi*, kjer je morfemski *-s* ohranjen. V beneščini je pri vprašanju, torej v inverziji, še danes tako: *sastu?*

35.3 Kot vsi romanski jeziki je tudi italijanščina iz latinščine ohranila enostavni perfekt, obenem pa je iz govorne latinščine prevzela analitične preteritalne oblike. Terminologija v it. slovnicaх nikakor ni ustrezna, celo varljiva je: *passato remoto* - *passato prossimo*; kot da bi ti dve paradigmi izražali samo oddaljeno ali bližnje dejanje. Ustreznejša se zdi terminologija v francoščini, ki bolj poudarja obliko. Narečja se s knjižno (in toskansko) normo ne skladajo čisto: severna narečja enostavnega latinskega perfekta sploh ne poznajo in otroci se teh težkih in zapletenih oblik naučijo šele v šoli, iz knjig. Južni dialekti pa imajo enostavni preterit kot docela živo obliko, na Siciliji, v južni Kalabriji in v Pulji (Salento) je celo izrazito prevladujoča oblika, a ne ravno edina:

⁵² ŠKERLJ, *Alle origini della 1.a pl. dell'indicativo presente in -iamo*, Ling. XI (1971), str. 3-22.
- Gl. tudi TEKAVČIĆ 1980, II, 679.

časovno neprecizirano preteklo dejanje se vendarle izraža z analitično obliko: *un'aju statu mai a Trapani 'nikoli nisem bil v Trapaniju' (v pomenu 'tega mesta sploh ne poznam'),* gl. ROHLFS 1969, 672, 673.

Paradigmi, sintetična in analitična, sta med seboj v večini primerov izmenljivi, obenem pa sta ena kot druga v ostri vidski opoziciji z imperfektom, npr. *noi mangiavamo quando tornò/è tornato il padre.* V takih primerih je res izražen glagolski vid. Nikakor pa ne gre enačiti it. (in romanski) imperfekt z nedovršnim glagolom v slovanskih jezikih. Stavki kot *la Grande guerra è durata/durò quattro anni* ali *durò dal 1914 fino al 1918* izražajo dejanje ali dogajanje zgoščeno v točko, v neko časovno enoto. Imperfekt bi bil rabljen samo za trajajoče dogajanje ali za stanje v preteklosti: *mentre durava la prima guerra mondiale, scoppiò la rivoluzione, erano le sei quando il babbo tornò.*⁵³ Kljub svojemu imenu romanski imperfekt ne izraža prav zmeraj trajajoče, časovno neomejeno dejanje ali stanje; prav lahko služi za izražanje enkratnega, perfektivnega dejanja, če se to pojavlja v kolikor toliko rednem časovnem ciklu: *Ogni volta che pagava un debito, Carlo credeva che fosse l'ultimo. Ma ne comparivano altri, continuamente,* Flaubert.

35.4 Vredno je opozoriti na rabo imperfekta v italijanskem okolju, ki je v stiku s slovenskim svetom (Trst, Istra). Zdi se, da je uporaba te glagolske paradigme za italijansko normo kdaj pa kdaj napačna; morda je treba v taki rabi videti slovanski vpliv.⁵⁴

36. Za futur in kondicional je znano, da sta ti paradigmi romanska tvorba. Lat. sintetični futurum je tudi v it. nadomestila sintagma glagola v nedoločniku in pomožnika *avere* v sedanjiku: *canterò.* Po svoji izvirni zasnovi ima sintagma pomen moranja 'imam peti, moram peti', kar seveda izraža nekaj, kar se še le bo zgodilo. Analogno je bila skovana sintagma za izraz prihodnjega dejanja v preteklosti, ali, morda bolje, gledé na preteklost, torej ne za modalnost, zato je

⁵³ SAVIĆ 1982, *Aspektualnost i temporalnost u iskazivanju prošlosti i pretprošlosti u slovenskim i neslovenskim jezicima*, Ling. XXII, str. 191-204. - MIKLIČ 1983, *L'opposizione italiana perfetto vs imperfetto e l'opposizione slovena dovršnost vs nedovršnost nella verbalizzazione delle azioni passate*, Ling. XXIII, str. 53-123.

⁵⁴ Do podobne ugotovitve je prišel tudi Salvatore SAMANI, *Dizionario del dialetto fiumano*, Venezia-Roma 1978, prim. "Uvod".

upravičen izraz, in pomensko ustrežnejši, *futur v preteklosti*. V toskanski italijanščini in v knjižnem jeziku je uporabljen pomožni glagol v perfektu, *canterebbe* iz CANTARE *HEBUI, drugod, predvsem v severnih narečjih, pa enako kot v drugih romanskih jezikih, imperfekt; prim. ben. *lu el cantaria* iz CANTARE HABEBAT. Starejše beneško, npr. v Goldonijevem času, je bilo še *lu el cantarave*, torej iz lat. perfekta. Narečja južne Italije kažejo šibko rabo nedoločnika in zato tudi skromno rabo s to obliko tvorjenega futura in kondicionala; v funkciji pogojnika je pogosten ind. impf., kal. *eu partiva*, sic. pa skoraj izključno konj. impf. *vulissi, vivissi* za tosk. *vorrei, berrei*.

37. Velelnik je organski, podedovan iz lat., samo v 2. os. *canta!, cantate!* V drugih osebah se izraža bolj želja kot zapoved; potemtakem so oblike konjunktiva ustrezne.

Prepoved (= negativni velelnik) za 2. os. ed. je opisna oblika z nedoločnikom: *non cantare!*, prav verjetno po izpustu *non /devi/ cantare!* Z nedoločnikom je izražena tudi splošna prepoved: *Non fumare!* Ob nekaterih nikalnih prvinah je mogoč konjunktiv prezenta: *Nessun dorma!*

38. Neosebne glagolske oblike

38.1.1 Nedoločnik je dokaj rabljena oblika, zmeraj pa se seveda sprašujemo, ali je ljudska.

Močno koristna se zdi presoja rabe nedoločnika v glagolskih konstrukcijah; tista najbolj znamenita, lat. *acc. c. inf.*, zagotovo ni last sproščenega ljudskega govora. Raba te konstrukcije je znak latinske jezikovne vzgoje ali latinsko obarvane atmosfere. Pri Boccacciu je že zelo veliko, pol stoletja starejši tekst, zbirka kratkih novel *Il Novellino*, s konca 13. stol., ki velja za nekak model govorjenemu bližnjega jezika - kolikor se pač pisana beseda lahko šteje za odsev govorne - , pa ima vsega skupaj pet mest s to konstrukcijo tipa *E me, come conoscesti essere figliuolo del pistore?*, (nov.3) 'kako si spoznal, da sem sin peka?' ali *e dèttoli le donzelle essere demòni* (nov. 14) 'in mu rekli, da so dekleta demoni'. Take implicitne odvisnike smemo imeti za skladišje latinizme.

Da je struktura neljudska, učena, dokazujejo tudi nekatere rabe, ki jih moderni jezik sicer dopušča nekoliko prenarajene, se pravi, z drugačnimi prvinami: v moderni it. ni mogoč stavek **Giovanni afferma aver me commesso il delitto* 'Janez trdi, da sem delikt zagrešil jaz', ampak samo ... *aver io commesso*. Skladenjski latinizem je raba acc. c. inf. pri Ariostu: *Che confessi me solo esser felice*, Orl. fur., V, 36 'naj priznam, da sem samo jaz srečen'. Občutek za latinsko strukturo se je že moral izgubljati, če se ob nedoločniku pojavlja nominativna oblika zaimka: *dell'aver detto io questo gli avversari non portarono alcuna prova* 'nasprotniki niso prinesli nobenega dokaza, da bi bil jaz to rekel'. Podobno velja za strukture s preteklim deležnikom: *morto io, venga pure il diluvio* 'za meno, potop', kjer bi se v lat. pričakovala konstrukcija z absolutnim ablativom s časovno vrednostjo.

Pač pa je v današnji italijanščini možna lat. struktura acc. c. inf. za glagoli čutnega, neposrednega zaznavanja, tako kot tudi v drugih romanskih jezikih in natanko tako kot v slovenščini: *sento Giovanni cantare* 'slišim Janeza peti'; seveda samo pod pogojem, da gre za čutno zaznavanje, ne pa za neko védnost, neko prepričanje: poved 'slišim, vem, povedali so mi, da Janez poje v APZ' bi imela eksplicitni predmetni odvisnik tudi v italijanščini.

38.1.2 Za nedoločnik na Apeninskem polotoku je bilo že povedano, da ga skrajni jug polotoka (Kalabrija, Pulja, Sicilija) ne pozna dosti, ali vsaj, da ni kaj prida ljudski. It. 'devo andare, ho da andare' zveni na skrajnem jugu *aiu mu vaiu* in *voliu cu essu* je it. 'voglio essere'.

Po Rohlfsovi teoriji o etnični in jezikovni usodi južne Italije, gl. ROHLFS 1969 III, 717, je ta pojav - druga dva sta neobstoja paradigme "passato prossimo" in neobstoja konjunktiva prezenta, tega je nadomestil konj. impf., prim. sic. *trassissi!*, *vinissi!*, *entri!*, *venga!* - posledica zgodovinske situacije: ta ozemlja naj bi bila v antiki popolnoma grška, vse do vdora Normanov, tj. do srede 11. stol.; šele tedaj naj bi bila grško govoreča populacija opustila svoj materni jezik in se oprijela ne sicer latinščine, pač pa romanskega ljudskega jezika, italijanščine. Teorija je v celoti težko sprejemljiva, je pa dejstvo, da narečja te skrajne južne Italije nedoločnika ne poznajo, ne poznajo pa ga tudi ne grški govori (*grico*) na tem ozemlju. Ne bo odveč, če na tem mestu spomnimo

na podobno stanje na Balkanskem polotoku: ta pojav je ena od izoglos, skupnih jezikovnih črt balkanske romanščine (celo ne samo romanščine) in južnoitalijanskih narečij.

38.2.1 Gerundij, lat. glagolski samostalnik, je v italijanščini dokaj literarna oblika, čeprav je znana tudi ljudskemu jeziku, kadar je rabljena samostojno: *sbagliando s'impapa*.

Pač pa je raba močno ljudska v konstrukcijah z modalnim glagolom *stare*. Ta sintagma v it. še ni postala glagolska perifraza, ki bi z enostavno paradigmo porazdelila skladiščno vrednost (prim. današnje stanje v kast.), je pa splošno rabljena kot izraz trajajočega, predvsem pa aktualiziranega dejanja: *sto dicendo*, *stavo pensando*. Nekoliko starinska je dandanes sintagma z modalnim glagolom *andare*: *vo cantando* (Petrarka); ob aktualizaciji je močnejše izražena aktivna soudeležnost subjekta.

38.3 Lat. glagolski pridevnik, gerundiv v italijanščini ni več glagolska oblika; kolikor je sploh še v rabi, je samostalnik. Kdaj pa kdaj je prilagojen latinizmu, prim. *educanda* 'ta, ki naj se jo vzgaja, gojenka', *reverendo* 'ta, ki ga je treba spoštovati, duhovnik' proti grobim latinizmom kot *referendum*, *memorandum*. Splošno romanska, in seveda ne samo romanska, je mn. oblika nevtr *legenda*, danes izraz za literarno zvrst, v prvotnem pomenu, in tako še npr. na geografskih kartah, pa 'to, kar naj se prebere'.

38.4 Latinski deležnik se je ohranil, in sicer tako deležnik za sedanjost (TEKAVČIĆ 1972, II, 1173, ga ustrežneje imenuje 'participio di simultaneità') kot deležnik za preteklost.

38.4.1 Prvi ni več glagolska oblika; postal je pridevnik (ali prislov) ali celo samostalnik: *andante* (v glasbi), *roba andante* 'ki gre dobro v prodajo, ne preveč draga', *dirigente*. Glagolska vezava ima močan pečat latinske skladnje: *i rappresentanti i partiti politici*. Dandanes je deležnik največkrat pojmovan kot samostalnik: *i rappresentanti dei partiti politici*.

38.4.2 Čisto drugače pomemben je trpni pretekli deležnik na *-to*, saj je bistvena prvina za kovanje romanskih analitičnih glagolskih paradigem.

Kar zadeva obliko, velja povedati, da ohranja it. kolikor toliko zvesto šibke in krepke pretekle deležnike iz lat. glagolskega sistema, da se je skupina prvih nekoliko obogatila na škodo drugih, pač zato, ker so ti manj "pravilni", in, nadalje, da se ohranjajo morfemi vseh treh šibkih razredov: *cantato*, *temuto*, *dormito*. Nekaj glagolov pozna dvojne oblike *visto/veduto*; glagol biti in bivanja pa je izgubil svoje oblike deležnika, namesto (*es*)*suto* se že od 13. stol. dalje najde od glagola stanja izposojene oblike *stato*, *istato*.

Pretekli deležnik se v it. sklada z osebkom v spolu in številu, kadar je pomožnik *essere* (ali njemu funkcijsko, skladenjsko soroden modalni glagol kot *venire*, *andare*). Edinole pri povratnih glagolih je mogoča, čeprav ne obvezna, skladnja z objektom: *mi sono comprato/comprata una cravatta*.

Če pa je izbrani pomožnik *avere*, se deležnik ne sklada z osebkom, pač pa se sklada s predmetom, če stoji ta, povzet z nenaglašenim osebnim zaimkom, pred (pomožnim) glagolom: *Stamattina ho incontrato Giovanna* proti *Giovanna, l'ho incontrata stamattina*. Ne pozna pa it. (ali bolje, ne pozna več) skladnje v relativnem atributivnem odvisniku, npr. **La commedia che abbiamo vista*; normativne slovnice z začetka 20. stol. so jo še predpisovale in do danes le še ni čisto izginila.

Ob pomožniku *avere* je mogoča skladnja deležnika z objektom celo v neodvisnem stavku: *ho scritto/scritta la lettera*; vsekakor pa označuje taka raba pisca kot močno preciozno bitje.

39.1 Izbira pomožnega glagola za tvorbo glagolskih paradigem za preteklost v romanskih jezikih ni čisto enotna.

Ni razhajanja pri tvorbi pasivnih oblik. Ob najbolj razširjeni uporabi pomožnika *essere* pozna it. še druge modalne glagole, ki vnašajo v strukturo svoj pomenski odtenek: *viene lodato* močneje izraža intenzivnost, *va lodato* ideji trpnosti pridružuje idejo dolžnosti, moralne zavezanosti: *il libro va letto con attenzione*.

Glagolski perifrazi z *essere* za izražanje pasiva ima it. konkurenčno paradigmo v povratnih glagolskih oblikah.

39.2 Za tvorbo aktivnih analitičnih glagolskih paradigem ima it. na voljo pomožna glagola *avere* in *essere*, deloma tudi *venire*. Oklevanja ni za prehodne glagole, pri neprehodnih pa je porazdelitev pokrajinsko različna: na severu prevladuje pomožnik *avere*; rabljen je celo pri povratnih glagolih, prim. ben. *la zente se ga stufà* 'ljudje so se naveličali'; jug je izrazito naklonjen pomožniku *essere*, v nekaterih narečjih se najde celo pri prehodnih glagolih.

Za Toskano in za knjižno normo je mogoče reči, da je *avere* pomožnik pri vseh prehodnih glagolih in tistih neprehodnih, ki izražajo neko dejavnost, *essere* pa je seveda pomožnik za trpnik in za tiste neprehodne glagole, ki izražajo doseženo stanje. Najbolj prepričljiva je dvojnost pri istem glagolu: *il ragazzo ha corso due ore* (in je zdaj utrujen) proti *il ragazzo è corso a casa* (in je zdaj doma); *un giorno che /.../ era salito fino al solaio*, Flaubert. Podobno se da zaslutiti to isto načelo še v nekaterih pomenskih poljih (vremenske razmere, brezosebni glagoli): *ha piovuto tutta la notte* proti *è piovuto e i campi sono allagati* (=in zdaj so vsa polja poplavljena). Pravilo pa le ni vsesplošno: *In Valtellina è piovuto nella notte* (GR I).

Toskanski in knjižni italijanščini kot (pol)pomožnik glagol *tenere* ni poznan. Pač pa se uveljavlja v južnih narečjih v glagolskih frazah (s tem izrazom razumemo sintagme, kjer sicer najdemo udeleženi glagol, a ne kot prvino sintaktične perifraze): nap. *tengo fame*, *tene spalle larghe*, *tene a freve*, *saccio ca tene lu fuoc' allumatu*, kar bi toskansko bilo 'ha febbre', 'so che hai il fuoco acceso'. Taki primeri naj bi napovedovali, da bo *tenere* sčasoma, morda samo v nekaterih narečjih, prevzel tudi sintaktično funkcijo pomožnika *avere*, kar je sicer za sedaj značilnost Iberskega polotoka.

V izbiri pomožnika je vidna težnja oziroma želja govorečega k bolj konkretnemu izražanju. To težnjo ugotavljamo v besedišču (prim. lat. INTELLIGERE in romansko *capire*, *intendere* in še močnejše fr. *saisir*, it. *afferrare* (misel, idejo), ni pa neznana v izbiri slovničnih sredstev (prim. krepljenje nikalnosti), takó pri izbiri glagolske strukture za pomen 'imeti'; na to smo opozorili že pri romunščini. MIHI LIBER EST - HABEO LIBRUM - *TENE LIBRUM: vse tri sintagme so obstale in očitno je, da nagnjenje h konkretnemu izražanju narašča od romanskega vzhoda proti zahodu.

40. Povratni osebni zaimsek služi za izraz vzajemnosti *si conoscono*, *si guardano* 'drug drugega', *Si sono forse amati platonicamente*, Flaubert, in tudi medialnosti *mi lavo*.

S 3. os. tak *si* (v slovnica navadno imenovan "si passivante") lahko služi za izraz dejavnosti, ne da bi bil izražen njen nosilec, kar je bilo v lat. izraženo s pasivom: *si dice* 'govori se, pravijo' za lat. DICITUR. Pri prehodnih glagolih, *gli amici si conoscono nel bisogno*, slovnice največkrat zaukazujejo skladnjo z gramatikalnim subjektom; logični subjekt pa ni izražen, vendar ga nekako slutimo v sintagmi *si* + 3. os. ed. Tako v govorjenem kot v pisanem jeziku je mogoče najti obe konstrukciji: *in questa edicola si vende/si vendono giornali, riviste, libri*.

40.1 Za brezosebno izražanje se je stari jezik kdaj pa kdaj še zatekel k sintagmi HOMO DICIT, npr. *come uom dice* (Boccaccio), dandanes pa so v rabi samo sintagme s pomensko oslavljenima števnikom *uno* oz. samostalnikom *gente*: *uno non sa come comportarsi*; *la gente dice*, *la gente crede*, ali pa z uporabo 3. os. množine. Zmeraj gre za slabljenje polnopomenskih besed.

40.2 Iz tega je treba izvzeti čisto svojsko toskansko konstrukcijo *noi si dice*; ta je v toskanskem ljudskem govoru del glagolskega sistema, saj gre za 1. os. mn. in ne za neosebno izražanje.

41. Zanikanje

41.1 Nikalne prvine seveda ne spremljajo samo glagola, saj lahko zanikajo kateri koli stavčni del, prim. pomensko razlikovanje v stavkih kot *Giovanni non può venire* in *Giovanni può anche non venire* 'lahko, da Janeza sploh ne bo'.

It. ima na voljo iz lat. NON dve obliki za nikalnost, *no* in *non*. Prva zanika predhodni stavek ali prej povedano misel v celoti, druga pa posamezno stavčno prvino, ne nujno samo glagol: *non contento dell'ambiente decise di andarsene* 'nezadovoljen z družbo se je odločil, da odide'.

Kot v vseh romanskih jezikih stoji *non* tik pred eksplicitno obliko glagola: *non capisco*, *non posso lamentarmi*. Med nikalnico in glagol se vrivajo le lahke

nenaglašene gramatikalne besede: *non lo conosco, non si sono conosciuti*; ne pa na primer prislovi: *non lo vedo mai, non gli ho mai parlato, non l'ho ancora letto*.

Splošna romanska norma ob rabi dveh nikalnih prvin je veljavna tudi za italijanščino; če je pomensko močnejša prvina pred glagolom, se nikalnica *non* ne pojavi: *non ti ha telefonato nessuno* proti *nessuno ti ha telefonato*.

41.2 Zanikanje lahko podkrepijo polnopomenske besede, kot *punto, mica, affatto*, ki v taki zvezi pomensko oslabijo: *non aveva affatto voglia di discutere*. Ti nikalni elementi niso gramatikalizirani. Edinole za severna narečja, lombardsko in piemontsko, so te besedice - tako kot v francoščini - res nikalnice, celo edini, torej zadostni nikalni element: lomb. *capissi miga*.

Glagol v stavku

42.1 Naklon. Naklonske glagolske oblike je mogoče vrednotiti samo v paradigmatični opoziciji, se pravi v tehtanju pomenske vrednosti tistega, kar ni izraženo, česar ni. Taka je izbira med indikativom in konjunktivom, v manjši meri tudi kondicionalom.

Po splošni sodbi jezikoslovcev konjunktiv izginja iz rabe, ali vsaj, raba pojema. Med romanskimi jeziki prave enotnosti ni. Dobro je ločiti sfere uporabe, za primerjavo z latinščino pa zmeraj upoštevati, da imamo tam opraviti z literarnim, torej pisanim, po vrhu vsega pa še skrajno izpiljenim, stilno dognanim in ustaljenim jezikom, v sodobnem romanskem pa vendarle možnost, če že ne dolžnost, da upoštevamo tudi govorjeni jezik.

Italijanščina, in tako toskanska narečja, uporablja konjunktiv v odvisnikih, kadar želi govoreči ali pišoči izraziti željo, namero, osebno sodbo ali pa virtualnost, možnost realizacije, torej eventualnost. Pravzaprav ni nič drugače v (na videz) neodvisnih stavkih, kjer si lahko zmeraj zamišljamo eliptični glavni stavek, kot npr. */voglio che/ mi faccia il favore; /supponiamo che/ sia data la retta AB* 'naj bo dana premica AB'.

42.2 Raba konjunktiva res slabi v povednih odvisnikih, kadar je izraženo

osebno mnenje. Slovnicična norma za rabo konjunktiva v pisani besedi je dokaj stroga; za govorjeno pa razumemo, da neko psihično opravičilo za opuščanje konjunktiva in rabo indikativa, v tem primeru nevtralne oblike, vendarle je; gre za izpad ne nujno potrebne jezikovne prvine, saj so želja, namera, osebno mnenje, virtualnost realizacije že zapopadeni v semantiki glagola v glavnem stavku; tako je v mnogih jezikih, ki posebnih oblik konjunktiva sploh ne poznajo, npr. v slovanskih. V nekem smislu se torej srečujemo z redundanco, česar se jezik, ki ga vendar vodi duh gospodarnosti, navadno otrese. Vsekakor razkriva raba odvisnika s konjunktivom govorečega, ki skrbno oblikuje svoj govor, in ima potemtakem lahko tudi stilistično vrednost.

Dokaj trdna je raba konjunktiva v želelnih, namernih in posledično-namernih odvisnikih; opuščanje konjunktiva v le-teh bi kazalo na malomarno gradnjo povedi, bilo bi torej oznaka jezika govorečega.

Vendar povsod le ne gre zgolj za vprašanje stila: v oziralnih odvisnikih kot *Cerco un libro che è stato pubblicato/che sia stato pubblicato nel Cinquecento*, je gotovo, da ne gre za isto misel. Morda je vredno dodati, da bi slovenščina, ki naklonske opozicije *indikativ/konjunktiv* nima, to pomensko razliko vendar lahko izrazila z uporabo pogojnika ali pa, še bolje, z opozicijo *neko knjigo/kako knjigo*: v prvem primeru gre za neko, govorečemu znano knjigo, v drugem pa ne in je potemtakem izbira konjunktiva v romanskih jezikih docela umestna. V takih primerih naklonski obliki med seboj nista izmenljivi, ne da bi se spremenil smisel izjave: konjunktiv potemtakem ni zmeraj stilna varianta k indikativu.

42.2 Enako trdna je raba konjunktiva na področju hipotetičnosti, torej v pogojnih odvisnikih, kadar izražajo potencialnost ali irealnost, nadalje v modalno-pogojnih odvisnikih (*come se ancora vivesse*, Flaubert), kjer si lahko zamišljamo izpust glavnega stavka, v hipotetični periodi in večinoma tudi v dopustnih odvisnikih, kadar ti izražajo eventualno realizirano dejanje ali stanje.

Posebej se je treba dotakniti rabe konjunktiva v pogojnih odvisnikih. Če namreč stavki kot *L'uomo che volesse salire...* niso zelo ljudski, je izražanje pogojnosti v sklopu hipotetične periode zanesljivo last pogovornega jezika.

Konjunktiv se pojavlja v protazi potencialne in irealne hipotetične periode;

v apodozi, v glavnem stavku, najdemo kondicional: tip *se fossi in te, agirei differentemente* je čisto toskanski, je pa tudi splošnoitalijanski; kondicional bi seveda imel morfem *-ia*; ben. *mi bevaria*.

V nekaterih južnih narečjih se najde konjunktiv v obeh delih: *vivissi, si ci fussi acqua*. Tako gradnjo hipotetične periode najdemo tudi v istrski beneščini: *se no zbaljasi, vinčesi sempre; se no vesi vudo lenje, me vesi komprado karbon* 'ko bi ne bilo drv, bi si bil kupil premog' (oba primera sta iz govornega jezika).

Formalno gre za ohranjanje latinskega modela; vendar pa romanski jeziki, kljub enakim možnostim, saj poznajo tako kot latinščina konjunktivne oblike pres., perf., impf. in plpf., teh možnosti ne izrabljajo, posledica tega pa je, da z jezikovnimi sredstvi ni mogoče potegniti ostre črte med potencialnim in irealnim: ravnokar navedeno mesto iz Flauberta razumemo kot irealno, ker poznamo zunajjezikovno situacijo. Enako presojava izjavo *se fossi in te*: irealnost zagotavlja pomen izjave. Edinole z uporabo konj. plpf. je irealnost podana tudi z izbiro glagolske paradigme: *se tu fossi stato ieri sera con noi ...*; pogoj je postavljen v preteklost, torej je neuresničljiv in neuresničljivo je v glavnem stavku izraženo dejanje.

V beneščini, zelo pogosto v Istri in v Trstu, se pojavlja pogojnik tudi v protazi: *se gavarìa pan, mi manjaria*. Ker se taka gradnja najde sporadično po vsej Italiji, ROHLFS, 1969, 746, ni mogoče, da bi bil vzrok zanjo slovanski vpliv. Vsaj ne edini vzrok.

Za izraz neizpolnjenega pogoja ali nasploh z vrednostjo nerealiziranega dejanja v preteklosti se pojavlja tudi indikativ imperfekta: *era meglio se non venivi*. Vir te rabe je lat. *imperfectum de conatu*. V pisani besedi takih primerov ni dosti, vendar so: *Braccio cercò di occupare il regno di Napoli, e se non era rotto e morto all'Aquila, gli riusciva*, Machiavelli, *Istorie Fiorentine*, 'Braccio se je skušal polastiti neapeljskega kraljestva, in ko bi ne bil premagan in ubit pri Aquili, bi se mu bilo to posrečilo' ali *se no me fava male a sto braso, te voleva collegare per terra*, Goldoni, *Le baruffe chiozzotte*, III, 11 'ko bi me ne bolela roka, bi te stegnil po tleh'; v govornem jeziku je ta raba močno razširjena.

Italijanska skladnja kaže v odvisniku realne hipotetične periode, enako pa tudi v časovnem odvisniku, še eno posebnost, ki jo loči od drugih romanskih jezikov, dopušča namreč razen sedanjika tudi prihodnjik: *se lo*

incontro/incontrerò, glielo dirò. Vergil pravi Danteju na začetku njunega potovanja skoz onostranstvo: *A le qua' poi se tu vorrai salire, anima fia a ciò più di me degna*, Inf. I, 121-122.

43. Sosledica časov. Skladnja v it., tako v literarnem kot v govorjenem jeziku, dokaj zvesto ohranja splet latinskih pravil, *consecutio temporum*, ki urejajo izbiro časovnih paradigem, zlasti v predmetnih odvisnikih. Strogi sistem pravil, tako se zdi, je naravna posledica enako strogega izbiranja glagolskih paradigem: dejanje ali stanje v preteklosti se izrazi z oblikami za preteklost. Odstopanja od teh pravil so bila znana že latinskim slovničarjem in so znana vsem romanskim jezikom: povzroča jih drugačna psihična podstava. K temu je še dodati, da je it. "passato prossimo" sicer res preteklik, a je po svojem izvoru vendarle *perfectum praesens* in nas potemtakem vezava s sedanjikom ne sme presenetiti: *Hanno deciso* (= 'sono risoluti') *che si vada subito*.

43.1 V nobeni opisni slovnici za italijanski jezik se izrecno ne trdi, da bi latinska sosledica časov ne veljala; zdi pa se, da slovnice temu vprašanju ne posvečajo prevelike pozornosti, morda zato, ker je izbira časa za rojenega govorca sama po sebi umljiva in ne predstavlja težave. Drugače je seveda za tujce, če imajo, kot npr. slovanski narodi, a tudi Grki takó, drugačen sistem.

Pri tem je vredno dodati, da je mogoče na stičnih ozemljih s slovanskim svetom, v tem primeru s slovenskim in hrvaškim, ugotoviti kršitve te, iz latinščine podedovane norme. Iz anket med Istrani lahko navedemo primere kot *se savevimo ke ga de venji kwesta pjova no okoreva fadigar* 'ko bi bili vedeli, da ima priti (= 'da bo prišel') ta dež, se ne bi bilo treba mučiti', *ćapava el nazo ke no sentará odor* 'zatiskal si je nos, da ne bi čutil smradù'. Na podobne primere smo opozorili že pri romunščini; ponavljamo, da gre za slovanski način gradnje predmetnega odvisnika. Prepričani smo, da so sintaktični kalki, kot je ravno ta raba, mogoči samo pri neposrednem stiku etnij.

Za italijanščino je treba dodati, da izraža sočasnost nekega dogajanja z dejanjem v preteklosti z imperfektom, torej tako kot drugi romanski jeziki, da pa izraža zadobnost nekega dogajanja s sestavljenim pogojnikom, torej z glagolsko paradigmo pravilneje imenovano "prihodnjik v preteklosti, il futuro nel passato": *Le dissero che era assente, e che le avrebbe portato dei giocattoli*,

Flaubert. Enostavni kondicional se v starejši književnosti še najde, a že pri Manzoni komaj kdaj; danes veljavna norma je docela prevladala: *Io speravo che oggi si sarebbe stati allegri*, I promessi sposi, 2.

Tudi tu, za dejanje v zadobnosti, je razen sestavljenega kondicionala mogoča raba ind. impf.: *mi diceva che non ci andava* 'govoril mi je, da tja ne bo šel'.

43.3 Za hierarhijo pojmovnih kategorij časa in naklona ugotavljamo, da ima izražanje naklona prednost: *mi disse che sarebbe uscito non appena avesse terminato il lavoro*; *sapevo che sarebbe guarito/avevo paura che Mario non guarisse* (*avevo paura che Mario non sarebbe guarito) 'bal sem se, da Mario ne bo ozdravel'.

44.2 Pisana in govorjena italijanščina se drži romanskega načina gradnje enostavnega stavka, ureja torej skladijske prvine v stavku po zaporedju "osebek - povedek - predmet(i)" (S-V-O), torej drugače kot literarna latinščina. Odstopanja od te norme so vprašanja stila; vsekakor pa kažejo sodobni it. pisci dovolj svobode, da lahko postavijo predmet tudi na začetek stavka, ne da bi to posebej označili, se pravi, ne da bi ga povzeli z nenaglašenim zaimkom. Ta postopek, povzemanje predmeta z nenaglašenim osebnim zaimkom, *Giovanna, la conoscono in molti*, pa je v italijanščini najbolj običajen način izpostavljanja in s tem naglašanja nekega stavčnega člena, ki sicer v stilno nezaznamovani povedi prvega mesta ne zaseda.

44.3 Z izpostavljanjem je zmeraj mogoče označiti neki stavčni člen kot najbolj pomemben, vendar se je kazalna struktura, tako izrazita v francoščini, zabrisala: *è il padre che mi ha dato il libro*; *è un libro che mi ha dato il padre*; *è da stamattina che aspetto*.

44.2 Besedni red, S-V-O, v enostavnem stavku sledi neki notranji logiki. Kadar je drugače (*venne la guerra*), je izjava morda stilno obarvana.

Inverzija prav lahko spremeni smisel izjave, torej ne gre za stilno izdelanost neke misli, ampak za dve psihični podstavi. To velja seveda zmeraj za vprašalne

stavke, a ne le tam: *Mario canta* govori o tem, kaj osebek počne, *canta Mario* pa precizira izvajalca dejanja. Podobno v stavku *non ti preoccupare; vengo io*.

44.3 Posebnost starega jezika je bil skladenjski pojav, imenovan po dveh dunajskih romanistih "la legge Tobler-Mussafia": nenaglašena beseda ne more začenjati stavka. Stari jezik je nasploh poznal več zaobešanja naslonk kot moderni. Na vratih v Pekel se pri Danteju bere *Fecemi la divina potestate*, Inf. III,5, v Novellinu pa *Leggesi di Salomone* (nov. VIII). Danes se zaobeša naslonke samo za neosebniimi glagolskimi oblikami ter za velelnikom in še to ne zmeraj; ravnokar smo navedli *non ti preoccupare!*, kar je bolj v rabi kot *non preoccuparti!* Najde pa se še po kak kliše: *affittasi* 'daje se v najem' ali npr. v železniških voznih redih: *vedasi a pag.* 'gl. na strani....'

45. Stavek

Urejanje členov v stavku, je bilo povedano, sledi neki notranji logiki; upravičeno torej mislimo, da mora imeti tudi razporejanje stavkov v povedi neko psihično utemeljitev. Naša misel se skoro nikoli ne zaključí z enim samim stavkom: za najmanjšo enoto govora je torej treba imeti poved. Gospodarnost, ki gotovo vlada v jeziku, pa daje govorečemu možnost, da s spremembo zaporedja stavkov spremeni smisel povedi ali celo spleta povedi.

V govorjenem jeziku se pogosto dogaja, da se govoreči ne podreja nobeni shemi in razpostavlja člene povedi po impulzu, ki mu ga narekuje trenutno psihično stanje ("členjenje po aktualnosti"). Prav na drugi strani pa je stilno do kraja izpiljeno pisanje, kjer se pisec opaja, tako se zdi, z lastnim konstruiranjem in prepletanjem elementov zložene in zapletene povedi; kot prepričljiv zgled naj velja odlomek iz Boccaccievega Dekameronu, III,3:

Costei adunque, d'alto legnaggio veggendosi nata e maritata ad uno artefice lanaiuolo, per ciò che ricchissimo era, non potendo lo sdegno dell'animo porre in terra, per lo quale estimava niuno uomo di bassa condizione, quantunque ricchissimo fosse, esser di gentil donna degno, e veggendo lui ancora con tutte le sue ricchezze da niuna altra cosa essere più avanti che da saper divisare un mescolato o fare ordine una

tela o con una filatrice disputare del filato, propose di non volere de' suoi abbracciamenti in alcuna maniera, se non in quanto negare non gli potesse, ma di volere a soddisfazione di se medesima trovare alcuno, il quale più di ciò che il lanaiuolo le paresse che fosse degno. 'Ko je torej omenjena gospa iz imenitne hiše videla, da so jo omožili z volnarskim mojstrom, se ji je to neznansko zamerilo, saj je bila prepričana, da noben moški preprostega rodu, pa naj ima še toliko pod palcem, ni vreden žene žlahtnice. Ker je vrh tega videla, da pri vsej svoji bogatiji ne zna drugega, kot ugotavljati sestav mešane tkanine ali stkati platnen snutek ali se s predico pričkatati o preji, je sklenila, da mu za nič na svetu ne bo v postelji na voljo, razen kadar mu tega nikakor ne bo mogla odreči, pač pa si bo za svoj užitek našla nekoga, ki bo tega po njenem bolj vreden kot volnar.'

(prevod Nika Koširja)

Če izločimo ti dve skrajnosti in opazujemo običajno grajene povedi, skušamo videti neko logiko tudi v urejanju stavkov; gotovo je ta logika posledica psihičnega dogajanja. Zdi se nam samo po sebi umevno, da stojijo pred glavnim ali nadrednim stavkom tisti odvisniki, ki izražajo časovno predhodnost, pogoj, vzrok, torej dejanja, ki nekako napovedujejo, pripravljajo, pogojujejo dogajanje v glavnem stavku. Ravnotako se zdi naravno, da sledijo odvisniki, ki izražajo posledico, namen, neko omejevanje, primerjavo, modalnost. Samoumevno je tudi, da sledi atributivni odvisnik svoji odnosnici, torej posameznemu stavčnemu členu, ki ga pojasnjuje.

45.1 Za tako prepričanje daje italijanščina v vseh dobah svojega pismenstva dovolj gradiva. Drugačno urejanje stavkov v povedi pa je ali vprašanje stila ali pa izražata različno konstruirani povedi dve pomensko docela različni misli. Za prvo naj prikličemo v spomin znano mesto iz Manzonijskega: *Che i due descritti di sopra stessero ivi ad aspettar qualcheduno, era cosa troppo evidente*, I promessi sposi, 1. Za drugo naj navedemo iz italijanske književnosti dve mesti ali tri, kjer je pomen povedi odvisen od njene zgradbe, se pravi od položaja odvisnika.

Veznik *mentre* (<DUM INTERIM) izraža zagotovo časovni odnos, sočasnost: *Mentre che l'uno spirito questo disse, l'altro piangea*, pravi Dante ob

koncu pripovedi Franceske da Rimini, Inf. V, 139-140. Kadar pa odvisnik, uведен s tem istim veznikom, sledi, se časovna vrednost izgubi; zaradi sopostavljanja dveh misli prav lahko pride do izražanja nasprotnosti: *Ci spiegò che nella parte posteriore della fucina si soffiava anche vetro, mentre in quella anteriore si fissavano i vetri ai piombi di riunione; Costruzione /.../ i cui lati meridionali si ergevano sul pianoro dell'abbazia, mentre quelli settentrionali sembravano crescere dalle falde*, Umberto Eco, Il nome della rosa.

Veznik *perché* uvaja vzročni odvisnik; če pa tak odvisnik nadrednemu stavku sledi, vnaša v poved sklepalno vrednost: *Rifiuta di volgere in tedesco le nostre domande perché sa che è inutile* 'ne mara prevesti naših vprašanj v nemščino, saj ve, da je brez koristi', Levi, Se questo è uomo.

Kot je v sintagmi vrstni red prvin stalen in ga ni mogoče spreminjati, ne da bi pri tem spremenili njen pomen - kadar je sestavljen, je jezikovni znak vendar linearen, prim. *vagone-letto* ali *un uomo gentile/un gentiluomo* -, tako je tudi urejanje stavkov v višjo enoto, v poved, psihološko utemeljeno; odstopanje od tega je ali zadeva stila ali spreminjanje pomena.

Contrasto di Cielo d'Alcamo
(med 1231 in 1250)

Rosa fresca aulentissima c'appari inver' la state,
Le donne ti disiano pulzel' e maritate:
Tràjimi d'este focora se t'este a bolontate.
Per te non aio abbento notte e dia,
Penzando pur di voi, madonna mia.

Se di meve trabàgliti, follia lo ti fa fare.
Lo mar potresti arrompere, avanti, e semenare.
L'abere d'esto secolo tutto quanto assembrare;
Avereme non pòtteri a esto monno.
Avanti li cavelli m'aritonno.

Se li cavelli aritonnniti, avanti foss'io morto;
Cà in issi mi pèndera lo solaccio e 'l diporto.
Quando ci passo e veioti, rosa fresca de l'orto,
Bono conforto donimi tutt'ore;
Poniamo che s'ajunga il nostro amore.

jezikoslovni pomen kontrasta - 8.2

rosa fresca aulentissima - pogosto rabljena metafora, aulentissima - 29.2

focora - 27.2

aio abbento (prov.) - 'pokoj, mir'

trabàgliti - glagol *travagliare* iz TRIPALIUM, kasno lat., zapisano v 6. stol,
'mučilno orodje', prim fr. *travail, travailler*, kast. *trabajo, trabajar*
monno, m'aritonno - 13.2

Stefano Protonotaro da Messina,
Pir meu cori alligrari
(sreda 13. stol.)

Pir meu cori alligrari,
chi multu longiamenti
senza alligranza e ioi d'amuri è statu,
mi ritornu in cantari,
cà forsi levimenti

da dimuranza turniria in usatu
di lu troppu taciri.
E quandu l'omu à rasuni di diri,
ben di' cantari e mustrarli alligranza,
cà, senza dimustranza,
ioi siria sempri di pocu valuri:
dunca ben di' cantar onni amaduri.

jezikoslovni pomen kancone - 8.2

cori, omu - 15.2

di - deve

dimuranza, alligranza - 20.1

onni amaduri - -TORE, sonorizacija zapornika zaradi vpliva provansalsčine.

Pietro Bembo,
Le prose della volgar lingua
(1525)

Allora mio fratello: - Egli par bene da una parte, disse, per ciò che egli ha senza sua fatica quella lingua nella culla e nelle fasce apparata, che noi dagli auttori il più delle volte con l'ossa dure disagiosamente appariamo. Ma d'altra parte non so io bene, senza fallo alcuno, che dirmi; e viemmi talore in openione di credere, che l'essere a questi tempi nato fiorentino, a ben volere fiorentino scrivere, non sia di molto vantaggio. Per ciò che, oltre che naturalmente suole avvenire, che le cose delle quali abondiamo sono da noi men care avute, onde voi toscani, del vostro parlare abondevoli, meno stima ne fate che noi facciamo, sì avviene egli ancora, che per ciò che voi ci nascete e crescete, a voi pare di saperlo a bastanza, per la qual cosa non ne cercate altramente gli scrittori, a quello del popolaresco uso tenendovi, senza passare più avanti, il quale nel vero non è mai così gentile, così vago, come lo sono le buone scritture. Ma gli altri, che toscani non sono, da' buoni libri la lingua apprendendo, l'apprendono vaga e gentile.

Le Prose, str. 35.

SARDŠČINA

1. Sardščino obravnavamo v itoloromanski skupini romanskih jezikov z nekaj oklevanja: bolj zaradi geografske lege kot zaradi etničnih in jezikoslovnih razlogov. Res ima dokaj jezikovnih vezi z južnimi italijanskimi narečji, zlasti z govori na Siciliji, vendar jo od italijanščine ločijo pomembne črte v vseh delih jezika. Samosvojo jo dela predvsem izjemni pečat arhaičnosti.

Sardščina ima svoje ime po starem narodu Sardov; najbrž so bili libijskega porekla, morda iberskega, ali pa so iberske prvine v jeziku in življenju Sardov le posledica občasnih vdorov ljudstev z Iberskega polotoka, o katerih poroča zgodovina. Zaradi odročnosti in težke pristopnosti je otok zmeraj živel svojsko, dokaj odmaknjeno življenje. Sardi so predvsem gorjanci in ne obmorsko ljudstvo.

2. Pred rimsko okupacijo so se invazije otoka le površno dotaknile: edinole kartažanska je bila trajnejša, čeprav omejena na obalo: ostalo je nekaj napisov in tudi nekaj krajevnih imen je skoraj gotovo punskih, npr. *Thárros*, *Bíthia*.

Med drugo punsko vojno je postal otok rimski; bilo pa je proti rimski oblasti veliko uporov. Prav priljubljen otok najbrž tudi v Rimu nikoli ni bil; zgodovina govori, da je bil v cesarski dobi kraj za politične pregnance. Vsaj eden je bil znamenit: filozof Seneka, in o svojem izgnanstvu toži, nekako tako kot Ovidij ob Črnem morju.

V dobi velikih pretresov so Sardinijo zasedli Vandali, ki so že pred tem postali gospodarji severne Afrike. Za kratko dobo so jo imeli v lasti Vzhodni Goti, za njimi je prišel Bizanc, za zelo kratek čas tudi Arabci, dokler jih niso končno izgnali Sardi sami ob izdatni pomoči obmorskih republik Pise in Genove.

Že v času nadvlade vzhodnega rimskega cesarstva so v imenu oddaljenega imperatorja upravljali Sardinijo sodniki, *iudices* ali *praesides*; od Bizanca so

postajali čedalje manj odvisni in bili so resnična samostojna oblast. V 11. stol. je bil otok razdeljen na štiri upravne enote s sodniki v Cagliariju, Arborei, Torresu in Galluri. Potem postane otok predmet tekmovanja med Piso in Genovo in ta l. 1284 premaga tekmo v pomorski bitki pri Meloriji. Ob koncu 13. stol. zasedejo otok Aragonci; uradni jezik postane katalonščina (podkralj stoluje v mestu Iglesias) in tako ostane tja do druge polovice 17. stol. kljub združitvi aragonske krone s kastiljsko.

Šele tedaj je prevladala kot uradni jezik kastiljščina in obdržala ta status vse do leta 1764, čeprav so se bile politične razmere preokrenile že petdeset let prej: mir, sklenjen v Utrechtu (1713), in leto dni kasnejši v Radstadt, sta dodelila Sardinijo avstrijski vladarski hiši, Habsburžanom, se pravi tedaj vladajočemu Karlu VI. Savojski vojvode so ob tem dobili v gospodovanje Sicilijo, leta 1720 pa so napravili zamenjavo in tako je Vittorio Amedeo II, vojvoda savojski in od leta 1714 kralj sicilski, postal kralj Sardinije. Italijanščina je bila že pod špansko vladavino jezik kulture: veliko sardske inteligence je kljub prepovedi španskega kralja študiralo na italijanskih univerzah. Šele leta 1764 pa je odlok sardinskega kralja uveljavil italijanščino kot uradni jezik; s tem, še bolj pa seveda sto let kasneje, z združitvijo Italije v eno državo pod savojsko krono, je postajala italijanščina v javnem in celo v domačem življenju vse bolj pomembna.

5. Sardščina je živa samo na otoku Sardiniji; govori jo nekako polovica prebivalcev otoka, približno milijon ljudi; drugi otočani govoré italijanska narečja, zlasti severni del (Sassari, Gallura); iz srednjega veka je ostalo še nekaj jezikovnih genoveških kolonij; ligursko narečje se govori na nekaj otokih ob zahodni obali.⁵⁵

Sociolingvistično je bila sardščina vseskozi podrejen jezik: latinščini, katalonščini, kastiljščini, italijanščini. V današnji Italiji je Sardinija ena od petih avtonomnih dežel Republike, a ta avtonomija je predvsem gospodarska, status jezika sardščini ni priznan; v šolah in v javnem življenju je ni.

6. Sardščina ima zaresen jezikovni otok v mestu Alghero. Katalonska etnija je ostanek katalonske kolonizacije iz časa, ko je bil otok v lasti aragonske krone;

⁵⁵ Gl. Fiorenzo Toso, *Contatto linguistico e percezione. Per una valutazione delle voci di origine sarda in tabarchino*, Ling. XL/2, str.291-326.

zaradi upora leta 1372 so bili sardski prebivalci izseljeni; sardska *S'Aligera* 'mesto alg', je postala aragonska trdnjava. Danes je katalonskih prebivalcev še kakih 15.000, od tega jih po (morda pretirano) optimističnih ocenah govori katalonsko le še slaba polovica.

7. Kadar govori romanistika o sardščini, misli predvsem na osrednje sardске govore v gorati pokrajini Logudoro (Nùoro⁵⁶, Monti del Gennargentu). Stari govor se je bolje obdržal v gorah kot v obmorskih predelih; sardščina kaže v južnih delih otoka močne jezikovne vezi z južnoitalijanskimi narečji, na severu pa je bilo v preteklosti čutiti genoveški in toskanski vpliv. Je pa umljivo, da je imela in ima zaradi tisočletnega kulturnega, gospodarskega in političnega vpliva Italije tudi knjižna, morda bolje, standardna italijanščina izjemno vlogo. Tako so italijanskemu jezikovnemu vplivu bolj izpostavljeni sardski kraji privzeli izraze kot *gallina*, *collo*, *domani*, za kar ima osrednja sardščina še zmeraj *puddā*, *trukku*, *kras* iz lat. PULLA, TRUNCU, CRAS.

8. Sardščina ni bila nikoli jezik resnične književnosti. Grazia Deledda, rojena v Nùoru, Nobelova nagrajenka za književnost leta 1927, ni pisala v sardščini, čeprav je motive za svoje romane iskala ravno v vsakdanjem življenju na otoku. Bila pa je sardščina ob latinščini vendar uradni jezik v dobi sodnikov; napisanih je bilo kar nekaj dokumentov pravne in upravne vsebine, pomembnih za javno življenje tistega časa (*condaghi*, *carte*), in sicer v nekaki literarni koiné, katere osnova pa je vendar govor pokrajine Logudoro. Prav ob koncu 14. stol. se konča doba sardščine kot uradnega jezika: zadnji pomembnejši tekst uradne vsebine je *Carta de logu* (Arborea, 1395). Pozneje se najde samo še nabožna literatura, v modernih časih pa nekaj poezije.

Do oblikovanja pravega literarnega jezika ni prišlo. Taka, kot je bila zapisana, sardščina ni mogla najti milosti v Dantejevih očeh: videl je samo, tako pravi, da Sardi opiče posnemajo latinsko slovnico.⁵⁷

⁵⁶ Naglašanje toponima povzroča težave tudi Italijanom, in sicer zaradi analogije z dvoglasnikom *uò*, kjer je teža seveda na drugem delu. V lokalnem govoru se ime glasi [nùgoro], zapisano pa je kot *Nugor* v dokumentih iz 11. stol.

⁵⁷ De vulgari eloquentia, I, 11: "Sardos etiam, qui non latii sunt, sed latiis associandi videntur,

9. Romanistika je imela od vseh začetkov, se pravi od slovnice romanskih jezikov Fr. Dieza dalje, sardščino za svojski romanski jezik, čeprav vkljenjen v italomansko jezikovno skupino. Obilica arhaizmov ji zagotavlja v romanskem svetu izjemno mesto, saj je tu latinščina doživela najmanj sprememb. Eksotični videz sardščine je včasih res samo videz; venomer navajani stavek

columba mea est in domo tua

je lahko tako latinski kot sardski in je potemtakem vzoren dokaz za zrcalno skladanje sardščine z latinščino, oziroma za prepričanje, da se od latinščine do sardščine ni nič spremenilo. In vendar neko pomembno neskladje je: tudi če pustimo ob strani kvantiteto latinskih vokalov, česar sardščina ne pozna, je za oblikoslovje lat. DOMO sklonska oblika, ena od sklonskih oblik samostalnika DOMUS, -US, sardsko *domo* pa edina edninska oblika. In še je vredno dodati, da je zgolj sardskih jezikovnih črt vendarle malo, npr. ohranjanje končnega -t v oblikoslovju glagola: *est, donat, faket*. Večkrat so sardske značilnosti poznane tudi v kakem drugem predelu Romanije, zlasti v narečjih južne Italije in na Siciliji; tudi v dalmatščini.

14. 1 Ena pomembnih arhaičnih črt v sardščini je vsekakor (navidežno) ohranjanje latinskega samoglasniškega sistema; sardščina pozna sistem treh samoglasniških stopenj, ne pozna torej razlikovanja med širokim in ozkim srednjim vokalom; tudi ni prišlo do zlivanja latinskih kratkih skrajnih samoglasnikov in dolgih srednjih: LIGNU in SICCU, it. *legno* in *secco* sta sard. *linnu, sikku*; NUCE in CRUCE, it. *noce, croce*, pa *nuge/nuke, grugi*.

Srednja samoglasnika *e, o* sta po kvaliteti nevtralna; taka izgovarjava je ena od značilnosti regionalne italijanščine na Sardiniji.

Sardščina torej res nadaljuje samoglasniški sistem iz latinščine z eno bistveno razliko: kar zadeva kvantiteto, ne pozna fonološkega razlikovanja samoglasnikov.

Naj tu opozorimo, da se natanko tak samoglasniški sistem najde na jugu Italije, in sicer v južni Lukaniji in na obrobem delu severne Kalabrije; ne gre za medsebojno vplivanje, gre za ohranjanje starega stanja.

eiciamus, quoniam soli sine proprio vulgari esse videntur, grammaticam, tanquam simie, homines imitantes; nam domus nova et domus novus loquuntur.

14.2 Sardščina ne pozna dvoglasnikov: *bonu*, *coru* (-u je morfem, dodan po analogiji); *bene*, *pede*.

14.6.3 Končni nenaglašeni -u se ohranja: *su cursu* (*IPSU CURSU). Primerjava s stanjem v sicilijanščini se ponuja sama po sebi, vendar se na Siciliji pojavlja v velarni seriji res samo -u; v palatalni samo -i. Zunaj naglasa ohranjajo sardski govori končna lat. -U oz. -O, kar je v oblikoslovju pomembno: *ortu* / *ortos*; *erisero* <HERI SERO 'snoči'.

15.1 Sardščina ohranja nezveneče lat. soglasnike med dvema samoglasnikoma, kot v *bitellu*, prim. it. *vitello* proti ben. *vedel*, vendar se v starih tekstih najdejo tudi zapisi z zvenečim zapornikom: *vida*, *virtude*, *logu*, *moneda*. Prav mogoče je, da gre za vpliv genoveškega narečja ali pozneje iberoromanščine.

15.2 Palatalizacija soglasnikov sardščini ni čisto neznana, vendar samo tista panromanska, se pravi, pred palatalom v hiatu, pred y, kjer doživljajo palatalizacijo ali sibilantizacijo tudi drugi soglasniki: DIANA *yana*, HODIE *oye*, MILIA *miza*, OLEU *odzu/otsu*.

Ohranjata pa se, tako kot v dalmatščini in drugače kot v večini romanskih jezikov, velarna zapornika pred palatalnima samoglasnikoma: *deke*, *kentu*, *kelu*; *gelare*, *legere*, *legimus*, *kimbe*.

Latinski soglasniški I (=i v hiatu) ostane čisti palatal: IAM *ya*, JANUA *yanna*, IOCU *yoku*, kar pa je drugod v Romaniji palatalni zlitnik, večinoma poenostavljen, prim. it. *già*, pt. *janela*, fr. *jeu*.

15.5 Lat. dvojni soglasniki se ohranjajo: *terra*.

15.6 Od soglasniških skupin je vredna posebne omembe tista z zapornikom in likvido l: kot mnogokjé v Sredozemlju doživlja tudi v sardščini rotacizem: FLORE *frore*, PLUS *prus*, PLANGERE *prangere*, blank *branku*, blond *brundu*. Pojav je zaznaven torej tudi v besedah, prevzetih iz germanskih jezikov.

Pred dvoustničnim w preideta velara K, G v dvoustničnik; tudi to je ena od tistih inovacij, ki niso samo sardske, pozna jo romunščina: AQUA *abba*, LINGUA *limba*, QUATTUOR **quattor battoro*, QUINQUE **kinkwe kimbe*.

Lat. soglasniška skupina -kt- doživi asimilacijo: FACTU *fattu*.

16. Močan nadih arhaičnosti ima tudi sardsko besedje. Nekaj svojskosti povzroča že dejstvo, da je tu latinščina dozorevala na jezikovno dokaj neznani sredozemski osnovi, poleg tega pa še močno izolirana. Neko vlogo ima seveda že omenjeni predlatinski fond; punsko je *tsikkiria*, ime neke rastline, in po kakšno krajevno ime.

Nekaj je grških besed še iz antike. Večina jih je prišla na otok prek južne Italije in potemtakem niso neposredno prevzete iz grščine; druge so iz bizantinske grščine, npr. *arconte*, *kondake* 'zbirka sodnih odločb'. Grška je tudi vrsta osebnih imen: *Agata*, *Barbara*, *Basilio/Basili*, *Domitro*, *Mihali/Miaili*. Kalk po gr. *paraskeuê* 'pripravljanje, dan priprave za soboto (torej petek)' je *kenápura/kená(b)ura*, za lat. VENERIS DIES: izraz je bil gotovo skovan med judovskim prebivalstvom, kjer je bila večerja pred praznikom bolj slovesna. *Kenápura* in *vènnari* sta pokrajinsko porazdeljena; osrednji predeli Sardinije uporabljajo kalk iz grščine, tako kažejo tudi pregovori, prim. *ka irridi in vènnari pyen'i la duminika* (Gallura na severu) in *kié rriede in genabara pyangede sa dominiga* (Logudoro) proti it. *chi ride venerdi, piange la domenica*.

Malo je germanskih besednih prvin, npr. *frisku*, *brundu*, skoraj nič arabskih: *assussena* 'lilija' je prišla prek Španije. Nekaj arabskih izrazov je vezanih na ribolov, tako *alkilai*, prim. kast. *alquilar*, zlasti na lov na tune, vendar so večinoma skupni vsem romanskim sredozemskim jezikom.

21.3 Veliko število (in še večje je bilo do konca 17. stol.) je prevzetih besed iz katalonščine in kastiljščine; včasih najdemo tudi dvojnice: na severu je bil katalonski vpliv močnejši in tam se najde *koiru*, *leggiu* (iz kat. *cuyro*, *lleig*), na jugu pa *koeru*, *feuz* iz kast. *cuero*, *feo*. V zadnjih treh stoletjih je bilo mnogo iberizmov nadomeščenih z italijanskimi izrazi, npr. *subbitu* namesto *luegu*. Nekatere prevzete besede so vendarle obstale: *ventana*, *kadrea* (sicer gr. *kadrea*), *yuggi* (kat. *jutge*), *reggidore* (kast. *regidor*).

Iberoromanskega izvora ne morejo skriti nekatera krajevna imena: *Iglesias*, *Elmas*.

24.1 Sardščina pozna malo prave tvorbe, pozna pa bogato izpeljavo; nekaj tvornih pripon je gotovo predromanskih, tako tista na *-arru*, *-orru*, *-urru*.

24.2 Pozna tudi brezpriponsko, 'ničto' izpeljavo, torej iz glagolov tvorjene samostalnice, npr. *kertu*, *fura* iz glagolov *kertare* 'ugotoviti', *furare* 'ukrasti', kar se sklada s prepričanjem, da je bil tak način tvorbe znan že latinščini.

Oblikoslovje

27.1 V oblikoslovju samostalnika so véliki premiki od latinščine do romanskih jezikov znani tudi sardščini: sklanjatev samostalnika in pridevnika je kot sistem propadla, ohranile pa so se posamezne oblike, kot npr. rodilnik za imena dni v tednu: *lunis*, *martis*, *merkuris*.

27.1.3 Kot kast. pozna tudi sardščina osebni tožilnik s predlogom *a*, kadar gre pač za osebo. Primeri te rabe so častitljivo stari: *supplicarunt a sanctu Padre*, Condaghe, 11. stol.

27.3 Morfologija sardščine ohranja lat. nevtrum ed. na *-US*: *su tempus*, *pettus*, *opus*⁵⁸, ne pozna pa množinskih oblik lat. nevter na *-a*, *-ora*; *tempos* je pač po analogiji skovana množinska oblika.

Morfem za tvorbo množine je *-s*: *muru* - *muros*. Sardščina se v tem sklada z zahodno Romanijo, ni pa nujno, in tudi ni mogoče, da bi ohranjanje končnega morfema pripisovali vplivu šole, jezika administracije, itd., kar se navadno trdi za Galijo. Latinizacija otoka je pač iz dokaj stare dobe in na otok je bila presajena še močno arhaična latinščina. V ed. *-s* ne nastopa kot morphem, razen pri samostalnikih sr. spola.

⁵⁸ Prim. it. *è d'uopo*, stkast. *huebos me serie*, Cid.

27.4 Lat. IV. sklanjatev je v govorjenem jeziku očitno izginjala; v sardščini so se samostalniki na -US, -US zlili v isti razred s samostalniki lat. II. sklanjatve na -US, -I. Kolikor jih je bilo ž. spola, so taki tudi ostali: *fiku, aku, manu*. Prevlade formalizma, znane iz it. in drugih romanskih jezikov, torej ni. Moč tradicije je vidna tudi pri samostalniku *arbore*; je ženskega spola.

29. Za pridevnik in za prilastek nasploh je treba reči, da ga sardščina redno postavlja za samostalnik: *omine malu, pitzinu bonu, frade meu, sorre mea*.

Primernik pridevnika in prislova se tvori s pomočjo členka *prus*. Ta členek se uporablja celo pri manjšalnem primerjanju: *prus pagu* <*PLUS PAUCUS; *prus pacu forte 'e tene* (Nùoro) proti it. *meno forte di te*. Táko, pomensko presenetljivo konstruiranje pa ni lastno samo sardščini, prim. rom. *mai puñin bolnav* in kast. *con más poco peligro*, DQ, I, 29.

Elativ je zmeraj analitičen: *meda caru* proti it. *carissimo*. *Meda* 'mnogo, dosti' je iz META 'steber na koncu dirkališča, kup'. Elativi na -ISSIMUS, kot *christianissimu*, so seveda latinizmi ali morda italianizmi.

Prislov z morfemom *-mente* v ljudskem govoru ni poznan.

30.1 Števniki. Razen za *unu* in *una* pozna sardski glavni števniki razlikovanje v spolu še pri številu 'dve', *duos/duas* in pri stoticah, začenši s številom 'sto': *kentos/kentas, dukentos/dukentas, kimbentos/kimbentas*. Podobnost s stanjem na Iberskem polotoku je očitna; kdaj pa kdaj je sard. samosvoja, ohranja, npr., lat. sintaktični vzorec ob števniku MILIA, ki se skladijsko obnaša kot samostalnik in zahteva ob sebi genitiv: *duamiza 'e frankos, semiza 'e berbekes* proti it. oz. fr. *due mila franchi* in *six mille brebis*.

30.2 Ljudski jezik ne pozna vrstilnih števnikov; zateka se k perifrazam *su 'e unu, su 'e deke*, kar bi bilo it. dobesedno 'quello di uno', 'quello di dieci'. Oblike kot *primu, sikundu* so seveda italianizmi.

31. Zaimek kaže nekaj posebnosti, predvsem zaradi rabe lat. IPSE, kar je v sardščini os. zaimek za 3. os.: *issu, issa, issos, issas*. Še bolj privlačna pa je raba tega lat. zaimka identifikacije za določni člen: *su, sa, sos, sas*. Sardščina je

posplošila kot določni člen tisti lat. zaimek, ki je v lat. ohranjenih dokumentih (npr. v *Peregrinatio Aetheriae*) celo prevladujoč, dandanes pa je omejen na sardščino, na sicilske govore na Liparskih otokih in na severna in otočna narečja katalonščine, deloma tudi na gaskonske govore.

Lat. oziralni zaimek se je v obliki genetiva ohranil samo v vprašalnici: *kuyu est kustu bittsinnu?* 'čigav je ta malček?', *kuya est kusta bittsinna?*

33. Glagol je doživel v sardščini podobne inovacije kot v drugih romanskih jezikih, npr. pojav analitičnih paradigem ob sintetičnih. Od teh jih je ohranil nekaj, ki so drugod izginile.

Kot edini romanski jezik ohranja sardščina konjunktiv imperfekta; stari teksti poznajo popoln obrazec: *kantarem, kantares, kantaret, kantarémus, kantarézis, kantarem*. Danes je paradigma močno poenostavljena, poleg tega pa jo izpodjedajo iz it. prevzete oblike konj. plpf.

V stari sardščini najdemo ohranjen lat. šibki perfekt z močno arhaičnimi morfemi *-avi/-ai, -asti, -ait*. Dobro je bil ohranjen tudi krepki perfekt, sigmatski je rabo celo razširil: *naresit, pensesit*. V poznejših dobah so prevladale analitične oblike in danes tudi v osrednjih narečjih enostavnega preterita ni več; nadomestil ga je sestavljeni: *appo fattu, appo finíu, soe istáu*.

36. Prihodnjik je sestavljen iz istih prvin kot v drugih romanskih jezikih, vendar je njegova zgradba nekoliko drugačna: *qui aet levare sa abba* 'kdor bo zajemal vodo'. Osrednji govori poznajo danes tudi vezavo s predlogom *a*: *app'a mandigare* 'jedel bom'. Prvotna modalna vrednost, obveza, dolžnost, je torej še nekoliko zaznavna.

Pogojnik je romanski neologizem; sard. ga tvori s pomočjo modalnega glagola *debere*: *li nareit chi diat perdere*, prim. fr. *il lui dit qu'il perdrait*, dobesedno 'qu'il avait à perdre', 'da je imel izgubiti'.

37.2 Prepoved se izraža s konj. sedanjika: *no neghes!, no appas paura!, assu cane dormiu no lli pistes sa còa!*, kar je skladno z izbiro sintagme v kastiljščini, ne pa v it. '...non gli pestare la coda'.

39. Glagolska pomožnika sta *èssere* in *àere*. Kriteriji za izbiro so podobni tistim, ki veljajo za it.: *A Orune non bi soe mai andau* 'a Orune non sono mai stato'. S pronominalnim, navidezno povratnim glagolom se rabi pomožnik *àere*: *m'appo sekau s'anka*, it. 'mi sono rotto/rotta la gamba'.

44. Za zgradbo enostavnega stavka je značilna arhaičnost: glagol stoji na koncu stavka. To velja za vprašalne stavke, kot *Bènnios sunnu?*, *A Uliana andaes?*, pri katerih bi našli enako stavo samo na Siciliji, v italijanščini pa ne: 'sono venuti?', 'andate a Oliena?'.

Enako pa velja (tako tudi na Siciliji) za trdilne stavke, danes vsaj v klišejih *berus est*, sic. *veru è*. V starih tekstih je bil glagol redno na koncu: *nos liberos sumus et carta nostra nos amus* 'svobodni smo in svoj zakon imamo'.

45. Na splošno je gradnja povedi dokaj preprosta. WAGNER 1961, str. 365, zagotavlja, da je bil stari jezik v bistvu prireden in je imel le malo veznikov. Za dopustne odvisnike izrecno trdi, da zanje v starih tekstih ni našel nobenega primera.

Enostaven, priredno zasnovan je tudi sodobni govor, kadar pač raziskovalec zapiše govorico pastirjev ali kmetov. Kakor hitro pa gre za uradna besedila v preteklih dobah, je podredno urejanje povedi samo po sebi umevno. Že statuti mesta Sassarija (14. stol.) imajo veliko italijanskih veznikov, npr. *sicché, avvenga che, imperciò che, salvu si*. Stvari pa so drugačne, kadar gre za sproščeno pripoved. PITTAU 1972, str. 147, navaja iz sardskega ljudskega izročila pravljico z zanimivim začetkom, kjer je razlika med gradnjo povedi v sardščini in italijanščini dobro vidna:

*Una borta fit unu bbabbu biudu e aia ppro fiza una pittzinna
bbella coment'assu sol' 'e beranu.*

*Una volta c'era un padre vedovo che aveva per figlia una ragazza
bella come il sole di primavera.*

Sardščina se torej s polno pravico šteje za svojski romanski jezik. Kljub temu, da je bila le nekaj stoletij, in še to le deloma, uradni jezik na otoku, da resnične književnosti nikoli ni poznala, jo je romanistika zmeraj imela za jezik, neodvisen od italijanščine. Seveda že dolga stoletja kulturno gravitira na

italijanščino; jezikovno ima z italijanščino veliko skupnih črt, manj s knjižnim jezikom, več z južnoitalijanskimi narečji; poleg tega deli skupno jezikovno usodo z romanskimi govori v zahodnem Sredozemlju. Romanistika priznava sardščini (Max Leopold Wagner jo je poetično poimenoval *Naturpark der Romania*) status posebnega romanskega jezika ravno zaradi izjemne arhaičnosti, ki jo včasih veže na dalmatščino, včasih na romunščino: fonološki samoglasniški sistem, usoda velarnih zapornikov, ohranjanje konjunktiva imperfekta, stava glagola v stavku - vsi ti jezikovni pojavi, kakor tudi besedišče, zagotavljajo sardščini v družini romanskih jezikov svojsko mesto.

Statuti obćine Sassari
(14. stol.)

De non impazare sa abba dessor molinos

Sa abba dessor molinos neuna persona daue su cursu suo levet istudialmente in tottu districtu de Sassari, salvu pro abbare sos ortos, et cio daue sappatu assa alba dessor die fina ad lunis ad sa alba dessor die. Et qui contra aet facher, et ecustas cosas non aet observare, siat condempnatu zascatuna volta in soddos X de Ianua. Et zascatunu molinargiu siat tentu de accusare sos qui aen contra facher, cio est qui deppiat benner daue nanti dessa potestate et facher sa accusa. Et issa potestate deppiat mandare unu antianu et unu missu ad vider; et si sa accusa aet esser verace, incuntanente pachet, qui at facher contra.

abba, abbare - 15.6

lunis - 27.1

facher, zascatuna, pachet - 15.1

soddos de Ianua - očitno 'soldos de Genua'

aen contra facher, non aet observare, aet esser verace, at facher contra - 36

tentu - krepka oblika deležnika (it. *tenuto*)

deppiat benner, deppiat mandare - < DEBEAT VENIRE, MANDARE, sintaktični pleonazem za futur (prim. it. op. 21)

(navedeno po BEC 1971, II, str. 284)

ROMANŠČINA V ALPAH

1. Zadrega v poimenovanju se kaže že v izbranem izrazu: gre za romanske govore v švicarskem kantonu Graubündnu, v italijanskih Dolomitih in v Furlaniji. Poimenovanje želi biti kolikor mogoče nevtrarno, zato se zateka k zemljepisnemu položaju; ni pa docela ustrezno za furlanščino, saj je večina Furlanije v nižini, le majhen del (Karnija) res v alpskem svetu.

Izraz je prvi uporabil Ernst Gamillscheg;⁵⁹ v romanistiki se ni uveljavil, kakor se ni izraz *reto-furlansko*, ki ga uporablja Bec.⁶⁰ Najbolj znana, najbolj rabljena in obenem najbolj sporna izraza sta *ladinščina* in *retoromanščina*. Prvega, *il ladino*, uporabljajo italijanski jezikoslovci, drugega, *Rätoromanisch*, in odtod v slovenščini največkrat rabljeni izraz, najdemo v nemško pisanih študijah. Zadrega ni samo terminološka, je vsebinska; da bi se izognili pastem in nesporazumom, naj bo takoj povedano, da bodo v tem učbeniku uporabljani izrazi *romanščina v Alpah* ali tudi *alpska romanščina* za romanske govore navedenih ozemelj, za posamezne dele pa *retoromanščina* (ali v svojih dveh

⁵⁹ GAMILLSCHEG 1935, II, str. 271: "Alpska romanščina je zadnji ostanek vulgarnolatinskega pogovornega jezika rimskih provinc Raetie in Norika." V opombi pojasnjuje, da označuje z izrazom *alpenromanisch* romansko jezikovno družino, navadno imenovano *rätoromanisch* ali tudi *ladinisch*. Prvi izraz, tako pojasnjuje Gamillscheg, zavaja, ker omejuje jezik na rimsko Raetio. Izraz *ladinsko* pa da ni ustrezen, ker se uporablja za del osrednjega alpskega ozemlja. Iz Gamillschegovih besed je očitno, da ima furlanščino za doseljeno iz Norika, torej iz alpskega sveta, ne iz Ogleja; zanj je potemtakem izraz *alpskoromansko* docela ustrezen. Gamillschegov izraz za Norik v nemškem besedilu je zmeraj *Nurichgau*.

⁶⁰ BEC 1971, II, str. 311-312: "Le terme de *rhétique*, même en le considérant comme un collectif d'*idiomes rhétiques* (BOURCIEZ 1946, *Éléments de linguistique romane*) est tout d'abord inexact en tant que terme générique: puisque le substrat rhétique (ancienne Raetia) ne saurait convenir qu'à la zone I (Grisons) /.../ La désignation de *rhétoroman* est également peu adéquate: inexacte dans son premier élément, elle est peu rationnelle dans son second, puisqu'elle fausse les principes de nomenclature d'une bonne classification des langues romanes. On ne saurait mettre en effet le "rhéto-roman" sur le même plan de caractérisation que l'*italo-roman*, l'*ibéro-roman* et le *gallo-roman*, qui constituent de vastes ensembles typologiques /.../ sur le plan scientifique, la désignation la plus adéquate nous paraît celle de *rhéto-frioulan*, qui tient compte à la fois de l'éventuelle unité et des deux entités essentielles de l'ensemble."

variantah *romanč* oz. *engadinsko*), *ladinščina* (tudi *dolomitska ladinščina*) in *furlanščina*. Zadrega res ni samo terminološka. Gre za jezikoslovni problem, ki v romanistiki že ima svoje ustrezno ime, namreč *la questione ladina*.

Izraz *ladino* (<LATINUS) je uvedel v romanistiko⁶¹ véliki italijanski jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli (Gorica, 1829 - Milano, 1907) v svojem temeljnem delu o alpski romanščini *Saggi ladini*, objavljenem v prvem letniku znamenite jezikoslovne revije *Archivio Glottologico Italiano* (AGI, 1873-), ki jo je prav on ustanovil in urejal. Deset let kasneje je isto jezikovno območje obdelal avstrijski romanist, tedaj profesor v Innsbrucku, (Theodor Gartner (1843-1925) v delu *Rätoromanische Grammatik*; tudi ta izraz je že bil uporabljen, a ne v tako širokem pomenu.⁶² V bistvu sta oba jezikoslovca enakega mnenja: romanski govori v Alpah in v furlanski nižini, naj so že imenovani *il ladino* ali *Rätoromanisch*, predstavljajo neko jezikovno enoto, neko skupnost, ki je drugačna predvsem od severnoitalijanske narečne skupnosti, so ostanek obsežnejšega romanskega sveta, ki so ga s severa razbili vdori germanskih plemen, z juga pa je nanj jezikovno vplivala italijanščina, natančneje, severnoitalijanska narečja.

Ascoli govori samo o jezikovni povezanosti, ne o zgodovinsko-etnični skupnosti. Na to pa ravno z izbranim términom navaja Gartner: ta področja naj bi bila ohranila latinščino, ki se je bila razširila na ozemlje Retov, niso pa bila nikoli združena v neko državno skupnost ali vsaj v neko upravno in politično neodvisno enoto, kar je imelo za posledico, da se nikoli ni ustvarila skupna jezikovna norma, ampak se je ozemlje, če je sploh kdaj tvorilo politično skupnost, tudi jezikovno razbilo na tri dele.

Iz takega (Gartnerjevega) gledanja bi sledilo, da so ti govori latinščina na retskem substratu, kar pa zgodovinsko ni točno. Rimska provinca *Raetia* je

⁶¹ Pravzaprav je prvi uporabil izraz *ladino* J. Th. Haller v delu *Versuch einer Parallele der ladinischen Mundarten in Ennenberg und Gröden in Tirol, dann in Engadin und in den romaunschischen (sic!, dodaja Pellegrini) in Graubünden. Beiträge zur Geschichte, Statistique, Naturkunde und Kunst von Tirol und Vorarlberg, Innsbruck 1832, Bd. 7, nav. po PELLEGRINI 1972, str. 160. Vsekakor je postal izraz jezikoslovni términ šele z Ascolijem.*

⁶² Tudi ta términ je že bil uporabljen kot *rhaetoladinisch*, in sicer za Engadin in Val Badio.

Proti izrazu *rätoromanisch* je ostro protestiral že Ascoli: "L'applicazione di questo epiteto ai territori o ai dialetti friulani pare non altro che un cattivo scherzo." AGI, VII, str. 567.

imela vzhodno mejo deloma na reki Rienzi, pritoku Eisacka (Isarco). Izraz *retoromansko* je torej upravičen samo za romanščino v Švici, v kantonu Graubündnu; ozemlje Dolomitov je upravno spadalo v Norik, Furlanija pa je bila del *Italiae* (X Regio Augustea).

2. Za zgodovino ozemlja - Furlanija bo nekoliko podrobneje predstavljena pozneje – naj spomnimo, da se je rimska oblast v alpskem svetu uveljavila šele v Avgustovem času in z upravno reformo cesarstva sta bili ustanovljeni provinci Raetia in Noricum. V dobi preseljevanja narodov je romanizirano prebivalstvo doživljalo vdore germanskih plemen. Iz 5. stol. je naselitev Alamanov v današnji Švici. Romanski živelj se je čedalje bolj umikal v varnejše gorske doline in se tam tudi obdržal. Za 7. stol. je še potrjena prisotnost romansko govorečih prebivalcev okoli jezera pri Konstanci. Dokumenti iz 8. stol., iz okolice Salzburga, govoré o prodaji sužnjev, ki so bili Romani. Skozi ves srednji vek je morala biti rimska CURIA RHETORUM, današnji Chur, še dokaj romanska. To pomembno alpsko središče, sedež škofije, pa je postajalo čedalje bolj germansko. Čeprav je ravno Chur srce retoromanskega gibanja in sedež nekaterih pomembnih kulturnih ustanov (npr. *Ligia Romontscha*), je danes docela nemški. V 16. stol. so se ti alpski predeli politično povezali z že obstoječimi 13 kantoni, od leta 1803 tvorijo samostojen kanton Helvetske konfederacije.

Osrednji del Ladinije je v južnotirolskih Dolomitih. *Ladinia* je učen, v moderni dobi ustvarjen términ. Ozemlje okrog prelaza Sella, visoke gorske doline pritokov reke Adiže, je bilo od karolinških časov sèm del tirolske grofije, potem predmet sporov med bavarskimi in avstrijskimi oblastniki, dokler ni v 18. stol. vsa Tirolska prišla v last habsburške krone. Od konca prve svetovne vojne dalje, z mirovno pogodbo med zmagovitimi antantnimi silami, med katerimi je bila tudi Kraljevina Italija, in Avstrijo (Saint Germain-en-Laye, 1919), je Južna Tirolska del italijanske države, zdaj v italijanski administrativni terminologiji *Alto Adige/Visoko Poadižje*. Meja med Avstrijo in Italijo je na Brennerju; avtonomna pokrajina Bolzano, kar je izjemnost v regionalni ureditvi Republike Italije, v kateri živi ladinska etnija, je pretežno še dokaj nemška, tvori pa del avtonomne dežele Trentino-Alto Adige.

5. Romanistika ima danes opraviti s tremi jezikovnimi enotami, in sicer:

- a) V kantonu Graubündnu⁶³ se ob sicer mnogo močnejši nemščini govori romansko v dolini zgornjega Rena: Selva de Flims, odtod imeni, razmejuje obe jezikovni varianti, *gornjesilvansko* (središči sta katoliški Disentis in protestantski Ilanz) in *spodnjesilvansko* (doline zgornjega Rena in pritokov; ozemlje v zgodovini ni imelo pomembnega središča); morda je za romanske govore ob Renu najbolj ustrezen izraz *romanč*. Drugi jezikovno romanski predel pa je dolina zgornjega Inna od prelaza Maloja do meje z Avstrijo, za kar uporablja romanistika od Ascolija dalje izraz *engadinsko*. Središči sta Samedan in Zernez, v to podnarečje pa gre tudi dolina Münster (Val Monastero), kolikor je pač romanska. Med tema dvema retoromanskima variantama ima neko individualnost še ena, peta v kantonu, to je govor Surmirana (Surmeir).

Romansko, torej retoromansko govorečih prebivalcev je v kantonu Graubündnu okrog 50.000; predstavljajo manj kot 1% državljanov Konfederacije. Slabost jezikovne skupine ni le v tem, da je številčno šibka in da je v kantonu nemščina ne samo jezik večine prebivalstva, ampak razumljivo tudi mnogo pomembnejša; slabost je v tem, da vsi njeni pripadniki ne živijo na strnjemem retoromanskem ozemlju; dobra četrtina jih živi med nemško govorečim prebivalstvom.

- b) V italijanskih Dolomitih na južnem Tirolskem, upravno v deželi Trentino-Alto Adige (Tridentinsko-Visoko Poadižje), in sicer v dolinah Fassa, Gardena, Badia, Noce, Livinalongo in Marebbe; zunaj avtonomne dežele, ne prav strnjeno, se najde ladinski živelj tudi ob zgornjem toku reke Piave (Comelico), torej v italijanski deželi Veneto.

Poimenovanje teh govorov ni sporno: *ladinščina* je v slovenskem besedilu docela sprejemljivo in bi bilo kako pojasnilo (npr. *dolomitska*

⁶³ Ime kantona, Graubünden (Grigioni, Grisons), v lokalnem govoru Grischuns, ohranja spomin na nekdanjo politično zvezo LEGA GRIGIA. *Leghe* ali *comunità* so bile ljudske skupnosti, ki so najprej spodkopale fevdalizem: bile pa so tudi obramba romanskega življa proti absorpciji, ki jim je grozila s strani Avstrije, torej Habsburžanov. Časovno prva je bila *Lega della Casa di Dio* (Zernez, 1367), potem je bila ustanovljena še ena v Davosu, tretja pa v Trunsu in ta je bila imenovana LEGA GRIGIA (1370).

ladinščina) odvečno; ne tako v italijanščini, kjer *il ladino* zaobjema vso romansko jezikovno skupnost v Alpah, pa je potemtakem *il ladino dolomitico* za samo en del nujno potrebno omejevanje. Vseh Ladinov je morda kakih 12.000, najbrž manj.

- c) V avtonomni deželi Republike Italije Furlaniji-Julijski krajini (Friuli-Venezia Giulia); furlansko govori tu precej več kot pol milijona ljudi, ker pa so si Furlani v prejšnjih časih, od konca 19. stol. pa vse do osemdesetih let preteklega, v velikem številu iskali kruha v tujini, je furlanščina materni jezik skoraj milijona ljudi. V ne tako davni preteklosti, še v začetku 19. stol., se je govorilo furlansko tudi v Trstu in Miljah.

5.1 Ta tri romansko govoreča ozemlja pripadajo danes dvema državam, pred prvo svetovno vojno so si jih delile celo tri: Južna Tirolska, Kanalska dolina in zahodna Goriška, torej vzhodna Furlanija, so bile del Avstrije. Dandanes samo dve, a vredno je posebej poudariti, da pravni status jezika na teh treh ozemljih ni enak.

Po švicarski ustavi je imela retoromanščina status nacionalnega, vendar za Konfederacijo ne uradnega jezika.⁶⁴ Tako je odločil plebiscit Švicarjev 20. februarja 1938 in parlament Konfederacije je po hitrem postopku spremenil

⁶⁴ Čl. 116 ustave Konfederacije (iz leta 1938) uvršča retoromanščino med nacionalne, ne pa med uradne jezike Konfederacije. Nemška varianta tega člena ustave se je glasila: "Das Deutsche, Französische, Italienische und Rätoromanische sind die Nationalsprachen. Als Amtsprachen des Bundes werden das Deutsche, Französische und Italienische erklärt."

Ta člen ustave Konfederacije pa je bil z ljudskim referendumom dne 10. marca 1996 spremenjen in se zdaj v retoromanski verziji glasi:

1. *Las linguas naziunalas da la Svizra èn il tudestg, il franzos, il talian ed il rumantsch.*
2. *La Confederaziun ed ils Chantuns promovon la chapientscha ed ils barats tranter las cuminas linguisticsas.*
3. *La Confederaziun sustegna las mesiras dals Chantuns Grischun e Tessin per il mantegniment e la promoziun dal rumantsch e dal talian.*
4. *Las linguas uffizialas da la Confederaziun èn il tudestg, il franzos ed il talian. Per il contact cun personas da lingua rumantscha è er il rumantsch lingua uffiziala da la Confederaziun. La lescha regla ils detagls.*

Navedeno po Ladinia XXII, str. 348.

prejšnje ustavno določilo⁶⁵ in s tem omogočil, da je retoromanščina prišla v osnovne šole kot jezik poučevanja in tudi v zakonodajo: samo v tem kantonu so zakoni razen v nemščini, francoščini in italijanščini objavljeni tudi v retoromanščini. Natančneje, kot je poučevalni jezik v šoli (in s tem tudi izdajanje šolskih učbenikov) v dveh variantah - Konfederacija na splošno temelji na teritorialnem principu -, v *romanču*, ki ga zastopa gornjesilvansko, oziroma v *engadinščini*, so zakoni objavljeni izmenoma vsako leto v eni od teh jezikovnih različic. Alpski svet je pač geografsko razbit in jezikovno razcepljen: zmeraj je bilo tako in prevod Nove zaveze, delo luteranskega reformatorja v Engadinu, Joahima Bifruna, objavljen v Baslu leta 1560, ni imel moči, da bi narečje, v katerem je bil pisan, uveljavil kot normo za literarni jezik. Situacija torej ni primerljiva s tisto v nemščini (Lutrov prevod Biblije, 1548) ali v slovenščini. Davek te razbitosti plačuje retoromanščina še danes, npr. pri izdajanju knjig v obeh variantah, vidna je tudi v dvojnem imenu kulturne skupnosti Retoromanov v Churu: *Lia Rumantscha/Ligia Romontscha*.

V mnogo manjši meri uživa pravice samostojnega jezika ladinščina na Južnem Tirolskem (pokrajina Bolzano). Republika Italija zagotavlja jezikovne pravice tudi Ladinom, vendar res samo v tej pokrajini.⁶⁶

Najmanj zapleten je položaj furlanščine: ta namreč v deželi, ki vendar nosi tudi njeno ime, nima nobenih pravic: za uradno Italijo Furlani sploh ne eksistirajo. Vsaj do nedavna je bilo tako in podobno je veljalo v Videnski pokrajini tudi za Slovence; v letu 2000 pa je bil v Italiji sprejet zakon o zaščiti jezikovnih manjšin. Njegova koristnost bo vidna šele čez čas.

⁶⁵ Neposredni povod za tako, za Švico nenavadno hitro izpeljano odločitev, je bil neki Mussolinijev govor v rimskem parlamentu, poln mračnih asociacij, češ da je tam preko Alp romanski živelj, ki nima nobenih pravic.

⁶⁶ Po sporazumu De Gasperi-Gruber med Italijo in Avstrijo iz leta 1964, znanem po imenih obeh podpisnikov, tedanjih zunanjih ministrov obeh držav. Za sociolingvistične probleme etnij v Italiji je temeljno delo SALVI 1975.

7.3 *La questione ladina*

Od Ascolija in Gartnerja dalje je torej veljalo, da gre v alpskem svetu za neko romansko jezikovno kolikor toliko enotno ozemlje, ki ga nekatere črte vežejo na galsko, druge pa na italško romanščino.

Leta 1910 pa je Carlo Battisti (1882-1977), italijanski filolog in jezikoslovec, sicer doma iz tedaj avstrijskega Tridenta, v letih pred prvo svetovno vojno privatni docent na dunajski univerzi, objavil prvega⁶⁷ od številnih člankov, študij in knjig, ki jih je posvetil vprašanju romanskih govorov v Alpah. Njegovo tezo je mogoče strniti takole: ni ne zgodovinskih dejstev, ne jezikovnih pojavov, ki bi upravičevali idejo o neki jezikovni enotnosti romanskega alpskega sveta; substrat je retski samo za romanščino v švicarskih Alpah, drugod je keltski; Furlanija je bila romanizirana iz rimske Aquileie, iz Ogleja; enotnega središča tudi v zgodnji krščanski dobi ni bilo: žarišče krščanstva je bil za ozemlje južno od Alp Patriarhat v Ogleju, za alpske, severne dele pa škofija v Churu; ozemlje je bilo zaradi zemljepisne lege in zgodovinskega razvoja jezikovno zmeraj močno razcepljeno, gre pa enostavno za podaljške severnoitalijanskih narečij, nikakor ne za samostojna narečja ali celo za svojske jezike: furlanščina je jezikovno skrajno severnobeneško narečje, dolomitska ladinščina skrajni severni del lombardsko-beneškega narečja (Verona, Trento), romanski govori v švicarskem Graubündnu pa jezikovno skrajni severni kos lombardskega narečja. Nekako tako, trdi Battisti, kot spada italijanščina švicarskega kantona Ticina nesporno v lombardsko narečno skupino. Battisti torej zanika Ascolijevo jezikovno enotnost alpske romanščine, ne dopušča pa niti tega, da bi šlo za tri samostojne enote zunaj italijanskega jezikovnega sveta.

Ob nekaterih korekcijah je italijansko jezikoslovje skoraj v celoti prevzelo Battistijeve ideje, tako zlasti padovanski jezikoslovni krog (Carlo Tagliavini, Giovan Battista Pellegrini), romanisti na švicarskih, avstrijskih in nemških

⁶⁷ *Lingua e dialetti nel Trentino* v reviji "Pro Cultura", I, Trento 1910. Med zadnjimi objavami je *La posizione linguistica del friulano*, Atti del Congresso Internazionale di Linguistica e di Tradizioni Popolari, Gorizia-Udine-Tolmezzo 1969, vmes pa so se zvrstili članki, študije, knjige, od katerih naj navedemo *Popoli e lingue dell'Alto Adige*, Firenze 1931 in *Storia della*

univerzah pa z redkimi izjemami zastopajo misel o jezikovni enotnosti tega romanskega ozemlja. V nemško pisanih študijah je redno uporabljan izraz *rätoromanisch*.⁶⁸

Kresanje mnenj ob tem vprašanju je bilo vseskozi in je še zmeraj ostro. Zasluga padovanske romanistike je predvsem ta, da se je zaradi natančnejšega raziskovanja govorjenega jezika, najbolj ob delu za jezikovne atlase, popravilo nekaj Battistijevih napačnih trditev in opustilo nekaj njegovih zmotnih sklepanj, še zlasti pa, da se je razpravljanje vrnilo na jezikoslovno raven: Battistijeve ideje so namreč, brez njegove krivde, že sredi prve svetovne vojne dobile politični prizvok, fašizem pa je v svoji težnji k absolutni enotnosti države - kar je značilno za vse avtorske režime - izrabil nekatere Battistijeve formulacije za zanikanje jezikovne in etnične svojskosti tistim državljanom Kraljevine Italije, ki etnično gotovo niso bili Italijani.

Problem, ki ga zaobjema in skuša razrešiti *la questione ladina*, je torej trojen:

- ali tvorijo ta tri ozemlja neko jezikovno enoto;
- če take enote ni, ker ni mogoče ugotoviti zadostne jezikovne enotnosti, ali je romanskim govorom na teh treh ozemljih mogoče priznati status samostojnih romanskih jezikov;
- ali se ti trije deli romanskega sveta - naj so že povezani v enoto ali samostojni - jezikovno vežejo na galoromansko ali na italoromansko sfero.

"questione ladina", Firenze 1937.

⁶⁸ Od brezbrežne literature o tem problemu naj bo navedena vsaj revija LADINIA, vsa posvečena problemom, ne samo jezikovnim, osrednjega dela alpskega romanskega sveta, torej ladinščini v Dolomitih. O nasprotujočih si tezah si je moč ustvariti dokaj jasno mnenje v člankih G.B. Pellegrinija, *Alcune osservazioni sul "retoromanzo"*, Ling. XXII, 1982, in Hansa Goebela, *Considérations dialectométriques sur le problème de "l'unité rhétoromane (ladine)"*, Ling. XXVI, 1986.

Za dela, objavljena v zadnjih letih, gl. Johannes Kramer, *A proposito di due importanti libri recenti*, *Ce fastu?*, LXXVII, 1 (2001). - Nemški romanist, eden redkih, ki je v nemško pišočem romanističnem krogu zmeraj zastopal "padovansko" tezo, ocenjuje delo G.B. Pellegrinija (ured.), *Il ladino o "retoromanzo". Silloge di contributi specialistici*, Alessandria 2000, in zagotavlja, da je tudi med nemškimi romanisti vse več mnenj o nepovezanosti treh romanskih delov, ki za Ascolija in njegovi zamisli sledeče jezikoslovce predstavljajo neko jezikovno enoto.

"Comprendo sotto la denominazione generica di *favella ladina*, o *dialetti ladini*, quella serie d'idiomi romanzi, stretti fra di loro per vincoli di affinità peculiare, la quale seguendo la curva delle Alpi, va dalle sorgenti del Reno-anteriore in sino al mare Adriatico: e chiamo *zona ladina* il territorio da questi idiomi occupato."

Tako začenja Ascoli svojo študijo o ladinščini *lato sensu*. Ideja o sorodnosti med temi govori ni bila čisto nova,⁶⁹ dobila pa je z Ascolijem svoje potrdilo vsaj za glasovno podobo; *Saggi ladini* so se namreč zaustavili s poglavjem o glasoslovju, Ascoli dela žal ni nadaljeval na drugih področjih jezika, čeprav je tako namero v uvodu napovedal. Jezikovna dejstva o skladnosti v glasovni podobi besed so dokaj prepričljiva, čeprav se vsi trije deli med seboj v glasoslovju docela le ne skladajo.

*

Vsi glasovni pojavi ne morejo biti enako pomembni: sonorizacija latinskega nezvenečega medvokalnega zapornika je v tem okolju pričakovana, saj poznajo to značilnost severozahodne Romanije po Wartburgovi delitvi tudi severnoitalijanska narečja. Bolj privlačen je pojav palatalizacije velarnih soglasnikov pred svetlima samoglasnikoma *e i*. Lat. CAELUM je v retor. zapisu *tschiel/tschel*, frl. *cil*; zlitnik se z izgubo dentala poenostavi, PLACERE ret. *plascher*, stfrl. *plaže*, danes *plasê*. Za ta pojav je pomembno, da poznajo severnoitalijanska narečja sibilantizacijo.

Bolj specifičen je pojav palatalizacije lat. A, ki kliče v spomin jezikovni položaj v francoščini. Lat. *Ā* v večini alpskih govorov in tudi v furlanščini obstane, doživi pa palatalizacijo v zgornjem delu Engadina; tam se najde *chevra*, *chanter*, *clev*, *ela*, kar ima kot ustreznice v furlanščini *kjavre*, *kjantâ*, *claf*, *ala*.

⁶⁹ Tako je že Christian ADELUNG (Mitridates, 1809) trdil, da obstajajo zveze in strukturalne podobnosti med švicarsko romanščino in furlanščino. Na povezanost med ladinščino in švicarsko romanščino (nemški izraz zanjo je bil zmeraj "Bündnerromanisch") opozarja tudi Christian SCHNELLER (1831-1908) v svojem delu *Die romanische Volksmundarten in Südtirol*, Gera 1870.

Čisto drugače zapleten pa je pojav palatalizacije velarov K, G pred samoglasnikom A. Romanistika ugotavlja to palatalizacijo velarov v severni Galiji. Pojav pozna tudi alpska romanščina in za tiste, ki vidijo te govore bliže galoromanski jezikovni sferi, je pojav prepričljiv.

Res je, da ima na voljo tehtne argumente tudi nasprotna stran, ta namreč, ki vidi vsaj ladinščino in furlanščino kot del italomanske jezikovne sfere. Palatalizacija, ki bi jo lahko poimenovali "alpska", ni docela prevladujoča ravno v govorih, ki so severnogaloromanski jezikovni sferi najbližji. Zgornjesilvansko se najde *caura, cantar, casa, gat, gaglina*. Vendar se najde palatalizacija tudi v teh govorih, celo v neljudskih besedah, npr. *crucifichiar* v prevodu Nove zaveze, kakor je zapisal že Ascoli (AGI, I, str. 73). Sicer pa je palatalizacija velarov vesplošna: tudi v spodnjesilvanskem romanču, npr. *CAPUT tgaun*, *CANEM tgaun*, eng. *chaza/cheza, chantar, chavè, gjal, gjat*; frl. *kjaze, kjantâ, kjavel, gial, giat*.

Tu se postavlja vprašanje kronologije. Battisti je gradil svoje prepričanje na dejstvu, da krajevna imena v dokumentih iz Graubündna in Dolomitov ne kažejo palatalizacije velarov pred 15. stoletjem; menda je najstarejši zapisani primer *Tschampertaner* (1450), malo kasnejši pa *Schamplüng* 'campo lungo' (1470). Pellegrini sicer navaja iz furlanske toponimije starejši *Chiarlins* (1184), vendar je prepričanje o poznem pojavu palatalizacije neomajno pri vseh romanistih, ki zanikajo jezikovno povezanost teh treh alpskih ozemelj.

Pozno palatalizacijo, predvsem ne sočasno pojavu v francoščini, pa res dokazujejo v sosedne jezike prevzete besede, tako v stičnih bavarskih narečjih. Za osvetlitev vprašanja, še posebej za kronologijo pojava, je pomemben jezikovni stik furlanščine s slovenščino. Kot sta dokazala Franc Šturm in za njim Anton Grad, v stari dobi prevzete furlanske besede palatalizacije velarov ne poznajo.⁷⁰ Ohranjajo velarni izgovor: *Kranjska* (z metatezo iz *Carnia*), a

⁷⁰ Za ves problem iz furlanščine prevzetih besed v slovenščini gl. Fran ŠTURM, *Refleksi romanskih palataliziranih konzontanov v slovenskih izposojenkah*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, VI (1927), str. 45-85, in F. ŠTURM, *Vulg. lat. fruga*, ZRPh 51, str. 114-119; Anton GRAD, *Remarques sur la chronologie de la palatalisation des occlusives vélaires c, g devant a en frioulan*, SR XI/Ling III, str. 40-48, in A. GRAD, *Contributo al problema della palatalizzazione delle gutturali C, G davanti ad A in friulano*, Atti del

danes je frl. *Kjarnje, Kjargne; Kobarid* (vir je gotovo CAPR-, CAPRA); *Solkan* iz SILICANU.

Krajevnim imenom se pridružujejo tudi občna: CALCEA stfrl. *kaltsa/kalča* (danes *kjalze*), sl. (z metatezo) *hlače*, rezijansko *hlača* 'nogavica'; CATHEDRA stfrl. *kadrega*, danes *kjadree*, sl. zahodnonarečno *kondriega*; CAMINU stfrl. *camin*, danes *kjamin*, sl. zahodnonarečno *kamin*; *castrone (iz lat. CASTRARE) frl. *kjastron*, sl. *koštrun*; FURCA 'vile' frl. *forkje*, sl. zahodnonarečno *furka*; FRUX, FRUGE stfrl. *fruga*, sl. zahodnonarečno *fruga* 'poljski pridelki', eng. *fruye*, frl. *robe di meze fruje* 'ponošena, že rabljena obleka'.

Stare, iz furlanščine v slovenščino prevzete besede dokazujejo, da furlanščina v dobi prvih stikov te palatalizacije ni poznala: inovacija torej ne more biti sočasna severnogalski, ki jo romanistika postavlja v dobo med 6. in 8. stol. Mlajše izposojenke iz furlanščine pa palatalizacijo poznajo, npr. v zahodnonarečnih *čamra*, *šavra*, *čamin*. GRAD 1969 postavlja palatalizacijo velarov v KA-, GA- med 11. in 14. stol. Pojav je potemtakem neodvisen od severnogalske palatalizacije v francoščini.

Po mnenju nekaterih romanistov je bilo ozemlje, ki je palatalizacijo velarov poznalo, v srednjem veku precej bolj obsežno, zajemalo naj bi tudi nekaj severne Italije. Giuseppe Francescato⁷¹ celo meni, da je bilo prav tu žarišče te jezikovne inovacije in da je pojav v (dolomitski) ladinščini ugotovljiv šele v 16. stoletju, v švicarski romanščini pa še pozneje. Inovacija naj bi se bila obdržala, po njegovem, v odročnih predelih, izginila pa v Padski nižini, od koder je bila izšla. Tako se Furlanija jezikovno v tem pojavu ostro loči od sosednje Benečije (Veneto). Neko možno razlago vidi Francescato v različni socialni situaciji: Furlanija ima vse do začetkov 15. stol. dokaj svojsko zgodovino, kulturno ni obrnjena k Italiji, je država zase, vodijo jo (gibelinski) patriarhi, ki so do

Congresso Internazionale di Linguistica e Tradizioni Popolari, str. 101-106. - Za drugačno vrednotenje pojava gl. Lois CRAFTONARA, *Zur Palatalisierung von CA und GA in Sellatälern*, Ladinia III, str. 69-93, in istega avtorja *Cronologia della palatalizzazione di ca e ga nelle vallate del Sella*, G. I. Ascoli. Attualità del suo pensiero a 150 anni della nascita, Firenze 1986, str. 133-142.

⁷¹ Giuseppe FRANCESCATO, Fulvio SALIMBENI, *Storia, lingua e società in Friuli*, Udine 1976, str. 246.

patriarha Ludvika Trevisana (1439-1465) skoraj vsi Nemci, in nemščina je ob latinščini jezik njihovega dvora. Ne nemščina ne latinščina nimata nobenega vpliva na ljudski govor: jezik visokega sloja torej ni mogel ovirati pojava ali ga celo izločiti iz govora ljudstva, če bi se tak jezikovni pojav imel za plebejskega. Severna Italija se v poznem srednjem veku kulturno čedalje bolj obrača k Italiji. V nasprotju sta si podeželski in mestni govor in ta vsili svojo normo. V Furlaniji pa srednjega meščanskega sloja v tisti dobi ni: za palatalizacijo velarov ni ovire.

Od drugih soglasniških posebnosti jih je treba zaradi pomembnosti pri klasifikaciji navesti še nekaj:

Na začetku besede alpski romanski svet na splošno ohranja likvido v skupini z zapornikom, s čimer se veže na galoromansko jezikovno sfero: PLAGA ret. *plaga/plaja*, frl. *plae*; PLANTA eng. *plaunta*, frl. *plante*; germ. blank frl. *blanc* (eng. *alf* iz ALBUS); FLORE ret. *flur*, frl. *flor*; CLAVE ret. *clav/clev*; frl. *clâf*; GLACIE ret. *glatsch*, frl. *glace/glazze*.

Soglasniška skupina -KL-, -GL- doživi v retoromanščini v medsamoglasniškem položaju popolno palatalizacijo, v furlanščini pa se za naglasom velar, gotovo zveneč, priliči okolju, izgubi; v nekaterih primerih sta se ohranili obe razvojni stopnji: *O'CLU *egl/ögl* proti frl. *voli*; *AURICLA *ureglia/uraglia* proti *orele* in *oreglon* (pred naglasom); *SOLICLU *sulegl/sulagl* proti *soreli* in *soreglon*.

Osrednji alpski svet, ladinščina, pozna čisto svojski razvoj te soglasniške skupine, namreč v -dl-: *VECLU *vedl*, *SOLICLU *suredl*, ECCLESIA *dlieža*.

Lat. L se pred soglasnikom v ladinščini in retoromanščini vokalizira, v furlanščini ne. Pojav ni čisto skladen z analognim v galoromanščini, saj ga ne zaznavamo prav povsod: *salvare*, *alf/alva*, *selva*, *palma* 'dlan', *vuolpe*, prim. fr. *sauver*, *aube*, *paume*; je pa reden pred dentalnimi zaporniki: ALTU *aut*, eng. *ot*, ALTER *auter*, eng. *oter*, *otra*, CALDA *chau(l)da*, eng. *cauda* V furlanščini se skupina obdrži: *alt*, *altri*, *kjalde*.

Nekateri od glasovnih pojavov so skupni vsem govorom alpske romanščine, drugi ne. Sinkopa je močnejša v retoromanščini in ladinščini:

FEMINA	<i>femna</i>	<i>fana</i>	<i>fèmine</i>
*JOVINA	<i>đufna</i>	<i>zouna</i>	<i>zòvine</i>
SABBATA	<i>sonde</i>	<i>sada</i>	<i>sàbide</i> .

V zaprtem zlogu pozna diftongacijo samo furlanščina:

SEPTE	<i>set</i>	<i>set</i>	<i>siet</i>
TERRA	<i>tera</i>	<i>tera</i>	<i>tiere/tiare</i>
OSSU	<i>ös</i>	<i>oso</i>	<i>ues</i>
PORTA	<i>porta</i>	<i>porta</i>	<i>puarte</i> .

Glasoslovni pojav, ki pa ima izjemen pomen v oblikoslovju in skladnji, je ohranjanje končnega -s. V tem se alpski svet veže na galoromanščino in ostro loči od italaromanščine.

Samo v retoromanščini, celo samo v romanču, se je ohranil lat. morfem nevtra: PECTUS, TEMPUS *pez*, *temps*. Kot pridevniški morfem omogoča ohranjanje končnega -s razlikovanje med prilastkovno in povedkovno funkcijo: *in prat vert* 'zelen travnik' in *quei prat ei verts* 'tisti travnik je zelen'. Ta -s se pojavlja samo v moškem spolu, ne pa za pojmovni nevtrum: *el ei vinius* 'prišel je' in *tut ei fatg* 'vse je storjeno'. Nekaj malega je ostalo celo od sklonskega sistema, kakor je znan iz stare francoščine: Bifrunov prevod Nove zaveze loči *deus* za osebek in *dieu* kot sklonsko obliko.

Morfem -s se najde v oblikoslovju samostalnika pri ostalinah lat. rodilnika, prim. frl. *martars*, *vinars*, pa tudi za tvorbo množine samostalnikov v obeh spolih, prim. frl. *frut/frute* 'deček, deklica', v mn. pa *fruz/frutis*.

Predvsem pa je končni -s pomemben kot morfem za tvorbo 2. os. glagola; ta posebnost je za furlanščino zbudila že pozornost Danteja, da je v svojem, jeziku posvečenem delu DE VULGARI ELOQUENTIA navedel furlanski stavek *Ce(s) fastu?* kot zgled za italijansko uho nenavadnega, neprimernega naslednika vprašanja v latinščini QUID FACIS? Glagolske oblike glagola *jessi* v furlanščini zvenijo v 2. os. *ses*, *seis*, *jeris*, *saràs*, *sarès*, *sareis*. Ker se ta morfem ohranja v zahodnih romanskih jezikih, tako v francoščini, naj bi bilo to potrdilo, da je alpska romanščina jezikovno del galoromanske sfere.

Drugače razlagajo ohranjanje končnega -s nasprotniki ideje o svojskosti govorov alpskega in predalpskega sveta glede na severnoitalijanska narečja. Končni -s starim severnoitalijanskim besedilom ni neznan; naj navedemo *Adonca leçeras en tal misura li mei comandamenti, ke tu li entendes* 'Torej boš tako dobro prebral moja navodila, da jih boš razumel', *Volgarizzamenti dei distici di Catone*, lombardski tekst s konca 13. stoletja, *Quelo ke tu li domandaras* 'česar jo boš prosil', *Il Panfilo in antico veneziano*, 12. st. Za današnjo beneščino pravi Rohlf (gl. ROHLFS 1969, 528 in 533), da se -s kot glagolski morfem obdrži v inverziji, v vprašalnicah: *parlistu, fastu, vustu* 'vuoi?', *estu/sestu*. Seveda je mogoče razumeti, da gre za pojav širše razsežnosti, ki je (bil) značilen tudi za severno Italijo, kjer torej gre za inovacijo, za opuščanje končnega soglasniškega morfema, medtem ko kaže alpska romanščina ohranjanje dotedanjega jezikovnega stanja.

Za besedje ni mogoče pričakovati, da bi bili govori v Alpah kaj prida enotni. Ozemlje že samo po sebi narekuje leksikalno razbitost. Pravzaprav ugotavljajo raziskovalci en sam pomemben izraz iz osnovnega besedišča, ki je skupen vsem trem vejam domnevne alpske jezikovne skupnosti, pa ni znan nikjer drugje v Romaniji: to je germanska, gotska beseda za žlico - *skeipho*, gl. GAMILLSCHEG 1935, 290, kar se nadaljuje retor. kot *ciadun, sdun*, lad. kot *sciadun*, frl. kot *sedon/sidon*, torej čisto drugače kot v drugih romanskih jezikih, ki s *cucchiaio, cuillère, cuchara* zajemajo v lat. COCHLEARE (-RIU) 'žlica za jemanje polžev iz lupine', torej posredno iz gr. *kohlos* 'školjka, polž'.

Ni presenetljivo, da kaže ozemlje v besedišču starinski pečat: CAPUT se ohranja v retor. *čjau*, lad. *cje/cjef*, frl. *kjaf*. Kdaj pa kdaj je staro ohranjeno samo v enem od predelov, npr. v romanču *ančeiver* < INCIPERE (prim. rom. *începe*) ali *cudisch/cudesch* < CODICE, medtem ko je eng. *cumanzar, libro*, frl. *scomenzâ, libri*.

Ponekod bijejo v oči skladnosti z galoromanščino. Lat. SOL ima, kot v francoščini, povsod manjšalnico: eng. *sulal'*, lad. *suredl*, frl. *soreli*. Za lat. FRATER, SOROR, kjer ima manjšalnici oziroma ljubkovalnici italijanščina, pa ohranja alpski svet enostavne oblike, tako kot francoščina: retor. *sor, so in fra, frades*; lad. *sor, sora, frar, frer*, frl. *sûr, fradi*. Keltsko grava 'kamen, pesek' je

eng. *greve*, frl. *grave*; **brogilos* 'gozd' (fr. *breuil* 'ograjena hosta za divjad') je eng. *bröl*, frl. *broili* 'ograjen vrt'.

Za samostalnik naj dodamo, da pozna engadinščina osebni objekt: *Amer a Dieu, Cur cha quel vezzel al mat* 'ko je ta videl fanta'.

Za morfosintakso glagola naj navedemo, da se prihodnjik v romanču tvori svojsko, s sintagmo VENIRE (AD) CANTARE: *ti vegns, el vegn (a) cantar*. Morda gre za delen kalk po nemščini. Drugod je uporabljena splošno znana romanska sintagma; frl. *kjanterai*.

V alpski romanščini pogojnik, tvorjen s pomožnikom HABERE, skorajda ni znan. Tako je v hipotetični periodi ohranjena zgradba iz latinščine: romanč *Sche jeu anfluss ina buna piazza, jeu partess questa sera* 'če bi našel dobro mesto, bi nocoj odpotoval', eng. *Scha vus savesses, /.../ scha vesses vus buc cundemnau* 'ko pa bi vedeli, (kaj se pravi: Usmiljenja hočem in ne daritve), bi nedolžnih ne bili obsodili'; prim. v Vulgati SI AUTEM SCIRETIS ...NUMQUAM CONDEMNASSETIS INNOCENTES, Mat., 12, 7. Furlanščina je vendarle svojska: *S'o vessis capît ce ch'al ûl dî: Misericordie jo o vuei e no sacrifici, no varessis condanade int che no à colpe*.

Alpska romanščina je razumljivo močno pod jezikovnim vplivom nemščine; tako v švicarski retoromanščini kakor tudi v Dolomitih je v diglosiji nemščina visoki register. Stvar je presenetljiva za Dolomite, treba pa je le upoštevati tisočletno germansko gospostvo. Vplivi so oblikovno-skladenjski, kar kaže na tesno sožitje; najde se tudi večje število pomenskih kalkov in pa seveda iz germanskih jezikov prevzetih besed, ne samo tistih, ki jih je zaradi okupacije Gotov, Langobardov in (deloma) Frankov prevzela tudi italijanščina: langobardske besede kot *braidà* 'ravan', *laubja* eng. *lobdä*, it. *loggia* so se ohranile do danes. Germ. *stanga* 'palica, kol' (GAMILLSCHEG 1935, 278) je obstalo v lad. in frl. *stangie*. V furlanščini so (deloma) še danes živi: *i škei* 'drobiž' iz nem. *Scheide(münze)*; *i beč* 'denar, denarci' iz alamanskega *bätze*. Še bolj privlačni so kalki: eng. *damaun* 'jutri' in 'zjutraj' po nem. *morgen*; *clamer*

oura za it. 'proclamare' po nem. *ausrufen*; *dir giù* za it. 'rinunziare' po nem. *absagen*; lad. *čanté fals* za it. 'stonare' po nem. *falschsingen*; *kiš doi alda adum* (dobesedno: 'tadva slišita skupaj') za it. 'questi due appartengono l'uno all'altra' po nem. *gehören zusammen*; *se pause ora* za it. 'riposare' po nem. *sich ausruhen*; *de fora groš* za it. 'spendere quattrini' po nem. *ausgeben*; *tan vedl es pa?* za it. 'quanti anni hai?' po nem. *wie alt bist du?*; frl. *tirà su i fis* za it. 'educare i figli' po nem. *die Kinder aufziehen*. K skladijskim kalkom lahko štejemo tudi *bun* (Val Badia), kar je pridevnik ali tudi prislov, torej tako kot nem. *gut*.

*

Navedena jezikovna dejstva niso sporna; vendar imajo zagovorniki ideje o nepovezanosti teh treh jezikovnih enot nekaj prednosti, ker so opustili, tako vsaj Pellegrini⁷², Battistijevo misel o navpični jezikovni vezavi. Silno težko pa se italijanski romanisti odrečejo zlasti furlanščini kot kosu italijanske jezikovne sfere. Bruno Migliorini je v svoji Zgodovini italijanskega jezika previdno razložil *area italiana* in *area italiciana*. Pod pero italijanskih raziskovalcev se še vedno vtihotaplja misel o tesni povezanosti furlanščine z italijanščino. Ta nikakor ne more biti zanikana, saj gre vsaj v Dolomitih in v Furlaniji za etnijo, ki že stoletja živi v tesnem stiku z italijansko. Pierre Bec izrecno trdi, da kažejo romanski govori v Alpah, predvsem v stari fazi, več podobnosti z galoitalščino kot z galoromanščino.⁷³ Bilo bi dobro, da bi vsi raziskovalci tega jezikovnega področja upoštevali, da je veliko jezikovnih črt, ki ta ozemlja vežejo, pa ni toliko pomembno, ali ima posamezne jezikovne pojave tudi galoromanska sfera.

⁷² Pellegrini je zmeraj ostro zavračal idejo o "retoromanski" skupnosti. Vendar, pred leti je avtorju teh strani na vprašanje, ali ima furlanščino za jezik ali ne, odgovoril, da je po njegovem prepričanju jezik, a ne v taki meri kot je npr. slovenščina (padovanski jezikoslovec slovenščino dobro obvlada). Vseskozi poudarjamo, da so kriteriji glede statusa jezika močno subjektivni in precej nejasni, predvsem ne samo jezikoslovni. Za tehtanje Pellegrinijeve sodbe je vsekakor treba upoštevati, da sociolingvistični položaj obeh jezikov ni in nikoli ni bil enak: za svojo polno uveljavitev se je imela slovenščina dolga stoletja boriti s tujim jezikom, nemščino, furlanščina pa s sorodnim, italijanščino, kar je bistveno težje.

⁷³ Prim. BEC 1971, str. 315: "... malgré un certain parallélisme évolutif avec le gallo-roman (mais surtout septentrional), il semble assuré que, dans l'ensemble, les affinités du rhéto-frioulain sont bien plus profondes avec le gallo-italien, surtout à la phase ancienne, qu'avec les parlers d'oïl."

Po Tekavčiču je treba marsikatero jezikovno situacijo gledati dinamično, ne statično; Tekavčič je to zapisal za situacijo v Istri, poudarjal pa je tudi položaj severnoitalijanskih narečij: ta so se od galoromanske sfere (bila so vendar na keltski, torej galski jezikovni bazi), močno približala italoromanski sferi. Ponavljamo pa, da je italijanskim jezikoslovcem, tako se zdi, zelo težko "izločiti" furlanščino iz italijanskega jezikovnega območja. Naj navedemo padovansko romanistko Paolo Benincà Ferraboschi in njeno daljšo študijo o problemih besedišča v alpskem svetu⁷⁴; avtorica je vprašanje ladinščine v zaključku zgostila takole:

Da parte nostra, noi non neghiamo affatto una notevole individualità dei dialetti della regione friulana o di quella dolomitica rispetto a quelli del Veneto, o degli idiomi ladini occidentali rispetto ai lombardi.

Si respinge invece la teoria di una particolare individualità di questi linguaggi rispetto ad altri dialetti della penisola italiana, e soprattutto una particolare unità di queste tre regioni, specialmente quando la si vuole far derivare da un comune sostrato, quello *retico*, dato che è almeno finora indimostrata l'esistenza di un *ethnos* corrispondente a questo nome, ed è indimostrabile che l'area occupata da questo popolo corrispondesse anche grosso modo all'area che si vuol chiamare ladina o retoromanza.

Avtorica torej priznava furlanščini in ladinščini (retoromanščino) pušča ob strani "dokajšno individualnost", vendar pa ne "izrecne individualnosti" glede na druga italijanska narečja; odreka jima torej status svojske enote zunaj italijanskega jezikovnega sistema. Povedano bolj naravnost: furlanščino in ladinščino (*stricto sensu*) ima za narečji italijanščine, prvo v sklopu beneških, drugo pa lombardskih narečij. Ti trije romanski govori zanesljivo niso nastali na enotnem substratu - in v tem se z avtorico študije strinjamo -, kažejo pa vendar veliko skupnih črt, ki jih ločijo od galoitalščine, torej od severnoitalijanskih narečij. S tem ni rečeno, da bi jih morali uvrstiti v galoromansko sfero: po splošnem prepričanju so jezikoslovno pomembnejše inovacije kot ohranjanje

⁷⁴ Paola BENINCÀ FERRABOSCHI, *Osservazioni sull' "Unità lessicale ladina"*, Studi Linguistici Friulani, III, Udine 1973, str. 132.

starega jezikovnega stanja in dober del izoglos z galoromanščino, npr. usoda PL- ali -S, je ravno ohranjanje stanja v latinščini.

Lahko bi pritrdili padovanskemu jezikoslovcu Carlu Tagliaviniju,⁷⁵ da ti govori niso galoromanščina, ne moremo pa dvomiti, da kažejo z njo veliko podobnosti. Če kdo zanika, da bi ta tri ozemlja jezikovno tvorila neko skupnost, češ da so razlike med njimi le prevelike, ima do take presoje popolno pravico; ne more pa zanikati jezikovnih razhajanj med furlanščino, ladinščino in retoromanščino na eni strani ter severnoitalijanskimi narečji na drugi.⁷⁶

8. Prvi ohranjeni zapis v alpski romanščini je kratek dokument kakih petnajst vrstic, ki vsebuje latinsko in romansko besedilo pridige, pripisane sv. Avguštinu; tekst je star, z začetka 12. stol., bil pa je odkrit šele v začetku preteklega stoletja, in sicer v opatiji Einsiedeln (v kantonu Schwyz). Interlinearni prevod je delo kakega meniha iz samostana v Disentisu in kaže jezikovne črte okolja: *afunda* < AD ABUNDAM, *des* < DECET, *plaida* < PLACITAT. Začetek pridige je takle:

SATIS NOS OPORTIT TIMERE TRES CAUSAS, KARISSIMI FRATRES,
Afunda nos des time tres causas, kare frares:
PER QUAS TOTTUS MUNDUS PERIT: HOC EST GULA ET CUPIDITAS
per aquilla tut ilo seulo perdudo: aquil is gurdus et
ET SUPERBIA; QUIA DIABOLUS PER ISTAS TRES CAUSAS ADAM
quil homo potens ille et arcullus; ki fai diabolus per aquillas tres causas
PRIMUM HOMINEM CIRCUMUENIT DICENS ...
ille primaris homo cannao. Si plaida ille diabolus ...

'Zelo se nam je bati treh reči, dragi bratje, zaradi katerih se je pogubil ves svet: to je požrešnost, pohlep in ošabnost; s temi tremi rečmi je zlodej prevaral Adama, prvega človeka, ko mu je rekel...'

⁷⁵ TAGLIAVINI 1972 (jezikovne značilnosti ladinščine) ... non hanno una genesi comune col Galloromanzo, e anche là dove esiste una concordanza di evoluzione, questa è avvenuta in modo e epoche indipendenti."

⁷⁶ Bec je zapisal, da je vsaka klasifikacija odvisna od izbranih kriterijev. Morda je dobro, da navedemo misel W. v. Wartburga: - Le rhétoroman qui ne consiste qu'en dialectes extrêmement divergents sera difficile à classer; je laisse volontiers ce souci, avec tant d'autres, à la nouvelle génération de romanistes, *L'articulation linguistique de la Romania*, VII Congreso Internacional de Lingüística Románica, Barcelona 1955, II, str. 37-38.

Od vseh treh romanskih jezikov ima bogato literarno bero samo furlanščina; povsod drugod se je književnost začela z Reformacijo: nova vera, nekako tako kot na Slovenskem, je v svojem zagonu izkoristila moč, ki jo ima v sebi knjiga.

Najstarejša natisnjena knjiga je *Cristiauna Fuorma* (1552), katekizem, sledi ji prevod Nove zaveze (1560), oboje delo engadinskega luteranca Jakoba Bifruna (Giachiam Bifrun, Samedan, 1506-1572), pozneje pa še *Knjiga psalmov* iz spodnjega dela Engadina; dolina zgornjega Rena, razdeljena na katolike in luterance, vstopi v literaturo s *Katekizmom* pastora Gabriela (1611).⁷⁷ Laična proza in poezija se pojavita šele v 19. stol. Ladinščina literarne tradicije nima; poezija se pojavlja šele v naši dobi.

Literarno ustvarjanje v furlanščini je bogato in raznovrstno. Začne se z ljubezensko liriko: *Biello dumlo di valor* in *Piruç mio doç* (res je, da smo v tisti kavalirski dobi bolj vajeni metafore, ki primerja lepo dekle z lepim cvetom, ne pa s sicer okusnim sadežem) sta lirski baladi iz 14. stol. in z dovršeno obliko dokazujeta, da je bilo posnemanje trubadurske lirike močno tudi v Furlaniji. Moderna doba pozna v 19. stol. Pierija Cjoruta (1792-1876, v italijanski verziji je Pietro Zorut), če že ne pravega pesnika, vsaj oblikovno dovršenega literata, in pa resnično ustvarjalko Caterino Percoto (1812-1884), najmočnejšo predstavnico furlanske proze. Po drugi svetovni vojni so dali nov razcvet poeziji v furlanščini Pier Paolo Pasolini, prozi pa Carlo Sgorlon in Celso Macor (Lucinico pri Gorici).

⁷⁷ Pozneje je pastor Gabriel prevedel vso Novo zavezo: *Ilg nief testament da niess senger Jesu Christ. Mess giu en Rumonsc da la Ligia Grischa: tras Luci Gabriel, Survient d'ilg Plaid da Deus a Lgiont*, Basel 1648. - Spet dokaz, kako je bila Reformacija, ki je zahtevala od vernika, naj Sveto pismo bere, pomembna za uveljavljanje pisne norme v vseh jezikih, ki do takrat še niso imeli pomembne literature.

FURLANŠČINA

1. Furlanija (frl. Friûl, it. Friuli) ima svoje ime po glavni obrambni točki iz rimskega časa, imenovani FORUM IULII, menda v čast Juliju Cezarju, domnevemu ustanovitelju mesta, ali pa, verjetneje, cesarski rodbini Julijcev.

2. V času rimske okupacije je bilo ozemlje keltsko. Karnijski Galci, prebivalci alpskega in predalpskega sveta, so gotovo naseljevali tudi nižino med Livenzo in Timavo. O njih govorijo rimski zgodovinarji, tako Tit Livij, še natančneje pa grška Polibij in Strabon: ni dvoma, da je keltizacija ozemlja starejša od vojaške zasedbe Rimljanov (186 pr. n. št.). O keltskem značaju pokrajine pričajo izkopanine, kovani novci, kult galskega boga Belena, zgovorna pa je tudi toponomastika: *Gorto* je galski *gortu* 'ograjen, omejen svet', *Nimis*, staro *Nemas* 'sveti gozd'; celo rimska AQUILEIA, ustanovljena v obrambo proti vdorom plemen ali tudi kot oporišče za rimsko ekspanzijo proti vzhodu leta 183, ima svoj izvor najbrž v galskem korenu *aqu-* 'temno', (morda) 'temna reka'. Galska je tudi pripona *-eia*, prim. NOREIA (naselje, kjer je bil poznejši rimski SILICANUM, Solkan).

Furlanija je polna krajevnih imen, ki vsebujejo latinski patronimik, ime rimskega gospodarja, in galsko pripono *-acu*: *Rubignacco*, *Pagnacco*, *Adegliacco*, *Martignacco*, kjer razumemo, da je neposredni vir (FUNDUS) RUBINIACUS oziroma osebna imena RUBINIUS, PANIUS, ATILIUS in da so na ta način skovana poimenovanja posestev ali zaselkov. Običajno rimsko poimenovanje je lastnikovemu imenu dodajalo pripono *-ANUM*. Ta se res najde v južnem delu Furlanije (Bassa friulana), okrog Ogleja: *Cervignano*, *Rivignano*, *Mortegliano*, *Ontagnano*.

Ozemlje je bilo romanizirano v II. stol. pr. n. št., seveda pozneje kot je bil zgrajen Oglej. V Avgustovem času je bila poznejša Furlanija del X. regije (VENETIA ET HISTRIA); ker je bila na robu cesarstva, je bila močno utrjena, o čemer pričajo glavne oporne točke AQUILEIA, CONCORDIA (pozneje z dodanim vzdevkom SAGITTARIA), IULIUM CARNICUM (danes *Zuglio*),

FORUM IULII. Do Venetov je bila ostra meja reka Livenza; na vzhodu, najbrž z Japidi, so razmejili karnijske Galce gorati predeli in reka Timava; vendar pa pravi Strabon (Geografia 7, 5, 2), da je TERGESTE "karnijska vas".

Doba preseljevanja narodov je našla karnijske Galce že docela romanizirane in tudi pokristjanjene. Žarišče razširjanja najprej latinščine in poganke vere, pozneje pa krščanstva, je bila Aquileia. Ob vélikem političnem in nacionalnem potresu so na ozemlje vdrli najprej vzhodni Goti in celo pustili nekaj jezikovnih sledi: *grampe* 'naročaj'; kolikor klasja lahko kosec zajame z levico' je got. *krampe*; *sbregâ* 'razcefrati' je got. *brikan*; *uagnâ* 'poravnati' je got. *wainjan*. Na Gote spominja tudi po kakšno krajevno ime: *Godia* pri Vidnu, *Godo* pri Krminu.

Nobeden od germanskih vplivov, ne gotski, ne mnogo poznejši frankovski, ni primerljiv z langobardskim. To germansko pleme je pridrla na ozemlje sedanje Furlanije ob koncu 6. stol. Za invazijo se vé skoraj do dneva natanko (in podatek ima svoj pomen tudi za slovensko zgodovino), saj je na voljo zapis nestorja furlanskih zgodovinarjev Pavla Diakona (+799), učenega Čedadca langobardskega porekla, avtorja znamenite, latinsko pisane zgodovine HISTORIA LANGOBARDORUM. Pavel Diakon poroča, da je kralj Alboin prepustil ozemlje v Panoniji Avarom in se s svojim ljudstvom (ne samo z vojščaki) v aprilu leta 568 odpravil v Italijo. Pri tem se je povzpел na goro (verjetno Nanos), da bi pregledal teren, in od tedaj dalje, pravi Pavel Diakon, se ta gora imenuje "Kraljeva gora".⁷⁸ Langobardi so za sedež vojvodstva izbrali Čedad. DUCATUM FOROIULIENSE je bilo sploh prvo langobardsko vojvodstvo v Italiji (svoje kraljestvo so imeli razdeljeno na vojvodstva; kralj, voljen, je stoloval v Pavii) in tudi zadnje, ki je izginilo, ko so Langobarde obvladali Franki. Enkratni kulturni spomeniki iz 8. stol. v Čedadu govoré o pomembnosti mesta, ki je dobilo novo ime, namreč CIVITAS, pri čemer razumemo CIVITAS AUSTRIAE (=vzhodnega dela države); odtod stfrl. *Civ(i)dat* in po tem sl. Čedad. Pod Karlom Vélikim je dežela postala vzhodna marka.

⁷⁸ Paolus Diaconus, Historia Langobardorum, II,8.

Na ozemlje so od 7. stol. dalje vdirali Avari in Slovani. Razmere so se s časom umirile in Slovani so poselili gorske kraje na vzhodu marke. V glavnem velja ta razmejitve med Slovani in Romani še danes. Kolikor so šli v dolino, je bila meja med slovanskim in romanskim svetom deloma Soča, deloma reka Judrio (Idrijca). Na zahodu od Judria ni bilo strnjenih slovanskih naselbin, razen tistih, kjer so oglejski patriarhi, mogočni fevdalci, v 10. stol. naselili slovanske kolone, da bi izpopolnili vrzeli po vdoru Madžarov. Ti so namreč v prvi polovici 10. stoletja nekajkrat oplenili severovzhodni del Italije in redna pot je bila zmeraj nekje med Sovodnjami in Faro ob Soči (t.i. "strata Hungarorum"). Dokumenti iz dobe cesarja Otona I. govoré o tem delu Furlanije kot o "vastata Hungarorum"; o naselitvi posameznih slovanskih skupin pričajo še dandanes krajevna imena: *Belgrado*, *Gradisca*, *Gradiscutta*, *Gorizzo*, *Goricizza*, *Lonca*, *Virco*. Prepričljivi so tudi etnični dodatki: *Versa sclabonica*, *Corneglons sclabonico*. Tudi *Romans*: furlansko ime (v množini) priča, da so tam živeli romani; če je bilo treba to posebej poudariti, najbrž pomeni, da v sosednji vasi, kar je lahko bila *Versa sclabonica*, "romanov" ni bilo.

Furlanija je postala resnična, močna država pod vladavino patriarhov. Leta 1077 je cesar Henrik IV. podelil patriarhu Sigeardu fevdalno investituro, s čimer ga je dvignil v rang vojvode. Patriarhat je sicer ohranil naziv 'oglejski' in duhovni sedež je bil še zmeraj v Ogleju, sedež patriarha kot fevdalca, kot posvetnega vladarja pa je bil v glavnem Čedad, od 14. stol. dalje Viden. Bilo je že povedano, da so bili do srede 15. stol. skoraj vsi patriarhi nemške narodnosti. Tako je imela na njihovem dvoru nemščina izjemno vlogo, seveda ob latinščini. Nova prekretnica v zgodovini Furlanije je leto 1420: vsa Furlanija (in tudi del slovenskega etničnega ozemlja) je postala last Beneške republike, pri čemer je ta priznala goriškemu grofu (iz rodbine Lurn und Pustertal) oblast v grofiji Gorica-Gradiška, grof Henrik pa je priznal beneškega doža kot svojega fevdnega gospoda. Za Slovence v Benečiji, v visokih gorskih dolinah Nadiže in Tera in v Reziji je bilo pomembno, da jih je Beneška republika priznavala kot svojsko etnijo in jih oprostila plačevanja davkov, ker so bili čuvarji mejnih gorskih prelazov in s tem predstraža republike. Imeli so celo svoje sodstvo.

Ko je leta 1500 umrl Leonardo, zadnji goriški grof, je prišlo do spora za goriško dediščino in do vojaškega spopada. Habsburžani, cesar Maksimilijan, so

z mirom v francoskem mestu Noyonu (1516) dobili v last vzhodno Furlanijo z Gorico, Gradiško, Krminom; mejna reka je bila Judrio. In tako je ostalo s kratkotrajno spremembo v dobi ilirskih provinc vse do prve svetovne vojne.

5. Furlanščina se govori danes samo v avtonomni deželi Furlaniji-Julijski krajini, kjer sta od štirih dve pokrajini, videnska, pordenonska, v pretežni meri furlanski, goriška mnogo manj, tržaška čisto nič. V Trstu se je govorilo furlansko še v 18. stol.; v Miljah, tako piše Ascoli, v nekaterih družinah vse do konca 19. stol.: zadnji *muglezan*, Niccolò Bortoloni je umrl leta 1898. Dragocen dokaz za jezikovni položaj v Trstu so *Dialoghi piacevoli in dialetto vernacolo triestino* (1828), ki jih je sestavil Giuseppe Mainati, kanonik v katedrali sv. Justa, "da bi se vedelo, kakšna je bila stara govorica, ki izginja". Ta "stara govorica" je bila južna različica furlanščine, v italijansko pisanih študijah od Ascolija dalje imenovana *il tergestino*. Términ je obstal: omogoča razlikovanje med tem govorom in beneškim narečjem, imenovanim *il triestino*: ta govor se je od 18. stol. dalje med Italijani v tedaj avstrijskem Trstu predvsem iz političnih razlogov vse bolj uveljavljal in končno do tedaj rabljeno furlansko govorico izrinil iz rabe. Podoben proces doživlja od konca prve svetovne vojne dalje Gorica. Dandanes sta tako furlanščina kakor tudi slovenščina odrinjeni na rob mesta. Nasploh se nekatera mestna središča v Furlaniji venetizirajo ali pa začne prevladovati beneško obarvana "pokrajinska italijanščina".

14. Navedli smo že nekaj jezikovnih pojavov furlanščine; naj jih obnovimo in v zgoščenem pregledu dodamo še kako značilnost.

Za naglašene samoglasnike naj predvsem povemo, da razlikuje furlanščina fonološko med dolgimi in kratkimi naglašenimi samoglasniki, vendar je treba takoj dodati, da to razlikovanje ni podedovano iz latinščine. Samoglasnik je kratek pred (latinskim) dvojnim soglasnikom in je dolg pred enostavnim (če to ni nosnik): *MELE *mîl*, MILLE *mil*; LATU (pretekli deležnik glagola *lâ* 'iti') *lât*, *LACTE *lat*; germ. brut 'snaha' *brût*, it. brutto *brut*; PICE 'smola' *pês*, PISCE 'riba' *pes*; glagolska oblika CREDIT *crôt*, nem. Krot(t)e 'krastača' *crot*; PACE *pâs*, PASSU *pàs*. Tako še z dolgim samoglasnikom PRATU *prât*, PLEBE *plêf*; pred nosnikom pa CANE *kjan*, PLENU *plen*.

Značilnosti pri naglašanih samoglasnikih so še tele:

- lat. dvoglasnik AU se obdrži: AURU *aur*, PARABOLA *peraule*; ne čisto zmeraj: CAUSA *kjósse* (*cause* je pomenski latinizem 'razlog, pravna zadeva'; prim. fr. *chose/cause*); PAUCU *poc*;
- rom. dvoglasnik se najde tudi v zaprtem zlogu: PELLE *piel*, PECTINE (cf. App. Pr., 21) *pietin*, VOSTRU *vuestri*. Pred vibrantom *r* se dvoglasnik *ue* odpre v *ua*: ORBU *uarp*, PORTA *puarte*;
- prvotna dvoglasnika *ie*, *uo* se v odprtem zlogu poenostavita: *MELE *mîl*, FORIS *fûr*; pred nosnikom kratki latinski O diftongira drugače: PONTE *puint*, CONTRA *kuintri*;
- kratki lat. E se pred nosnikom, ki mu sledi soglasnik, zapre v *i*: ARGENTU *arint*, GENTE *int*, TEMPU *timp*; pojav nam je znan iz romunščine.

14.6 Za nenaglašene samoglasnike velja, da zaradi močnega naglasa odpadajo končni samoglasniki, razen *-a*, ki oslabi v *-e* (v vzhodni, goriški varianti furlanščine te slabitve ni), in pa, kadar gre za oporni samoglasnik: MATRE *mari*. Afereza, odpad začetnega nenaglašene samoglasnika, je pogostna: ANIMALE *nemal*, ASTROLOGU *strolíc*, ABUNDE *vonde*, HABERE *vê*.

15. Za soglasnike je bilo že povedano, da doživita K, G pred *a*-jem palatalizacijo, da se likvida *l* v soglasniški skupini z zapornikom obdrži, da pa se skupina *-KL-* poenostavlja: AQUILEIA, ljudsko Olee - sl. Oglej, dragocen zaradi sonorizacije velara in ohranjene soglasniške skupine *-gl-*, je očitno iz vmesne stopnje, AURICULA (prim. ORICLA, App. Pr., 83) *urele*; da se končni *-s* obdrži kot samostalniški in glagolski morfem, kdaj pa kdaj tudi zunaj sistema; iz MINUS: *ni plui ni mens*; *in mens d'un'ore*; kot adverbialni morfem: *tignî a mèns*, *adamèns*, it. *tenere a mente* 'ricordare'; *tars*, *tarz* (poleg *tart*), it. *tardi*.

Za zahodno in osrednjo Furlanijo (torej spet ne za Goriško) je značilno dodajanje končnega soglasnika ob nosniškem izglasju; dodaja se zmeraj

nezveneči homorgani zapornik, kar je pri dvoustničnem nosniku *m* dvoustnični zapornik *p*: HOMO *omp*, it. salame *salamp*, oziroma zobnik *t* VALLEONE *Vaiont* (top.) ali pa mehkonebnik *k* PLANU *planc* (prislov), it. *piano*, *adagio*, kadar je nosnik *n*.

V glasoslovju so torej razlike z beneščino občutne: ohranjanje lat. dvoglasnika AU, svojski dvoglasniki, ohranjanje soglasniške skupine z likvido, ohranjanje končnega -S, odpad končnih samoglasnikov, pri čemer ti izgubé zvonečnost. V beneščini odpadajo samo končni samoglasniki za zvočniki.

27.1.2 Pri samostalniku je stara furlanščina še poznala, tako se zdi, skrčen dvosklonski sistem; danes najdemo samo posamezne oblike, za katere se izkaže, da so sklonske: iz nominativa so AETAS *ète*, FULGUR *folk*, FRATER *fradi*, SOROR *sûr*, HOMO *omp*.

Kot v romanskih jezikih nasploh so obstale nekatere druge sklonske oblike, tako roditelj v imenih dni v tednu *martars* <*MARTERIS, VENERIS (DIES) *vinars*. Z morfemom -s sta *lunis* in *miarcus*, v tekstih poznega srednjega veka še *miarc(h)urs*, skovana po analogiji. Naj obnovimo, da ben. *luni*, *marti*, *mierco*, *zioba*, *vene* končnega -s nimajo.

27.2 Tvorba množinskih oblik je precej svojska: večina samostalnikov jih tvori iz akuzativa mn.: *femine* - *feminis*, *man* - *mans*, *val* - *vals*, *frute* - *frutis*, *mare* - *maris*, *pare* - *paris*. Vse množinske oblike niso sigmatske: *nemal* - *nemai*, *vôli* (<OCULU) - *voi*. Nesigmatske so tudi množinske oblike samostalnikov, ki so bili v modernejšem času prevzeti iz it., kot npr. *bambine*.

Na glasovne spremembe, na sibilantizacijo je bilo že opozorjeno: *frut* - *fruz/frus*, *not* 'noč' - *noz/nos*. Do premen prihaja tudi pri samostalnikih s palatalnim zlitnikom v ednini: BRACHIU *brač* - *braz*, PUTEU *poč* - *poz*.

27.3 Samostalniki m. sp. so redno brez obrazila, tisti ž. sp. imajo morfem -e (*fantate*, *frute* 'deklica'), ali pa so brez obrazila (*nef*<NEVE, *leč*<LEGE). V končnem izglasju se opozicija zvoneče - nezvoneče nevtralizira; odtod v m. sp. *uarp* (<ORBU), *grant*, *gnuf* proti oblikam v ž.sp. *uarbe*, *grande*, *gnove*.

Spol samostalnika je včasih drugačen od tistega v latinščini: *il palut*<PALUDE, *l'istat* sta latinsko in italijansko ženskega spola; *la glir*, *la mont*, *la sium*<SOMNIU so lat. moškega oz. sr. spola; v it. moškega: *ghiro*, *monte*, *sonno*. Odtod samo na videz presenetljivi primeri iz toponomastike: *Montefosca*, *la mont Sante*, *la mont Majôr* 'Matajur', *la mont Cianin*. *Il glant*, *il polvar*, *il pulč*, *l'aiar*; *la lum*, *la mîl* so frl. drugačnega spola kot it. in ben. *la ghianda*, *la polvere*, *la pulce*, *l'aria*; *il lume*, *il miele*.

29. Pridevnik ima v ž.sp. posplošen morfem *-e*: VETERANU *vedran*, *vedrane*; VECLUS (cf. App. Pr., 5) *vieli*, *viele*.

29.1 Furlanščina je ohranila iz latinščine nekaj sintetičnih primernikov, kot *mior*, *pior*, tudi za prislov *miei*, *piês*, sicer pa izraža stopnjevanje opisno, z analitično obliko; morfem je zmeraj lat. PLUS: *plui grant*.

29.2 Elativ na *-issimo*, kolikor je sploh rabljen, ni ljudski; je italianizem. Največkrat so uporabljene manjšalnice na *-ut* ali *-iz*: *spavidut* 'zelo bled', *frediz* 'dokaj mrzel'.

30. Števniki ne kaže posebnosti, razen z nekaj fonetičnimi pojavi. Glavna števnik *un*, *doi* ohranjata iz lat. obliki v ženskem spolu: *une frute*, *dos frutis*, *vincjedos* proti *vincjedoi liris*, it. *ventidue libbre*.

31.1 Osebni zaimki. Furlanščina pozna za nekatere osebe naglašene in nenaglašene oblike: *io/'o*; *lui/al*, *ie/e*. Nadalje, razlikuje med obliko za osebek in za predmet: *io - me* (nagl.); razlikovanje je trdno v vsej alpski romanščini, je pa že dolga stoletja neznano severnoitalijanskim narečjem, tudi beneščini. Trdno je tudi razlikovanje med naglašenima oblikama za dativ in akuzativ: *a mi* - *me*; nenaglašeni obliki za ta skloni sovpadeta: *mi*.

31.2 Osebni zaimki v svoji nenaglašeni obliki obvezen ob vseh glagolskih osebnih oblikah in je torej postal glagolski morfem. Ta raba ni neznana drugim romanskim področjem, med njimi tudi severni Italiji, vendar tu ni tako

posplošena kot v furlanščini: za beneška narečja velja, da je nenaglašeni osebni zaimek obvezen samo v 2. os. ed. in v obeh 3. os., s čimer je dosežena razumljivost, ki je sicer glagolska oblika sama na sebi nima: ben. *lu el dize - lori i dize*. Furlansko je obvezen ob vseh osebah, tako kot je to v francoščini.

Posebnost furlanščine za razliko od francoščine je v tem, da furlanski glagol končnice ("desne morfeme") ohranja, a kljub temu zahteva "leve morfeme", in še v tem, da se tak glagolski morfem pojavlja, tudi če je osebek naglašena oblika zaimka ali celo samostalnika: *lui al e; Tal indoman Carli al fasè tornà la frute*, Flaubert. Tega v knjižni francoščini ni.

Edinole takrat, ko je ob glagolu že kaka druga naslonka (zaimek ali nikalnica), se nenaglašeni zaimek ne pojavlja: *'o vjot* 'vidim' in *ti vjot* 'vidim te', ne pa morda **o ti vjot; no vjot*, ne pa **o no vjot*.

Furlanščina in stični severnoitalijanski govori se skladajo v redundantni rabi osebnega zaimka: *a mi mi plas*, ben. *a mi me piaze*, kar je v italijanščini mogoče samo v močno stilistični rabi, čeprav vdira v pogovorni jezik.

Povzemanje z nenaglašeno obliko zaimka je običajno tudi ob samostalniku: *A Pieri, (g)i darai un libri*.

32.2 Svojskost kaže furlanščina tudi v rabi določnega člena. Nekaj sintagem je grajenih tako, kot da bi se raba člena še ne bila docela posplošila: *al jeve soreli, al va a mont soreli, al vin gnot, al cricava di; anìn a vore*. V ustreznih primerih v it. najdemo samostalnik s členom: *spuntava il giorno; andiamo al lavoro*. Določnega člena ni ob svojilnem zaimku pri izrazih za sorodstvo: *so mari, mes sùrs, sos cugnadis, vuestris fiis*.

33. Za furlanski glagol je bilo že povedano, da zahteva ob oblikah osebni zaimek, čeprav je obrazila ohranil. Morfem za 1. os. ed. je v 1. spregatvi *-i*; drugi dve spregatvi v tej osebi obrazila nimata. Za glasovno podobo se oblike ravna po splošnih načelih furlanskega glasoslovja, tako glede kvantitete samoglasnikov ali glede desonorizacije končnih soglasnikov: ned. *crodi, durmî*, 3. os. sedanjika *al crot, al duar*.

33.1 Furlanščina ima pri spregatvi še eno posebnost, namreč nekako svojsko vprašalno spregatev; naj spomnimo na Dantejev *Ce fastu?* Inverzija v

vprašalnih stavkih jezikom ni neznana, čeprav ima močnega tekmeča v stavčni intonaciji. A spoj zaimka z glagolom je v furlanščini popoln. Naj za primerjavo navedemo povedni in vprašalni obrazec v sedanjiku:

'o feveli	fevelio?
tu fevelis	fevelistu?
al'e fevele	fevelial?/fevelie?
'o fevelìn	fevelìno?
'o fevelais	fevelaiso?
a' fevelin	fevelino?

33.2.2 Furlanščina pozna dvojno sestavljene paradigme za preteklost ('les temps surcomposés'),⁷⁹ sestavljene iz analitičnih oblik pomožnika *ve* (<HABERE) in preteklega deležnika glagola, za katerega gre: *'o ai vût fat*, *'o vevi vût fat*, *'o varai vût fat*, kar je primerljivo z rabo v regionalni francoščini, *j'ai eu fait*. Furlanski romanisti se nagibajo k mnenju, da so te glagolske oblike rezervirane za izražanje posameznih preteklih in dovršenih dejanj, da je torej neka zveza z odmiranjem enostavnega lat. preteklika, ugotavljajo pa, da raba popušča.

35.2 Lat. PERFECTUM je postal v furlanščini zgolj literarna oblika: *iè e domandà di so mari. I diserin ch'e iere lade vie*, Flaubert.

36. Ne bo izključna furlanska posebnost šibka raba enostavnega prihodnjika in prevladovanje analitičnih oblik: *ai di lâ* ('imam iti'), *an di viodi* ('imajo videti'): ravno lat. futurum je tista glagolska paradigma, ki pozna skozi vso svojo zgodovino prelivanje od sintetičnih oblik k analitičnim, zlivanje prvin tako nastale sintagme in spet iskanje novih obrazcev.⁸⁰

Pač pa je dokaj furlanska posebnost tvorba pogojnika: *'o fevelarés*, *tu fevelaressis*, *al'e fevelarés*. Oblike razkrivajo, da je za tvorbo uporabljen

⁷⁹ Gl. Maurice CORNU, *Les temps surcomposés*. Romania Helvetica, 42, Bern 1953. Najbrž je italijanski términ "tempi supercomposti" povzet po francoskem. MARCHETTI 1953 imenuje te glagolske paradigme "tempi bicomposti". Prim. FRAU 1984, str. 77. V ljudskem govoru nadomeščajo enostavni preteklik.

⁸⁰ Gl. TEKAVČIĆ, *Costanza, ripetizione, regressione, unicità nell'italiano letterario*, Ling. XXI, str. 251-275.

nedoločnik, ob njem pa morfem konjunktiva impf., torej lat. plpf. na -ISSE(m). Treba je dodati, da je tako tvorjen pogojnik znan tudi (literarni) beneščini, prim. Le baruffe chiozzote: *Se gavessi la dota, ve marideressi?*

39. Izbira pomožnika je v nekaterih romanskih govorih neustaljena in pri tem močno zapletena. Pomožnik HABERE je v furlanščini (podobno je v beneščini) v rabi tudi ob brezosebnih, formalno povratnih glagolih: *si a kapît dut oremai*, ben. *se ga capio tuto ormai*; *si a balât dute le gnot*; ben. *se ga balà tuta la note*. Vendar je *iesi* poleg *vê* mogoč pri osebnih povratnih glagolih: *Marie si a petenat / si e petenade*. *Iessi* je nadalje pomožnik pri povratnih glagolih, kadar izražajo recipročnost: *tes dos o tre voltis che si ierin incuintrâs*, Flaubert. Kot v drugih romanskih jezikih, tistih pač, ki oba pomožnika imajo, omogoča izbira pomožnika spremembo v pomenu: *al e curut a kjaze / al a kurut par dute la kjaze*.

*

Furlanščina kaže izrazito težnjo h konkretnemu izražanju, vsaj v primerjavi z italijanščino ali francoščino: *tornarin fûr lis questions*, Flaubert, proti fr. *recommencèrent*, it. *si riaffacciarono*; *tirâsi sù in comedon*, it. *rimboccarsi le maniche* 'zavijati rokave'. S tem v zvezi je tudi pogostnost glagolskih perifraz in fraz z glagolom: *iessi daûr a fâ alc*, kar bi pomensko ustrezalo it. 'stare facendo qualcosa', torej izrazu, kjer je poudarjena aktualizacija neke dejavnosti.

Veliko anakolutov povzroča posplošena raba oziralnega zaimka: *il puint ke i covéntin cinc minuz par passalu*, it. *pa il ponte, per passare il quale necessitano cinque minuti*.

Posebnost stavčne skladnje so tudi svojski vezniki: *colpe che al no l a bes*, dobesedno 'krivda, da nima denarja', kar razumemo vzročno; *biel che il cil a vignive scur* 'ko je nebo postajalo temno', kjer razumemo *biel che* časovno.

Gorica in Trst

Učbenik, ki nastaja na slovenskih tleh, mora nameniti nekaj več strani furlanščini, še posebej vzhodnemu delu, goriški furlanščini ("friulano isontino"), torej ozemlju, kjer se etniji in jezika stikata in prepletata. Zato smo večkrat navedli podrobnosti, ki zadevajo furlanščino na tem s slovenščino stičnem oziroma etnično mešanem ozemlju.⁸¹

Naj ponovimo, da je bil Trst, kolikor je bil pač romanski, še v 18. stoletju dokaj furlanski, ne beneški; današnje tržaško italijansko pogovorno narečje, *il triestino*, je posledica vdora Benetk in beneščine, tako iz kulturnih kot iz političnih motivov, v tedaj habsburški Trst. Kar je Furlanije pod Beneško republiko od leta 1420, gleda kulturno v Italijo in - če izvzamemo čedajsko šolo za notarje iz druge polovice 14. stol. - nikoli ni bilo šol v furlanskem jeziku. Ni torej čudno, da je furlanščina preplavljena s starejšimi beneškimi, v zadnjih sto, dvesto letih pa tudi italijanskimi izrazi: ben. *rafredor* je izrinil prej rabljeni frl. *sfridiment*, ben. *večo* pa frl. *vieli* in *očo!* ('pozor!') *voli!*. Prek beneščine so se vrinili tudi italianizmi, kot *primevere* za starejše, izvirno *viarte*, *autun* za *atom* ali *siarade/sierade*, *farmačist* za *spiziar*, *patate* za *cartúfule*, *forchete* za *piròn*. Vpliv beneščine je še toliko večji v krajih, ki so pod Avstrijo gravitirali na Trst; tako se od konca prve svetovne vojne sèm počasi venetizira Gorica.

Na nemški doprinos smo že opozorili, na stičnem oziroma etnično mešanem ozemlju pa je opazen tudi jezikovni vpliv slovenščine. MARCHETTI 1952, str. 41-44, ugotavlja v furlanščini kakih sto besed slovenskega izvora, vendar jih je od teh precej znanih res samo na Goriškem, *de là de l'aghe* 'onkraj vode' - meja med beneško in avstrijsko Furlanijo je bila reka Judrio. Jih je pa nekaj, ki so postale last furlanskega besedišča: *gubana*, *colac'*, *mulis* 'mulica', *plucia*.⁸² *britula*, *cos*, *cagna*, *govet* 'pitano tele', *pustot/pustota*.

⁸¹ Za vpliv furlanščine na slovenščino gl. SKUBIC, Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji, FF, Ljubljana 1997.

⁸² Términ je znan tako v Trstu kot v Gorici, vendar, se zdi, s pomembno razliko: v beneškem tržaškem narečju označuje samo jed za živino, v goriški furlanščini pa razen tega tudi anatomski del človeka, kot to lepo dokazuje mesto iz spominov sodobnega goriškega furlanskega pisca

Kadar najdemo v skladnji enako rabo kot v slovenščini in seveda drugačno, kot jo sicer kažejo romanski jeziki, je zmeraj mogoče pomisliti na slovenski skladenjski vpliv. To morda ne velja za uporabo povratnega osebnega zaimka (ta se najde sporadično tudi v beneščini): *tu si lavis, noaltris si viodin simpri*. Mogoče je skladenjski kalk po slovenščini raba pogojnika v obeh delih hipotetične periode *se jo varess fat simpri cussi, mi varess vut*; prav verjetno pa je posnemanje skladenjskega vzorca v slovenščini nespoštovanje sosledice časov: *ordinava che i uarfins assistin a una messa*. VIGNOLI 1917 osvetljuje s prevodom v it.: *ordinava che gli orfani assistessero*. Pisatelj Celso Macor se spominja svojih šolskih dni: *To pari, jo lu sai, nol veva palanchis par mandati indevant e 'l spietava che tu imparis 'ciamò alc 'tvoj oče, vem, ni imel denarja, da te pošlje naprej v šole, in je pričakoval, da se sam čemu priučiš'*. Vpliv slovenščine je verjeten tudi v rabi dvojne nikalnice: *jo nançha no ti viodi proti it. io neppure ti vedo, il puor a la so fija nuja no pol donâ* proti it. *il povero nulla può donare alla sua figlia, navedeno po VIGNOLI 1917*: kadar stoji dodana, pomensko močnejša nikalna prvina pred glagolom, je ta v italijanščini zadostna.

GALOROMANŠČINA

1. Z izrazom Galoromanija razumemo romanski jezikovni svet, ki ga je antika poimenovala GALLIA TRANSALPINA, in z *galoromanščino* latinščino, kot so jo prevzela galska, keltska plemena in jo prenetla s prvinami svojega jezika. V tem pojmu ni zaobsežena severna Italija (v antiki GALLIA CISALPINA) in seveda tudi ne alpski svet, kolikor je sploh bil galski (Karnija): severnoitalijanska narečja so del italijanščine, čeprav zanje termin *galoitalska romanščina* ne bi bil zmoten, furlanščina pa predstavlja svojsko romansko jezikovno enoto. Tako eno kot drugo jezikovno območje ima z galoromanščino veliko skupnih črt.

Tudi današnja Galija je razdeljena na tri dele;⁸³ ta delitev je čisto jezikovna: gre za francoščino, frankoprovansalsščino in okcitanščino. Poimenovanje zahteva nekaj pojasnil.

Francoščina, *le français*,⁸⁴ je izraz po etničnem imenu, ne geografskem: germansko pleme Frankov je v času preseljevanja narodov vojaško obvladalo poromanjeno galsko prebivalstvo današnje severne Francije, mu dalo državnost, obenem pa sprejelo romanski jezik in kulturo. Deželi so nadeli tudi svoje ime; v glosah iz Reichenaua se bere *Gallia : Frantia*.

Frankoprovansalsščina, *le francoprovençal*, je dokaj neokreten izraz; prvi ga je uporabil Ascoli v svoji študiji *Schizzi franco-provenzali*, AGI III (1878), ko je te romanske govore na jugovzhodu Francije, v Švici, v Aosti izločil kot poseben romanski jezik. Tega še ni v slovnici romanskih jezikov Friedricha Dieza, tudi ne v 5. izdaji iz leta 1882, ki jo največkrat navajamo, pač pa jih kot samostojno jezikovno enoto obravnava Meyer-Lübke v svoji slovnici romanskih jezikov iz

⁸³ Cezar začenja svoje Komentarje o galski vojni takole: *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur*.

⁸⁴ Dobro je seveda ostro ločiti pojme, ki so izraženi v francoščini s termini *le français* - *le francien* 'francosko narečje v pokrajini Ile-de-France' - *le francique* 'jezik Frankov'. Za ta pojem uporabljajo dela v španščini izraz *el franco*, tista v italijanščini *il francone*.

leta 1899. Da gre za sporno vprašanje, dokazuje tudi LRL V, ki frankoprovansalsčini ne priznava prav svojske jezikovne identitete; ima jo za narečje francoščine, vendar zelo samosvoje.

Okcitanščina, *l'occitan*, je od teh treh terminov tisti, ki povzroča nekaj več zapletov. Uveljavil se je šele v moderni dobi, je pa čedalje bolj rabljen. Gre za romanske govore južne Francije, nekako do reke Loire. Romanistiki tako ljub izraz, *provansalsčina*,⁸⁵ je večpomenski in torej ne more biti dovolj natančen, saj lahko pomeni:

- a) jezik trubadurjev;
- b) narečje stare in sodobne dežele Provanse;
- c) literarni jezik modernih provansalskih pesnikov, felibristov, zbranih okrog Mistrala;
- d) skupnost narečij južne Francije.

Zato se zdi najbolj ustrezno ravnati kot Okcitanec Pierre Bec, gl. BEC 1970, str. 400 in sl., se pravi, omejiti izraz *provansalsčina* na jezik starih provansalskih trubadurjev, na jezik felibristov in pa seveda na današnje govore v Provansi, vzhodno od Rodana.

Okcitanščina je res nekako nasilen izraz iz moderne dobe, čeprav ga uporabljajo sem pa tam že pisarji v 13. stol. Vir zanj je staro poimenovanje *langue d'oc* proti *langue d'oïl* po izrazu pritrjevanja.⁸⁶

Izrazi za francoska in okcitanska narečja so razložljivi iz zemljepisnih imen pokrajin ali mest, kot *picard*, *champenois*, *limousin*, ali iz imen germanskih

⁸⁵ Francoska pokrajina *Provence* je bila v antiki prva rimska senatorska PROVINCIA v južni Galiji; odtod metonimična raba: provinca "par excellence", torej oženje pomena tega izraza, premik iz občnega imena v lastno.

⁸⁶ Prave pritrjevalnice latinščina ni poznala; pritrjevanje se je lahko izražalo z ITEM, SIC, ETSI.

Za *oc/oïl* naj še enkrat navedemo Danteja, *De vulgari eloquentia*, I, 18. Dante deli jezike Evrope na tri veje: grško, germansko-slovansko, latinsko; in to romansko vejo, kjer je latinščina visoki register, vzvišena diglosijska varianta ljudskih jezikov, spet na tri: poimenuje jih po pritrdilnici *oc*, *oï*, *sì*.

Na severu poznajo stari teksti kot pritrdilnico latinski kazalni zaimek v sr. sp. HOC + osebni zaimek, ki v odgovoru nekako povzema glagol iz vprašanja: *Feras le tu? o je, Fera le il? o il* (s konca 12. stoletja); na jugu samo kazalni zaimek, zelo redko z osebnim zaimkom: *Voletz vos combatre? oc nos* (Fierabras).

plemen, kot *normand*, *bourguignon*, ali tudi iz kulturne zgodovine, kot *anglo-normand*.

2. Zgodovina ozemlja današnje Francije, kolikor zadeva tudi jezik, mora začeti z rimsko okupacijo Galije. Za jezikovno stanje je res bistveno, da je bila južna Galija romanizirana nekako dve stoletji prej kot severna; to je pokoril šele Cezar v letih 58 - 51. Pomembna je tudi ugotovitev, da je bila romanizacija južne Galije temeljita: ozemlje je postalo kulturno čisto rimsko. Med bogastvom ostalin iz rimske dobe v mestih Arles, Nîmes, Oranges, Narbonne - Massalia je bila predvsem grški *empóron* - in skromnimi rimskimi ostanki npr. v rimski Lutecii ni mogoča resna primerjava. Domnevati smemo, da je bila severna Galija šibko romanizirana.

Vsekakor so Galci svoj materni jezik opustili in se oprijeli latinščine. Očitno so bili vojaško najbolj in politično najmanj sposobno in zrelo ljudstvo. V VIII. stol. pr. Kr. so se na tem ozemlju naselili; okrog leta 400 so preplavili Evropo, prodrli v Rim in ga opleni, v Cezarjevem času pa niso znali doseči niti tiste najmanjše povezanosti, da bi se ne preveč številnemu napadalcu postavili v bran; Vercingetorix in Cezarjev poraz pri Gergovii leta 52 sta zgolj epizodni izjemi. Popolna politična razcepljenost na plemena je očitno pospešila tudi rabo okupatorjevega jezika. Najbrž je pravilno mnenje, da pomeni 3. stoletje počasno ugašanje galskega jezika.⁸⁷ V tistem času je gotovo tudi razširjanje krščanstva pripomoglo k uvajanju latinščine. Drobne, a dragocene jezikovne podatke daje celo sodobna francoščina; kar je galski kmet pridelal in nosil na trg v prodajo, je dobilo latinsko ime: *lait*, *farine*, *miel*, *vin*; kar pa je kot manjvredno blago ostajalo doma, je zadržalo skozi stoletja svoje galsko ime, npr. *mesgue* 'sirotka'. Izraz je bil rabljen v stari in srednji francoščini, potem se je uveljavila sestavljenka *petit lait*; sestavljenka je zmeraj mlajša tvorba.

V dobi vélikega potresa, kot je to bilo preseljevanje narodov, se znova, morda še močneje pojavi delitev na Sever in Jug; reka Loira je bila nekaka meja. Germanska plemena so preplavila predvsem severno Galijo in tam obstala

⁸⁷ Ulpian, rimski pravnik, *Digeste* (222-228): *Fideicommissa quocumque sermone relinqu possunt, non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica vel Gallicana vel alterius cujuscumque gentis.*

ter precej uničila kulturo in upravno ureditev, medtem ko so Zahodni Goti ozemlja na jugu bolj prešli in se usmerili na Iberski polotok. Edinole na jugozahodu so ustvarili državno tvorbo s TOLOSO kot središčem. Zgodovina zgodnjega srednjega veka uči, da je bilo na severu v veljavi germansko ustno, običajnostno pravo, na jugu pa pisano rimsko. Vsekakor pa je pravo od 10. stol. dalje teritorialno, ne več etnično: vsakdo je bil sojen po zakonih dežele, kjer je bival, ne po zakonih svojega rodu. Razlikovanje med Germani in Romani, oziroma poromanjenimi Galci se je torej že zabrisalo. Vendar pa ostaja reka Loira skozi ves srednji vek pomembna ločnica.

Ob vdoru germanskih plemen v Galijo imajo, kar zadeva jezik, na severu izjemno vlogo Franki, dokaj manjšo Burgundi na vzhodu in Zahodni Goti na jugu. Ponavljamo, da izvira zarez sever-jug že iz rimskih časov. Na severu je bil dolgo časa, morda skozi vsa prva stoletja srednjega veka vodilni sloj frankovsko-romanske družbe dvojezičen. Franki so dali deželi sicer ime, niso pa mogli romansko govorečim Keltom vsiliti svojega jezika, čeprav zatrjuje zgodovina, da je šlo za pravo naselitev plemena, za selitev z družinami, ne le za vojaško osvajanje. V takih primerih se bojavniki dokaj hitro asimilirajo domačemu prebivalstvu. Ni presenetljivo, da se je s frankovsko dinastijo Karolingov učvrstil romanski značaj vzhodnih področij Galije: Karel Véliki je za sedež frankovskega kraljestva in pozneje cesarstva izbral Aachen in ne katero od galoromanskih mest, kar bi premaknilo središče države in s tem težišče jezika, germanskega, daleč proti zahodu. Z razcepitvijo cesarstva na tri dele med vnuke Karla Vélikega, torej že v prvi polovici 9. stol., je bila dokončno odvrnjena nevarnost, da bi zahodni del cesarstva izgubil svoj romanski značaj. Pač pa je bil problematičen osrednji del, Lotarjeva dediščina, ki je bil v rimskih časih močno romanski, tako vsaj kažejo arhitekturne ostaline, pa tudi krajevna imena: *Köln*<COLONIA ULPIANA, *Maastricht*<TRAIECTORIUM 'prehod preko reke Maas', *Trier*<TREVIRES. To ozemlje velja danes v romanistiki kot ROMANIA SUBMERSA; gre za kraje ob Renu in Moseli in njunih pritokih, za Alzacijo in germanski, nemški del Lorene. Za ozemlje torej, ki je do iztreznjenja sredi preteklega stoletja med romanskim in germanskim svetom znova in znova povzročalo spore in vojne.

Za razvoj romanskih jezikov, ne samo francoščine, je doba Karla Vélikega

močno pomembna: njegova reforma šolstva, vzgoja pisarjev in notarjev, je ovrednotila študij latinščine in s tem vzbudila zanimanje za antično kulturo ("karolinška renesansa", ali "karolinška reforma"); v stoletjih pred tem se je kultura dobesedno umaknila v samostane. Ko se je s študijem sicer zelo tenkega sloja družbe izboljšalo poznavanje in obvladovanje latinščine, se je obenem poglobil prepad med literarno, pisano latinščino in govorjeno (zdaj ne več latinščino, ampak) romanščino, francoščino. Posredno je torej obnovljeni študij latinščine dokazoval individualnost francoskega jezika.

Iz splošne zgodovine Francije je treba opozoriti še na dejstvo, da z vladavino Capetingov, torej nekako od leta 1000 dalje, počasi raste kraljeva moč; s tem se krepí centralizem, kar ni brez vpliva na jezik. Ob koncu 15. stol. je konec samostojnosti zadnjega (nominalnega) vazala, vojvode burgundskega; tako je konec fevdalnega sistema in fevdalne dobe in s tem je zaustavljena nadaljnja jezikoslovna razcepljenost, kolikor jo povzroča fevdalni sistem.

FRANCOŠČINA

Francoščina je latinščina naše dobe na ozemlju nekdanje severne Galije. Za razvoj jezika sta bila odločilna galski substrat in germanski superstrat.

3.3 Ostaline galskega substrata v francoskem besedišču so nesporne. Nekaj izrazov so prinesli Galci celo v Italijo že ob svojih vdorih na Apeninski polotok: lat. CARRUS (tudi CARRUM) 'tovorni voz na štirih kolesih' ali CARPENTUM 'voz na dveh kolesih' in izpeljanka CARPENTARIUS 'kolar' so stare izposojenke iz galščine; znane so iz latinskih piscev III. stol. pr. Kr.; poleg tega so splošnoromanske, kar pomeni, da so prešle iz galščine v latinščino še v času, ko je bil Rim upravno in kulturno središče imperija, tako da je táko inovacijo lahko razširil v vse province. Prav vse galske besede v latinskih besedilih seveda niso izpričane, a če je beseda panromanska, torej znana vsem romanskim jezikom, je zelo verjetno, da je bila v latinščino prevzeta v dokaj stari dobi, od rimskega vdora v Galijo dalje: CAMISIA, na primer, je izpričana v nekaterih glosah, sicer pa šele pri sv. Hieronimu; je pa splošnoromanska in znana tudi romunščini (*cămasă*); potemtakem se je moral izraz za ta kos oblačila, Rimljanom očitno neznan, vrniti v latinsko besedišče v 1. ali vsaj v 2. stol., vsekakor še preden se je latinščina razcepila na svoje regionalne variante. Podobno velja za gal. *braca* 'hlače', tudi 'nogavica', ohranjeno v fr. narečjih, npr. norm. *braie*, v okc., v severni kast., v severnoit. narečjih, ben. *braghe*, tudi v rom., kar potrjujejo, kot je bilo že povedano, izpeljanke kot *îmbrăca* 'obleči se', *îmbrăcămintе* 'oblačila'. Ni pa seveda presenetljivo, da majhen del francoskega besedišča, sicer galskega izvora, ni poznan zunaj galoromanskega jezikovnega območja.

V Galiji gotovo ni šlo za sožitje etnij, romanske in galske, saj je moralo biti število resničnih Rimljanov res neznatno. Latinščina je bila jezik gospodarjev in podvržena plemena so se pač morala privajati jeziku zavojevalca; v razmeroma kratkem času, v nekaj stoletjih so opustila materni jezik, se oprijela latinščine in

jo seveda obogatila z izrazi svojega jezika, ki je počasi izginjal iz rabe. Razen že navedenih naj dodamo še nekaj besed: *chemin*, gal. *kam* 'pot' v latinskih besedilih ni izpričano, je pa precej splošnoromansko; ni romunsko. Samo galoromanske so, npr., besede *glaner* 'pobirati, paberkovati', *javelle* 'snop, red požetega žita, škopa', *ruche* 'panj'. Iz pojmovnega polja rastlinstva so galskega izvora *bouleau* 'breza', *chêne* 'hrast', *bruyère* 'resje', *if* 'tisa'. Od živalskih imen je galska lat. ALAUDA, fr. *alouette*. Ni verjetno, da bi bili galskega izvora živalski imeni *chat* 'maček', *cheval* 'konj': za prvo je prav mogoče, da prihaja iz nekega afriškega jezika, CABALLUS 'vprežni konj', ki je v lat. izrinil EQUUS in je rabljen v vseh romanskih jezikih,⁸⁸ pa je v latinščini in galščini najbrž iz istega indoevropskega vira. Od imen za pijače je galskega izvora lat. CER(E)VISIA/ CERVESIA, stfr. *cervoise*, a do danes se je obdržalo samo na Iberskem polotoku in v furlanščini, drugod je bilo nadomeščeno z germanskim izrazom (fr. *bière*).

Gotovo je galskega izvora poznolatinški VASSALLUS, znan iz merovinške latinščine, izpeljanka iz VASSUS 'služabnik', prim. valižansko *gwas* 'mladenič': Rimljani takega socialnega odnosa niso poznali.

Glagolov je malo: CAMBIARE 'fr. *échanger*' je prvič zapisan pri Apuleju; v Glosah se najde zanj *rem pro re dare*. Gre za tehnično besedo iz trgovskega besedja, pozneje se pomen posploši: *changer* 'spremeniti'. Včasih je galski vpliv viden samo v fonetiki: lat. TREMERE 'drhteti' je fr. *craindre*, tudi okc. *cremer* zaradi kontaminacije z gal. *crem*, valiž. *crit*. Drugod, v italijanščini na primer, je lat. soglasniška, gotovo onomatopeična zveza obstala.

3.3.1 Albert Dauzat ugotavlja, DAUZAT 1948, da galskih besedí, ohranjenih v francoščini ni veliko, samo kakih šestdeset. Pač pa je galski vir obilno zastopan v krajevnih imenih: *-dunum* 'grič, taborišče (na vzpetini)' je bilo na nekdanj keltskih tleh splošno razširjeno. Prav v Galiji se najde LUGDUNUM *Lyon*, VIRODUNUM *Verdun*, NOVIODUNUM *Nyon* (v Švici). *Châteaudun* (v deželi

⁸⁸ Za sl. *kobilo*, pravi BEZLAJ 1982, s.v., ni mogoče dokazati neposredne povezave z lat. CABALLUS; beseda je verjetno prakulturna izposojenka iz neznanega vira. - Za romanistiko je najbrž pomembno, da izraza CABALLUS ne poznata ne stara ne srednjeveška grščina. Za latinista možni galski vir ni prepričljiv, ker je verjetneje, da sta tako galska kot latinska beseda

Orléanais) je kot sestavljenka romansko-keltska tavitološka dvojnica; *-briga* 'gora, trdnjava' se najde v VINDOBRIGA *Vandoeuvre* v Loreni 'bela trdnjava'; *-briva* 'most' tvori sestavljenko *Brissarthe* (Le Maine) 'Most na reki Sarthe' ali *Chabris* (Berry) 'most na reki Cher'; *-magos* 'polje', tudi 'trg' v NOVIOMAGOS *Noyon* (Ile-de-France). Ta galska beseda je večkrat tudi prvina sestavljenk z galskim ali romanskim imenom lastnika ali posestnika; včasih pa pomena druge prvine ni mogoče razvozlati: *Caen* in *Rouen* v Normandiji naj bi bila iz *Catumagos* 'bojno polje' oz. *Roto-magos*. Tudi krajevna imena so prilagojena latinski fonetiki: gal. *Guéned* je morda vir za toponim *Vannes* (Bretagne); pri prehodu iz gal. *Nemausus* v *Nîmes* je za mesto naglasa opazna keltska zgradba besede, *Nemours* (Ile-de-France) kaže latinsko. Galsko *nanto* 'dolina' se nadaljuje v toponimu *Nanteuil* (Ile-de-France).

Imena nekaterih galskih plemen so dala, latinizirana, v mestniku množine (=ablativu) naziv pomembnim krajem: PARISIIS *Paris*, ANDECAVIS *Angers*, REMIS *Reims*, TURONIS *Tours*, SENONIS *Sens*, PICTAVIS *Poitiers*, CATALAUNIS *Châlons-sur-Marne*, CARNUTIS *Chartres*, BITURIGIS *Bourges*.

Pri zemljepisnih izrazih je pomembno, da se rečna imena, galska in celo predkeltska, v Cezarjevih Komentarjih o galski vojni večinoma, ne prav zmeraj, pojavljajo v ženskem spolu, ne v moškem, česar smo vajeni iz latinščine; in tako je v francoščini ostalo: SEQUANA, LIGER, GARUNNA/GARUMNA, RHODANUS, ELAVER, SAUCONNA, ISARA so danes *Seine*, *Loire*, *Garonne*, *Rhône* (m), *Allier* (m), *Saône*, *Isère*.

3.3.2 Manj prepričljiva je razlaga z vplivom galskega substrata za nekatere pojave v glasoslovju. Dauzat, véliki pobornik vpliva galskega substrata na francoščino, trdi, da so iz tega razložljivi slabljenje končnih soglasnikov, izpadanje nenaglašanih samoglasnikov (sinkopa), palatalizacija velarnih samoglasnikov, diftongiranje. Tako mnenje je najbrž pretirano, vsekakor pa so navedeni pojavi za francoščino značilni, čeprav v večji ali manjši meri znani tudi drugim romanskim jezikom.

iz istega indoevropskega vira.

Slabljenje soglasnikov. Končni soglasniki odpadajo, natančneje, v govoru jih ni več zaznati, pač pa v pisavi, ker je ta v francoščini etimološka; razne vezave so umetno vzdrževana pomagala, ali za označevanje množine ali celo samo zaradi elegance.

Sinkopa. Francoščina je tisti romanski jezik, ki pozna največ sinkope in je zaradi izpada nenaglašenih samoglasnikov in s tem nastalih nenavadnih, če že ne težko izgovorljivih soglasniških skupin najbolj spremenil glasovno podobo latinskih besed. Dauzat misli, da je sinkopa pogostna samo na nekdaj jezikovno keltskem ozemlju, in to naj ne bi veljalo samo za romansko jezikovno družino, ampak npr. tudi za razlikovanje med angleščino in nemščino.

Palatalizacija. Palatalizacije je v francoščini več vrst. Dolga lat. U in O sta spremenila artikulacijo; razen v Normandiji in Pikardiji je pojav znan na vsem francoskem ozemlju, deloma tudi na okcitanskem (dolgi lat. U v [ü]), pa tudi v večini severnoitalijanskih narečij. Dauzatovo mnenje o vplivu keltskega substrata za palatalizacijo samoglasnikov deli tudi Wartburg.

Vrsta samoglasniške palatalizacije je prehod naglašene dolgega lat. A v fr. e; ta fonetični pojav, značilen za francoščino, ni znan v okcitanščini, prim. MARE *mer/mar*, pač pa ga je zaznati v engadinščini, sporadično tudi v nekaterih italijanskih narečjih, takó v piemontskem. Ascoli je imel pojav za dokaz ladinščine ("la spia della ladinità"), posredno torej za znak povezanosti ladinske jezikovne sfere z galoromansko.

Sporna je razlaga palatalizacije velarov K, G pred nedvomno palatalnim samoglasnikom -A z galskim vplivom, medtem ko je splošno sprejeta "galska" razlaga za palatalizacijo velara v soglasniški skupini -KT-: ob disimilaciji zapornikov preide velarni element preko aspiriranega, pridihnjenega χ v palatalni yod, FACTU **faxt fajt, fait*; NOCTE **noχte nuit*. Pojav je potrjen v latinskih napisih iz časov rimskega osvajanja severne Galije. Treba pa si je vendarle priklicati v spomin jezikovno situacijo v italških jezikih: umbrijski napisi ponujajo isti pojav v *oftubre/ohtubre*, kar razlago s keltskim vplivom nekoliko omaje.

Če so razlage jezikovnih pojavov v glasoslovju z galskim vplivom večkrat vprašljive, je pa gotovo, da podobnih v oblikoslovju in skladnji skorajda ni. Zmeraj se je trdilo, da je keltska sintaktična ostalina zgradba števnikov po

dvajsetiškem sistemu: *quatre-vingt*, posredno tudi *soixante-dix*. Prepričanje o keltskem vplivu pa ošibi z ugotovitvijo, da keltski teksti vse do 12. stol. take zgradbe števnikar ne poznajo. Vsekakor pa je moral biti dvajsetiški sistem v starejših fazah francoščine bolj rabljen; tako vsaj kažejo redke ostaline, npr. ime stare pariške bolnišnice *Quinze-Vingts*, ustanovljene v času Ludvika IX. (Saint-Louis), očitno za tristo bolnikov, najbrž slepih veteranov.

Galski je nemara tudi način urejanja členov v dvočlenskih sintagmah s samostalnikom: determinant stoji pred determiniranim pojmom. Tako je sicer bilo tudi v latinščini, a pri lastnih imenih, osebnih in krajevnih, bi smeli pomisliti na ohranjanje galskega načina tvorbe: *Cingeto-rix* 'bojevnikov kralj', *Catumagus* 'bojevanja polje'.

4. Z izrazom *superstrat* razumemo ostaline jezika, ki je bil v neki zgodovinski dobi gospodovalni jezik nad domačim, a ga le ni premagal. Jeziki germanskih narodov, ne vsi in ne za vse v enaki meri, predstavljajo za romanske, razen za romunščino, pomemben superstrat.

4.2 Za bodočo francoščino je bila tudi jezikovno odločilna frankovska okupacija. Največji prispevek je seveda v besedišču: Franki so dali francoskemu in - največkrat preko tega - romanskemu besedišču nekaj sto besedi; če jih je precej že zastarelih, so pa druge, ki tvorijo pomemben del francoskega besedišča. V dokaz tesnega sožitja galoromanskega in germanskega življa je mogoče navesti raznolikost pojmovnih polj, posebej pa je treba k že povedanemu za galoromanščino nasploh poudariti, da ne gre samo za samostalnike ali celo samo za imena konkretnih predmetov:

- vojskovanje: *garder* 'čuvati', *brant* 'meč', *épieu* 'kopje', *heaume* 'šlem';
- uprava in družbena ureditev: *maréchal* 'podčastnik',⁸⁹ *sénéchal* 'upravnik dvora', *baron* 'svobodnjak', 'nizek položaj v plemstvu', *alleu* 'alod, svobodno posestvo', *fief* 'fevd';

⁸⁹ *Maréchal*: iz frankovskega **marhskalk* < *marah* 'konji' in *skalk* 'služabnik', torej 'tisti, ki je imel na skrbi konje'; nekako v tem pomenu se najde v današnji francoščini *maréchal-ferrant* 'podkovski kovač' in *maréchal des logis* 'konjeniški podčastnik'. Od 12. stol. dalje označuje različne stopnje častniškega položaja; od 13. stol. dalje tudi že najvišjega častnika v armadi.

- poljedelstvo: *gerbe* 'snop', *gagner* 'pasti živino', potem 'zaslužiti', *jardin* 'vrt';
- čustveno življenje: *orgueil* 'ponos', *honte* 'sramota', *hardi* 'drzen';
- socialna stanja: *riche* stfr. 'mogočen', danes 'bogat';
- barve: *blanc*, *bleu*, *gris*, *brun*.

Za barve je dobro dodati, da je imela latinščina nekako bolj konkretne izraze: CAERULEUS 'sinji kot nebo', FLAVUS 'rumen kot pšenični klas', 'plav' (v lat. rabljeno predvsem za barvo las). Germanski izrazi so abstraktni in potemtakem širše uporabni. Za odtenek 'siv' latinščina ni imela posebne besede: CANUS in RAVUS sta lahko služili za druge barvne odtenke.

Germanska so osebna imena v francoščini kot *Hugues*, *Guillaume*, *Berthe*. Vsa imena v znameniti epski pesnitvi *Chanson de Roland* so germanska: *Charles*, *Rolanz*, *Guenes*, *Baldewins*, *Gerard*, le *Auliver/Oliver* se zdi romanski, morda še ta ne.

Germanski vpliv je šibak v toponomastiki; edinole deželi Normandija in Pikardija poznata nekaj več germanskih, natančneje vikinških toponimov: *Bolbec*, *Caudebec*, *Elbeuf*. Iz dežele Ile-de-France je vendar vredno navesti *La Fère*, kar je germ. *Fara*. Pri tem seveda ne upoštevamo nemško govoreči deželi Alzacijo in Loreno; tudi ne flamsko govoreči del zahodne Flandrije.

Za težo germanskega jezikovnega vpliva je prepričljivo, da je nekaj prislovov germanskega porekla: *trop* 'preveč', odtod *troupeau* 'trop'; *guère* 'skoraj nič'.

4.2.1 Za glasovno podobo je najbolj zanesljiv znak za germanski izvor besede fonem gw pred samoglasnikom; pojav je znan osrednjim in zahodnim romanskim jezikom, a v francoščini (in iberoromanščini) je danes viden samo v pisavi; novi fonem je nastal iz germanskega dvojnega w: *guerre*, *guérir* 'ozdraviti', 'ozdraveti', *guise* 'način, viža', *Guillaume*. Lep primer hiperkorektnosti sta *guêpe* 'osa' in *gué* 'plitvina, prehod čez reko' iz lat. VESPA oz. VADUM. Pomota pri prvi je dobro vidna iz it. *vespa* in kast. *avispa*; pri drugem izrazu pozna it. enako hiperkorektnost kot fr., prim. *guado*, tudi top. *Guado*, kast. pa ne.

Germanskega izvora je pridihnjeni *h*, *h aspirée*: *haïr* 'sovražiti', germ. *hatjan*; *hache* 'sekira', germ. *hapja*; *hêtre* 'bukev', germ. *hester* 'mlado drevo'; *haie* 'živa meja', germ. *haga*. *H* se ne izgovarja, preprečuje pa možno vezavo z besedo, ki stoji spredaj: *le hameau* 'vasica'. Tudi tu ugotavljamo po kako hiperkorektnost: v pridevniku *haut* iz ALTU je *h* neetimološki (cf. nem. *hoch*). Včasih preprečujejo vezavo čisto drugi razlogi in ne germanski vpliv: *le héros*, ki je latinski oz. grški, mn. *les héros*, medtem ko v ž. sp. in izpeljankah za izpad samoglasnika oz. vezavo ni nobene ovire: *l'héroïne*, *l'héroïsme*, *l'héroïque*.⁹⁰

Pri izpeljavi je nekaj pripon ki kažejo vsaj v modernih skovankah močno stilno rabo: *-ard* je v *vieillard* stilno še dokaj neobarvano, v *chauffard* proti *chauffeur* pa ne; *-aud* ni nikoli nevtrarno: *ribaud* 'razvraten, razuzdan', *noiraud*. Obe germanski priponi sta izrazito slabšalni.⁹¹

V leksikalnih pojavih germanski vir ni sporen. Drugod je dvom mogoč, tako zlasti pri enem najvažnejših glasovnih pojavov, pri sinkopi, torej pri izpadanju nenaglašenih samoglasnikov v šibki poziciji. W. v. Wartburg je v nasprotju z Dauzatom izrazit predstavnik "germanske" teorije: sinkopo v romanskih jezikih naj bi bilo povzročilo močno germansko ekspiratorno naglašanje samoglasnika v začetnem zlogu. Zato je sinkopa, kar seveda pomeni vokalno redukcijo, na severnogalskih tleh, kjer je bil germanski vpliv najmočnejši, tako temeljito spremenila glasovno podobo latinskih besed. Ta pojav je v jugovzhodni Romaniji mnogo šibkejši, prav neznaten v romunščini, ki je germanski vpliv skorajda ni opazil.

Germanski vpliv je kdaj pa kdaj opazen tudi v francoski skladnji. Vendar njegovega pomena ne gre pretiravati. Če namreč najstarejši ohranjeni francoski tekst, *Serments de Strasbourg*, kaže germansko skladnjo v postavljanju povedka na konec stavka, kar je značilnost odvisnika v nemščini, ta ni presenetljiva: *Si Ludhovicus sacrament, que son fradre Karlo iurat, conservat* (zakletev govore francoski vojaki Karla Plešastega). Besedilo je po vsej verjetnosti prevod predloge v nemščini.

⁹⁰ Zelo nazorno pojasnjuje BLOCH-WARTBURG 1960, s.v.: "Seul des mots de cette famille, *héros* ne se lie pas avec le mot préc., pour éviter une homonymie prêtant à rire avec *zéro*."

⁹¹ Gl. V. Pogačnik, *Structuration des suffixes quantificateurs en français non conventionnel*, Ling XXIII (1983), str. 125-174.

Po splošni sodbi je germanski vpliv tudi slabljenje latinskega samostalnika HOMO v sintagmi z glagolom bítja: *on dit, on parle*, kar je vzporedno z nem. *man sagt*. Nekaj dvoma vzbujajo, ali ga vsaj dopuščajo podobne konstrukcije v stari italijanščini.

Nemara je germanska tudi zgradba glavnih števnikov s stoticami: *dix-neuf cents quatre-vingt-dix-neuf*. Vsi drugi romanski jeziki uporabljajo tisočico, torej bi smeli sklepati, da je sintagma v francoščini zgrajena po germanskem, frankovskem vzorcu.

5. Francoščino govori kot materni jezik kakih 35 milijonov od skupnih nekaj manj kot 60 milijonov državljanov Francoske republike (z omejitvami, navedenimi v 6), nadalje Valonci v Belgiji (45 odstotkov prebivalstva, nekako 3 milijoni in pol), del Kanade, kakih 6 milijonov in pol, torej dobra četrtina celotnega prebivalstva Kanade, pri čemer je treba povedati, da je pokrajina z mestom Quebec frankofonska v 82 odstotkih.

Francoščina je (in je še v večji meri bila) jezik posameznih jezikovnih otokov; koliko gre tu res za materni jezik, je težko presoditi, vsekakor pa je ostala marsikje jezik kulture in celo jezik sporazumevanja (Haiti, francoski Antili, Guayana, Martinique, Ile de la Réunion); ponajvečkrat gre za francosko kreolščino.

Francoščina je še materni jezik dela prebivalstva na normanskih angleških otokih; zanesljivo pa ni več materni jezik prebivalstva Magreba v Severni Afriki in nasploh ozemelj nekdanjega francoskega imperija v Afriki. Doba kolonializma je pač zatonila v letih po drugi svetovni vojni. Je pa francoščina še zmeraj najpomembnejši jezik kulture, povsod je prvi tuji jezik, ponajvečkrat tudi jezik znanosti in jezik družbene elite, kar seveda zavisi od stopnje politične in kulturne neodvisnosti, ki jo je prej politično francoska dežela dosegla.

BEC 1971, str. 6, zelo trezno ocenjuje število ljudi, za katere je francoščina materni jezik, na nekako štiriinštirideset milijonov, za nadaljnjih vsaj osemindvajset milijonov pa je francoščina jezik javnega življenja.

5.1 Francoščina je (edini) uradni jezik Francoske republike, je skupaj s flamščino uradni jezik v Belgiji, skupaj z nemščino v Luksemburgu, skupaj z

nemščino in italijanščino v Švici, skupaj z italijanščino v samostojni deželi Aosti. Skupaj z angleščino je uradni jezik Kanade.

6. Francoščina pa ni materni jezik precejšnega števila državljanov Francoske republike. Francija, od francoske revolucije sèm pojem in simbol svobode, bratstva in enakosti, jim ne priznava ne svojske etničnosti ne svojskega jezika. Gre za deset do dvanajst milijonov Okcitancev, za milijon in pol Alzačanov in Lotrinžanov, za kakih 150.000 Flamcev na severovzhodu države, za pol milijona Bretoncev na severozahodu, za 100.000 Baskov na skrajnem jugozahodu, za manj kot milijon Kataloncev v nekdanji grofiji Rossillon in še za kakih 300.000 Korzičanov. Nekaj italijanskega življa je še v stari grofiji Nici (med Nico in Mentonom). Tudi ni materni jezik za okrog 2 milijona "frankoprovansalcev", za tiste, seveda, ki imajo frankoprovansalsščino za svojski romanski jezik, v francoskih deželah Forez (vzhodno od Lyona), Delfinat in Savoja in južnem delu dežele Franche-Comté ter seveda v jugozahodnem delu Švice ("Suisse Romande") in v italijanski avtonomni deželi Aosti, čeprav je tako v Švici kot v Italiji francoščina ne samo uradni jezik, ampak tudi visoki register v diglosični opoziciji.

8. Francoščina se ne pojavi prvikrat šele v znameniti Strasburški zakletvi, ampak, indirektno, v srednjeveških glosarjih: razlaga očitno ne več razumljenih latinskih besedi s sicer latinskimi, a govoru Galije očitno bližjimi, napoveduje skorajšnjo uveljavitev ljudskega jezika tudi v pisani besedi.

8.2 Za francoščino je prvi resnični ohranjeni dokument Strasburška zakletev (*Serments de Strasbourg*). Zgodovinski okvir je znan: 14. februarja leta 842 sta si Ludvik Germanski in Karel Plešasti, sinova Ludvika Pobožnega in vnuka Karla Vélikega, boječ se nepremišljenih potez (pol)brata Lotarja, ki je podedoval cesarsko krono, prisegla medsebojno pomoč proti Lotarju. Ludvik Germanski in vojaki njegovega brata so prisegli v romanskem jeziku, v francoščini, Karel Plešasti in Ludvikovi vojaki pa germansko, v nemščini. Visoki aristokratski sloj je bil očitno dvojezičen. Besedilo, celotni latinski okvir ter romanski in germanski vrinek, je ohranjeno v kopiji iz 10. ali morda celo s

konca 9. stol. Ni mogoče dvomiti o avtentičnosti teksta, ki ga je zapisal kronist Nithard, (po materi Berthi tudi on vnuk Karla Vélikega, umrl leta 884), v svoji latinsko pisani kroniki HISTORIARUM LIBRI IV. Gre seveda za besedilo pravne vsebine in potemtakem za pravniški jezik karolinške dobe.

8.3 Zato so tudi z jezikovnega vidika malo kasnejši literarni teksti bolj dragoceni: *Kantilena o sv. Evlaliji* (s konca 9. stol., ohranjeni zapis je iz iste dobe ali iz začetkov 10. stol.), kratek prevod za pridigo o preroku Joni, *Pasijon* iz mesta Clermont, ter več hagiografskih pesnitev (*La vie de Saint Léger*, *La vie de Saint Alexis*). Z začetka 12. ali s konca 11. stol. je znameniti ep o Rolandu. Zgodovinski okvir, umik vojske Karla Vélikega iz Španije, je pregneten s fantazijo ustvarjalca: zaščitnica Karlove vojske je padla v mavrsko zasedo, izdajstvo, smrt junaka Rolanda, ki zaščitnici poveljuje, v pirenejskih vzpetinah nad Pamplono (Roncesvalles, Roncevaux). *La Chanson de Roland* je eno od literarnih del, ki je služilo kot vzor epske poezije, ne samo francoske, tudi španske in italijanske. Pesnitev jezikovno po vsej verjetnosti ni vzniknila na ozemlju bodoče literarne francoščine, torej v deželi Ile-de-France okrog Pariza; eden temeljnih rokopisov, ohranjen v Oxfordu, kaže močne znake anglonormanščine. Sploh je treba imeti pred očmi, da nobeden od literarnih tekstov prve polovice 12. stol. ni nastal v Parizu: mesto je sicer bilo prestolnica kraljestva, pesniško ustvarjanje pa je bilo očitno bolj plodno v provinci (Chrétien de Troyes velja za resničnega pesnika svoje dobe). Gotovo pa je sedež kraljestva poskušal narekovati tudi jezikovno normo in pesnik Conon de Béthune toži okrog leta 1180, da na dvoru kritizirajo njegov jezik, ki ga je gotovo zaznamovala pesnikova rodna dežela, Artois.

9. V romanski družini velja francoščina, skupaj z romunščino, a ne zaradi istih jezikovnih črt, za jezik, ki je latinščini najmanj zvest, torej tisti, ki je doživel največ sprememb. Zanimanja romanistike pa ne vzbuja toliko visoko število inovacij kot dejstvo, da so pomembne inovacije dokaj pozne, iz zadnjih dveh stoletij srednjega veka in ravno té so najbolj spremenile podobo jezika. In tako izobražen Italijan ali Španec brez prevelikih težav bere Dantejevo Božansko komedijo oziroma Pesem o Cidu - natančneje, težave niso toliko jezikovne

narave kot vprašanje kulturne stopnje bravca. Česa takega pa ni ne v francoščini ne v okcitanščini: za umevanje stare faze jezika je potrebna temeljita filološka priprava.

10. Gotovo sta galski substrat in germanski superstrat bistvena elementa za razvoj romanščine na galskih tleh, zlasti na severu. Treba pa je upoštevati dokaj počasno uveljavljanje govora dežele Ile-de-France, govora Pariza, saj se za razliko od italijanščine francoščina ne naslanja od vseh začetkov na literarno tradicijo: rabo v sodnih pisanjih je uzakonil kraljevi odlok Franca I.,⁹² ne pa literarne, posnemanja vredne stvaritve. Ko je bil govor glavnega mesta postavljen za normo, je imela francoska književnost za seboj že nekaj stoletij bujnega regionalnega življenja. Véliko dela rastejo v provinci - v Champagni, v Pikardiji, na angleškem dvoru (v anglonormanščini).

Zlasti na jugu se francoščina ne uveljavi kar takoj: okcitanščina je že imela svojo pisno tradicijo v uradovanju in tudi v javnem življenju je bila trdno ukoreninjena. Za Henrika IV. (kralj Francije med 1589 in 1610) se poroča, da je pošiljal poslanice in dopise poslancem svoje rodne dežele, Bearna, v gaskonjščini. Parlament Navare, kraljestva na obeh straneh Pirenejev, je uporabljal gaskonjsko narečje še tja v 18. stol. Okcitanščina je bila od dobe trubadurjev dalje tudi jezik pesniškega ustvarjanja. Prvi, ki piše verze v francoščini, je Clément Marot (1495-1544).

Pomemben dejavnik pri oblikovanju francoskega jezika je bil od 17. stoletja dalje racionalizem. *Grammaire générale de Port-Royal* (1660) brez racionalistične filozofske misli sploh ne bi bila mogoča. Kadar se govori o

⁹²Kraljevi odlok, izdan leta 1539, Villers-Cotterêts, art. 110 in 111, pravi:

"Et afin qu'il n'y ait cause de douter sur l'intelligence dedits arrests, nous voulons et ordonnons qu'ils soient faits et écrits si clairement, qu'il n'y ait ni puisse avoir aucune ambiguïté ou incertitude, ne lieu à demander interpretation.

Et pour ce que de telles choses sont souvent advenues sur l'intelligence des mots latins contenus esdits arrests, nous voulons d'ores en avant que tous arrests, ensemble toutes autres procédures, soient de nos cours souveraines et autres subalternes et inférieures, soient de registres, enquestes, contrats, commissions, sentences, testaments, et autres quelconques actes et exploicts de justice, ou qui en dépendent, soient prononcez, enregistrez et délivrez aux parties en langaige maternel François et non autrement." - Navedeno po LRL V,1 str. 356.

francoščini kot o najbolj jasnem, najbolj izdelanem jeziku (Rivarol leta 1784: "Ce qui n'est pas clair n'est pas français"), je seveda treba razumeti, da jasnost ni prirojena lastnost francoščine - in nobenega jezika ne; le to je, da se je francoščina razvijala v okoliščinah, ki so izrecno zahtevale izpiljenost, natančnost, jasno izražanje misli, pri čemer je pisani jezik postajal vse bolj tog, vse bolj uklenjen v normo. Ne da bi bila v francoskem jeziku neka notranja moč, ki ga dela jasnega: jezik je sredstvo izražanja, orodje psihičnega sveta govorečega, izraz njegove misli, in če je ta disciplinirana, se pravi podrejena strogi verifikaciji v odnosu *psihična podstava, misel - izraz*, potem kršenj norme ni, oziroma so utemeljene z zahtevami stila.

Za ustalitev norme je pomembno delovanje Akademije; ustanovil jo je leta 1635 kardinal Richelieu, minister Ludvika XIII., akademijski slovar, zmeraj temeljno delo za normo v jeziku, pa je s konca 17. stol.

Izjemno podporo francoskemu literarnemu jeziku je dala Revolucija. Po začetnem, dokaj tolerantnem obdobju do narečij je začela Republika enačiti regionalne govore z mentaliteto stare rojalistične ureditve države, jih skušala potisniti v ozadje, torej izriniti iz javne rabe, obenem pa se je trudila posplošiti rabo francoščine, *langue de la liberté*. V neki svoji okrožnici iz leta 1794 je konvent pozval državljane, naj opusté jezikovno raznolikost, tako kot so opustili federalizem v politiki.⁹³

Navedeni dokument je gotovo neposredna posledica ankete, ki jo je v tistih letih izvedel opat Grégoire, sicer član konventa, ko je razposlal na okraje vprašalnik s 43 vprašanji ("/questions/ relatives au patois et aux mœurs des gens de la campagne"); vprašanja so deloma čisto jezikovna, v glavnem pa sociolingvistična, zelo redko čisto politična. Abbé Grégoire je strnil svoja dognanja v poročilu konventu (16. maja 1794), v katerem se bere, da velika večina državljanov ne govori francosko, se pravi, ne govori knjižno francosko, ampak narečje.⁹⁴

⁹³ "Citoyens, vous détestez le fédéralisme politique, abjurez celui du langage. La langue doit être une comme la République."

⁹⁴ Poročilo opata Grégoira ima značilen naslov *Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* in pravi: "On peut assurer sans exagération qu'au moins six millions de Français, surtout dans les campagnes, ignorent la langue nationale; qu'un nombre égal est à peu près incapable de soutenir une conversation suivie; qu'en

Francoščina je torej zelo počasi, skozi dolga stoletja postajala in končno postala jezik vse države; razlogi za to so docela politični, ne kulturni. Skorajda je uničila narečja, *les patois*.

Glasoslovje

14. Francoščina je, ob romunščini, po splošni sodbi najbolj dinamični romanski jezik, se pravi tisti, ki je doživel največ odstopanj od latinske knjižne norme. Ta so najbolj zaznavna v glasovnih spremembah; ne da bi jih v drugih kategorijah jezika ne bilo, vendar so npr. v morfosintaksi inovacije skupne več romanskim jezikom, če že niso splošno romanske. Ravno v glasoslovju kaže francoščina močno svojskost.

14.1 Francoščina pozna samoglasniški sistem štirih stopenj: naglašena srednja samoglasnika razlikujeta kvaliteto, in ta je fonološka, distinktivna: (*il a*) *été* : (*il*) *était*. Tako razlikovanje, ne samo fonetično, tudi fonološko, je sicer znano tudi v nekaterih drugih romanskih jezikih (it., pt.). Docela svojska pa je francoščina v dvojnosti naglašenega samoglasnika *a*; loči sprednji *a* od zadnjega in tudi ta opozicija je fonološka: *patte* 'taca', *pâtes* 'testenine'; *chasse* 'lov', *châsse* 'skrinj(ic)a za relikvije'. Gre torej za dva fonema.

Izgubila je latinsko fonološko razlikovanje po kvantiteti samoglasnika, pozna pa dolge in kratke samoglasnike kot pozicijske variante. Naglašeni samoglasnik je dolg pred vibrantom *r*: *dire*, pred palatalnim pripornikom *ž*: *cage*, *rage*<CAVEA, RABIES/ RABIA, pred zvenečim sičnikom *z*: *chose*, *fameuse*<CAUSA, FAMOSA. Pri tem je treba opozoriti še na razlikovanje v kvaliteti, kar pa ne velja samo za francoščino: zdi se, da je dolg srednji samoglasnik tudi ozek, kratek pa širok, ali vsaj v izgovoru bolj odpr; prim. *rose* proti *robe* 'obleka', *Rome*. Naj ponovimo, da je razlikovanje po kvantiteti samo fonetično, ne fonološko. Pozicijsko varianto predstavlja tudi kvantiteta nosnega samoglasnika pred izgovorjenim soglasnikom; v tej stavi je samoglasnik dolg: *long* proti *longue*.

dernier résultat, le nombre de ceux qui la parlent purement n'excède pas trois millions, et probablement le nombre de ceux qui l'écrivent correctement encore moindre." Oba citata po Brun, *La langue française en Provence*, de Louis XIV au Félibrige, Marseille 1927.

14.2 Moderna francoščina ne pozna padajočih dvoglasnikov, torej tistih, kjer je teža naglasa na prvem delu: *ey*, *oy* sta preko *wè* prešla v *wà*. Tako je lat. REGE preko /*rey*/ prešlo v /*rwè*/; šele sredi 15. stol. se je iz ljudskega govora tudi v normirani jezik začel uvajati izgovor /*wà*/. Skozi vso klasično dobo francoske književnosti so slovničarji tak izgovor prepovedovali; posplošil se je šele v dobi Revolucije. Istočasno se je *wè* v nekaterih besedah poenostavil v *e* in se obdržal, zapisan kot *ai*. Odtod dvojnost v nekaterih kategorijah besed: *Français*, *Anglais*, *Polonais* ob *Chinois*, *Suédois* in kot osebno ime *François*.⁹⁵ Vajeni, da je dvoglasnik organsko zlitje nenaglašene in naglašene prvine, ugotavljamo, da besede kot *roi*, *nuit*, *dieu* nimajo pravih dvoglasnikov, ampak v svojem prvem delu polglasnik, natančneje "pol-soglasnik".

Svojska črta francoskega glasovnega razvoja je diftogiranje srednjega ozkega romanskega samoglasnika *e*, *o*, torej latinskega dolgega srednjega samoglasnika: SITI **sete soif*, TELA stfr. *teile*, danes *toile*, SOLU **soul seul*. Sicer pa diftongirata široka *e*, *o* v odprtem zlogu, podobno, vendar ne čisto tako kot v italijanščini: PEDE *pied*, COR **CORE* stfr. *cuier*, danes *coeur*. Diftongira pa *o* tudi pred palatalizirano likvido: FOLIA *feuille* (prim. kat. *fulha*).

Na splošno so se dvoglasniki poenostavili. Za palataliziranim velarom *K* je stfr. poznala dvoglasnik, ker je soglasnik izločal palatalni glas: CAPRA *chièvre*, SICCARE *sechier*, danes *chèvre*, *sécher*, proti FABA *fève*, LEVARE *lever*.

Triglasnik *iei* se zmeraj poenostavi v *i*: IACET **gieist gist*, danes samo v sintagmi *ci-gît* 'tu počiva', SENIOR **sieir sire*, DECE **dieis dis/dix*. Do poenostavitve pride tudi takrat, ko je triglasnik sekundaren, skovan z *yod* romanske skupine *-yt-*, *-ys-*: LECTU **lieit lit*, PECTUS **pieis pis* 'vime' (za del človeškega telesa zahteva mod. fr. izpeljanko *poitrine*), SEX **sieis six*.

14.3 Francoski samoglasniški sistem pozna razen palatalne in velarne vrste tudi zaobljene sprednje samoglasnike; francoski fonetiki uporabljajo zanje ponajvečkrat izraze "voyelles palatales arrondies" ali "voyelles antérieures labialisées". To so /*ü*/ v *mur* iz lat. MURU, ozki /*ö*/ v *peu* iz PAUCU, široki /*oe*/ v *fleur* iz FLORE.

⁹⁵ Gl. W. Manczak, Pourquoi français en face de français, Ling. XXXI, str. 367-374.

Zaobljenost ustnic ugotavlja fonetika tudi pri izgovoru polglasnika ("e muette"); kadar je za označevanje izgovora potrebno, ga v tem učbeniku označujemo z znakom ə: *fermeté*.

14.5 Pozornosti vreden pojav v francoskem samoglasniškem sistemu je tudi obstoj nazalnih samoglasnikov. Stara francoščina je poznala ustrezne nosniške za vse ustnične samoglasnike, tako kot je še dandanes v portugalščini. V govorjeni francoščini naše dobe so v rabi samo še trije: *ã* v *banc*, *õ* v *long* in *ẽ* v *fin*, *bien*. Norma sicer še zahteva tudi nosniški /u/, ker pa se ta pojavlja samo v števniku oz. nedoločnem zaimku *un* in v pridevniku *brun* 'rjav', ga pogovorni jezik opušča in nadomešča z nosniškim /e/. Morebitna opozicija *brun/brin* ('bilka, steblo'; *un brin de fille* 'brhko deklè') ne more nastopiti v kritičnem sobesedilu; še manj seveda *un/in*: *un complet/incomplet*. Razumevanje izjave bo zagotovljeno v kontekstu, kljub ohlapnemu izgovoru.

Nosniška samoglasnika *i*, *u* se izgubljata od 16. stol. dalje; nekako v isti dobi začenja pisava zagotavljati, da je pred samoglasnikom že prišlo do denazalizacije: *bon/bonne*.

Stara francoščina je poznala nekaj nosniških dvoglasnikov in celo triglasnikov. Od vsega začetka je bila pisava odsev izgovarjave, sčasoma pa se je izgovor poenostavljal, pisava pa je obstala nekako na etimološki stopnji 13. stol.; od tod zmeda v pisavi, prim. *pain*, *sein*, *point*, *juin*, in s tem tudi težave pri branju in pisanju francoskega jezika.

14.6 Latinski nenaglašeni samoglasniki so v glavnem izpadli (sinkopa) oziroma, na koncu besede, odpadli. V sodobni francoščini se pravzaprav ohranjajo samo tam, kjer bi prišlo do kopičenja soglasnikov, v glavnem kot polglasnik ə; včasih se polglasnik vriva v izgovor celo brez etimološke upravičenosti, da bi se izognilo kopičenju soglasnikov. Morda je tudi sinkopa, torej vokalna redukcija tisti dejavnik, ki je pripomogel k togemu oblikovanju francoskega stavka.

V stari francoščini je bila glasovna podoba bolje ohranjena kot v sodobnem jeziku. V Strasburški zakletvi se še najde *dunat*, in *aiudha*, in *cadhuna cosa*, *nunqua*, Kantilena o sv. Evlaliji začenja z *Buona pulcella fut Eulalia*, a bere se tudi že *Niule cose non la pouret omque pleier* 'nobena stvar je ni mogla

ukloniti'. Časovno le malo mlajša besedila imajo zapisan grafem *e*, kar gotovo predstavlja oslavljeni *a*, morda že kar polglasnik. Grafija je dragocena za morfologijo: omogoča razlikovati oblike moškega spola samostalnika in pridevnika brez končnega morfema od ženskih z morfemom *-e*; taisti morfem loči oblike konjunktiva od indikativnih: *Enz enl fou la getterent, com arde tost* 'vrgli so jo v ogenj, da bi hitro zgorela', se bere za sv. Evlalijo.

15.1 Za soglasniški sistem imamo pred očmi, da spada francoščina v zahodno skupino romanskih jezikov in da potemtakem v ljudskih besedah latinskih nezvenečih medsamoglasniških zapornikov ni. Pač pa pozna opozicijo "zveneče-nezveneče" pri sičniku *s*: (*elle*) *chausse* [šòs] no. 37 'nosi čevlje številka ...' proti (*une*) *chose* [šóz] 'stvar'. Kvaliteta samoglasnika je pogojena z zvonečnostjo sičnika, ne obratno.

Za razliko od drugih romanskih zahodnih jezikov pa v francoščini nezveneči zapornik ne doživi samo sonorizacije, ampak se preko priporniške faze, lenizacije, ta je znana tudi v drugih romanskih jezikih, zlije s samoglasniškim okoljem, kar predstavlja popolno asimilacijo.

Priporniška faza je danes zaznavna samo v bilabialni seriji; primeri kot DEBERE *devoir*, SAPERE *savoir* pričajo o taki razvojni poti. Ne da bi se preveč zanašali na pisavo, je vendarle dragoceno, da pozna Strasburška zakletev takele pisne podobe nekaterih besed: *in aiudha, in cadhuna cosa, ab Ludher, Lodhuwigs*.

Današnja francoščina kaže popolno zlitje medsamoglasniškega zapornika z okoljem: PRATU *prés*, -ATU, -ATA *é(e)* proti siceršnjim romanskim oblikam kot *prato, prado*, okc. *prat* in enako pri končnici pret. deležnika. Če je zvoneči zapornik v takem okolju ohranjen, gre za prevzete besede, ponajveč iz provansalsčine: *aubade, serenade* 'jutranja, večerna podoknica'. Za spontani glasovni razvoj v ljudskem jeziku je v istem pomenskem polju prepričljivo *matinée* 'jutro, dopoldanska ali tudi popoldanska (vsekakor ne večerna) prireditev, matineja' <**matinada*, kar pa je kot *matinata* prav običajen refleks v italijanščini. Odveč je povedati, da se nezveneči zapornik ohranja v učenih, neljudskih besedah: MATURETATE *maturité*; v teh tudi sinkope ni. Lat. pridevnik MATUREUS, -A pa je v fr. doživel pričakovani razvoj: sonorizacija,

lenizacija in končno izginotje soglasniške prvine povzroči tudi spremembo pri samoglasniškem sklopu: stfr. oblika *meür* se je obdržala kot *mur*, a ni samo domnevna, predpostavljena: *la pome douce et meüre* (Chrétien de Troyes).

Posebej je treba opozoriti na razvoj nezvenečega velara K; po sonorizaciji doživi zapornik pred samoglasnikom *a* palatalizacijo: PACARE *payer*, NECARE stfr. *neier*, danes *noyer*.

Zaradi popolnosti slike o galoromanščini naj navedemo že tu, da se v okcitanščini ravnokar obravnavane besede glasé *saber*, *madur*, *pagar*, *negar*. Po drugi strani pa si je vredno vsaj za zobnike priklicati v spomin situacijo v severnoitalijanskih narečjih: ben. *moneda/monea*; *ké me mario se n'è andao* (Lamento della sposa padovana, 13. stol.).

15.2 Francoščina pozna splošnoromansko palatalizacijo zapornika pred svetlim vokalom v hiatu. Ugotavljamo pa nekaj razlik v primerjavi z drugimi romanskimi jeziki. Bilabial pred *yod*, torej pred *i*, *e* v hiatu daje prepalatalni zlitnik; takega glasu latinščina ni poznala: SAPIAT *sače*, od 13. stol. dalje poenostavljeno z izgubo dentalne prvine v /*saš*/ (v grafiji *sache*). Naj opozorimo, da poznajo podoben razvoj južnoitalijanska narečja, npr. nap. *saččə*. Zobnični element je odpadel tudi v zvenečem palatalnem zlitniku: (TEMPUS) DIURNU, v pisavi *jour* [žur].

Za staro dobo ugotavljamo (in tako je obstalo) za nezveneči dental in velar sibilantizacijo; zobnični element je nekako v 13. stol. odpadel in danes najdemo samo sičnik: -ANTIA *-ance*, FACIAT *fasse*, FACIES/FACIA *face*; TERTIU *tiers*.

Nadalje pozna francoščina enako kot zahodni romanski jeziki sibilantizacijo velarov pred palatalnima samoglasnikoma *i*, *e*: CAELU *ciel*, QUINQUE **kinkwe cinq*, CENTU *cent*. Zveneči velarni zapornik je doživel palatalizacijo in ostal palatal: GENTE *gent*, ARGENTU *argent*.

Svojskost francoskega jezika je prenos palatalne prvine v predhodni zlog, pri čemer se ta spaja s samoglasnikom le-tega: PACE **paiz paix*, PLACERE *plaisir*, RATIONE *raison*.

15.2.3 In končno, francoščina pozna še eno palatalizacijo, navadno, a ne preveč dobro, imenovano "druga"; rekli ji bomo *galoromanska*, morda še natančneje

severnogaloromanska, okcitanščina je namreč ne pozna: proti okc. *cantar* itd., ima francoščina *chanter*< CANTARE, *cheval*<CABALLUM, *champ*< CAMPUS, *jambe*<GAMBA, *jaune*<GALBINUM lat. 'bledozelen', danes 'rumen'. Palatalizacija velara *k*, *g* pred (palatalnim) samoglasnikom *a* ni omejena na besede latinskega izvora, saj jo najdemo v *joue* iz predlatinskega **gaba*, v *jardin*, frankovsko **gart* ali **gardo*, pa tudi v *chat*, *chatte*, kar je sicer poznolatinski CATTUS, vendar iz nekega drugega, morda afriškega jezika.

Opozorili smo že na problem te vrste palatalizacije v alpskem svetu. Za francoščino je mogoče omejiti veljavnost pojava v čas med 6. in 8. stol. Palatalizacija je starejša od zapiranja dvoglasnika AU v *o*, ker bi sicer ne bila razločljiva v besedi *chose*<CAUSA. Verjetno je doba pojava že prešla v dobi vdora Normanov na sever Francije, torej v 9. in 10. stol.; te, severnogaloromanske palatalizacije ne poznajo govori v Normandiji in Pikardiji: tako kažejo toponimi *Caen*, *Cabourg*, *Calvados*, *Cateau-Cambrésis*.

Kot vsi zlitniki doživita tudi *č*, *dž* izgubo zobničnega elementa in se ohranita kot nezveneči ali zveneči šumnik *š* oziroma *ž*. Kronologijo zagotavljajo francoske besede, prevzete v anglosaksonščino kot CASTRUM -*chester*; te ne morejo biti mlajše od anglonormanske dobe. Nekaj zadrege povzročajo lastna imena, kjer palatalizacije ni: *Lancaster*; najbrž gre za dvojni vir iz francoščine. Izposojenke v italijanščino in kastiljščino so za ugotavljanje kronologije manj zanesljive, so pa pomembne, saj ravno palatalizacija velara iz italijanskega ali kastiljskega fonološkega sistema ne bi bila razločljiva: *giardino*, *jardin*; *gioia*, *joya*<GAUDIA, (drugače razlaga COROMINAS 1980, s.v.); *giallo*, stfr. *jalne*<GALBINUS.

Ime za deželo, lat. GALLIA, tega pojava ni doživela, sicer bi se morala imenovati nekako **Jaille* [žaj]. Za *Gaule*, *gaulois* gl. BLOCH-WARTBURG 1960 pod ustreznim geslom: etimon je frankovski **walha* 'Rimljani, Romani'.

15.4.1 V 13. stol. se postavlja izguba sibilanta *s* v soglasniških skupinah, tudi tistih, pred katere je bil dodan prostetični *e*:- SCHOLA stfr. *escole*: *puis li bons pedre ad escole le mist*, St. Alexis, 33 'dobri oče ga je dal v šole', *ESSERE stfr. *estre*. Tudi za kronologijo tega pojava so pomembne v angleščino prevzete besede: lat. TEMPESTAS angl. *tempest*, lat. FORESTIS (SILVA) angl. *forest*.

Ustrezne besede v francoščini so danes *école, être, tempête, forêt; forestier* 'gozdar, logar', tudi kot priimek *Forestier*, ima ohranjen sičnik verjetno kot izraz iz pravnškega jezika, gl. BLOCH-WARTBURG 1960, s.v. *forêt*.

15.4.2 V približno isti dobi je prišlo do onemitve končnega -s, kar ima posledice v oblikoslovju; v sintaktičnih zvezah, za izražanje množinskih oblik samostalnika, se v sintagmi s členom še danes izgovarja: *les enfants*. Sicer kažejo podobne sintagme lahko tudi jezikovno ohlapnost: *Arts et métiers*, postajališče metroja v Parizu, je mogoče slišati z vezavo (zvenečega) sibilanta [arzetmetjé] ali tudi brez nje. Vprašanje presega zgolj jezikoslovni okvir, zadeva sociolingvistiko.

Vsekozi vidna in zaznavna težnja v jeziku, naj bo sporočilo umljivo, lahko povzroča ohranjanje ali celo ponovno oživitev rabe končnega -s; v matematičnih postopkih ga izgovor ohranja, včasih pa služi za razumevanje dveh izjav: *je n'en ai plus* [plü] 'nečesa nimam več' in *j'en ai plus* [plüs] 'davantage', 'imam nečesa več' (količinsko).

15.6 V zvezi z zapornikom se likvida *l* in cela soglasniška skupina ohranja: *plein, place, bleu, clé*.

15.6.1 Pred zapornikom se L- vokalizira: TALPA *taupe* 'krt', ALT(E)RU *autre*. Ta glasovna sprememba ustvarja v oblikoslovju videz posebnega morfema: *cheval - chevaux* V stari francoščini vokalizacije še ni bilo prav povsod; pridevnik BELLUS ima oblike *bels, beus*, v mn. *beaus, biaux*.

15.6.3 Francoščina v izgovoru dvojnih soglasnikov nima, soglasniške skupine pa doživljajo različno usodo. Za lat. -KT- smo že povedali, da kaže prva faza disimilacijo: FACTU *fajt *fajt, fait*. Posebne omembe sta vredni za latinščino in romanščino nenavadni soglasniški skupini -NR-, -MR-, ki se lahko pojavita kot posledica izpada nenaglašene samoglasnika. Drugače kot italijanščina in skladno z iberoromanščino uvaja francoščina v to za romanski svet očitno težko izgovorljivo skupino prehodni, homorgani soglasnik: oblike prihodnjika glagolov kot TENERE, VENIRE, VALERE se v 3. os. preko **tener a* itd. glase

tiendra, viendra, vaudra. Za vrivanje prehodnega soglasnika najdemo primer že v Strasburški zakletvi: *Karlus meos sendra* (*sendre<SENIOR). V skupino z nosnikom M- se vriva dvoustnični *b*: CAMERA *chambre*, *TREMULARE *trembler*, SIMILARE *sembler*.

16. Galoromansko besedje ima svojo zasnovo seveda v latinskem besednem zakladu. Pri tem je gotovo, da galoromanski jeziki niso prevzeli prav vseh latinskih izrazov, oziroma, da je bil del latinskega besedja romanskim govorom v Galiji neznan ali slabo poznan. Če razlagajo Glose iz Reichenaua latinske izraze z latinskimi, očitno bolj ljudskimi, kot AGER : CAMPUS, PLAUSTRA : CARRU, PUEROS : INFANTES, MINATUR : MANATIAT, s tem pričajo, da je bila taka razlaga potrebna.

Nekatere latinske besede so izginile z vsega romanskega ozemlja, tako npr. VULNERARE, EDERE, v francoščini nadomeščene z *blessier*, frank. **blettjan* oz. *manger* (<MANDUCARE). Posebne pozornosti so vredne tiste, ki so skupne vsej galoromanski sferi in drugod neznane: INFANTIA *enfance/enfansa*, APROXIMARE stfr. *aproismer*, okc. *aproimar*. Od imen za bližnje sorodstvo sta se v Galiji ohranila AVUNCULUS *oncle* in AMITA (*t*)*ante/(t)anta* 'očetova sestra': glasovna podoba bo morda iz spakljivega otroškega govora. Za nekatere izraze sta francoščina in okcitanščina zajemali iz različnih lat. virov: CORBICULA in CISTA sta dali *corbeille* in *ceste*, *ACCAPTARE in COMPARARE se nadaljujeta v *acheter* in *comprar*, *ABAIARE in LATRARE v *aboyer* in *lairar*, COCCUM in GALLUM v *coq* in *gal*, *CLOCCA in CAMPANA v *cloche* in *campana*, LUMINARIA in LUCE v *lumière* in *lutz*. Ali pa pozna francoščina izpeljanko, okcitanščina pa je ohranila lat. osnovno besedo: *poisson* in *peis*, *poitrine*, stfr. *piz*, in *peitz*, *fontaine* <FONTANA AQUA in *font*.

Ti primeri kažejo, da je bila originalna latinska beseda na jugu, se pravi v okcitanščini, bolj ohranjena; k že povedanemu o galskem jezikovnem vplivu, o substratu, bi lahko dodali, da je bil na severu germanski jezikovni vpliv temeljitejši ali pa da se je latinščina na jugu krepkeje vkoreninila: ARATRU je samo okc. *araire*, drugod je *charrue* (<carruca). Franki so bili za najstajajočo francoščino pomembnejši kot za okcitanščino germanski narodi, ki so nekako

bežno prešli galski jug: *choisir* 'izbrati', *haie* 'živa meja', *haïr* 'sovražiti', *honnir* 'osramotiti' se v okcitanščini niso prijeli.

16.2 Francosko besedje je vseskozi vsesavalo tudi (pol)učene latinske besede. Znano je, da ima med vsemi romanskimi jeziki ravno francoščina najmanj transparentno, se pravi, v lat. najmanj motivirano besedišče; včasih obstajata ljudski in učeni izraz drug ob drugem, zmeraj seveda s pomenskim razlikovanjem. Fr. *aveugle* ima svoj vir v lat. AB OCULIS, kar je sicer kalk po grškem vzorcu, a zadevni samostalniki je le deloma prilagojeni latinizem *cécité* iz CAECITATEM; *aveuglement* je rabljeno v prenesenem pomenu 'zaslepljenost'.

Kot v drugih romanskih jezikih je veliko neljudskih, tehničnih izrazov prispeval jezik Cerkve, npr. *charité* 'ljubezen do bližnjega', druge pa pravniški jezik, npr. *procès*, *procureur* 'pooblaščenec, tožilec', *cause* 'razlog, vzrok, pravda', proti ljudski v obliki in pomenu *chose* 'reč, stvar'.

Vokalna redukcija, izpadanje predvsem nenaglašanih samoglasnikov, je fonetični pojav, ki pa s svojimi posledicami zadeva tudi besedišče. Homonimiji, bolje, homofoniji, se skuša govoreči velikokrat izogniti; odtod veliko izpeljank, kot že navedena *poitrine*.

16.3 Nekaj pomembnih izposojenk germanskega porekla je prinesla nova socialna doba, fevdalizem. Nikjer v romanskem svetu se fevdalni socialni red ni tako podredil frankovskemu vzoru kot ravno v Galiji. Gre za frankovske besede kot *alleu*, *fief*, *baron*, gre pa tudi za latinske ali v latinščino privzete besede, ki v fevdalnem socialnem sistemu dobijo nove vrednosti: *homme* je seveda iz lat. HOMO, pomeni pa vendar fevdalnega podložnika; prim. *hommage*, v stari dobi 'pokorščina fevdnemu gospodu, izkazovanje časti'; v prenesenem pomenu 'spoštovanje, poklon' šele od 17. stol. dalje.

Dvorno življenje, posledica fevdalne družbene ureditve, je spreminjalo pomen sicer že rabljenih izrazov: *connétable* je v 12. stol. vrhovni vojaški poveljnik, torej več kot kaže etimologija, COMES STABULI; bitne lastnosti, ki so se od viteza zahtevale, so bile namreč té, da je *courtois*, *sage*, *gentil*, *gai*. In ta vitez, *chevalier*, predvsem ni več konjenik, je dvorjan.

Germanski vplivi v francoskem besedju (gl. seveda 4.2) se ne omejujejo le na dobo visokega srednjega veka; nekaj izrazov je dala stara visoka nemščina, npr. *coiffe* 'pokrivalo', *laid* 'grd', nekaj so jih prinesli normanski gusarji, npr. *bateau*, *vague*, morda *bord*, kar je sicer tudi frankovsko; germanski so toponimi na *-bec* ('potok', prim. nem. *Bach*). Iz flamščine so *havre* '(majhno) pristanišče', *matelot* 'mornar', *maquereau* 'skuša', iz anglosaksonščine izrazi za nebesne strani: *nord*, *sud*, *est*, *ouest*.

Moderna doba je, kot znano, vsa pod vplivom angleščine, natančneje amerikanščine. Francoščina bije obupen boj z angloamerikanizmi.⁹⁶

24. Jezik se bogati tudi z izpeljavo in sestavljanjem. To v latinščini ni bilo zelo razširjeno in tako je tudi v sodobni francoščini, vendar so nekatere sestavljenke le pognale korenine: *vagon-lit*, *garde-robe*, čisto moderno iz parlamentarnega pravnškega izrazja *décret-loi*, 'vladni odlok z veljavo zakona'.

Za staro francoščino trdé nekateri jezikoslovci, da je imela bogato izpeljavo s pomočjo pripon. To gotovo velja v primerjavi s sodobnim jezikom, ne pa v primerjavi z drugimi romanskimi jeziki (prim. it. 24). Tako je bilo v vseh dobah francoskega jezika; že slovničarji 17. stol. priporočajo zmernost in trdé, da Francozi pač nimajo tiste svobode za kovanje manjšalnic, kot jo imajo Italijani.⁹⁷ Vendar se izpeljava, na nekaj primerov smo že opozorili, kdaj pa kdaj le najde: *soleil* zahteva kot vir manjšalnico **SOLICULUM*, *abeille* (<*APICULA*) je staro, iz provansalsčine. Kar zadeva sufikse, je moral stari jezik res biti bogatejši: od izpeljank prid. *hardi* 'drzen' kot *hardiance*, *hardiement*, *hardièce*, *hardiâte*, *hardissement* je moderni jezik obdržal samo *hardiesse*.

24.1 Močno so izrabljene pripone s stilistično vrednostjo, zlasti slabšalno, kot *-ard*, *-asse*, *-aille*: *chauffard* 'slab šofer', *salopard* 'falot'; *grognasse* 'nergač'; *ripaille* 'požrtija'.

⁹⁶ Iz petdesetih let preteklega stoletja je znana reklama BUVEZ COCA COLA, ki je torej grešila tudi proti francoski sintaksi, gl. 32.2, ne samo proti francoskim ustaljenim navadam. Za vdor anglo-amerikanizmov gl. R. Étiemble, *Parlez-vous franglais?*, Paris 1954.

⁹⁷ "... et surtout nous n'avons pas la liberté de faire des diminutifs selon notre caprice comme les Italiens", CHARAND 1977, str. 77.

Nekatere, iz latinščine poznane pripone niso več občutene kot take; drugod pa so samostalniške končnice take, da vzbujajo vtis, kot da gre za pripone: *MANSIONE maison*, *RATIONE raison*, *POTIONE poison*. Če kažeta prva dva primera premik h konkretnosti, se pri zadnjem pomen zoži: 'pijača' - 'strup'. Veliko pripon ohranja svojo izvorno funkcijo: *-ment* (<MENTU) lahko izraža akcijo, dejavnost, *élargissement* 'širjenje', rezultat neke dejavnosti, *abattement* 'pobitost, potrtost' ali celo konkretno dejanje, *sifflement* 'žvižg'.

Pripona *-eur* se pritika na pridevnik kot v *grandeur*, *laideur*; *-ure* je največkrat konkretno: *ordure* 'nesnaga, umazanija', *coiffure* 'pokrivalo', potem tudi 'pričeska'.

Pripona *-age* (-ATICUM) služi danes za izražanje akcije nekega glagola, skoraj bi rekli, da ima vrednost glagolnika: *lavage* 'umivanje', *dosage* 'doziranje, določanje primerne količine'. Latinski vir te pridevniške pripone, -ATICUS, -A, -UM, je omogočal izaziti nekaj, kar se nečesa tiče: *SILVATICUS* 'kar se tiče gozda', *FANATICUS* 'kar se tiče templja' (*FANUM* 'tempelj'). Vsaj delno ohranjajo pomen iz latinščine starejši romanski samostalniki kot *rivage* 'obrežje', *herbage*, *alpage* 'pašnik, planinski pašnik', *péage* (<PEDATICUM) 'mostnina, plačilo za prehod prek mosta peš'. Izraz, močno pomemben v srednjem veku, je šel iz rabe, na avtostradi pa se je spet pojavil. *Voyage* <VIATICUM 'potnina', 'popotnica' je v srednjem veku še 'romanje', od 16. stol. dalje samo 'potovanje'; *formage*, mod. *fromage*, iz (CASEUS) FORMATICUS 'ki zadeva formo' ohranja iz sintagme samo pridevnik.

Oblikoslovje

27. Samostalnik

27.1 Velika sprememba v oblikoslovju samostalnika in pridevnika je izguba fleksije. Kot v romanskih jezikih nasploh se posploši ena sama sklonska oblika, latinski akuzativ.

Vendar pa imata stara francoščina in stara provansalsščina v romanskem svetu izjemno mesto: vse do 14. stol. je ohranjena rudimentarna sklanjatev kot sistem, naj dodamo, čisto drugačen kot v romunščini: galoromanska jezika sta v stari dobi ločila sklonsko obliko za osebek od tiste za odvisni sklon, po

francoski terminologiji *cas-sujet* in *cas-régime*. Sistem ni razpoznaven v ženski sklanjatvi na -a, je pa docela jasen za samostalnike m. sp. latinske II. deklinacije na -US, -I; stara francoščina in stara provansalsščina sta poznali takole sklanjatev, okrnelo sicer, a trdno:

mürs

mür

mür

mürs

Ob koncu 14. stol. ni več najti oblik na -s za imenovalnik ednine, posplošita se lat. sklonski obliki za akuzativ.

Še bolj vidno, in včasih še v današnjem jeziku zaznavno, je razlikovanje pri imparisilabih, pri samostalnikih z neenakim številom zlogov med nominativom in sklonskimi oblikami latinske III. deklinacije, seveda samo za imena oseb in dejavnosti; v starih tekstih se bere: *cuens/coens* in *conte*, *emperedre/emperere* in *emperedour/empeor*, *träitre/träitres* in *träitor/tradetur*, *ome/om* in *omne/homne*, *maire* in *major*, *ancestre* in *ancessor*, *suer* in *seror/sorour*. V stoletjih je jezik, ki takih istopomenskih dvojnic skozi daljšo dobo ne prenese - eno pomembnih vodil razvoja v jeziku je gotovo tudi gospodarnost, poleg tega pa govoreči zmeraj izloča posebnosti in imparisillabi, neenakozložnice so bile v kategoriji samostalnika samo majhen del, ki ni sledil sistemu -, posplošil eno od oblik, lat. nom. *träitre*, *maire* 'župan', *ancêtre* 'prednik', *soeur* ali pa sklonsko obliko *comte*, *empereur*. Če že, se dvojnici pomensko razideta. Ohranili sta se obe obliki lat. HOMO, vendar *on* iz nominativa kot zaimsek, danes rabljen kot element glagolskega sistema, *on dit*, *homme* iz akuzativa kot samostalnik; gl. dalje *pâtre/pasteur*. Nekateri samostalniki z obliko akuzativa presenečajo, ker gre za izraze za osebe ali za dejavnosti, ki v stavku navadno zasedajo mesto osebka, in bi zaradi tega pričakovali posplošenje lat. nominativa.

Iz akuzativa ohranjene oblike najdemo celo v t.i. germanski sklanjatvi, in sicer za moški in za ženski spol: stfr. pozna obliki *ber* - *baron*, *Hües* - *Huon*, *Karlo* - *Karlon*, odtod (CAROLUS>) *Charles* - *Charlon*, *Berthe* - *Berthain*. Vpliv teh sklanjatev po germanskem vzoru je že moral biti močan, če so se v to sklanjatev lahko vrinili tudi poznolatinski samostalniki, npr. SCRIBA, -AE, ki je očitno prešel v SCRIBA, -ANIS, kar se nadaljuje v romanskih jezikih kot *écrivain*, *scrivano*, *escribano*.

Stara francoščina in stara provansalsščina sta torej imeli dvosklonski, iz latinščine podedovani fleksijski sistem. Umestno je opozoriti, da gre tu vendar za jezik, kot ga poznamo iz ohranjenih literarnih tekstov in zapisanih besedil. Pravega jamstva, da je tako sklanjatev, torej razlikovanje za izraz osebka in za izraz predmetov v stavku, poznal govorjeni jezik tiste dobe, le ni. Stanje torej ni primerljivo s tistim v romunščini, kjer neki okrnjeni sistem, drugačen kot tisti v stfr., še danes obstaja. Seveda je mogoče reči, da je ohranjanje končnega-s kot morfema omogočalo razlikovanje med subjektom v stavku in objekti. Rahel dvom pa le vzbuja stanje v iberoromanskih jezikih, kjer se -s ohranja vse do današnjih dni, takega sistema sklanjatve pa ne zaznavamo v nobenem literarnem dokumentu. Ker pa je pisana beseda do neke mere vendar odraz govornice, smemo vsaj trditi, da je latinska fleksija samostalnika v Galiji obstala dlje kot drugod v Romaniji.

27.2 Kot vsi romanski jeziki pozna tudi francoščina posamezne ostaline fleksije lat. samostalnika. K že navedenim primerom naj dodamo še nekaj ostalin lat. sklonov.

- Nominativ: antroponimi kot Jacques, imena za človeško dejavnost kot *sartre* (<SARTOR). Včasih ugotavljamo celo nekaj ostanek sklonskega sistema, vsaj v tem, da sta obliki pomensko distinktivni: *pâtre* 'pastir'/*pasteur* 'pastor', *chantré* 'kantor, cerkveni pevec'/*chanteur* 'pevec', *copain*, *copin* 'tovariš' / *compagnon* (pri tej dvojici je prvi izraz intimnejši); *gars* 'fant' / *garçon* 'fant, natak'. Iz lat. nominativa SENIOR se najde v starih tekstih *sire*, v Strasburški zakletvi celo *sendra* (*karlus meos sendra*); iz sklonske oblike SENIORE pa najdemo *senior*, *seignor*, *segnour*, *seigneur*. *Sire* je danes zastarelo, eventuelno še uporabljivo za naslavljanje kralja, ali pa ironično rabljeno (*triste, pauvre sire*); iz lat. akuzativa je ohranjena oblika *seigneur*, v začetku 'fevdni gospod', danes v rabi omejeno (*monseigneur*, *se donner des airs de grand seigneur*); iz lat. acc. je tudi *sieur*, danes samo v pravniškem jeziku, ki pa je od 16. stol. dalje kot *monsieur* najbolj običajen izraz za vljudno naslavljanje.

- Genetiv: imena dni v tednu: *lundi, mardi, mercredi, jeudi, vendredi*;
- Ablativ: splošnoromanska je uporaba ablativa lat. MENS, -TIS, f, kot morfema za tvorbo prislova načina; splošno romanska je tudi že latinska raba ablativa za mestnik: AQUIS *Aix, Ax*; francoska posebnost pa je številna raba imen galskih plemen za kraje, kot smo navedli v 3.3.1

Stari jezik je imel več sklonskih ostalin: *Bons fut li siecles al tems ancienour* trdi avtor Življenja sv. Aleksisa (sreda 11. stol.) za dobre stare čase.

27.3 Srednji spol je oblikovno francoščini neznan; pomen nevtra pa je ohranjen pri zaimkih: *je vous le dit, ceci dit, cela me plaît*.

Ker so onemeli končni soglasniki, je otežkočeno razlikovanje med moškim in ženskim spolom. Francoščina ima na voljo morfem in pripone, s pomočjo katerih je omogočeno razlikovanje med naravnima spoloma: *boulangier/boulangère; comte/comtesse, prince/princesse; chasseur/chasseuse*. Drugod se spol samostalnika označi samo s členom: *le/la fonctionnaire*. Ali pa sploh ne: francoščina je od romanskih jezikov tisti, ki v izražanju poklica ali dejavnosti najmanj spoštuje žensko individualnost; odtod izrazi za ženske osebe z obliko m. sp., *docteur* 'zdravnik, zdravnica', *ministre* 'minister, ministrica' ali pa z neokretnimi dopolnili *femme écrivain, femme auteur* 'pisateljica, avtorica'. Francoščina zunaj Francije (Belgija, Kanada) se zdi bolj sproščena in počasi uvaja oblike v ženskem spolu

29. Pridevnik

29.1 Sodobna francoščina pozna pridevnike na dva končaja, oziroma, bolje, oblike ženskega spola imajo morfem *-e: bon/bonne, grand/grande*. Zaznaven je kot polglasnik, in sicer le takrat, ko tako zahteva glasovna situacija, prav lahko pa povzroča spremembe glasov pred njim, ne le izgovarjavo soglasnika. Etimološko je današnji morphem *-e* seveda latinski morphem *-a*. Navedli smo že začetek Kantilene o sv. Evlaliji: *Buona pulcella fut Eulalia*. Kdaj je

samoglasnik *-a* oslabel, ni do kraja dognano, gotovo še pred literarno dobo. Vsekakor pa je še povzročil galoromansko palatalizacijo velara, pojav, ki ga romanistika postavlja v dobo med 6. in 8. stol., ker bi sicer ne bila razločljiva ženska oblika germanskega pridevnika, npr., *blanc/blanche*, pa tudi ne posamostalnjeni pridevnik *dimanche* iz (DIES) DOMINICA, pri čemer je vredno opozoriti, da je samostalni v fr. danes moškega spola, regionalno pa tudi ženskega.

Razlikovanje med oblikama v spolu povzroča še ena fonetična sprememba, in sicer desonorizacija končnih zvonečih soglasnikov: *neuve* proti *neuf*, *vive* proti *vif*. Pojav je znan tudi drugod, tako v okcitanščini in furlanščini.

Kljub odpadu končnega *-s* razkrivata francoska pridevnika *grand* in *fort* še danes svojo latinsko podobo, namreč v sintagmah, kjer ne najdemo morfema *-e*: odtod krajevna imena kot *Rochefort*, *Roquefort* in klišeji *grand-mère*, *grand-chose*. V stari dobi je bilo takih oblik več, prim. pridevnik/sedanji deležnik v *Donc prist moiller vaillant ed honorede* 'potem si je vzel vrlo in čestito ženo', Saint Alexis.

29.2 Stopnjevanje pridevnika in prislova je v francoščini analitično, s pomočjo prislova *plus*, oz. *moins*. Nekaj primernikov je enostavnih, podedovanih iz latinščine: *meilleur*, *pire*, *moindre*, *majeur* oz. *mieux*, *pis*, *moins*. Stari teksti nudijo nekaj bogatejšo béro; tako se bere za sv. Evlalijo *bel auret corps bellezour anima*, da je torej imela lepo telo, a še lepšo dušo (<*BELLETIORE).

Kot drugod v romanskem svetu se presežnik tvori z dodajanjem določnega člena primerniku: *la plus belle*.

29.3 Elativ ima že v stari dobi za morfem le izjemoma lat. -ISSIMUS: *Et avoit unes grandes jões et un grandisme nés plat* 'in imel je velika lica in potlačen velikanski nos', Aucassin et Nicolette. Za današnjo francoščino je znano, da sta edina elativa te tvorbe *richissime*, *sérénissime* očitna italianizma, redko rabljena in še to ponajveč ironično. Tako kot današnji je imel že stari jezik za morfeme prislove *mult/mout*, *asez*, *par*, *trop*, *tres*: *Mult correcious e mult ireist* 'zelo nejevoljen in razsrjen', Fragment o preroku Joni'; *Biax tres douz peres* 'premili oče', Ami et Amile.

30. Števniki

30.1 Glavni števniki poznajo razlikovanje v spolu pri enici: *un* (stfr. *uns*), *une*. Ta števniki se rabljajo tudi kot nedoločni zaimki in kot tak poznajo množino: *les uns* et *les autres*.

Števniki 'dva' je v starem jeziku še poznal razlikovanje med imenovalnikom in obliko za odvisni sklon: *ensemble en vont li dui pedre parler: lour dous enfanz vuelent faire assembler* '(oba) očeta se prideta dogovarjati: svoja dva otroka želita združiti', St. Alexis. Od 14. stol. dalje se najde oblika *deux* za oba spola.

Francoščina ohranja nekaj dvajsetiškega sistema: *quatre-vingt*, staro *quinze-vingt*. Vendar uporablja valonščina *septante*, *nonante*.

30.2 Vrstilni števniki so močno poenostavljeni: na glavni števniki se pritika morfem *ième* (<-ESIMUS).

Iz lat. podedovane oblike so redke, pravzaprav samo *premier* iz PRIMARIUS. Od drugih so se vrstilni števniki ohranili le kot ostaline v stalnih zvezah ali z drugačno skladenjsko funkcijo, tudi v drugačnem pomenu: *tiers* 'tretjina', *tiers état* 'tretji stan v političnem življenju 18. stol., meščanstvo', *fièvre tierce* 'mrzlica, ki se pri malariji pojavlja vsak tretji dan'; *quart* 'četrt, četrtina'. QUINTUS se je ohranil v cesarskem imenu *Charles-Quint*. Vrstilni števniki niso in nikoli niso bili prav ljudski; samo *premier* je rabljen v datumu in pri vrsti kraljev, cesarjev, papežev: *François premier*, *Henri deux*, *Louis quatorze*, *Jean vingt-deux*.

31. Zaimki

31.1 Francoski osebni zaimki nadaljuje latinskega v glasovni obliki in funkciji; deloma ohranja sklanjatev, pozna pa razlikovanje med naglašeno in nenaglašeno obliko, *moi/je*, *toi/tu*; v starih tekstih se prva pojavlja samo v odvisnih sklonih. Iz tega izhaja druga, še važnejša svojskost francoskega jezika, ki pa ga deli s furlanščino, da se namreč imenovalniška, nenaglašena oblika osebnega zaimka

počasi spreminja v glagolski morfem in s tem nadomešča funkcijo glagolskega obrazila. Zagotovo je bilo posploševanje te rabe sila počasno; v Strasburški prisegi ima osebni zaimek, tako se zdi, vendarle nekaj stilistične teže: *si jo returnar non l'int pois, ne jo ne neuls cui eo returnar int pois* 'če ga ne bom mogel od tega odvrniti, ne jaz, ne nobeden, ki bi ga jaz mogel odvrniti'. A zaimek ob glagolu vendar jè, tako tudi v Kantileni o sveti Evlaliji, kjer se bere: *Elle non eskoltet les mals conselliers, Qu'elle Deo raneiet* 'ona ne posluša slabih svetovalcev, naj zataji Boga'. Glagolske oblike brez osebnega zaimka so vendar še v veliki večini, tako tudi v nekaj poznejši epski poeziji: *De ses pers priet Deus apelt ... Prist l'olifan, que reproce n'en ait*, Chanson de Roland, 2261 in 2263 'Za svoje viteze prosi Boga, naj jih sprejme ... Vzame rog, da mu ne bi kdo očital'.

Danes je razmejitev med naglašeno in nenaglašeno obliko izredno ostra; *je soussigné* je formula, starinska ostalina pravnškega jezika. Rabelais v 16. stol. še uporablja kdaj pa kdaj nenaglašeni *je* za naglašeno obliko, torej samostojno; mešanje obeh rab pa je prav lahko vprašanje stila; v modrovanjih natrkanih pivcev, *Propos de bien yvres*, se bere: *Je bois comme un templier. Et je tamquam sponsus. Et moi sicut terra sine aqua.*

31.2 Nenaglašeni osebni zaimek je dandanes obvezni spremljevalec glagolske oblike, kadar ta nima ob sebi samostalniškega osebka, pogovorno pa se sliši celo *Ma femme il vient*. Zaimek je torej glagolski levi morphem. Razlaga za to rabo, ki se ponuja sama po sebi, je odpad končnic in s tem neprepoznavnost morfemov za glagolske osebe, česar pa v romanskih jezikih na splošno ni in česar v stfr. še ni bilo.⁹⁸ Naj pa vendar ponovno opozorimo na furlanščino, kjer so končnice ("desni morfemi") obstale, in vendar je ob glagolu oslABLJENA oblika osebnega zaimka obvezna.

31.2 Današnja francoščina nima težav pri razmejitvi vljudnega ogovarjanja: tikanje, *le tutoiement*, je prihranjeno intimni sferi, npr. med zakoncema, a še v tej vikanje ni čisto neznan. Reči hočemo, da je zrcalno skladanje s slovenščino

⁹⁸ FOULET 1923, str. 143: "En ancien français, le pronom sujet peut être ou ne pas être exprimé."

samo navidezno: francoski *vous* je mnogo bolj nevtralen in potemtakem vsesplošno rabljen.

Izbira jezikovnih sredstev pri vpljudnem naslavljanju ni stvar jezikovnega sistema, ampak socialnega odnosa; gre torej za sociolingvistično normo.

31.3 Med naglašenimi in nenaglašenimi oblikami ločijo tudi svojilni zaimki: *le mien/mon livre*. V pridevniški rabi zaimek ob sebi nima člena.

Kot na Apeninskem polotoku se je tudi v Galiji za več posestnikov v 3. os. uveljavil lat. genitiv ILLORUM. Stara doba je ohranjala ta zaimek nepregiben, z njim ni izražala števila, in seveda tudi ne spola, poznala pa je že obliko z dvoglasnikom, kot je to lepo videti iz tožbe, da se človeško srce večkrat vname:

*Lor cuer samblent cochet au vent,
quar avenir voit on souvent
qu'en poi d'eure sont leur corages
muez plus tost que li orages.*

Le Vair Palefroi

'Njihova srca so kot barke v vetru, kajti večkrat vidimo, da se njihova srca v nekaj urah spremenijo hitreje kot nevihta'.

Leur lahko izrazi množino: *leur enfant* - *leurs enfants*. Tako tudi v samostalniški rabi: *les leurs* 'njihovi, svojci'.

32. Kazalni zaimek. Določni člen

32.1 Kot ves romanski svet je tudi galoromanščina učvrstila idejo kazalnosti z deiktčno prvino ECCE, ECCU. Stari teksti razlikujejo samo dve ravnini, "bližnje-oddaljeno", in se pri tem poslužujejo lat. kazalnih zaimkov ISTE in ILLE; oblike so kaj različne: (*i*)*cist*, *cil* za osebek, *chest*, *cestui* ipd. za predmet. Oblike se sčasoma reducirajo, obenem pa se pojma bližnjosti in odmaknjenosti izrazita s pomočjo prislova kraja: samostalniško *celui-ci*, *celui-là*; pridevniško *cet homme-ci*, *cet homme-là*. Zaimek omogoča razlikovanje v spolu in številu.

Nevtrum se je pri kazalnem zaimku pojmovno ohranil. Danes je *ce* 'to' klitika, samostalniško se rabi *ceci*, *cela*. Stari teksti so bili latinskemu HOC bolj zvesti: *ço dist Rolanz*.

32.2 Določni člen je v fr. od vsega začetka samo iz lat. kazalnega zaimka ILLE, ILLA. Za stfr. bi lahko celo trdili, da v majhni meri razlikuje, tudi v členu, *cas sujet* in *cas régime*; v Kantileni o sv. Evlaliji se bere *li rex pagiens* in *la polle sempre non amast lo deo menestier* 'da bi dekle ne ljubilo službe Bogu'. Posplošila se je oblika za tožilnik, samoglasnik je seveda oslavljen. Stari pisci so poznali veliko več kontrahiranih oblik; današnja doba je tako spajanje omejila na predloga *de* in *a*, in še to samo v m. sp. in na oblike v množini. Ohranjen pa je še po kak kliše: *licencié ès lettres* (= *en les lettres*) 'diplomiranec filozofske fakultete'; poučna je primerjava z moderno sintagmo *agrégé des lettres* 'magister humanističnih znanosti'.

Funkcijsko je raba člena v stfr. še dokaj omejena in potemtakem bolj ustrezna imenu. Glede tega skladijskega vprašanja se romanski jeziki v stari dobi med seboj skorajda ne razlikujejo: abstraktni samostalniki so še brez člena, ravnotako samostalniki, ki so izgubili konkretni pomen, ali taki, ki so slabo določeni. Člen je determinant, ne edini (prim. *mon enfant*, *cet enfant*, *chaque enfant*, *l'enfant même*), a vsekakor najpogostnejši. Prisoten je od vseh začetkov pisane besede, edinole Strasburška zakletev člena nima. V prvih tekstih so brez člena poleg pojmovnih imen tudi imena dežel: *La siet li reis qui dulce France tient*, Rol. 116, 'tam stoluje kralj, ki vlada mili Franciji'; *que dulce France par nus ne seit hunie*, Rol. 1927 'da bi zaradi nas mila Francija ne bila osramočena'.

Raba delnega rodilnika je pozna: lat. BIBERE VINUM ustreza stfr. *boire vin*, danes samo *boire du vin* (prim. op. 96). Delni rodilnik se pojavlja redko pred 13. stol., vendar se le najde v *Chanson de Roland*, 1119: *Sin deit hom perdre del sanc e da la cher* 'mora človek izgubiti kri in življenje'. Popolna prevlada sklonske oblike je šele iz 16. stoletja; v sodobnem jeziku, tako se zdi, se raba širi: *quoi de nouveau?* (prim. lat. QUID NOVI?); *il y a cent hommes de tués* 'pobitih je sto ljudi'.

Bilo je že povedano, da ob pridevniško rabljenem svojilnem zaimku določnega člena ni: *mon livre*. Z določnim členom je samostalnik že zadostno določen.

Pač pa za razliko od drugih romanskih jezikov francoščina ponavlja določni člen ob presežniku, če stoji ta za samostalnikom: *la plus belle femme du monde* - *la femme la plus belle du monde*.

33. Glagol

Moderna francoščina je posplošila rabo nenaglašene osebne zaimke ob glagolu, pozna sicer, čeprav manj jasno kot večina romanskih jezikov, pregibanja glagola z morfemi, istočasno pa omogoča razlikovanje med osebami z levimi morfemi, torej pomensko oslabljenimi osebnimi zaimki.

Iz latinščine je ohranila glagolski spregatvi na -*ĀRE* in *ĪRE* in samo ti dve se štejeta za "živi": novotvorjeni glagoli se uvrstijo v eno od njiju. Spregatev na -*re* je nasledila latinski III in II, na *ĒRE* oz. *ĒRE*, če ni ta glasovno povsem naravno v nedoločniku dobila obliko morfema na -*oir*: *avoir*, *pouvoir* <HABERE, *POTERE.

33.1 Kot posebnost res najstarejše faze francoskega jezika lahko štejemo nekaj malega ostalin latinskega futura: *in nulla aiudha contra Lodhuwig nun li iv er* 'ne bom mu v nobeno pomoč proti Ludviku', Serments de Strasbourg. Isto besedilo pa kaže tudi romansko tvorjen prihodnjik, torej sintagmo z nedoločnikom in z njim docela spojenim pomožnikom: *salvarai, prindrai*. Po kako podedovano enostavno lat. obliko ima tudi Legenda o sv. Aleksisu, in sicer samo za 3. os. ed. in mn. glagola bivanja; legenda pravi, da je dandanes vse drugače, da ne bo nikoli več tako, kot je bilo: *Toz est mudez /.../ Ja mais n'iert tels com fut as anceisours*.

34.1 Glagol je v leksemskem delu doživel nekaj sistemskih sprememb; gre predvsem za poenotenje glasovne podobe debla, ki bi jo fonetične težnje utegnile spreminjati gledé na to, ali je samoglasnik v deblu naglašen ali ne. Še danes so samoglasniške premene, *alternances vocaliques*, pogosten pojav: *meurs - mourons, sais - savons, dois - devons, lève - levons*. Stari jezik jih je poznal več, a sčasoma je prišlo do nivelizacije: *aime - amons, trueve/treuve - trovons*, danes *aimons, trouvons*. Srednja francoščina, 14. - 15. stol., je še razlikovala edninsko obliko *il parole* (<PARABOLAT) od *parler*, (nous) *parlons*. Morfologija glagola je v dobri meri igra analogij; največkrat prevladajo številnejše arizotonične, na obrazilu naglašene oblike, kdaj pa kdaj pa odloči psihološki vidik, tako samo po sebi umevno pri glagolu *amer*: edine res pomembne so vendar oblike v ednini.

Za francosko morfologijo je važno, da so se končni samoglasniki izgubili, edinole -a je obstal, oslavljen v e, kar je omogočalo v stfr. sedanjiku razlikovanje med indikativom *chant-chantes-chante(t)* iz lat. CANTO, -AS, -AT in konjunktivom *chant-chanz-chant*; tako glagoli I. spregatve, čisto drugače pa glagoli preostalih spregatev, npr. *pars-parz-part* v indikativu proti *parte-partes-parte* iz konjunktivnih oblik na -AM, -AS, -AT.

Od morfemov predstavlja svojski problem -ons za 1. os. pl.; za fonetiko je razlaga iz lat. SUMUS docela sprejemljiva, preseneča pa današnja oblika *sommes*, kar se sicer najde že v stari dobi poleg *somes*, *sumes*, *esmes*.

Morfem za konj. impf. je, kot v Romaniji nasploh, iz konjunktiva plpf. Vendar, v sodobni francoščini edino rabljena oblika je tista za 3. os. ed.: (qu'il) *chantât*; vse druge, morda ne toliko težke in okorne, kolikor vsaj za francosko uho neprijetne, so iz rabe: (que je, tu...) *chantasse*, *chantasses*, *chantassions*, *chantassiez*, *chantassent*.

35.3 Kot vsi romanski jeziki je galoromanščina nekatere sintetične glagolske paradigme izgubila in jih nadomestila z analitičnimi. Tako je lat. PERFECTUM dandanes v govorjeni francoščini skorajda neznan, je pa prvina pripovedi v literarnih delih in nasploh v pisni varianti jezika, tudi v sporočilnem jeziku časopisja. Sodobni francoski jezikoslovec Roland Barthes ima rabo francoskega *passé simple* za značilnost pripovedovalne tehnike, zlasti romana. V odlomku iz Flaubertove *Madame Bovary* je dovolj potrdila za čvrsto rabo te glagolske paradigme.

V starih fr. tekstih je enostavni preterit močno rabljen; za epsko poezijo ugotovitev ni presenetljiva, saj gre za pripoved, za nizanje dogodkov iz preteklosti. Pomembnejša je ugotovitev, da npr. *Chanson de Roland* imperfektov skoroda nima. V pesnitvi ni opisov. Poleg tega najdemo v delih iz stare dobe enostavni preteklik tudi tam, kjer bi norma danes zahtevala imperfekt: *Buona pulcella fut Eulalia*. Rabo lahko imamo za sintaktični latinizem: izrazno sredstvo za stanje v preteklosti je v vseh romanskih jezikih imperfekt.

Ob tem ugotavljamo, da se od najstarejših literarnih spomenikov sèm za izraz dejanj v preteklosti uporabljajo analitične oblike. V odlomku o preroku

Joni se bere: *cum ço vidit quet il se erent convers de via sua mala, e sis penteiet de cel mel que fait habebant* 'ko je videl, da so se odvrnili od svoje zle poti in se kesajo zla, ki so ga bili naredili'; *dunt ore aveist odit* 'o čemer ste zdaj slišali'.

Od paradigem iz lat. perf. debila se je obdržala le po kakšna oblika; za plpf. bo dovolj navesti *bel auret corps* ali *elle colpes non auret*, Eulalia; *ciel eps num auret* Evrüi 'on sam je imel ime Evruin', Saint Léger. Glagolska oblika se povsod pojavlja z vrednostjo stanja v preteklosti, vendar pa ne stanja, ki bi bilo preddobno nekemu drugemu procesu v preteklosti, kar je vendar osnovna vrednost predpreteklika.

39. Francoščina se sklada z italijanščino v izbiri pomožnika pri sestavljenih glagolskih paradigmah; razhajanj je malo: *j'ai été, j'ai réussi* proti *sono stato, sono riuscito*. Tudi v fr. izraža sintagma z *avoir* zmeraj odtonek aktivnosti: *Il avait changé*, Flaubert.

V skladnji preteklega deležnika s predmetom, na katerega se nanaša, je jezik starih piscev mnogo bolj širok, norma manj obvezujoča. Vsekakor se starejša norma, kot npr. v *Li emperere ad Sarraçuze prise*, Chanson de Roland, 3660, počasi umika današnji okostenelosti preteklega deležnika. Pač pa se v relativnih odvisnikih še dandanes, drugače kot v italijanščini, deležnik ravna po spolu in številu predmeta v nadrednem stavku: *la lettre que j'ai écrite; On lui montra les lettres que sa femme avait envoyées*, Flaubert; *les musiciens que j'ai entendus chanter*.⁹⁹

40.1 Za brezosebni aktivni izraz nosilca dejanja, za nadomestilo lat. pasivne oblike DICITUR, se je fr. zatekla, morda pod germanskim vplivom, k lat. HOMO: *on dit*. Nekaj dvoma vzbujata vsekakor enaka konstrukcija v starih it. besedilih.

⁹⁹ GREVISSE 1964, str. 1126, navaja odlok iz leta 1906 z naslovom *Arrêté relatif à la simplification de l'enseignement de la syntaxe française*, s katerim tedanji minister za prosveto za šolsko rabo vsaj deloma sprošča strogo pisno normo: "Pour le participe passé construit avec l'auxiliaire avoir, lorsque le participe passé est suivi, soit d'un infinitif, soit d'un participe présent ou passé, on tolérera qu'il reste invariable, quels que soient le genre et le nombre des compléments qui précèdent. Ex.: *Les fruits que je me suis laissé ou laissés prendre*; - *les sauvages que l'on a trouvé ou trouvés errant dans les bois*."

41.2 Za francoščino je znano, da je utrdila nikalnost z dodano leksikalno prvino, ki je izgubila svojo polnopomensko vrednost in zaradi stalne rabe v pomenski nikalni zvezi postala prvina nikalnosti. Ta proces drugim romanskim jezikom, in jezikom nasploh, ni tuj, a v romanskem svetu je edino francoščina rabo gramatikalizirala. Za vir rabe si lahko zamišljamo stavke kot *je ne fais pas* ali *je ne mange mie*. Ohranjeni stari teksti so dajali členku *mie* 'mrvica' celo prednost; Roland vidi, vv. 2314-15, da meča nikakor ne more zlomiti:

Quant il ço vit que n'en pout mie freindre,

A sei meisme la cumencet a pleindre

*'Quand il s'aperçoit qu'il ne peut briser son épée,
En dedans de lui même il commence à la plaindre'.*

V 12. stol. je nikalnica *pas* še dokaj redka: *N'est pas merveille, se vous estes lassés* 'ni čudno, da ste utrujeni', Aliscans; dodatni nikalni element v tisti dobi nikakor ni bil obvezen; v nekaterih zvezah še danes ni: *n'importe!* 'nič zato!'

Zaradi stalne sintaktične rabe se je nikalni členek *non* obrusil v *ne*. *Non* se najde samostojno, za zanikanje prej izražene misli, ali pa vezan na pridevnik, na prislov; *Non loin de ces tombeaux antiques* (Racine). Danes bi v taki sintagmi našli *pas loin*.

Za zanikanje je pogovorna francoščina napravila še korak dljè in uporablja kot nikalno prvino samo drugi del nikalne strukture: [škonepà] za knjižno *je ne connais pas*

Za izraz nikalnosti ima fr. tudi druge, sicer polnopomenske besede, predvsem prislove kot *aucunement*, *guère*, *jamais*, a resnično gramatikalizirana je samo raba nikalne strukture s *pas*, *point*, *mie*; ti dve sta z nikalnico *pas* zamenljivi, a sta stilno močnejši. Ne tako *plus*: *on ne vous écoute pas* in *on ne vous écoute plus* sta izraza dveh različnih psihičnih podstav, *enunciandum*, to kar je govoreči hotel povedati, ni eno in isto.

43. Za poved, za zloženi stavek je treba reči, da je francoščina močno komunikativen jezik, jezik sporočanja, in da jo je ta pečat vseskozi varoval pred prevelikim vplivom latinske tradicije. Če se latinske strukture, npr. acc.c.inf. ali

nom.c.inf., kdaj pa kdaj vendarle pojavijo, je treba tako zgradbo zloženega stavka imeti za pisateljevo osebno nagnjenje, morda za težnjo k dovršenosti sloga. Pri Vercorsu, *Le silence de la mer*, se bere (pripoved je postavljena v junij 1940, Paris je okupiran, nemški oficirji so si prišli ogledovat pisateljevo hišo): *Ils me parlèrent, dans ce qu'ils supposaient être le français.*

Norma za sosledico časov v predmetnem odvisniku je enaka kot na splošno v romanskih jezikih: *On lui répondit qu'elle était absente, qu'elle lui rapporterait des joujoux*, Flaubert, torej imperfekt za sočasnost in sestavljeni pogojnik za preddobnost. Kot povsod, je treba izvzeti znana in v vseh slovnica modernega jezika navedena odstopanja (izvenčasovna, splošno veljavna dejanja) in upoštevati dejstvo, da je sestavljeni preteklik, *le passé composé*, skladno s svojo zgradbo, lahko tudi sedanjik.¹⁰⁰

44.1 Urejanje stavčnih prvin je v romanskih jezikih dokaj skladno, se pravi, v sintagmi determinant sledi determiniranemu členu: *le fils de Pierre*. Kjer je stava drugačna, jo je treba imeti za sintaktični latinizem, kar ni za stare tekste prav nič presenetljivo: *Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament*, uvodne besede zakletve Ludvika Germanskega v Strasbourgu, *li Deo inimi*, Eulalia. Latinski način gradnje sintagem je obstal v fr. enako kot v drugih romanskih jezikih: *lun-di, lente-ment, chanter-ai*.

Sestavljena krajevna imena se v glavnem držijo romanskega načela gradnje: *Châteauneuf, Château-Raoul, Châteauroux, Villeneuve, Montaigu, Monfort* so pogostnejše zgradbe kot *Hauteville, Neuveville, Romainville, Clermont*. Od 17. stol. dalje je raba za občna imena ustaljena in s stavo pridevnika je mogoče pomensko razlikovanje: *une sage-femme* ni isto kot *une femme sage*, *le même roi* se pomensko ostro loči od *le roi même* 'sam kralj' in *un gentilhomme* ni nujno *un homme gentil*.

44.2 Za francoski stavek je značilen strogi besedni red, osebek-povedek-predmet, S-V-O, precej bolj tog kot v drugih romanskih jezikih. Ni pa bil značilnost stare francoščine, ravno zato, ker je ta še poznala fleksijski sistem

¹⁰⁰ Vsi romanisti niso tega mnenja. Nasprotovanje je najbolj odločno izrazil Ferdinand Brunot, BRUNOT 1953, str. 782: "Ce n'est pas le temps principal qui amène le temps de la subordonnée, c'est le sens. Le chapitre de la concordance des temps se résume en une ligne: Il n'y en a pas."

samostalnika, okrnjen sicer, a vendar zadosten, da je v glavnem tudi po obliki omogočal razlikovanje med osebkom in predmetom: zatorej je dokaj svobodno urejanje stavčnih členov v starih tekstih ena od njihovih karakteristik.

V Pesmi o Rolandu se redno bere *ço sent Rollanz*, a inverzija je kdaj pa kdaj morda vprašanje stila: *Halts sunt li pui e mult halt les arbres*, v. 2271, kar zveni v moderni verziji dokaj blede: *Les puy s sont hauts, hauts sont les arbres*, prevod Léona Gautierja. Inverzija, povedek-osebek, je mogoča še danes in povedek na začetku daje stavku nekak impresionističen ton: *vint l'hiver; vint la tragédie de 1914*.

Togi besedni red v fr. morda ni samo naravna posledica potresov v oblikoslovju, ki so do neke mere vezani na glasovne spremembe. Najbrž ni zgrešeno mnenje, da je strogost v zgradbi stavka, kakot tudi cela vrsta izpiljenih jezikovnih pravil, rezultat duha racionalizma, zahteve po urejenosti. Odstopanja od uveljavljene norme so stari klišeji, ki zahtevajo inverzijo tipa *dit-il, fait-il, fût-il* (kot dopustni odvisnik) in tam, kjer je odvisnik uveden s prislovnim določilom: *toujours est-il* 'je pač tako, vsekakor je res'.

Francoščina ima možnost, da izpostavi kateri koli člen v stavku in ga s tem izrecno poudari. Tak postopek poznajo vsi jeziki, najbolj prav tisti, v katerih vlada togi besedni red, in v romanski družini je ravno francoščina tista, kjer je izpostavljanje še posebej jasno: sintagma kazalnosti *c'est ... que* je uporabljena v tej novi, stilni funkciji: *c'est le père qui m'a donné le livre, c'est un livre que le père m'a donné*.

45.4 Neko posebnost kaže fr. v zgradbi hipotetične periode, in sicer za potencialno in irealno predstavljeni pogoj: v proreku je rabljen indikativ impf. oz. plpf. Vir je najbrž lat. *imperfectum de conatu*. Zmeraj je presenetljivo, da se najde indikativ z vrednostjo neuresničenega dejanja ali stanja. Raba je znana že v najstarejših besedilih, saj najdemo v zgodbi o Aucassin et Nicolette *Se vos peres le savoit /.../ vos meismes pouriez avoir toute paor* 'če bi vaš oče to vedel, bi bili vi sami prav lahko v strahu' in *a tuz jurs m'avriez perdue se ceste amour esteit seüe* 'za vselej bi me bili izgubili, ko bi se zvedelo za to ljubezen'. Imajo pa stara besedila tudi še konjunktiv v obeh delih hipotetične periode, ohranjajo namreč sistem iz latinščine, torej poleg sicer bolj pogostnega *si poeie, fereie*

tudi *si poüist, feist; se je la seusce ou trover, je ne l'eusce ore mie a querre* 'ko bi vedel, kje naj jo najdem, bi mi je zdaj ne bilo treba prav nič iskati'; *S'i fust li Reis, n'i oüsum damage* 'ko bi bil kralj tukaj, ne bi imeli izgub'. Roland, 1717.

Kanadska francoščina

47. Za kanadsko francoščino je bilo že povedano, da je ob angleščini uradni jezik države in da jo kot materni jezik govori kakih šest in pol milijona ljudi, četrтина prebivalstva. Jezikovno izvira iz kolonizacije v 17. stol. in ohranja močan starinski nadih. V toponimih je nekaj malega iz jezikov domorodcev: *kanata* je v jeziku Irokezov 'naselje', *kebek* 'ožina'. Za Francoza iz matice, *la France hexagonale*, je presenetljivo ugotoviti v cestnopolicijskih opozorilih *Défense de trespasser!* Izvirni pomen glagola je v evropski francoščini že dolgo neznan. Po drugi strani pa je kanadska francoščina bolj sprejemljiva za moderne izzive: za poimenovanje poklicev se najdejo oblike v ženskem spolu kot *l'auteure, l'écrivaine*.

Opazni so skladenjski vplivi angleščine, ne samo leksikalni, tako npr. v stavi prilastka pred samostalnikom: *le controversé débat, un réputé ingénieur*. Da je besedje preplavljeno z angлизmi seveda ni presenetljivo: *t'as-tsi un char?* bi se v heksagonalni, normirani francoščini glasilo: *est-ce que tu as une voiture?*

LES SERMENTS DE STRASBOURG

(842)

Zakletev Ludvika Germanskega:

Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deos savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in aiudha et in cadhuna cosa, sicum om per dreit son fradre salvar dist, in o quid il mi altresi fazet, et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai, qui, meon vol, cist meon fradre Karlo in damno sit.

Zakletev vojakov Karla Plešastega:

Si Lodhuwigs sacrament que son fradre Karlo jurat conservat, et Karlus meos sendra de sua part nun lostanit, si jo returnar non l'int pois, ne jo ne neuls cui eo returnar int pois, in nulla aiudha contra Lodhuwig nun li iv er.

amur, christian, salvament - 14.6

poblo, podir - 15.1

aiudha, cadhuna - 15.1

om, Deos/Deo, Lodhuwigs/Lodhuwig - 27.1

er, salvarai - 33.2

dist (dif?) - iz DECET ali morda iz DEBET

plaid - PLACITUM 'ce qui est conforme à la volonté', Bloch-Wartburg, s.v. *plaid*

int, iv - INDE, IBI

sendra - 15.7

nun lostanit - gl. Drašković, *Linguistica* XV, str. 63-70.

Za besedilo v nemščini, torej za zakletev Karla Plešastega in vojakov Ludvika Germanskega, gl. Anton Janko, *Altdeutsche Texte*, FF, Ljubljana, 1987.

CANTILÈNE DE SAINTE EULALIE
(okr. leta 890; tudi rokopis s konca 9. stol.)

Buona pulcella fut Eulalia
Bel auret corps bellezour anima.
Uoldrent la ueintre li Deo inimi,
Uoldrent la faire diaule seruir.
Elle nont eskoltet les mals conselliers,
Qu'elle Deo raneiet chi maent sus en ciel.
Ne por or ned argent ne paramenz,
Por manatce regiel ne preiement,
Niule cose non la pouret omque pleier,
La polle sempre non amast lo Deo menestier.

buona, ciel, bellezour - 14.2

bellezour - 29.2

fut - 35.3

auret - 35.3

li Deo inimi - 27

les mals conselliers - 32.2

1. Términ smo upravičili na začetku poglavja o galoromanščini. Okcitanščina, *l'occitan* je moderen izraz, ki je izpodrinil staro poimenovanje *langue d'oc*, odkoder ima svoje ime del okcitanščine v pokrajini Languedoc, za razliko od galoromanščine na severu, *langue d'oïl*.

Provansalski trubadurji so sami sebe in jezik svojih poezij poimenovali različno: *proensales*, *lemosí*. Prav vsi niso bili iz Provanse, a že v 13. stol. se je izraz "provansalsko" za jezik trubadurjev že docela uveljavil. Bili so resnični pesniki, ne morda kovači verzov. Že kulturna Evropa tistega časa je v njih videla ustvarjalce. Eden od trubadurjev tiste dobe, Raymond Feraud, toži, morda v bojazni, da ni docela razumljen: *Car ma lenga no es de dreg proensales*. Ni torej presenetljivo, da so že v 13. stol. nastale prve slovnice provansalskega jezika: Raimon Vidal je sestavil *Razos de trobar* (med 1190 in 1213), kar je sploh najstarejša znana slovnica takega romanskega jezika. Srede stoletja je *Donatz proençals* Uca Faidita. Sestavljanje slovníc gotovo dokazuje željo pišočių, rekli bi morda bolje, željo potencialnih pesnikov, da se v provansalsčini izpopolnijo, saj so vsi posnemali tudi jezik trubadurjev, ne le njihove motive in oblike pesnjenja.

Naj ponovimo, da danes počasi prevladuje izraz "okcitanščina", vendar pa je izraz "provansalski" nenadomestljiv za jezik trubadurske lirike in za jezik Mistralovega pesniškega kroga, prav tako pa je upravičen za današnja okcitanska narečja vzhodno od Rodana.

2. Podatkom iz zgodovine je dobro dodati prav z začetka 13. stol. vlogo t. i. križarske vojne zoper mesto Albi, zoper herezijo katarov, kar je pravzaprav pomenilo zoper dvor v Toulousu. Ta vojna pa hkrati pomeni, ob sočasnem razširjanju moči in oblasti francoskega kralja, inkviziciji in propadanju bogatih mecenskih dvorov v južni Franciji, začetek konca razcveta trubadurske lirike v Provansi in Languedocu, obenem pa njeno razširjanje v druge evropske dežele, najprej v Italijo.

Za okcitanščino kot jezik javnosti zazvoni navček z odlokom Franca I. (1539). Še zmeraj ostane jezik poezije. V 16. stol. doživi val italijanskega petrarkizma, novo renesanso pa z Mistralom sredi 19. stol. Njegova lirična pesnitev *Mirèio* je iz leta 1859.

3. V zgodovini romanskih jezikov nas zmeraj zanimajo domnevni substrati in superstrati; za Galoromanijo je res najbolj pri roki razlaga svojskega razvoja latinščine na tem ozemlju s pomočjo jezikovnih vplivov galskega substrata in germanskega superstrata.

Za latinščino v južnem delu Galije je vprašanje substrata bistveno. Ni namreč enotnega mnenja o razlogih za tolikšno razliko med severom in jugom. Švicarski romanist W. v. Wartburg, gl. WARTBURG 1967, zastopa tezo, da je bila v dobi preseljevanja narodov za romanščino v Galiji odločilna teža germanskega superstrata, Frankov na severu in Burgundov na vzhodu (na današnjem frankoprovansalskem ozemlju), medtem ko je bil jezikovni prispevek Zahodnih Gotov v južni Galiji zanemarljiv; na jugu je latinščina spontano prehajala v romanščino, na severu pa je skozi več stoletij obstajala germansko-romanska dvojezičnost; odtod tako močan vpliv germanskega jezikovnega sistema na romanskega: dvoglasniki, različna usoda naglašanih samoglasnikov v odprtem in zaprtem zlogu, sinkopa nenaglašanih.

Albert Dauzat je véliki pobornik ideje o pomenu galskega substrata, so pa jezikoslovci (in zgodovinarji), ki vidijo razdelitev Galije na dva dela že v sivi davnini. Albert Brun¹⁰¹ ne verjame v izključni pomen germanskega superstrata, vendar ne misli, da bi bila glavni vzrok za očitno razlikovanje le temeljita romanizacija južne Galije; prav tako se mu ne zdi, da bi bil za svojski razvoj na jugu odgovoren zgolj galski substrat. Galci so bili res politična moč v južnih deželah tedanje Galije, v Akvitaniji, Languedocu, Provansi in zahodnih Alpah, niso pa čisto spremenili etničnega in jezikovnega značaja, ki so ga bili prebivalstvu na jugu dali Iberi in Liguri. Dvojnost Galije je bila dejstvo že pred rimsko okupacijo in za to se vé, da je bila na jugu drugačna, starejša, globlja. Razhajanja med francoščino in okcitanščino, ali po starem med *langue d'oïl* in

¹⁰¹ Brun: gl. v op. 94 navedeno delo. Poleg tega *Linguistique et peuplement. Essai sur la limite entre les parlers d'oïl et les parlers d'oc*, RLir 12 (1936), str. 165-251

langue d'oc niso samo fonetična, so tudi morfosintaktična, predvsem pa leksikalna: okcitanščina ima kakih petsto iz latinščine podedovanih besed, ki jih ne poznata ne francoščina ne frankoprovalsščina. In te besede so iz zelo različnih pomenskih polj, tako na primer poljedelstva, lat. AGER, GLEBA, HORREUM, IMBUTUM, PORCA, ali trgovanja, lat. FACIENDA, LUCRUM, DECUS, gre pa tudi za abstraktne pojme, lat. CONFIDENTIA, OTIUM, PAUPERIES, in glagole, lat. APPROPINQUARE, ARBITRARE. Pri teh leksikalnih enotah so večkrat pomembne izoglose z Iberoromanijo.

Vprašanje je znova pretresel nemški romanist Bodo Müller.¹⁰² Wartburgova teorija se mu zdi enostranska, ker je grajena zgolj na glasovnih pojavih, in celo predvsem na enem, na svojskosti francoske diftongizacije. Brunova razdelitev pa se mu zdi preširoka, saj upošteva veliko nejezikovnih dejstev. Müller je prepričan, da so bile za jezikovni razvoj močno pomembne ovire v komunikaciji med severom in jugom Galije, tako reka Loira in še bolj težko prehodne gore južno od nje (Massif Central). Meja na Loiri je bila res upoštevana že v administrativni razdelitvi cesarstva pod Avgustom. Pod Dioklecianom in Konstantinom, v začetku 4. stol., je doživel rimski imperij novo prerazdelitev na prefektore, dieceze in province in Galija je bila razdeljena na dvoje: ena od obeh diecez, Diocesis Vienensis (središče je bilo mesto Vienne pod Lyonom), se približno prekriva z ozemljem, ki ga danes zavzema *la langue d'oc*. Meja je tekla ob Loiri, obšla Massif Central med rekama Loiro in Allierom in šla prek Rodana med mestoma Lyon in Vienne. To se pravi, neka pomembna meja je obstajala že petsto let pred prihodom Germanov. Romanizacija Galije je potekala časovno in zemljepisno zelo različno. Müller vidi nekaj območij, od katerih sta v rimskih časih še posebej izstopali na jugozahodu Provincia Narbonensis, na vzhodu pa Provincia Lugdunensis (Lyon in območja rek Saône, Meuse, Moselle).

5. Okcitanško se govori kot materni jezik v južni Franciji. Pri tem je treba izvzeti staro grofijo Rossillon, kjer se govori katalonsko; katalonščine ne štejemo v galoromansko jezikovno sfero.

¹⁰² B. Müller, *La bipartition linguistique de la France*, RLiR 35 (1971), str. 17-30.

Na vzhodu omejujeta okcitanščino. oz. provansalsko narečje le-té, italijanščina, natančneje ligursko narečje, in to seže pri Mentonu prek državne meje z nekaj številčno skromnimi enklavami (Vallauris, Monako, Nica), ter frankoprovansalsčina v deželi Delfinat (Dauphinée) in okrog Lyona.

Na severu je bila stara meja med *langue d'oïl* in *langue d'oc* reka Loira; danes je jezikovna meja nekoliko južneje, razen Provanse govorijo okcitansko dežele Limousin, Auvergne in pa seveda deželi Languedoc ter Gaskonja na skrajnem zahodu. Del té (Nizki Pireneji) je jezikovno baskovski.

Zunaj meja Francoske republike govori okcitansko kakih 200.000 ljudi v Italiji (cf. SALVI 1975), in sicer v Piemontu na vzhodnem pobočju Alp (Sestrières, Fenestrelle, alpski svet do prelaza Tenda); od tam naprej se jezikovna meja med provansalsčino, izraz je tu docela na mestu, in italijanskim ligurskim narečjem ujema z državno.

Okcitanščina ni bila nikoli jezik politične ekspanzije. Glede na to, da Francija etnij ne priznava in v javnem življenju jezikov razen francoščine tudi ne,¹⁰³ je število okcitansko govorečih državljanov Republike Francije težko določljivo. BEC 1970 ceni na dvanajst milijonov število tistih, ki okcitansko govorijo ali pa "svoj" jezik vsaj razumejo in bi bili sposobni, da se v docela okcitanskem okolju v njem kolikor toliko dobro sporazumevajo. Teh približno dvanajst milijonov predstavlja nekaj več kot petino vseh francoskih državljanov.

7. Južna Francija se torej jezikovno deli na tri večje enote:

- a) severno okcitansko (pokrajini Auvergne, Limousin);
- b) osrednji narečji - languedoško in provansalsko;
- c) gaskonjsko.

Najbolj je pod pritiskom francoščine severni okcitanski del, ne samo zaradi francoščine kot literarnega in uradnega jezika, tudi zaradi neposrednih stikov; od tod nekaj skupnih črt s francoščino, torej pojavov, ki sicer ostro ločijo

¹⁰³ Razen v intimnem okolju, v družini, med znanci živi okcitanščina seveda tudi v javnem življenju, v cerkvi, pa tudi v šolstvu je bil izveden poskus (*la loi Deixonne*), da bi etnija lahko zadihala vsaj jezikovno.

francoščino od okcitanščine, tako na primer palatalizacija velarnih zapornikov pred samoglasnikom *a*.

Gaskonjščini bomo posvetili posebej nekaj pozornosti. Na razlike med provansalsščino (t.j. okcitanščino stare, zgodovinske Provanse in stare grofije Nice) in okcitanščino pokrajine Languedoc, in ta velja danes za okcitansko normo, bomo opozarjali ob pregledu jezikovnih pojavov.

8. Nekako presenetljivo je najstarejši ohranjeni dokument v provansalsščini epska *Pesem o Boeciju*, z začetka 11. stol.; gre pravzaprav za fragment pesnitve, za ohranjenih 257 verzov. Nekaj desetletij kasnejša je hagiografska pesnitev *Chanson de Sainte-Foi*. S koncem 11. in z 12. stoletjem pride vélika doba provansalskih trubadurjev in z njimi začetek evropske lirike: Guillaume de Poitiers (1071-1127), v provansalski originalni verziji Guilhem de Peitieu, in za njim Jaufré Rudel, Marcabru, Bernart de Ventadorn, Guiraut de Bornelh, Arnaut Daniel, Bertran de Born, Peire Vidal.

Za renesanso provansalsščine smo že povedali, da je osrednja osebnost gibanja felibristov sredi 19. stol. Frédéric Mistral, resnični pesniški genij. Vendar ga obsežni slovar *Le trésor du Félibrige* uvršča tudi med pomembne romanske jezikoslovce.

Glasoslovje

14. Pri tem nas privlačijo posebnosti okcitanskega jezika, in sicer predvsem glede na francoščino; širše gledano, predvsem tiste, v katerih se okcitanščina kolikor toliko sklada s skupno romansko fazo in razlikuje od bujnega fonetičnega razvoja v severnem delu nekdanje Galije.

14.1 Sistem naglašanih samoglasnikov kaže tri stopnje odprtosti; razlikovanje v kvaliteti srednjih samoglasnikov *e*, *o* ni zelo močno in vsekakor ni fonološko, je zgolj fonetično. Realizacija obeh srednjih samoglasnikov je dandanes največkrat široka: [šôz], [ôtre], [rèn].

Pojav je pravzaprav presenetljiv: v trubadurski liriki so rime čiste in pesniki rimajo *chantador/amor* ali *sabor/amor*, nikdar pa tak očitno ozki *ó* s širokim, npr. v *côr*.

14.2 Srednja samoglasnika ne doživita diftongizacije: okc. *mel, pe, lebre, rèn* ustrezajo fr. *miel, pied, lièvre, rien*; okc. *mola, cor, pot* stfr. *muele, cuer, puet*. Ravnotako ni znana diftongizacija latinskih dolgih srednjih vokalov in tako najdemo okc. *tela, set* proti stfr. *teile, seit*, danes *toile, soif* in *flor, sol* proti *fleur, seul*.

Znana pa je diftongizacija kratkih lat. samoglasnikov pred palatalnim *yod* ali velarnim *w*: VETULU *vielh*, LECTU *lieit/liech*, MELIUS *mielhs*, DEU *dieu*, OCTO *ueit/uech/uôch*, OCULU *uelh/uôlch*, OVU *uôu*, FOCU *fuôc*.

14.3.1 Tako kot francoščina pozna okcitanščina (palatalizacijo lat. U: *lûna*; inovacija je potemtakem splošno galoromanska. Ni pa palatalizacije samoglasnika o: *flor, cor*. V tem je okcitanščina samosvoja glede na druge galoromanske govore, na francoščino, tudi na bližnja severnoitalijanska narečja.

Ohranja se, drugače kot v francoščini, lat. naglašeni A: *prat, cantar, mar* proti fr. *pré, chanter, mer*.

14.5 Iz francoščine znanih nosnih samoglasnikov ni ali pa je nazalnost res samo delna in predvsem se nosni soglasnik v izgovoru ohrani: /žemanže/. Tak izgovor je karakteristika regionalne francoščine na jugu.

14.6 Za nenaglašene samoglasnike je treba povedati, da je sinkope na splošno malo (zmeraj seveda primerjamo s francoščino); odpadajo končni samoglasniki, natančneje, samoglasniki končnega zloga, *flor, cors* (<CORPUS). V popolnem izglasju se ohranja -a: *porta, lûna, cadena*, pa tudi drugi samoglasniki, zlasti za soglasniško skupino in pa zmeraj, kadar gre za morfem: *pestre* <PISTOR 'pek', ali v sedanjiku glagola *ama(r), ame, ames, amo*.

14.8 Ohranjen je lat. dvoglasnik AU: *causa, (g)ausar, laus, lauzar, lauzable, taur, poubre/poubro*. Dvoglasnik ohranjajo tudi krajevna imena, kot *Vallauris*, in izposojenke iz germanščine, kot *rauba: las raubes de Madona*, Flaubert.

V svojem samoglasniškem sistemu je okcitanščina izrazito konservativna.

15.1 Okcitanščina, zahodnoromanski jezik, pozna v soglasniškem sistemu sonorizacijo lat. medsamoglasniških soglasnikov in tudi lenizacijo, vendar to v mnogo manjši meri kot francoščina: lat. SAPERE, MATURU, PRECARE so dali okc. *saber*, *madur*, *pregar* in fr. *savoir*, *mur*, *prier*. Osrednja ulica v starem delu Marseilla je *La Canebière*, ker so tam pač pletli vrvi, 'konoplja' pa je fr. *chanvre* (<CANABIS). Zobnični zapornik doživi lenizacijo ali celo popolno asimilacijo, se pravi izginotje: VIDERE *véser* in *veire*, CADERE *càser* in *caire*, VIDUA *veuza*.

15.2.3 Mehkonebnika K, G pred *a*-jem ohranjata velarni izgovor: *cantar*, *gal* (<GALLUS), toponim *Cannes*; palatalizacija, značilni severnogaloromanski pojav se pojavlja samo v tistem delu Okcitanije, ki je francoščini zemljepisno najbližji, tako v limuzinskem narečju. Odtod so morda razložljivi nekateri redki primeri kot *chato* 'mucka', 'mlado deklè'; Mistral začenja svojo pesnitev: *Cante uno chato de Prouvènço*.

15.3.1 Okcitanščina pozna samo apikalni *r*. Tudi ta izgovor je značilnost regionalne francoščine na jugu. Ne da bi bil tak apikalni *r* francoskim narečjem neznan, le pariška francoščina in z njo jezikovna norma poznata samo uvularni /R/.

15.4 Ohranjajo se končni soglasniki, vendar v tem položaju izgubé zvenečnost: *amic*, *prat*. Ohranja se končni *-s*, kar ima svoj pomen v morfologiji, v tvorbi množine, pri pregibanju glagola. Provansalsko narečje končnega *-s* ne ohranja.

Podobno neskladje med okcitanškimi govori ugotavljamo za nosnik *-n*; zaradi odpada končnega samoglasnika se znajde v popolnem izglasju in odpade tudi sam: PANE *pa*, VINU *vi*, BENE *bé*. Pojav je znan samo v osrednjih govorih (Languedoc, Limousin), ne pa provansalsko in ne gaskonjsko. Je pa glasovna značilnost, ki veže okcitanščino in katalonščino.

15.6 Kot v francoščini so se obdržale začetne in medsamoglasniške skupine *zapornik + likvida l* PLECARE *plegar*, DUPLICE *douple/double*, CLAVE

clau. Soglasniška skupina **-KT-** doživi disimilacijo in pri tem velar palatalizacijo: FACTU *fait*, *LACTE *lait*.

V gaskonjščini ohranjata skupini QU-, GU- dvoustnični polglasnik *w*, drugod pa ne: QUANDO *qand*, AQUA *aigo*. Pisava v srednjeveških tekstih je dokaj nestanovitna. Vsekakor veže pojav gaskonjščino na iberoromansko sfero, osrednje in vzhodne govore pa na galoromansko.

16. Okcitanško besedišče lepo kaže, da je okcitanščina močno vezana na severno galoromanščino, da pa skupne črte z drugimi sredozemskimi romanskimi govori niso zanemarljive. Seveda najdemo v besedju tudi splošno znane semantične pojave, npr. oženje pomena, kot v pomenskem prehodu CIBATA *cibada* 'živilo' (prim. it. *cibo*), potem 'hrana za konje, oves'; nekako tako kot v fr. *viande* <VIVENDA.

16.1 Izrazit galoromanski značaj je viden v besedah kot *trobar*, *finestra*, *cap*, *voler*, *parlar*, *manjar*, *ab*, kar se vse najde v fr. kot *trouver*, *fenêtre*, *chef*, *vouloir*, *parler*, *avec* (<APUD HOC). Nobeden od teh izrazov ni znan kastiljščini ali portugalščini, pač pa jih pozna katalonščina: *trobar*, *finestra*, *cap*, *voler*, *parlar*, *menjar*, *amb*.

Je pa del besedišča, kjer je izraz v francoščini drugačen. Nekajkrat ima fr. izpeljanko, *poisson*, *lumière*, *fontaine*, kjer je v okc. ohranjena enostavna lat. beseda: *peis*, *lutz*, *fon*; okc. *gal* in *lairar* se v fr. pojavita z onomatopejskima izrazoma *coq* in *aboyer*; za okc. *calar*, *campana*, *garganta* ima francoščina sicer latinske (ali poznolatinke), a drugačne izraze: *se taire*, *cloche*, *gorge* in za iz latinščine podedovane okc. besede, kot *lenha*, *ort* je prevzela nemška *bois* (de chauffage), *jardin*. Samo okcitanško je *otz* <OTIUM, *enic* <INIQUUM.

Posebno pozornost vzbujajo romanistom del besedja, ki je izrazito regionalen. Zato misli ugledni nemški romanist Gerhard Rohlfs, da bi bila upravičena neka *pirenejska romanščina* (ali morda "pirenejsko-akvitanška"), v katero naj bi uvrstili okcitanščino, ali vsaj njen zahodni del, *langue d'oc*, katalonščino in gaskonjščino. Nekaj opore daje temu gledanju tudi skupno besedje navedenih romanskih govorov, kot npr. predromansko *brueissa*, baskovsko *esquèr*, kar je fr. čisto drugače: *sorcière*, *gauche*. Treba je vendar

dodati, da se navedene besede povečini najdejo tudi v iberoromanski jezikovni sferi, kar nekoliko ošibi mnenje, da bi mogli v pirenejskem območju videti svojsko jezikovno enoto.

19. Okcitanščina pozna tudi izraze iz arabščine; ne gre samo za leksikalne prvine, ki so skupne evropskemu besedju, te ima seveda tudi francoščina, ampak za tiste, ki dokazujejo neposredni vpliv, npr. *cenha*, kast. *aceña* 'vodni mlin'.

21. Francoščina že nekaj stoletij močno vpliva na okcitansko besedje. A tudi za jezik trubadurjev ni bila čisto brez pomena, kar dokazujejo besede s francosko fonetiko kot *vergier* (<VIRIDIARIUM), *palais*, *joie*, ki jih najdemo že v najstarejših pesniških delih.

S svoje strani pa je francoščina vsesala nekaj izrazov lirskega pesniškega sveta: *abrigare* preko stare provansalsčine iz poznolat. APRICARE 'greti se na soncu', od tam *abrier* (13. stol.) in deverbale *abri* 'zavetje', *balade*, *carole* (vrsta plesa), *rossignol* (prov. *rossinhol* <lat. LUSCINIA/-IUS), *faisan* (prov. *fazan*), *abeille*.¹⁰⁴

27.1.1 Stara provansalsčina je poznala - tako kot stara francoščina - okrnjen sistem pregibanja samostalnika, razlikovala je torej imenovalnik *lo mürs* in v mn. *li müir* od tožilnika *lo müir* oz. *los müirs*. Tega razlikovanja ni bilo v ž. sp. lat. deklinacije na *-a*, kjer beremo v ed. *la rosa* in v mn. *las rosas*; edinole neenakozložnice lat. III. sklanjatve so poznale v ednini opozicijo *merces/merce*, *bontatz/bontat*.

¹⁰⁴ Fr. *abeille* je iz prov. *abelha* (<APICULA, manjšalnica, izpeljana iz APE). Izposoja je v fr. narekovala nuja: stari francoski teksti poznajo *ef*, z obliko v mn. *es*, in ob tej zvočno šibki besedi so narečja iskala boljšo rešitev: *mouche à miel*, *avette*, *mouchette*. Gl. klasično delo francoske lingvistične geografije J. GILIERON, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille* d'après l'Atlas linguistique de la France, Paris 1918. *Abelha* se pojavlja že v starih provansalskih tekstih: *no's tan plazent ambra ni 'l frug d'abelhas* 'ni tako prijeten ne jantar ne med (= izdelek čebel)', 14. stol.

27.1.2 Kot drugod v Romaniji se najdejo v današnjem jeziku ostaline posameznih sklonskih oblik, tako imenovalnika v osebnih imenih, v izrazih za dejavnosti, torej nasploh pri samostalnikih, potencialno največkrat rabljenih kot osebek v stavku: *ôm* <HOMO, *pastre* <PASTOR, *pestre* <PISTOR.

27.1.3 Ob zaimku pozna okc. osebni akuzativ: *l'estimi mai qu'a tu* 'cenim ga bolj kot tebe'. Ta skladenjska posebnost jo očitno veže na iberoromansko jezikovno sfero.

31. Osebni zaimek se ob glagolu ne pojavlja, razen če bi ga narekovala jasnost izjave: *S'encoleriguèt mai que non pas ela. Avia cambiât d'a fons. Ela daissèt l'ostal*, Flaubert. Sintetične glagolske oblike imajo v nasprotju s francoščino čvrsto ohranjene morfeme, tako da je njihova funkcionalnost zagotovljena.

31.3 Ob svojilnem zaimku najdemo danes določni člen: *lo seu amic Vinçart, la mia paura molher*, Flaubert. Tako je v glavnem tudi že v starih besedilih: *Avân lo dia festal della Pasca sabia lo Salvatore que la soa ora ve* 'vedel je Odrešenik, da prihaja njegova ura', Evangelij po Janezu (12. stol.).

32.2 Za določni člen velja opozoriti, da Languedoc še zmeraj loči spol tudi v množini, torej z oblikama *los* oz. *las*. V Provansi končni -s slabi: pred samoglasnikom se še najde, *les ome(s)* in *lous ome(s)*, pred soglasnikom pa ne, *li flour* in *lei flour*; *li gent de Tarascoun* e *li de Beu-Caire* ima fr. ustreznico v *les gents de Tarascon et ceux de Beaucaire*.

V trubadurski liriki se raba določnega člena le počasi uveljavlja; tam se bere *rosa flaira suau*: ne gre za neko določeno rožo, za vrtnico, ne za konkretno stanje, ampak za vrtnico nasploh; funkcija določnega člena je potemtakem še zelo blizu originalni vrednosti člena, se pravi izražanju kazalnosti, zato je razumljivo, da ga abstraktni samostalniki ob sebi nimajo, *amor, joi, ira*, in da ga ni v sintagmah, kjer predstavlja samostalnik nominalni del povedka, *passar mar, aver paraulas* 'prepirati se', kakor ga ni pri osebnih ali zemljepisnih imenih in nasploh tam, kjer je kazalnost ali, morda bolje, izvzemanje nekega predmeta iz vrste podobnih odvečna, nesmiselna (npr. *quan fo solelh levatz*) .

Pač pa se z določnim členom skozi ves srednji vek pojavlja partitivni genitiv: *Elh sent del espaven* 'čuti strah', Peire d'Alvernhe. Današnje okcitanške slovnice med možnostmi *vôli de pan* - *vôli pan* - *vôli del pan* priporočajo prvo; gotovo je v sproščenem govoru najpogostnejša.

33. Za oblikoslovje glagola je treba reči, da so premene manj pomembne kot v francoščini; narekuje jih (ne)naglašenost: *priegas/pregât, pruevas/proâtz*.

33.2.1 Čeprav se iz lat. podedovane enostavne paradigme za preteklost trdno drže, pozna okcitanščina tudi dvojno sestavljene paradigme za preteklost, tako kot francoščina in alpski svet, torej ravno tista romanska ozemlja, ki so lat. PERFECTUM v dobri meri opustila: *Se remembrèt l'afiscacion de Rodolphe ... e sa mina arrucada quand l'aviá agut encontrat desempuèi, dos o tres cops*, Flaubert; *aqueste matin ai agut acabat lo trabalh vèrs nou oras, mentre que, aqueste vespre, ai pas encara fait e son cinc oras* 'dopoldne sem bil delo dokončal okrog devetih, popoldne pa ga nisem še opravil in ura je že pet'.

35. Kot stfr. je tudi stara provansalsščina iz latinščine podedovala in ohranila nekaj sintetičnih paradigem. Razen lat. perfekta je to tudi pluskvamperfekt: HABUERAT *haguera*, FUERAT *fora*, CANTA(VE)RAT *cantàra/cantèra*. Oblike ohranjajo vrednost predpreteklega dejanja ali pa so izraz za pogojnost, zlasti v poreku hipotetične periode.

35.3 Ob ohranjenih enostavnih oblikah se od vseh začetkov pisane besede pojavljajo sestavljene, seveda pa enostavnih oblik ne nadomestijo docela, velikokrat ohranjajo svojo izvirno vrednost, tako predvsem sestavljeni preterit, ki je vendar izraz za stanje v sedanjosti kot rezultat nekega dejanja v preteklosti: *Quar senes lieys non puesc viure, tant ai pres de s'amor gran fam*, Guilhem de Peitieu 'kajti brez nje ne morem živeti, tako me je prevzela želja po njeni ljubezni'; ali še bolj očitno zaradi sedanjika v glavnem stavku: *Quant ai vestit mon blanc ausberc doblie e cenh lo bran que m det en Gui l'autrier, la terra crotla per aqui on en vau*, Peire Vidal 'ko sem oblekel svoj dvojni bojni plašč in zgrabil meč, ki mi ga je dal ondan gospod Guy, se, koder hodim, zemlja trese'.

Sestavljeni preterit ima lahko tudi vrednost neenovitega, časovno ne čisto določenega dejanja, kar se postavlja v nasprotje s časovno natančno označenim dejanjem, kot to dvojnost lepo dokazuje Raimbaut de Vaqueiras, ki ni bil samo pesnik, ampak tudi vojščak: *E n'ai a vostre pro fag maint assaut et ars mainta maizo... Et a Messina vos cobri del blizo: En batalha vos vinc en tal sazo que us ferion* 'in za vas sem opravil marsikak napad in požgal marsikatero hišo... In v Messini sem vas pokril: med bitko sem prišel do vas takrat, ko so vas ranili'.¹⁰⁵

36. Stara provansalsščina je še poznala, čeprav redko, razdružene elemente romanskega prihodnjika: *servir l'ai*, Cercamon; *pregar vos ai*, Arnaut de Marueil. Danes sta tako v prihodnjiku kot v pogojniku obe prvini spojeni: *farai*, *faras* oz. *farièu*, *fariès*.

37. Velelnik je organski, iz lat. podedovan samo za 2. os.: *canta!*, *cantatz!*. Negativni velelnik, prepoved, se danes izraža s pomočjo konjunktiva: *cantes pas!*, *cantetz pas!*.

40.1 Kot v fr. je mogoče rabiti glagolsko obliko, ne da bi posebej izrazili nosilca glagolskega dejanja s pomensko oslavljenim samostalnikom HOMO *ôm ditz*; bolj splošno rabljeni sta vendar ali 3. os. mn. *dison que*, ali povratna osebna oblika *se ditz que*.

45.4 Kot glagolsko paradigmo v proreku irealne in potencialne hipotetične periode najdemo predvsem konjunktiv imperfekta ali pluskvamperfekta, vendar (redko) tudi indikativ. Bertran de Born je zapisal *Si Bertrans fos rics* in tudi *Si Bertrans era rics*, *el saubria ben despendre* 'ko bi bil Bertran bogat, bi že znal potrošiti'.

Porek ima v jeziku trubadurjev velikokrat oblike iz lat. indikativ plpf.: *S'agues bon destrier*, *en fol plag foran intrat mei guerrier*, Peire Vidal, 'ko bi imel dobrega konja, bi bili moji sovražniki prišli v hudo stisko'; *Ja no i gazanhera lo reis nien*, *se no fos la honors*, Girart de Rossilho, 'kralj ne bi bil pri tem ničesar dosegel, razen časti'.

¹⁰⁵ R. Lo Cascio, *L'itinerario di guerra di Rambaldo di Vaqueiras in Sicilia*, Bolletino del Centro di Studi Siciliani, V, Palermo 1957.

Večkrat izraženo prepričanje, da okcitanščina nima svojske skladnje, je le treba popraviti vsaj v toliko, da se s francoščino v večini skladenjskih pojavov res sklada, da pa je v pomembnih rabah in strukturah prišlo do razhajanja: ta so lahko posamična, npr. izbira pomožnika, *era estat*, raba konjunktiva v časovnem odvisniku za prihodnost, *quan venga, cantarà* ali pa pričajo o sistemskih vezeh z iberoromanskimi jeziki, nemara tudi o stari jezikovni skupnosti, katere del pa ni bila *la langue d'oïl*. Kar pa zadeva domnevno "souplesse syntaxique" okcitanščine: romanista najbrž zavaja rigoroznost skladnje v francoščini in nehote primerja; pri tem pa ne upošteva, da francoski jug od 13. stol. naprej, od propada Toulousa kot vélikega političnega in kulturnega centra, ni imel nobenega središča, ki bi bilo obenem žarišče jezikovne norme, pa potemtakem ni presenetljivo, da je bila in jè jezikovna svoboda tudi v skladnji mnogo večja.

Gaskonjščina

Gaskonjščina je narečje okcitanščine; govori se na jugozahodu Francije, od osrednje okcitanščine (Languedoc) jo loči reka Garonne, na jugovzhodnem delu, južno od Toulousa, reka Ariège. V zgodovini, preden se je Francija z uveljavljanjem kraljeve moči centralizirala, je bila gaskonjščina v Bearnu tudi jezik javnosti; Henri IV. (1589-1610), bearnčan, je parlamentu v Pau pošiljal dopise v gaskonjščini.

Narečje predstavlja tako močno individualnost, da ga imajo nekateri ugledni romanisti (Rohlf, Malmberg) za poseben romanski jezik. Jezikovna svojskost izvira iz antike: substrat ni galski.¹⁰⁶ Ime Aquitania je bilo na prelomu v srednji vek nadomeščeno z *Vasconia* po imenu hispanskega plemena Vascones, ki je v 6. stol. vdiral na sedanje ozemlje Gaskonje. Jezik Akvitancev je moral biti soroden jeziku Baskov.

Učbenik tega obsega se posameznim narečjem ne posveča. Treba pa je vsaj

¹⁰⁶ "Gallos ab Aquitanis Garumna flumen dividit", Caesar, De bello gallico, 1.1.

opozoriti na nekaj jezikovnih posebnosti gaskonjščine, saj je prek njih vidno, kako težko je določiti govoru nekega ozemlja individualnost. Izoglose namreč vežejo gaskonjščino na različne stične jezikovne enote.

Gaskonjski govor pozna spirantizacijo latinskega ustnično-zobnega F-, tako kot kastiljščina; celo bolj radikalno: *hemna* <FEMINA, pač pa *hrio* <FRIGIDU, *hlor* <FLORE; pozna izpad medsamoglasniškega -N- *lua* 'luna', tako kot portugalščina; pozna prostetični a- pred začetnim *r-* tako kot aragonščina, *arroda*, medtem ko je okc. *roda* in kast. *rueda* 'kolo', in še si je dobro priklicati v spomin podoben pojav v baskovskem jeziku, kjer je sicer prostetični vokal e-: *errege* <REGE.

Svojski je razvoj lat. dvojnega LL; kot končni soglasnik postane pridihnjeni zobnik¹⁰⁷ *-th* ali *-t*: CASTELLU *casteth/castet*; v medsamoglasniškem položaju preide -LL- v vibrant: ILLU, ILLA *eth, era*. Na južno Italijo veže gaskonjščino progresivna asimilacija v soglasniških skupinah -ND-, -MB-.

Besedje je dokaj skupno z narečjem Languedoca, so pa jezikovno (in seveda tudi etnološko) posebej privlačni tisti izrazi, za katere ni najti prave etimologije ne v latinščini ne v galščini, tako za imena živali ali rastlin, za oblike tal, za pastirsko življenje.

Za toponime in antroponime je značilen galoromanski morfem -ACUM; v južni Franciji se je velikokrat obdržal kot -ac, prim. *Aurillac* (départ. Cantal) in *Orly* (Ile-de-France) iz (FUNDUS) AURELIACUS, in tako najdemo: *Bergerac*, *Cognac*; *Ravaillac*.

¹⁰⁷ Odtod ljubka zmeda: v gaskonjščini sta glasovno sovpadla izraza za mačko in za petelina, gal. (ali v galščino prevzeti) *cat* in lat. GALLUS, oboje namreč da *gat*. Ker bi se homofoni besedi prav lahko pojavili v kritičnem kontekstu, se je za enega od pojmov moralo poiskati drug izraz: 'maček' je bil očitno močnejši, za 'petelin' pa so si gaskonjski govorniki izbrali *aza* 'fazan' in pa *bigey* 'vikar, kaplan' ("malice villageoise!", komentira Vidos), gl. VIDOS 1959, str. 53.

Ascoli, znameniti italijanski jezikoslovec, je prvi ugotovil jezikovno svojskost nekega romanskega ozemlja, ki je imelo veliko skupnega s francoščino in provansalsino.

Njegova razprava pod naslovom *Schizzi franco-provenzali*, AGI III (1878), str. 61-120, je bila izhodišče za vsa poznejša razglabljanja. Vsa romanistika ni Ascolijevega mnenja; LRL V,1, str. 671-685, posveča frankoprovansalsčini izčrpno študijo in ugotavlja jezikovno specifičnost tega ozemlja, navaja pa tudi mnenja, ki imajo te romanske govore za francoska narečja.

Ime je vsekakor obstalo; danes se piše brez vezaja, da ne bi zavajalo v zmoto, češ da gre za "mešan" jezik. Takega koncepta se jezikoslovje sploh izogiba. Jeziki v stiku pač drug na drugega vplivajo, niso pa mešani. V tem primeru gre za romanske govore, stisnjene med *langue d'oïl* in *langue d'oc*, na vzhodni strani pa med zahodna severnoitalijanska narečja in germanski svet: meja na jugovzhodu Francije gre od Lyona proti meji s Švico (francoski zgodovinski deželi Delfinat in Savoja), v to romansko jezikovno enoto pa spadajo še švicarski romansko govoreči kantoni ("*la Suisse Romande*") Valais, Vaud (Lausanne), Ženeva in, kolikor sta pač romanska, Neuchâtel in Fribourg (medtem ko govori kanton Jura francosko), v Italiji pa samostojna dežela Aosta in nekaj alpskih dolin v Piemontu, zahodno od Torina.

Število ljudi, ki govoré frankoprovansalsko kot materni jezik - uradni jezik oz. visoki register je povsod francoščina - je težko določljivo: v Švici jih je kak milijon, nekaj več v jugovzhodni Franciji, v Italiji pa kakih 90.000 (SALVI 1975, str. 106). LRL V,1 drastično omejuje število frankoprovansalsko govorečih; bilo naj bi jih samo kakih 200.000. Za tehtanje so bili očitno uporabljeni čisto drugačni kriteriji.

Nikjer ni frankoprovansalsčina jezik javnega življenja, je pa za preteklost dokumentirana v uradnih zapisih zlasti v Lyonu, a tudi v Grenoblu in Ženevi. A že v 14. stol. je bil Lyon pritegnjen v francosko kulturno sfero in je od tedaj žarišče razširjanja francoščine. Ženeva je opustila lokalni govor v pisanju, ko je bila s Kalvinom močan center Reformacije, torej v času, ko bi se bila govorjena

romanščina utegnila uveljaviti tudi v pisanju. A Calvin je svoje veliko literarno delo *Institution chrétienne* (1536), domišljeno in najprej dvakrat izdano v latinščini, preli v elegantno francoščino in s tem nakazal pot pisani besedi: kalvinizem je združeval ljudi v novi veri s francosko pisanimi religioznimi deli, tako da je književnost v frankoprovansalsščini, tudi tista, ki jo je navdihnilo versko, reformatorsko prepričanje, dokaj borna.

Vendar je študij frankoprovansalsščine za romanistiko pomemben. Že Ascoli je zapisal v svoji študiji, da ne izhaja iz nekega poznega mešanja različnih prvin, da je pač na svojem ozemlju nadaljevanje govorne latinščine, z močnimi vplivi drugih jezikov, ne samo romanskih, saj je živela v stiku tudi z germanskim plemeni, Burgundi, Alamani.

Ni pa dvoma, da je največ vplivala francoščina, ali bolje *langue d'oïl*. Je pa gotovo pravilno in utemeljeno prepričanje, da je frankoprovansalsščina neka stara faza galoromanščine, ki so ji ostale neznane nekatere jezikovne spremembe, ravno tiste, ki delajo iz francoščine tako svojski romanski jezik. Obenem pa vežejo te romanske govore pomembne jezikovne črte na (staro) provansalsščino. Nekoliko poenostavljeno se pravi, da je samoglasniški sistem provansalski, soglasniški pa francoski. Bistvene razlike z *langue d'oïl* so res v vokalizmu:

- naglašeni *a* obstane: *passar, sal, prat* proti fr. *passer, sel, pré*.
Edinole za palatalnim soglasnikom pride do palatalizacije tudi v samoglasniku: *chargier, marcié* fr. *charger, marché*;
- končni *-a* se ohrani: *una, novella, festa*; za soglasniško skupino se nasploh ohranja oporni samoglasnik: *miraclo, sieglo, autro*.

Nekaj skupnih črt s francoščino se najde tudi v samoglasniškem sistemu, na primer v diftogiranju srednjih samoglasnikov *piara/piera* in *pierre*. Na vmesno stopnjo v razvoju samoglasnikov spominjajo tudi fr. prov. *saveyr, fey, rey* za lat. *SAPERE, FIDE, REGE*. Francoščina je šla v svojem razvoju korak dalje: *savoir, foi, roi*. Proti razvoju v fr. in tudi v prov. gre ohranjanje dolgega velarnega samoglasnika U: *luna*, tudi *lona*. Velarni izgovor potrjujejo tudi keltska krajevna imena, ki vsebujejo -DUNUM 'grič, utrdba': *Lyon, Yverdon, Noyon*. Lat. *o* se ohranja tako kot v provansalsščini.

Čisto severnogaloromanska je usoda velarov K, G, ki doživita pred samoglasnikom *a* palatalizacijo: *chanta*, *janilli* <GALLINARIU 'kokošnjak', *chosa*<CAUSA, *praya* <*PRECARE.

Ostaline sklanjatve samostalnika ali bolje, razlikovanje med imenovalnikom in sklonsko obliko nahajamo v kakem redkem primeru še danes, vsekakor pa jih dobro pozna stara nabožna literatura: *Nostri Sires* proti *de Nostrum Segnour*.

Arhaičnost se najbolj kaže v besedju, kar spričo lege na gorskem ozemlju ni presenetljivo; dragoceno pa je kdaj pa kdaj ugotoviti arhaizme v skladnji, tako npr. *rabo konj. impf.* v obeh delih irealne hipotetične periode: *s'i lo sepregnisse, i lo tuisse tui dos* proti fr. *s'il les avait surpris, il les aurait tués tous les deux* 'ko bi ju bil presenetil, bi bil oba pobil'; *se j'en oussou beson, lo gardisso* proti fr. *si j'en avait eu besoin, je l'aurais gardé* 'ko bi ga bil potreboval, bi ga bil obdržal', nav. po BEC 1971, str.373.

Jaufré Rudel
(prva polovica 12. stoletja)

Lanqand li jorn son lonc en mai
m'es bels douz chans d'auzeis de loing,
e qand me sui partitz de lai
remembra.m d'un'amor de loing.
Vauc, de talan enbroncs e clis
si que chans ni flors d'albespis
no.m platz plus que l'inverns gelatz.

Ja mais d'amor no.m gauzirai
si no.m gau d'est'amor de loing,
que gensor ni meillor non sai
vas nuilla part, ni pres ni loing.
Tant es sos pretz verais e fis
que lai el renc dels sarrazis
fos eu, per lieis, chaitius clamatz!

qand, lanqand - 15.6

auzels, vauc, gauzirai - 14.8

lai, la - <ILLAC

amor de loing - eden vodilnih motivov trubadurske lirike

chans, chaitius (< CAPTIVUS) - 15.2.3

gensor - 29.1 primernik pridevnika gen, gent (<GENTILIS)

pretz <PRETIUM

fis, sarrazis - 15. (odpad sonanta -n)

renc - germ. ring 'vrsta, črta

vauc - VADO, sedanjik glagola *anar*

de talan enbroncs e clis 'zle volje, mrk'.

Uc Faidit,
Donatz proençals
(okr. 1240)

Li cas sun seis: nominatius, genitius, datius, acusatius, vocatius, ablatius.
Lo nominatius se conois per *lo*, si cum: *lo reis es vengutz*, genitius per *de*, si cum: *aquest destriers es del rei*; datius per *a*, si cum: *mena lo destrier al rei*; acussatius per *lo*, si cum: *eu vei lo rei armat*.

E no se pot conosser ni triar l'acusatius del nominatiu sino per zo que.l nominatius singulars, quan es masculis, vol -s en la fi e li autre cas no.l volen, e.l nominatiu plural no /lo/ vol e tuit li altre cas volen lo enl plural.

Frederi Mistral, Mireio
Pouèmo provençau
(1859)

Cante uno chato de Prouvènço.
Dins lis amour de sa jouvenço,
A través de la Crau, vers la mar, dins li bla,
Umble escoulan dou gran Oumero,
Iéu la vole segui. Coumo èro
Rèn qu'uno chato de la terro,
En foro de la Crau se n'es gaire parla.

Je chante une jeune fille de Provence.
Dans les amours de sa jeunesse,
à travers la Crau, vers la mer, dans les blés,
humble écolier du grand Homère,
je veux la suivre. Comme c'était
seulement une fille de la glèbe,
en dehors de la Crau il s'en est peu parlé.

Emai soun front noun lusingèsse
Que de joinesso; emai n'aguèsse
Ni diadèmo d'or ni mantèu de Damas,
Vole qu'en glôri fugue aussado
Come uno rèino, e caressado
Pèr nostro lengo mepresado,
Car cantan que per vautres, o pestre e gènt di mas!

Bien que son front ne resplendît
que de jeunesse; bien qu'elle n'eût
ni diadème d'or ni manteau de Damas,
je veux qu'en gloire elle soit élevée
comme une reine, et caressée
par notre langue méprisée,
car nous ne chantons que pour vous,
o pâtres et habitants des mas.

Tu, Segnour Dieu de ma patrio,
Que nasquères dins la pastrinho,
Enfioco mi paraulo e douno-me d'alén!

Toi, Seigneur Dieu de ma patrie,
qui nacquis parmi les pâtres,
enflamme mes paroles et donne-moi du souffle!

Mireille, Poème provençal, Paris 1921.
(prevod v francoščino je delo Mistrala samega)

IBEROROMANŠČINA

1. Ime *Iberia* je staro, pojavlja se pri grških zgodovinarjih in geografi vsaj že od V. stol. pr. Kr. dalje. *Hiberus* je bilo ime neke reke (ne Ebra) na jugozahodu polotoka, v današnji provinci Huelvi. Sprva je *Iberia* pomenila le majhen kos ozemlja okrog mesta Huelve, pozneje pa označuje pri grških piscih celó vse obmorsko ozemlje do Rodana. *Iberos* so bili za Grke najprej prebivalci ob zahodnem Sredozemlju, potem se ime razširi na vse prebivalce polotoka. V času rimske okupacije, torej od III. stol. dalje, pomeni *Iberia* le ozemlje polotoka.

Hispania je pri rimskih piscih vzporedni izraz grškemu *Iberia*. Grški geograf Strabon uporablja obe imeni brez pomenske razlike. Prvikrat je ime zapisano okrog leta 200 pred. n. št., je pa gotovo starejše; razlaga se s feničanskim izrazom *i-se-phan-im*, kar naj bi pomenilo, *i* 'otok ali obala', *sephan* 'zajec', torej nekako 'ozemlje ob morju, kjer so zajci'. Morda je vredno omeniti, da je staro ime za Seviljo HISPALIS.

Lusitania ima svoje ime po mitični osebi Lusu. Neki latinsko pisani tekst iz 16. stol., *Adnotaciones Andreae Resendii*, pojasnjuje: "A Luso, unde Lusitania dicta est, Lusiados adpellavimus Lusitanos." Camões uporablja v naslovu svojega epa za portugalske pomorščake *Vasca da Game Os Lusíadas*, sicer pa *Lusitanos* ali tudi *os de Luso*, izvor imena pa pojasnjuje takole:

*Esta foi Lusitânia, derivada
de Luso ou Lisa, que de Baco
filhos foram, parece, ou companheiros
e nela então os íncolas primeiros*

Os Lusíadas, III,21

'To je bila Luzitanija, kar izhaja iz Lusa ali Lyse, ki sta bila otroka Bakha, tako se zdi, ali pa tovariša, in tedaj njena prva prebivalca'.

Uporablja pa Camões tudi izraza *portugueses*, čeprav ne ravno pogosto:

*se lá chegam
os fortes Portugueses que navegam*
Os Lusíadas, I,32

'če pridejo tja krepki Portugalci, ki jadrajo'.

Izraz *Portucale* je star: bere se v latinskih zapisih iz 6. stol. (<PORTU CALES); *portucalensis*, *portugalensis* je izpričano leta 870. *Caluenses* je v lat. zapisih izraz za galsko pleme. Poema del Cid, iz 1. polovice 12. stol., ima zanimivo mesto, kjer loči Portugalce od Galicijanov: ... *Alfonso el Castellano, enbia sus cartas pora Leon e a Santi Yaguo a los portogaleses e a galizianos*, vv. 2976-78.

Ime *Castilla* se pojavi ob koncu 8. stol. in pomeni z gradovi utrjeno ozemlje okrog Burgosa. Arabski kronisti tiste dobe imenujejo to ozemlje *Al-Quila* 'los castillos'.

Catalunya/Cataluña za severnovzhodni del polotoka se s tem imenom pojavi prvič v neki latinski pesnitvi iz 12. stol.; govori se o skupnih bojih Berengarja III. in italijanskih obmorskih republik proti Mavrom za zasedbo Majorke. Ime je bilo različno razloženo: najbolj pogosto, z nekaj oklevanja že Meyer-Lübke, iz etničnega imena Gotov: *Gotholania*, *Gothalania*; razlagi se upira glasovna podoba, ohranjeni *a*, ohranjeni nezveneči dentalni soglasnik -T-, začetni zveneči velar pa naj bi se bil desonoriziral. Proti povezavi z germanskimi Goti gre tudi zgodovinsko dejstvo, da je bila sedanja Katalonja frankovska, ne gotska. Še manj verjeten vir je ime prebivalca: CASTELLANOS *castlans*, *catlans*. Italijanski jezikoslovec Giuliano Bonfante¹⁰⁸ ima za najverjetnejši vir ime belgijskega keltskega plemena CATALAUNI, kar se najde v fr. toponimu *Châlons-sur-Marne* (<CAMPI CATALAUNICI).

¹⁰⁸ G. Bonfante, *El nombre de Cataluña*, Scritti scelti di Giuliano Bonfante, II, Alessandria 1987, str. 381-385.

2. Za boljše razumevanje poznejšega razvoja latinščine v iberoromanske jezike si je dobro priklicati v spomin nekaj zgodovinskih podatkov, ki zadevajo polotok.

Iberski polotok je imel že v prazgodovini visoko kulturno stopnjo, za kar so prepričljiv dokaz predzgodovinske stenske slikarije v jamah v Pirenejih in v asturijskem pogorju; najbolj znamenita je tista v Altamiri pri kraju Santillana del Mar (Santander).

Kelti so se polastili polotoka v VIII. stol. in se zlili z avtohtonim prebivalstvom, z Iberi, v Keltibere (kast. Celtíberos). Znali so nekaj tam čisto neznanega: obdelovati železo.

Latinščina se je začela širiti po polotoku sočasno z rimskim vdorom v III. stol. Prvo izkrcanje je bilo v kraju Ampurias na severovzhodni obali, kjer je že bila grška trgovska kolonija (gr. empóron 'tržišče, skladišče'). Rim ni prišel navkriž z Grki, ti so bili zgolj trgovci, pač pa s Kartagino: druga punska vojna se je začela ravno s tem, da je Hanibal leta 219 oblegel mesto SAGUNTUM, ki je bilo "civitas foederata", torej več kot samo rimski zaveznik, čeprav je ležalo južno od Ebra, ki je veljal po nekem poprejšnjem dogovoru iz leta 226 za mejo med rimskim in punskim vplivom. Osvajanje Iberije je precej povezano z osebnostjo Publia Scipiona (Publius Cornelius Scipio, poznejši Africanus), ki je v letih 210-206 tudi s spretno politiko, ne le z orožjem, vrgel Kartažane s polotoka. V začetku II. stoletja pr. Kr. je bil skoraj ves polotok rimski; upravno je bil razdeljen na dve provinci, severno Hispania Citerior in južno Hispania Ulterior in iz te upravne razdelitve sledita tudi dva tokova romanizacije: severna, imenovana tudi Hispania Tarraconensis, je imela izrazito vojaški značaj, južna, Hispania Baetica, tako se zdi, več kulturnega in mestnega življenja. Pomembnih mest je zraslo kar nekaj: CAESAR AUGUSTA Zaragoza, LUCUS AUGUSTUS Lugo, ASTURICA AUGUSTA Astorga, PAX AUGUSTA Badajoz, EMERITA AUGUSTA Mérida že s svojimi rimskimi imeni (oz. dodanim vzdevkom) govorijo o dobi nastanka ali razcveta. LEGIONE León je tudi rimsko, a starejše in še starejša, predrimska, so mesta kot Toledo.

Rimsko gospostvo ni bilo zmeraj blago. Bilo je mnogo uporov; zadnji večji

upor se je končal s porazom (in kolektivnim samomorom) prebivalstva Numancije leta 133. Zgodovina poroča tudi o Kvintu Sertoriju (Quintus Sertorius, 121-72), rimskem gubernatorju Hispaniae Citerioris. Za deset let je postal resnični gospodar polotoka, neodvisen od Rima; za kulturno plat je pomemben, ker je v Evori (<IBURA) ustanovil visoko šolo za poučevanje latinščine in grščine.

Na hispanskih tleh se je končala državljanska vojna med Pompejem in Cezarjem; ta je zadnje Pompejeve privržence premagal leta 44. Omembe vredno je dejstvo, da avtohtono prebivalstvo državljanske vojne ni izrabilo za vstajo proti Rimljanom, kar naj bi pomenilo, da je rimski jarem prenašalo kar z zadovoljstvom.

V času cesarja Avgusta je bila vsa Hispanija razen baskovske dežele rimska in iz te dobe je tudi razcepitev jugozahodnega ozemlja na dva dela, tako da je bil polotok upravno razdeljen na tri province: a) Hispania Citerior ali Tarraconensis, b) Lusitania, c) Hispania Ulterior ali Baetica. Pod cesarjem Caracallos, leta 216, je bila ustanovljena nova upravna enota, provinca Calecia (na današnjem ozemlju Galicije in Asturije). Dioklecianova razdelitev cesarstva je ustvarila k tem štirim provincam še dve novi: Balearske otoke in vzhodno obalo ("Provincia carthaginensis").

Rimska oblast se je utrdila in Hispania je dala Rimu nekaj pomembnih osebnosti, cesarje Trajana, Hadriana, sicer rojenega v Rimu, a hispanskih staršev, in Teodozija, zelo zgodaj tudi literate in mislece kot oba Seneka (Marcus Anneus in filozof Lucius Anneus Seneca) ter Lukana, pesnika, iz Kordove in epigramatika Marciala iz BÍlbilisa (danes Calatayud).

Med preseljevanjem narodov so na polotok vdrlí germanski Vandali, Alani in Svevi. Prvi so prek sedanje Andaluzije, tej so pustili ime, prešli v severno Afriko in se tam poromanili; razbili so tudi mnogo tega, kar je bila rimska kultura ustvarila. Svevi so se naselili na ozemlju sedanje Galicije in tam, tako trdi Paulus Orosius, zgodovinar iz 5. stol., doma iz Bracare (danes Braga), kmalu zamenjali meč za plug. Svoje kraljestvo so razširili proti jugu in tako je Duero prvíkrat postal mejna reka. Večino polotoka so si podvrgli Zahodni Goti. Orozij dokaj prepričljivo razlaga, zakaj so Germani tako zlahka uničili rimstvo: tisti, ki tožijo, kako so razmere pod Germani slabe, pravi ta zgodovinar,

pozablja, da je bil blišč rimske civilizacije možen zaradi socialne neenakosti in mizerije večine prebivalstva. Nadalje je verjetno, da je deloma tudi krščanstvo krivo za slab odpor prebivalstva: vsa rimska ekonomija je temeljila na sužnjelastniškem socialnem sistemu, kar je bilo s krščanskim pojmovanjem človeka nezdržljivo.

Gospodstvo Zahodnih Gotov je trajalo skoraj tri stoletja in njihova glavna mesta, še posebej prestolnica Toledo ob Tajui, dokazujejo velik sijaj. Vendar pa velikih sledi njihovega gospodovanja v življenju ni. Bili so maloštevilni, kulturno so bili precej nižje od zavojevanih, predvsem pa s seboj niso prinesli nobenih novih oblik organizacije socialnih dejavnosti, pa tudi ne novih obdelovalnih tehnik. Za primerjavo naj povemo, da o rudnikih zlata v Hispaniji govori že rimski Plinij in da je terminologija rudništva popolnoma latinska, gl. VIDOS 1958 str. 233; vsiljuje se tudi primerjava s sočasnim gospodovanjem Slovanov v Dakiji in kasnejšim arabskim na Iberskem polotoku: Arabci, na primer, so močno izpopolnili sistem namakanja.

Zahodni Goti so ustvarili na Iberskem polotoku pomembno državo, kraljestvo s sedežem v Toledu. Bili so arianci in so šele tu prevzeli rimsko katolištvo. Do tedaj je ločil germanske gospodarje in romanizirano keltibersko prebivalstvo resničen prepad: vsakdo je bil sojen po svoji postavi; zakonske zveze med Goti in Romani niso bile dovoljene. Šele sredi 7. stoletja so bili pravno izenačeni vsi podaniki zahodnogotskega kraljestva.

Kultura je v gotskem času precej propadla; zatekla se je v samostane. Nobenih podatkov ni o šolah, pisateljih in kulturnih središčih; med redkimi pisci pa zavzema izjemno mesto Izidor, škof v Sevilji, ISIDORUS HISPALENSIS, s svojimi dvajsetimi knjigami etimologij: tudi če so ponujene etimologije zmotne, predstavljajo zvesto sliko kulturnega življenja njegove dobe, začetka 7. stoletja.

Zahodnogotsko kraljestvo so uničili Arabci, in to brez težav, potem ko je Al-Tariq, Arabec ali poarabljen Berber, prešel morsko ožino med Afriko in Evropo, ki zdaj nosi njegovo ime, privlekle pa so ga - kot je to že v navadi - razprtije med domačimi oblastniki, in ob reki Guadalete ali pri kraju Jerez de la Frontera premagal gotskega kralja Rodriga (711). Ker je bil Rodrigo uzurpator in ker so se domnevni legitimni nasledniki na zahodnogotskem prestolu

odpovedali nasledstvu, vidi španska zgodovina v Arabcih zakonite dediče zahodnogotskega kraljestva.¹⁰⁹

Arabci so politično združili ves polotok, saj so ga v pičlih sedmih ali osmih letih docela zasedli, razen visokih gorskih predelov Asturije in nekaj delov Baskije; in prav asturijske gore so postale zibelka *Reconquiste*, ki se je (nekako uradno) začela z zmago zahodnogotskega kralja Pelagija pri Covadongi (722) v Asturiji nad Oviedom. Kasnejše kronike pripisujejo tej zmagi morda pretiran pomen, a resnica je, da je bilo sto let pozneje vse ozemlje severno od Ebra spet krščansko. Uspehi Rekonkviste pa so bolj posledica sporov med Arabci in Berberi na islamski strani kot pa moči krščanskega orožja. Prav velike enotnosti tudi med kristjani ni bilo: gotski principi so se seveda spopadali z muslimanskimi okupatorji, od časa do časa pa so se bili tudi med seboj. Zgodovina poroča, na primer, da je sloviti mavrski vojskovodja Al-Mansur oblegel Santiago v Komposteli, ki je v 10. stol. kot domnevni grob apostola sv. Jakoba že bil romarsko mesto, in ga razrušil; v svojem spremstvu je imel tudi krščanske vojvode.

Vsekakor so bili sever nasploh in gorati kraji še posebej precej nedotaknjeni in tam so se ustvarila tri žarišča, iz katerih je izšla Rekonkvista:

- Asturija, zibelka krščanskega kraljestva, s središčem najprej v Oviedu, od 9. stol. pa v Leónu;
- vojvodstvo Kastilja, od leta 1037 dalje združeno s kraljestvom León;
- krščanska jedra v Pirenejih, Navarra, Aragona in grofija v Barceloni ("Marca Hispanica"), pod močnim frankovskim pečatom. Pod vodstvom Ludvika, sina Karla Vélikega (poznejši Louis le Pieux), so Franki počasi zasedali sedanjo Katalonjo: Gerono, Vich, ob koncu stoletja tudi Barcelono (891).

¹⁰⁹ Los descendientes de Wamba que actuaban en torno al rey Aquila (710-714) solicitaron la intervención de los musulmanes que acababan de llegar a Ceuta para arrojar del trono al rey Rodrigo (710-711), al que consideraban como un usurpador. Con la intervención musulmana se acabaron las luchas civiles entre los visigodos. Por un lado, el usurpador Rodrigo murió en la batalla de Guadalete (711), luchando contra los musulmanes. Por otro, el pretendiente Aquila y su hermano Ardobasto renunciaron (714) a sus derechos al trono visigodo a favor del califa de Damasco, al-Walid (701-717). En todo caso, hay que considerar al califa al-Walid como el heredero legítimo de los últimos reyes visigodos, Introducción a la Historia de España, 10.a ed., Barcelona 1974, str.51-52.

Za zgodovino bodoče Portugalske je treba dodati, da je Alfonso VI., kralj Kastilje in Leóna, zaprosil za pomoč krščanske viteze bližnjih dežel; tako sta prišla na njegov dvor dva princa iz rodbine burgundskih vojvod, don Raimondo in don Henrique. Oba sta postala njegova zeta. Don Raimondo se je poročil z doño Urraco, ki je nasledila svojega očeta, don Henrique pa z Alfonsovo (nezakonsko) hčerjo doño Tereso. Prvi je dobil v fevd Galicijo, drugi pa vojvodstvo PORTUCALE ob izlivu reke Duera v Atlantik. Sin doñe Terese in don Henriqua, Afonso Henriques pa je izvedel leta 1128 nekak državni udar in se osamosvojil. Alfonso VI. je zadnji kralj Kastilje in Leóna, ki se še krasi z naslovom *Imperator super omnes Spaniae nationes* (dokument iz leta 1087) ali *Totius Hispaniae imperator* (naslov iz leta 1091). Afonso Henriques se je po neki zmagi nad Mavri, leta 1140, proglasil za kralja in ta naslov mu je priznal kastiljski kralj, pozneje pa tudi papež z bulo leta 1179. Tako je postala Portugalska samostojna država, pravzaprav najstarejša v Evropi, v približno današnjih mejah: Conimbriga, današnja Coimbra, je bila krščanska že sredi 11. stoletja, Lisbona pa dokončno leta 1147.

Počasneje napreduje *Reconquista* v osrednjih delih polotoka. Uspehe so podpirale razprtije med posameznimi mavrskimi kraljestvi (*taifas*), ovirala pa nesloga med krščanskimi princi, kdaj pa kdaj tudi močni arabski vladarji, kalifi v Kordovi, tako Abd-er-Raman III s srede 10. stol. Leta 1085 je padel Toledo, leta 1244 Sevilja; vmes je bila znamenita bitka na Sierri Moreni (Las Navas de Tolosa, 1212), ki je odprla kristjanom pot v Andaluzijo: Arabcem je ostal samo emirat v Granadi. Znamenita Alhambra, "la roja" (namreč 'palača'), je bila zgrajena ravno v dobi emirata, vsekakor pa arabsko gospostvo ugasne s padcem Granade leta 1492.

Iz tiste dobe je treba opozoriti na poroko Izabele Kastiljske in Fernanda Aragonskega, *los reyes católicos*, kar je pomenilo združitev Kastilje in aragonskega kraljestva, in na poznejše kraljevanje njunega vnuka Karla I. (cesarja Karla V. za "Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti"), sina Juane ("Juana la Loca") in Filipa Lepega, habsburškega princa, začasno pripojitev (1580-1640) Portugalske Španiji pod Filipom II, izumrtje habsburške vladarske veje in prihod francoskih Borbonov na španski prestol (Filip V., leta 1701).

Vsi ti skopi zgodovinski podatki imajo kot edini namen predstaviti nejezikovno okolje, v katerem je prišlo do pomembnih jezikovnih sprememb v iberoromanskih govorih.

3. Preden se posvetimo trem romanskim jezikom, ki so si jezikovno porazdelili Iberski polotok, je prav, da si vsaj bežno prikličemo v spomin jezikovne vplive tistih narodov ali plemen, ki so na Iberskem polotoku živeli ali pa prišli z romaniziranimi Keltiberi v stik.

3.1 Za Etruščane, prebivalce antične Etrurije, ni zgodovinskih dokazov, da bi sploh kdaj bili na Iberskem polotoku. Vsekakor pa zbujajo pozornost iz Etrurije znani toponimi kot *Tarraco* (odtod Tarragona) ali tudi rečno ime *Arnus*.

3.2 Nič kaj dosti ne vemo o jeziku Iberov, čeprav je ostalo iz predrimske dobe nekaj iberskih napisov, nekaj jih je tudi na novcih. In samo njihov jezik bi morda lahko veljal za substrat nastajajoči romanščini. Večini raziskovalcev se zdi, da je bila iberščina afriškega (kamitskega?) izvora; zanesljivo nima sorodstvenih vezí z jezikom Baskov.

Ligurščina, jezik Ligurov, ni pustila dosti sledí; je pa pomembno, da sta toponima *Langa* (v pl., Langhe v Piemontu), *Toletto* poznana tudi v italijanskem Piemontu. Gotovo so ligurski sufiksi *-asco*, *-usco*, *-az*, *-oz* (*Carrasco*, *Quieras*, *Quieros*), najbrž tudi *-iz* (danes *-es*: *Sanches*).

Feničani, ali pa njihovi nasledniki Punci, so dali tako kot Hispaniji ime tudi današnji *Ibizi*: *Ebusus* 'dežela, otok pinij'. Tudi nekaj mestom: *Gadir*, lat. GADES 'obzidano zemljišče', v ar. zapisih *Quadis*; *Malaka*, *Málaga* 'posestvo'; *Asido* (prim. Sidon v Mali Aziji), danes *Medina Sidonia* (prov. Cádiz); *Cartagena*.

Včasih iz adstrata sklepamo na substrat. Tak primer je spirantizacija labiodentalnega pripornika F-. Dobro je imeti pred očmi, da se pisava lahko ohranja skozi stoletja, saj je bolj podvržena normi in ni nujno zvest odsev govorjenega jezika: *Poema de Mio Cid* ne kaže nobenega primera spirantizacije, pa vendar ne mislimo, da bi ljudski govor tiste dobe pojava še ne poznal. Nebrija ugotavlja za konec 15. stol., da je za kastiljščino pisava s *h* edina

literarna danost, a še Cervantes, dobrih sto let pozneje, izrablja obe možnosti s finim stilističnim razlikovanjem: pripovedovalec Cervantes se Nebrijovega pravila drži, don Kihot pa v svojih zanesenih besedah ne: - *¡Oh Princesa Dulcinea, señora deste cautivo corazón! Mucho agravio me habedes fecho en despedirme y reprocharme con el riguroso afincamiento de mandarme no parecer ante la vuestra fermosura*, DQ, I,2. Pojava ne poznata ne portugalščina ne katalonščina in tudi judovska španščina ne; neznan je bil mozarabščini. Je posebnost kastiljščine, tuj aragonskemu in asturijskemu narečju, ki sta ob Rekonkvisti obstali nekako ob strani. Bilo je že povedano, da je spirantizacija poznana onstran Pirenejev, v gaskonjščini, in tam je pojav celo bolj radikalen kot v kastiljščini, kjer najdemo lat. F- ohranjen v začetni poziciji pred sonantom r, FRIGIDU *frío*, in pred diftongom -ue, FOCU *fuego*.

V besedah, prevzetih iz latinščine, zasledimo pojav tudi v baskovščini, natančneje, začetni lat. F- je prek spirantizacije odpadel, FILU *iru*, ali pa se okreplil v dvoustnični b, p, FAGU *bago*, FESTA *pesta*.

Potemtakem je prav verjetno, da je pravilna razlaga z iberskim substratom, kot jo je bil postavil znameniti španski filolog Ramón Menéndez Pidal. Baskovski jezik za iberoromansko jezikovno področje ni substrat, pač pa adstrat in v tem primeru dragocen pripomoček, da delovanje substrata ugotovimo.

3.3 Drugačen je primer keltščine: ponekod je substrat, drugod pa zgolj adstrat zmagujoči romanščini. Ta drugi vidik je prevladujoč, vsaj kar zadeva besedje. Mogoče je namreč, da gre za besede, ki jih je galska keltščina prenesla Rimu in ta vsemu cesarstvu, npr. CARRUS, CAMISIA, CER(E)VISIA, tudi če je po kakšna od teh danes znana samo še na Iberskem polotoku, kot *cerveza/cerveja*; -*dunum* 'okop, utrdba' je postal pravzaprav splošnokeltski sufiks za tvorbo krajevnih imen, a na Iberskem polotoku je znan samo na obronkih osrednjih in vzhodnih Pirenejev: *Navardún*, *Berdún*, *Verdú*; v podobni funkciji se pojavlja keltski samostalnik istega pomena -*briga*: CONINBRIGA *Coimbra*, FLAVIOBRIGA (danes *Castrouardial*), MIROBRIGA (danes *Ciudad Rodrigo*), BRIGAETIUM (danes *Benavente*). *Segovia* in *Sigüenza* (<SEGONTIA) skrivata nemara keltsko osnovo *sego* 'zmaga'.

4. Posebej je treba pretehtati vpliv tistih jezikov, ki so bili glede na iberoromanščino v neki dobi superstrat in so torej imeli zgodovinsko priložnost ali vsaj teoretično možnost, da romanski jezik izrinejo iz rabe. Gre v majhni meri za baskovski, nadalje za germanski, torej zahodnogotski, zlasti pa za arabski jezikovni vpliv.

4.1 Baski naseljujejo danes majhen del Iberskega polotoka in so edini, ki so zdržali rimski pritisk. Baskovsko govori provinca Guipúzcoa, vzhodni del Vizcaye, del Álave in del Navarre; baskovsko se govori tudi v treh francoskih departmajih med Biskajskim zalivom in Pireneji. Ta jezik je še zmeraj poln skrivnosti: zagotovo ni indoevropski, zaimki se zdijo semitski, sistem števil, kar je ena najpomembnejših kategorij v človeškem govoru, je kombinacija desetiškega in dvajsetiškega sistema.

Danes govori baskovsko kot materni jezik na španski strani Pirenejev približno milijon ljudi. Kljub avtonomiji dežele je pritisk kastiljščine zelo močan; prav na začetku prebujanja nacionalne zavesti, v času boja proti mavrskemu gospodstvu, je bilo morda malo drugače. Razširjanje moči navarskega kraljestva s središčem v Pamploni je pripomoglo tudi k razširjanju baskizmov. *Las Glosas emilianenses* (10. stol.) mešajo v romanske razlage tudi baskovske, tako npr. fol. 68 v: *timeo ne quando boni christiani cum angelis acceperint uitam eternam nos, quod absit, precipitemur /guec ajutuezdugu/ /nos nonkaigamus/ jngeena* 'bojim se, da ne bomo takrat, ko bodo dobri kristjani z angeli prejeli večno življenje, mi - naj se tako ne dogodi – strmoglavili v pekel'. O baskovskem vplivu govori tudi imenoslovje: osebna imena kot *García, Iñigo, Jimeno, Urraca, Xavier* in družinska kot *Ochoa, Arriaga, Atxaga* so baskovska; prav verjetno je vzdevek *minaya*, kar se najde v Cidu, vv. 438 in 444, *Minaya Albar Fáñez* oz. *bien fablastes, Minaya*, skovan po bask. *annaya* 'brat'. Baskovskih je tudi nekaj toponimov, čeprav so uradna imena povečini kastiljska: *Donostia* je že dolgo San Sebastián. Ampak, v kulinariki se staro ime še zmeraj pojavi: neka riba je lahko pripravljena *à la donostiera*.

Baskovski sta priponi: *-arro, -orro*.

Baskovščina je dala iberoromanskemu besednemu zakladu nekaj pomembnih izrazov; najbolj znan je seveda bask. *ezkerr* 'lévi', kar je kast.

izquierdo, pt. *esquerdo*, kat. *esquerre*; iz rabe je izrinil lat. SINISTER: tujka omogoči, da se govoreči izogne besedi, ki velja za tabú. Bask. je *boina* 'čepica', *pizarra* 'škrlil, šolska tabla'.

Dragocena je nadalje za potrditev velarnega izgovora zapornikov *k*, *g*: lat. CAEPA je *kipula*, *tipula*; PACE je *pake*, *bake*.

Jezik Baskov za iberoromanščino torej ni substrat, je pa pomemben adstrat; kadar najdemo v dveh sicer nesorodnih jezikih za neki pojem isti izraz, je mogoče sklepati na skupen vir: ob pt. *veiga*, stkast. *vaica*, *vaaiga*, danes *vega* 'travnik, loka' se najde tudi bask. *ibaiko*.

4.2 Jezikovni prispevek germanskega sveta je skromnejši kot na Apeninskem polotoku ali še celo v Galiji. V fonetiki najdemo (danes poenostavljeni) fonem *gu* < *w*, *guerra*, *guisa*, v besedju pa nekaj tudi v drugih romanskih jezikih poznanih izrazov, ne samo za abstraktne pojme, tako npr. *orgullo*.

Nič drugače ni pri osebnih imenih: *Álvaro*, *Fernando*, *Roderigo*, *Elvira*, *Gonzalo*, *Alfonso*, *Adolfo*, *Ramiro*, *Galingo* skrivajo v sebi germanske leksikalne prvine *frithu* 'mir', *hrots* 'slava', *riks* 'mogočen, bogat', *gails* 'vesel', *wers* 'zvest', *gunthis* 'boj', *all* 'ves'.

Od krajevnih imen je germanskega izvora *Burgos*, a tudi nekateri kraji, katerih imena izvirajo iz genetiva latiniziranega posestnika: *Gomariz*, *Guimarães* (<Viramanis). Včasih govori o germanski poselitvi toponim sam: *Villalán* (prov. Valladolid), *La Goda* (Barcelona), *Godos*, *Godinho*, *Godinhos*, *Godones* (v Galiciji in na Portugalskem); omembe vredno: zmeraj s sonorizacijo medvokalnega zapornika.

4.3 Neprimerljivo pomembnejši je za iberoromansko jezikovno območje arabski vpliv. Ne gre samo za posamične jezikovne pojave: ko bi ne bilo arabskega vdora na polotok, bi ne bilo Rekonkviste in, jezikovno, ne prevlade kastiljščine. Arabci so posredno povzročitelji sedanje jezikovne razdeljenosti Iberskega polotoka.¹¹⁰

¹¹⁰ Misel je elegantno formuliral Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Tübingen 1951, str. 170, in se v španskem prevodu glasi: ... padres de los dominios nacionales y lingüísticos portugués, español y catalán, pero lo son *per negationem*.

4.3.1 Arabščina je semitski jezik z docela drugačnim jezikovnim sistemom. Zato ni čudno, da je jezikovni vpliv omejen skoraj izključno na besedje. Za fonetiko pravzaprav ne ugotavljamo drugega kot prehod *st>s*: CAESARAUGUSTA *Saragosa/Zaragoza* (a v ar. zapisih tudi *Saraqusta*), ar. *mosta'rab* > *močarabe* 'ta, ki želi biti Arabec'.

Vendar le ne gre zgolj za besedje; kdaj pa kdaj se pokaže tudi semitski, arabski način tvorbe, tako pri imenih, ki uporabljajo *ibn*, *ben* 'sin nekoga': *Benavidez*, *Benigómez*. Iz 10. stol. je ostalo zapisanih vse polno imen, pa ni verjetno, da bi bili vsi ljudje, ki jih nosijo, Arabci; nekdo (Sahagún, 962) se imenuje *Fortunius iben Garseani*. Pri mozarabih se najde več primerov mešanja arabskega in krščanskega imena (ne hibridnosti): *Abdalla presbiter*, *Zeit diaconus*, *Abohamor*, brat nekega *Zalama presbiter*, *Abdezalam vicarius*, *frater Abdela*, *Muza confessor et nomen eius Teudemiro* (1011).

Razen v osebnih imenih se pojavljajo arabske leksikalne prvine tudi v krajevnih: *Aljubarota* - *aljube* 'vodnjak', *Guadalquivir* - *wadi* 'reka', *kabir* 'velik', *Guadalajara* 'rio de las pedras', *Guadamedina* - *medina* 'mesto' (antonimazija zaradi pomena Medine v Arabiji), *Alhambra* 'la roja', 'rdeča' (hiša, palača), *Almadén* 'rudnik', *Alcantara* 'most', *Alcalá*, *Alcolea*, *Calatayud* 'castillo de Ayud' - *alqalat* 'grad'. Prim. toponime na Siciliji.

Nemški romanist Helmut Lüdtke¹¹¹ je vzel pod drobnogled imena štirih velikih iberskih rek, *Guadalquivir*, *Guadiana*, *Tajo/Tejo*, *Duero/Douro*; ugotavlja, da arabski jezikovni vpliv popušča od juga proti severu. *Guadalquivir*, *wad-al-kabir*, je v svojih sestavinah čisto arabski, *Guadiana* pa je že hibridna sestavljenka: *wadi* + *-ana*; drugi del je romanski. Obe reki, ki se izlivata bolj severno v Atlantik, sta ohranili latinski imeni, *Tajo/Tejo* je lat. TAGUS, *Duero/Douro* lat. DURIUS. Vendar, če je ta docela romanski, kaže Tajo v svoji glasovni podobi kljub nedvomnemu lat. izvoru arabski vpliv: iz romanskega glasoslovja palatalizacija ni razložljiva.

Arabska fonetika je vidna v imenu portugalskega glavnega mesta: OLISIPONA - ar. Al-isbuna - *Lisboa*. Hispanska arabščina kaže prehod naglašene *a>é>ì* HISPALIS > *Hispalia > *Isbilia* > *Sevilla*.

¹¹¹ Gl. Helmut Lüdtke, *Considerazioni generali sugli arabismi delle lingue ispaniche*, BALM, 10-12, (1968-70), str. 183-188.

4.3.2 Če ni moč zaznati resničnih sintaktičnih vplivanj arabščine na iberoromanske jezike, imamo pa v morfologiji element, ki je arabskega izvora: *-í*. Iberija je prevzela iz arabščine nekaj besed s to končnico, kot *jabalí/javali*, 'merjasec', iz ar. *yabalî*, krajšava od *hinzîr yabalî*, nekako 'prašič v gori, gozdni, zunaj črede, samotar', pomensko pravzaprav ne dosti drugače kot fr., it. *sanglier*, *cinghiale* iz (PORCUS) SINGULARIS. S tem pridevniškim morfemom najdemo kast. in pt. *maravedí* 'bakren novčič', kast. *baladí* 'nepomemben, brez vrednosti', *carmesí*, ar. *ux qirmisi* 'škrlatnordeč'.¹¹²

Poleg izposojenk pozna kastiljščina pridevnike tvorjene z morfemom *-í*: *Alfonsí*, *marroquí*, *ceutí*, *israelí*. Morfem je seveda pripona v arabščini ('nisba'), a tvorba je iberoromanska, saj so pridevniki iz navedenih krajevnih imen v arabščini tvorjeni drugače.

4.3.3 Arabski prispevek k iberoromanskemu besedju je izjemno velik. Leksikografi navajajo za kastiljščino kakih štiri tisoč besedi arabskega izvora. Upoštevati je treba, da velja to število za vse dobe in za vse dele polotoka, saj ni vseeno, koliko časa je bila neka dežela pod arabsko vladavino, a brez arabskih prvin v besedju ni nobene: Galicija je bila arabska samo dve desetletji (720-740), pa vendar pozna galicijščina kakih 150 arabskih besedi. Najmanj arabskih leksikalnih vplivov se dandanes najde v katalonščini, največ seveda v Andaluziji. Pomembno pa je, da je prevzeto arabsko besedje skoraj docela materialno: neznatno število pridevnikov, nobenih izrazov iz intimnega in duhovnega življenja - spet se vsiljuje primerjava s slovansko okupacijo Dakije. Vemo pa, da so *mozárabes* živeli dokaj polno življenje. Očitno je vladal med obema etnijama globok prepad: duhovno življenje je že moralo biti pridržano arabsko govorečim ljudem, ne *aljamíji*, tujemu jeziku; krščanska skupnost je pod Arabci živela čisto svoje življenje. Ob teh omejitvah je arabski delež v iberoromanskem besedju številčno izredno visok, obenem pa iz različnih pomenskih polj; naj kot vzorec navedemo nekaj primerov:

¹¹² Za morfem *-í* gl. COROMINAS 1980, s.v. *Cequí*: moneda antigua de oro, cuñada en varios estados europeos, en Venecia; recibió de los Arabes este nombre, ár. *sikah*. Izpeljanka iz hispanoar. *sékka* 'kovnica'; s.v. *Muladí* 'cristiano renegado'. Del ár. *muwalladín* 'adoptado'.

- poljedelstvo: *acequia* 'namakalni jarek', *acequiar*, *azud* 'zatvornica', *jarra* 'vrč'
- poljščine: *algodón* 'bombaž', *alcachofa* 'artičoka', *algarroba* 'rožič', *azafrán* 'žafrań', *azucena* 'lilija', *almoraduj* 'majaron', *berenjena* 'melancana'
- opravila: *tarea* 'delo, posel', *alcalde* 'župan', *alguacil* 'redar'
- minerali: *azogue* 'živo srebro'
- trgovina: *aduanas* 'carina', *almacén* 'skladišče, prodajalna', *quintal* 'stot' (< ar. *quintar* < lat. CENTUM), *almoneda* 'dražba', *ceca*, *cequí* 'kovnica denarja, kovanec, denar' iz ar. *dâr as-sékka* 'kovnica'
- hiša, okolje: *arrabal* 'okoliš', *aldea* 'vas', *alcoba* 'spalnica', *azulejo* 'porcelan, ploščica modre barve' (perz. *azul*), *alfombra* 'preproga', *alforja* 'torba, bisaga'
- jedila: *aceite*¹¹³ 'olje', *aceituna* 'oliva', *almibar* 'med, sirup', *alcohol*, *azúcar*¹¹⁴
- véde: *algebra*, *alquimia*, *cenit*, *nadir*, *cifra*.¹¹⁵

Pri samostalnikih je vredno spet spomniti na to, da so arabske besede, ki so prišle v Evropo prek italijanščine, brez ar. določnega člena, npr. *zucchero*, *sucre*. Tiste pa, ki jih je posredovala iberska romanščina, imajo največkrat, čeprav ne ravno zmeraj, že vraščeni ar. člen *al*; za primerjavo z ravnokar navedenimi kastiljskimi izrazi za poljščine si lahko priključimo v spomin it. *cotone*, *carciofo*, *carubba*, *zafferano*. Člen kdaj pa kdaj ni več razpoznaven: stkast. *allatón* (852), danes *latón* 'med, -i' iz ar. *latûn*, kat. *llató*; prim. okc. *laton*, fr. *laiton*, proti it. *ottone*.

Arabski člen se pojavi sicer redko tudi ob romanskem samostalniku, včasih v toponimih: *Almoster*, *Almonaster*, najbolj znan in znamenit primer je seveda *alcázar* (prvič dokumentiran 1069) < ar. *alkaṣr* < lat. CASTRUM.

¹¹³ Iz ar. *zêit* 'olje'; morda res zato, ker bi lat. OLEU glasovno sovpadlo z refleksom *OCLU /ožo/

¹¹⁴ Iz ar. *al-kuhl*, pog. ar. *kohol* 'antomon, prašek, s katerim so si orientalkе črnile oči'; z metaforo 'opojna pijača'.

Azúcar je iz ar. *sukkar*, tako kot gr. *sákkharon* indijskega izvira.

¹¹⁵ Iz ar. *sifr* 'prazno', 'ničla'; iz ar. izraza, v pozni lat. (12. stol.) *zephyrum*, potem morda preko italijanskega *zero*, *zeffiro* kast. *cero*, pt. *zero*, *cefiro*.

Pridevnikov arabskega izvora je izjemno malo in še ti največkrat služijo za izraz nečesa slabega, skoraj nizkotnega: *mezquino*, pt. *mesquinho* 'reven, ubog', ar. *miskin* 'siromašen'; že navedeni *baladí* 'prazen, puhel', ar. *baladí*; *gandul*, pt. *gandulo* 'postopaški', ar. *gandur*.

Arabskega izvora je predlog *hasta*, pt. *até*, ar. *atta* (z disimilacijo; *adta* je dokumentirano leta 945), pa tudi polnopomenski vzklik, izraz želje *ojalá*, pt. *oxalá* 'dal bog!', ar. *wa xa 'llâh*.

4.3.4 Maloštevilni, a privlačni so pomenski kalki, kjer pomena romanske besede brez upoštevanja pomena v arabščini ni moč dojeti.

INFANS je seveda latinska beseda in pomeni 'ne govoreč, otrok'; kot kalk po ar. *alad* je izraz poprijel pomen 'sin' in 'naslednik na prestolu'.

Dve arabski besedi, *ludžain* in *waraqa*, ki služita kot izraz za pojem 'denar', sta v svojem prvotnem pomenu 'list', 'folija'. Odtod je *plata* (<*PLATTA) 'ploščica iz kovine' privzela pomen 'denar', kar se je latinsko sicer izražalo z ARGENTUM. Beseda je dokumentirana v Kataloniji v 10. stoletju; Pesem o Cidu uporablja zmeraj izraz *plata*, nikoli *ariento*.

Ar. *gawara* pomeni 'teči' in 'pleniti'. Arabski izraz je preveden v latinščino s CURRERE, ki tega drugega pomena nima. Na Iberskem polotoku, in sicer samo kastiljsko, izražata *correr*, *corredor* oboje, prim. El Cid, 964: *agora correm las tierras que en mi enpara están* 'zdaj plenijo deželo, ki je pod mojim varstvom'. Ar. *al-mogawir* se je kast. ohranil tudi kot prevzeta beseda *almogavar* 'plenivec'. Pomensko zanimivo, a gotovo neodvisno je it. *scorreria* 'vdor vojaštva ali banditov na neko ozemlje'.

Kast. *adelantado* je romanski deležnik glagola *adelantar*, torej 'postavljen spredaj', 'ta, ki je poslan naprej', ar. *almuqaddam* pa ima dvojen pomen: 'tisti, ki je spredaj' in 'poveljnik'; kast. *adelantado* je v tem drugem pomenu kalk po arabskem vzoru; arabski izraz pa se kot prevzeta beseda nadaljuje v *almocadén* 'en la milicia antigua, caudillo o capitán de tropa de a pie'.

Arabsko se pravi 'sin nečesa' tistemu, ki se s kako rečjo okoristi; 'bogati' je potemtakem *ibn-ad-dunya* 'hijo de riqueza' in *hijo de algo*, *hidalgo* sinonim za *hijo de bienes*, šele potem 'plemič', 'persona que por su sangre es de una clase

noble y distinguida'. Naj navedemo iz Cervantesa: *Cada uno es hijo de sus obras*, DQ I,4.

Ponekod morda ne gre za kalke, torej za prenos neke arabske strukture v enega iberoromanskih jezikov, ampak za vzporedni način gradnje: *amanecer/amanhecer* in *anochecer/anoitecer* v drugih romanskih jezikih nimata pravih vzporednic. Pozornost vzbujajo tudi izrazi iz (površinskega) religioznega življenja kot *que Dios guarde, que Dios mantenga, que Dios ampare*: kot klišéji imajo svoj vir mogoče v arabščini, čeprav nikakor niso neznani drugim jezikovnim in kulturnim sferam, ne le romanski. Gotovo pa bo "Pero Dios es grande: paciencia, y basta", DQ I, 22, kalk po arabskem *Allah akbâr*. Čisto svojski pa so španski in portugalski komplimenti ("piropos", gotovo iz gr. *pyr* 'oganj'), laskave besede mimoidočemu, tudi neznanemu dekletu, npr. *Bendita sea la madre que te parió*. Takega načina občudovanja lepote drugi romanski jeziki le ne poznajo.

4.3.5 Za skladnjo je skoraj gotovo, da ni v iberoromanščini nobenih zanesljivih arabskih vplivov. Oziroma, kjer se misli na arabski vir, je več ko verjetno, da gre za splošnojezikovno črto. Za primer lahko navedemo stavo glagola na začetku stavka: *Salió el aurora alegrando la tierra y entristeciendo a Sancho Panza*, DQ, I, 22; ali pa izražanje visoke stopnje neke lastnosti, elativa, s ponavljanjem pridevnika ali prislova: *Porque quisiera topar luego luego con quien hacer experiencia del valor de su fuerte brazo*, DQ, I, 2. Nobeden od teh pojavov ni omejen na Iberski polotok ali na Sicilijo, da bi bili lahko prepričani o skladenjskem kalku po arabskem vzoru. Gre za stilistično rabo, značilno za človeški govor nasploh.

4.4 Grščina je za jezike na Iberskem polotoku samo adstrat. Grška kolonizacija je bila čisto trgovska (ustanavljanje primernih krajev za trgovanje), kar zveni celo iz nekaterih toponimov: navedli smo že *Ampurias* iz gr. *empóron* 'tržišče, skladišče, luka'. Podoben pomen ima LUCENTUM *Alicante*.

Že latinščina je prevzela veliko grških izrazov (kultura, filozofija, vzgoja, pozneje tudi religija), ki so evropski kulturni sferi skupni; na tem mestu so bolj privlačni tisti, ki so značilni za Sredozemlje, kot *tío, tía; bodega; jibia* (<lat.

SEPIA iz gr. *sepía*). Tu gre verjetno za neposreden vpliv. Gr. *katá* se je do neke mere obdržal: *cadauno*; vendar ni samo iberoromansko, prim. fr. *chacun*, it. *ciascuno*.

Glagolski morfem *-idzein* se preko lat. -IDIARE v kastiljščini ohrani kot *-izar*: *autorizar*, *realizar*; ali pa, bolj ljudsko, kot *-ear*: *guerrear*, *colorear*.

Da teža grškega jezikovnega vpliva le ni bila zelo velika, kaže morfem *-ia*: prim. gr. in it. *demokratía* oz. *democrazia* in kast., pt. *democracia*, torej z latinskim sistemom naglašanja.

Gr. *tálanton* ima utemeljitev za pomenski premik v krščanski semantiki; v kast. se pojavlja v dveh oblikah *talento* in *talante*; če se biblijska metonimična raba za 'sposobnost' nadaljuje v obeh, se je v bolj ljudskem *talante* pomen razširil: 'razpoloženje, nagnjenost', tudi 'želja': *pero don Quijote /.../ con gentil talante y voz reposada les dijo /.../ pero non vos lo digo porque os acuitedes ni mostredes mal talante*, DQ, I,2.

7. Pri predstavljanju iberoromanskih jezikov je dobro upoštevati še dve stvari: prva je ta, da gre vendar za obrobno ozemlje romanskega sveta in potemtakem ni presenetljivo, da kažejo iberoromanski jeziki, ne vsi trije v enaki meri, neko arhaičnost; druga pa ta, da je arhaičnost lepo vidna v skladnosti romanščine na Iberskem in Balkanskem polotoku, torej na obeh obrobnihih ozemljih Romanije, kar potrjuje Bartolijevo tezo o osrednjih in obrobnihih področjih: ta praviloma ohranjajo starejšo razvojno fazo v jeziku, predvsem v besedišču.

7.1 Arhaičnost iberoromanščine ni presenetljiva, saj se je latinščina razširila na polotok zgodaj, v III. stoletju pred Kr. Katalonščina gre res velikokrat svoja pota, skupaj z okcitanščino, druga dva jezika pa sta skladna: AVE *ave*; METU *miedo/medo*; COMEDERE *comer*; SECURI kast. *segur* (resda tudi it. *scure*, fr. pa germ. *hache*); FOETERE *heder/feder*, fr. *puer*, zahodnookcitanško, v Bearnu pa *heder*; DE MAGIS *demás/demais*; PERCONTARI *preguntar/perguntar*; CAMPSARE *cansar*.

Čisto iberoromansko je *mancebo/mansip* 'mladenič' <MANCIPIU; kast. *hormazo* 'stena'<FORMACEU, kot hispanizem navedeno že v Pliniju.

Izidor iz Sevilje uvršča med svoje številne (sicer zmotne, vendar z različnih vidikov zmeraj pomembne) etimologije tudi GATTUS 'maček': ALII DICUNT

QUOD CATTAT, ID EST VIDET, s čimer potrjuje obstoj glagola *catare* iz **captare*<*CAPTARE*, kar je frekventativ lat. glagola *CAPERE*.

Arhaizmi le niso samo leksikalni, čeprav so tam najbolj zaznavni; včasih je arhaična fonetika; iberorom. *cueva/cova* proti fr., it. *cave, cava* dovoljuje sklepati na starejšo lat. obliko s kratkim naglašenim vokalom *o*.

Gotovo je morfosintaktični arhaizem raba oziralnega zaimka v pridevniški rabi: *cuyo, -a/cujo, -a*. Te rabe ne pozna katalonščina; tudi drugi romanski svet ne. Najbrž je že v latinščini imela starinski nadih; lat. gen. je mogoče najti pri Ciceronu, pozneje pa samo še v pravnih formulah (*CUIUS REGIO ...*). Ni verjetno, da bi bila taka pridevniška raba oziralnega zaimka kaj prida ljudska, v pisani besedi pa je vseskozi prisotna: z besedami *En un lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme* začenja Cervantes svojo pripoved o blodečem vitezu.

7.2 Bilo je že povedano, da so obrobna območja konservativna, osrednja inovativna. Jezikovna inovacija se razširi po vsem romanskem svetu, dokler je Rim še središče tega sveta, politično, kulturno, tudi jezikovno. Ko ta doba preide, se inovacija ne razširi, tudi če jo je središče sprejelo za svojo, saj nima več moči, da bi jo vsililo vsem teritorijem upravno že razdeljenega cesarstva.

Zato nam ni težko razumeti, da je med zemljepisno skrajnima ozemljema veliko stičnih jezikovnih točk. Lat. *PULCHER* je bil nadomeščen najprej s *FORMOSUS* 'po obliki lep', pozneje pa še z *BELLUS* (<**BONULUS* 'po srcu, po karakterju dober'); obrobni predeli ohranjajo: rom. *frumos*, pt., kat. *formoso/formos*, kast. *hermoso*. Namesto glagola *INVENIRE* 'najti' je ljudski jezik gotovo uporabljal izpeljanko **AD-FLARE* 'zavohati (za psa)' in tako je na vzhodu in zahodu tudi ostalo: rum. *afla*, pt., kast. *achar/hallar*.

Lat. *CAPUT* je v različnih pomenih znano vsemu romanskemu svetu, vsekakor pa se za del človeškega telesa nadaljuje rom. kot *cap*, iberoromansko pa kot izpeljanka *cabeça/cabeza* (<**CAPITIA*); *MUTARE* je rom. *muta* 'premakniti' in tako tudi pt. *mudar* 'levar de um lugar para outro'; *CANU* 'bel, sivolas' je rom. *carunt* in kast. *cano* 'que está blanco de todo o lo más del pelo o de la barba'; *LATRARE* 'lajati' je rom. *latra*, pt., kast. *ladrar*; *MENSA* je rom.

masã; pt., kast. pa *mesa*. Razdelitev seveda ne more biti popolna, najdemo npr. it. *canuto* ali okc. *lairar*.

Skladnost romanskega vzhoda in zahoda kaže tudi členek za stopnjevanje pridevnika in prislova; iz lat. MAGIS ima rom. *mai*, pt., kast. pa *mais*, *más*. PLUS se najde kot prislov v starih portugalskih tekstih, dandanes pa le še v kakem reku, kot *Nem chus nem bus* 'ne besede več!'

*

Če strnemo vprašanja, ki jih romanistiki zastavlja iberoromanski jezikovni svet, je prvo tisto o uveljavitvi kastiljščine, pri čemer nam bo kratka beseda o mozarabščini v pomoč. Kastiljščina ob Rekonkvisti ni prišla na nič, na prazno ozemlje, in tudi ne na zgolj arabsko govoreč teritorij. Portugalščina preseneča z nekaterimi arhaičnimi jezikovnimi črtami, pozna pa močne inovacije, celo bolj radikalne kot kastiljščina, ki sicer velja med iberoromanskimi jeziki za tistega z največjim številom sprememb. Tretje zapleteno vprašanje pa je, kako klasificirati katalonščino zaradi njenih številnih vezi z galoromanščino.

16. Opozorili smo že na nekaj problemov iberoromanskega besednega zaklada in nam zato ne bo treba navajati primerov za leksikalne posebnosti pri predstavitvi posameznih jezikov. Kot povzetek naj služi kratka dodana tabela, v katero so vnesene tudi variante v okcitanščini; s skladnostmi in razhajanjem naj pomagajo osvetliti razmerje katalonščine do drugih dveh jezikov na Iberskem polotoku.

	pt.	kast.	kat.	okc.
*ADFLARE/TROVARE 'najti'		<i>achar/hallar</i>		<i>trobar</i>
JANUA/VENTANA /FENESTRA 'okno'	<i>janela</i>	<i>ventana</i>		<i>finestra</i>
CAPUT/*CAPITIA 'glava'		<i>cabeça/cabeza</i>		<i>cap/testa</i>

*VOLERE/QUAERERE	<i>querer</i>	<i>voler</i>
'hoteti', 'ljubiti'		
COMEDERE/MANDUCARE	<i>comer</i>	<i>menjar/manjar</i>
'jesti'		
FABULARI/PARABOLARE	<i>falar/hablar</i>	<i>parlar</i>
'govoriti'		
GERMANUS/FRATER	<i>irmão/hermano</i>	<i>germà fraire</i>
'brat'		
PRIMUS/CONSUBRINUS	<i>primo</i>	<i>così/cosin</i>
'bratranec'		
CONSUBRINUS/NEPOS	<i>sobrinho/sobrino</i>	<i>nebot</i>
'nečak'		
*VERANU/AESTAS	<i>verão/verano, estío</i>	<i>estíu</i>
'poletje'		
TARDE/VESPER/SERO	<i>tarde</i>	<i>vespre sera/vespre</i>
'večer'		
MANTAICA/BUTYRUM	<i>manteiga/manteca</i>	<i>mantega burre</i>
'surovo maslo'		
PERCONTARE/DEMANDARE	<i>perguntar/preguntare</i>	<i>demanar</i>
'vprašati'		
(BUSCAR?)/CIRCARE	<i>buscar</i>	<i>cercar</i>
'iskati'		
PLICARE/*AD-RIPARE	<i>chegar/llegar</i>	<i>arribar</i>
'priti, dospeti'		
INFIRMUS/MALE HABITUS	<i>enfermo</i>	<i>malalt/malaute</i>
'bolan'		
CASEUS/CASEUS FORMATICUS	<i>queijo/queso</i>	<i>formatge/fromatge</i>
'sir'		
LIMPIDUS/NITIDUS	<i>limpo/limpio</i>	<i>net</i>
'čist'		
EZKERR/SINISTER	<i>esquerdo/izquierdo</i>	<i>esquerre senestre</i>
'lév'		

SOL/SOLICULUM	<i>sol</i>	<i>sol</i>	<i>solelh</i>
'sonce'			
ORDINARE/MULGERE	<i>ordenhar/ordenar</i>	<i>munyir/molzer</i>	
'molzti'			
*CHORDARIUS/AGNELLUS	<i>cordeiro/cordero</i>	<i>anyel</i>	<i>anhel</i>
'jagne'			
NOVACULA/CULTELLUS	<i>navalha, faca/</i>	<i>navalla, coltell/coltel</i>	
'nož'	<i>navaja, faca, cuchillo</i>		
SORTICULA/ANELLUS	<i>sortilha/sortija</i>	<i>anell</i>	
'prstan'			
*CORATIONE/COR	<i>coração/corazón</i>	<i>cor</i>	
'srce'			
*TUMARE /PREHENDERE	<i>tomar</i>	<i>prendre/prenre</i>	
'vzeti'			
LIMITARE/NECESSE (est)	<i>lindar</i>	<i>necessari</i>	
'treba je'.			

KASTILJŠČINA

1. Etimologiji za imeni Hispania in Kastilja sta bili obravnani v uvodnem poglavju. Postavlja pa se vprašanje, kako danes poimenovati najbolj razširjeni romanski jezik.

Ime *el castellano* je dvopomensko: je narečje Kastilje, torej tiste španske dežele, ki je Rekonkvisto izpeljala do zmagovitega konca. Svojo identiteto je narečje dobilo v Kantabrijskih gorah in se počasi razširilo, najprej na kraljestvo León. Z neprevelikimi spremembami se ohranja v Stari Kastilji (Burgos) in v severnem delu Nove Kastilje (Toledo). Kastiljščina ne kaže velike narečne razcepljenosti, svojski narečji sta aragonščina (Zaragoza) in asturijščina (Oviedo). Galicijščina je narečje portugalščine. Težje probleme predstavljajo govori v Andaluziji: hispanistika jih ima za podnarečja kastiljščine, vendar z izrazito svojskimi črtami, npr. s počasno onemitvijo končnega -s.

El castellano lahko pomeni tudi španščino, vsaj od takrat dalje, ko je Kastilja postala in ostala osrednja politična moč. Tako se je tudi imenoval jezik združenega španskega kraljestva. Real Academia Española je v svojih izdajah vse do leta 1924 za slovar in za slovnico uporabljala izraz *castellano*; šele od tedaj je v splošni rabi izraz *lengua española* in za današnjo rabo se zdi pomembnim španskim jezikoslovcem edini ustrezen.¹¹⁶ Kot vedno vplivajo na izbiro tudi tu zunanji, nejezikovni razlogi. V Španiji je *español* splošno rabljeno, v Ameriki dosti manj: tam je *el castellano* politično-zgodovinsko nevtrarno, *el español* pa ne.

¹¹⁶ CARRETER 1968, navaja s.v. "castellano", mnenje znamenitega španskega filologa Ramona Menéndeza Pidala, zapisano leta 1918: - Este término (namreč "lengua castellana") induce erróneamente a creer, dado su valor geográfico restringido, que fuera de Castilla no se habla la lengua literaria sino como importación. El término *castellano* puede tener un valor preciso para designar la lengua del Poema del Cid, cuando la unidad nacional no se había consumado, y cuando el leonés y el aragones eran lenguas literarias. Pero desde fines del siglo XV la lengua que comprendió en sí los productos literarios de toda España /.../ no puede sino ser llamada española.

Za razpravljanje o jezikoslovnih problemih, o hispanistiki, se zdi izraz "kastiljščina" primeren. Stanje namreč ni primerljivo s tistim v Italiji; za italijanščino bi težko rekli "toskanščina", čeprav so v 16. stol. take težnje bile: toskanščina je res postala knjižni jezik, norma, a drugih narečij ni uničila. Kastiljščina pa se je z izjemami, ki so bile povedane, uveljavila kot nadomestilo za ves ljudski romanski govor, kolikor ga je pod arabskim gospodstvom v srednjem in južnem delu Iberskega polotoka še ostalo.

5. Kastiljščina se govori v Španiji; je uradni jezik države, ima pa ob sebi, v avtonomnih deželah kot deželne jezike katalonščino, galicijščino in baskovščino.

Kastiljsko govori vsa Latinska Amerika, razen Brazilije in Surinama, se pravi, Amerika med Mehiko in Ognjeno zemljo; k temu je treba prišteti še strnjena špansko govoreča ozemlja v južnih državah ZDA (Teksas, Nova Mehika, Arizona, Spodnja Kalifornija, Kolorado, Florida). Za Srednjo in Južno Ameriko je treba povedati, da so tam amerindijski jeziki deloma obstali, nekateri so celo literarni jeziki; vsekakor so nekatere etnije staroselcev svojo etnično zavest ohranile. Španska kolonizacija, gotovo brutalna v svojih začetkih,¹¹⁷ ni primerljiva z germansko kolonizacijo na severni celini; ta je potiskala domorodce, *los indigenas*, čedalje bolj v notranjost in jih navsezadnje strpala v rezervate. Eventuelno jih dandanes še porabijo kot dekor pri masovnih športnih prireditvah.

Na Filipinih in v Severni Afriki, v državah Magreba, zlasti v Maroku, so še strnjena jedra, kjer se govori kastiljsko. V Magrebu, na Balkanu¹¹⁸ in v Turčiji

¹¹⁷ Dovolj je imeti pred očmi fray Bartholomé de las Casas, *La breve destrucción de las Indias*. Delo je prevedeno tudi v slovenščino: *Uničevanje Indijancev in evangelizacija* (prevod: Barbara Pregelj), Celje, 1993.

¹¹⁸ Gl. M. Arsenijević, *Romanske sledi v toponomastiki Vojvodine*, Ling XXIX, str. 101-106. Neki val španskega življa je bil v 18. stol. v Banatu. Tja so namreč naselili v letih 1735 in 1736 74 španskih družin (in še nekaj italijanskih). Šlo je za privrženca španskih Habsburžanov, ki so se zatekli na Dunaj in v Budim, potem ko je španski prestol zasedel prvi Borbon, Filip V. Španci so bili naseljenci v Pančevu, Vršču, Beli Crkvi in Temešvaru. Doseljenci pa se niso dobro znašli in avstrijske oblasti so sklenile, da jih bodo naselile skupaj pri Bečkerek (danes Zrenjanin). Za to novo mesto je bilo že izbrano celo ime "La nueva Barcelona", kar bi dalo misliti, da je šlo tudi za Katalonce. A že jeseni 1737 je precej družin zapustilo Banat in se preselilo v Budim in Pešto. V Banatu je ostalo le po kako rodbinsko ime, kot npr. *Kasteljanov*.

so še maloštevilni ostanki judovske etnije, ki je kot materni jezik ohranila kastiljščino.

BEC 1971, str. 191, ceni število špansko govorečih ljudi zelo trezno na kakih 140 milijonov; k temu je treba prišteti še kakih 80 milijonov ljudi, za katere kastiljščina ni materni, je pa najvažnejši sporazumevalni jezik.

9. Za zgodovino jezika je bila odločilna *Reconquista*, ki je sočasno z vojaško in politično akcijo vsilila kastiljsko narečje večini polotoka. To narečje je postalo uradni in knjižni jezik; za knjižno normo je pomembno, da je bilo središče države vse do kraljevanja Filipa II. Toledo in da je govor le-tega нареkoval vzorec, ki mu je treba pri pisanju slediti. Kot povsod je tudi v Španiji humanizem posredno povzročil, da je postajal knjižni jezik vse bolj normiran. Osrednja osebnost teh teženj je Antonio Nebrija (Lebrija pri Sevilji 1444-1522). Leta 1492 je izšla njegova *Gramática castellana* in tudi latinsko-španski, tri leta kasneje pa špansko-latinski slovar. K učvrstitvi knjižne norme je močno prispevala Nebrijeva *Ortografía* in pa prevod Svetega pisma, *Biblia poliglota de Alcalá*, pri katerem je Nebrija sodeloval; tedaj je bil profesor na novoustanovljeni univerzi v Alcalá de Henares.

Nebrija jasno vidi razlike med svojim jezikom in latinščino. Želi predvsem "fijar las normas para dar consistencia al idioma", nadalje pravi v posvetilu kraljici,¹¹⁹ da bo dobro slovnično znanje lastnega, ljudskega jezika olajšalo učenje latinščine, dodaja pa še politično močno hvalisav argument, da se bodo namreč "z njegovo slovnico naučili kastiljščine narodi, ki jih bo njeno visočanstvo spravilo pod svoj jarem".¹²⁰

V dokumentih 18. stol. so zapisani: Toledo, Serrano, Pérez, Formosa, Salazar, García, Navarra.

¹¹⁹ Izabela Kastiljska je bila intelektualno nekaj stopenj nad svojim kraljevim soprogom; z dvornimi damami vred se je učila latinščine in dosegla, da so se je učili prestolonaslednik in infantinji. Izdajo Nebrijove slovnice je podprla ona. Navsezadnje, s Kolumbom so paktirali in mu odobrili načrt (in denar) kraljicini svetovalci, ne Fernandovi.

¹²⁰ *El mui reverendo padre Obispo de Avila me arrebató la respuesta; e respondiendo por mí, dixo que después que vuestra Alteza metiesse debaxo de su yugo muchos pueblos bárbaros e naciones de peregrinas lenguas, e con el vencimiento aquéllos tenían necesidad de rezebir las leies quel vencedor pone al vencido, e con ellas nuestra lengua, entonces por esta mi Arte podrían venir en conocimiento della*, navedeno iz Uvoda v Nebrijevo *Gramática castellana*.

10. Ta Nebrijova vizija iz leta 1492 je kaj kmalu postala resničnost. Spet moramo navesti nekaj zgodovinskih podatkov. Ne da bi natančne letnice kaj veliko pomenile: neko odkritje se dolgo časa pripravlja in še dalj časa traja, da se ljudje neke novosti zavedó in jo na kak način izkoristijo. Vendar letnica 1492 nekaj pomeni: na začetku leta, v prvih dneh januarja se je predala Granada, s čimer je bilo konec mavrskega gospostva na Iberskem polotoku in s tem tudi jezikovnega vpliva arabščine; v mesecu avgustu je izšla Nebrijova slovnica, v zgodovino pa sta se vpisala še dva dogodka, popolnoma neenake zgodovinske teže, a oba jezikovno (spet neenako) pomembna; v čisto različni meri sta sprožila razširjanje kastiljščine prek meja tedaj že združene Španije: prvi je izgon Judov iz Španije, drugi odkritje Novega sveta. Za zgodovino jezika sta si dogodka navzkriž v tem, da je prvi oddaljil od prvotne domovine svojsko etnično skupino, ki je svoj jezik ohranila, in sicer, kot se pri diaspori zmeraj dogodi, z vsem starinskim nadihom, rekli bi lahko, da je ohranila kastiljščino Nebrijove dobe in ni sprejela poznejših jezikovnih inovacij: zveze z matico so se pač pretrgale. Popolnoma drugače je bilo v novoodkritem svetu: kastiljščina v Amerikah je moderna, v tem smislu, da je sledila jezikovnim spremembam v matični domovini in jih vseskozi sprejemala.

Kastiljščina 16. stoletja je že dokaj normiran jezik. Za končno uveljavitev norme je bila potrebna še avtoriteta Akademije (1713) in pa izdaja temeljnega slovarja *Diccionario de Autoridades* (1726-39).

Glasoslovje

14. Za fonološki sistem današnje kastiljščine je dobro omeniti, da ima mesto naglasa skorajda vrednost morfema. Splet fonemov kritiko ima glede na mesto naglasa tri različne pomene: pridevnik *crítico* - glagol, 1. os. sedanjika, *critico* - glagol, 3. os. preteklika, *criticó*.

14.1 Naglašena srednja samoglasnika ne poznata fonološke opozicije med ozko in široko realizacijo; celo fonetično je opozicija šibka, slabo zaznavna. V španščini zaznamuje ostrivec samo mesto naglasa in ne kvalitete samoglasnika. Drugod je redko; prim. it. *àncora* 'sidro' in *ancora* <HANC HORAM.

14.2 Naglašena srednja samoglasnika, latinska kratka *e*, *o*, diftongirata tako kot v fr. in it., in celo v zaprtem zlogu: *diez*, *nuevo* iz DECE, NOVU, pa tudi *tiempo*, *fuerza* iz TEMPU, FORTIA.

Ni pa dvoglasnika pred palataliziranim soglasnikom: OCLU in FOLIA dasta preko *ol'o, *fol'a *ojo* oz. *hoja*, torej drugače kot fr. in kat.

14.6 Nenaglašeni samoglasniki sredi besede so v šibkem položaju izpostavljeni sinkopi, močnejše kot v italijanščini, vendar ne v tolikšni meri kot v francoščini: prim. *fresno*, *doce* in *frassino*, *dodici* oz. *frêne*, *douze* in pa *camara* proti fr. *chambre*.

Sinkopa se ne pojavlja v učenih, neljudskih besedah, dragocene pa so dvojnice: *recuperar/recobrar* '(ponovno nekaj) prejeti', *comunicar/comulgar* 'obhajilo prejeti', *colocar/colgar* 'obesiti'. Dvojnici nekako porazdelita pomen, vendar ni zmeraj tako, da bi bila glasovno očitno neljudska beseda tudi pomensko neznana govoru vsakdana, kot so navadno prave učene besede ("cultismos"), npr. *singularidad*, *fidelidad*.

Začetni nenaglašeni samoglasniki se v ljudskih besedah radi izgubljajo: AEMILIANU *Millán*.

Končni nenaglašeni samoglasniki odpadajo samo za zvočniki: *leal*, *hablar*; seveda nikoli kot morfem: *quiero*, *quiere*.

Nasproten pojav najdemo pri dodajanju samoglasnika *e*- soglasniškim skupinam, ki jih začenja -s. Proces je znan vsej zahodni Romaniji, a je v kast. najbolj strogo izpeljan: ne samo *escuela*, *Esteban*, tudi *específico*, *estatuto*. Prim. fr. *spécifique*.

14.8 Lat. dvoglasnik AU se poenostavi v *o*: CAUSA *cosa*; sekundarna AI in AY se zapreta v *e*: CANTAVI *cantai *canté*, FACTO *fayto *hecho*.

15.1 Za soglasniški sistem je skoraj odveč povedati, da se lat. nezveneči soglasniki v medsamoglasniškem položaju sonorizirajo: pojav je skupen vsej zahodni Romaniji. Velja pa opozoriti na slabljenje medvokalnega -d-, kar je najbolj občutno v preteklem deležniku; v govorjeni besedi je že skoraj povsod

izginil: -ATU>ado>*adho>ao. Pojav ne bo prav mlad, saj ga za začetek 18. stol. že ugotavljajo za govorico Madrida *matao*, *desterrao* proti *soldado*, *cuidado*. Iz tega sledi, da pri zapornikih med dvema samoglasnikoma ni možna opozicija "zveneče/nezvенеče"; šibka je tudi v italijanščini. Pač pa ta opozicija jè, in je seveda fonološka, na začetku besede in na začetku zloga: *basta/pasta*, *cuando/cuanto*.

Te opozicije pri sičniku /s/ kast. ne pozna; ta je zveneč samo kot zvočna, pozicijska varianta: *eslavo*, *mismo*, sicer pa se povsod izgovarja nezveneče. Stari kastiljski teksti ločijo v pisavi med *ç* in *z*, kar naj bi pomenilo, da je bila v izgovoru razlika med zlitnikoma [c] in [dz], torej zvenečnost. Dragoceno potrdilo za ta starinski izgovor daje judovska španščina na Balkanu: [podsu], medtem ko je kast. *pozo* <PUTEU 'vodnjak' danes [poθo] oziroma, v Andaluziji in Amerikah, [poso].

Predvsem, moderna kast. zlitnikov ne pozna. 16. stol. velja tudi v tem za prekretnico. S konca tega istega stoletja so znana opozorila, da se zvenečnost sičnika med samoglasnikoma izgublja: razlikovanje je bilo še značilno za Aragono in za Staro Kastiljo.¹²¹

Končni rezultat je izguba zvenečnosti in pojav novega fonema, nezvenečega medzobničnega pripornika /θ/, ki je v fonološki opoziciji z zobničnim sičnikom /s/: *caza* 'lov' proti *casa*. V južnem delu Nove Kastilje, tja do Toleda, in predvsem v Andaluziji sta se obe artikulaciji že zlili v eno, tako da razlikovanja ni in torej ni pojava, ki so ga fonetiki poimenovali *el ceceo*, medzobnični izgovor sičnika /θ/. *El seseo*, zobnični izgovor sičnika, je značilnost Andaluzije. Je pa tudi značilnost artikulacije ameriške kastiljščine. Norma evropske kastiljščine, razen navedenih govorov, je razlikovanje med interdentalom /θ/ in zobničnim sičnikom /s/: *una vez*, *tu vez*, (<VICEM) samostalniška sintagma, proti glagolski *tú ves*.

15.2 Lat. mehkonebna soglasnika *k* *g* pred svetlima samoglasnikoma imata v kastiljščini dokaj različno usodo.

Nezveneči lat. *k* doživi sibilantizacijo, CENTU *ciento*; zveneči *g* postane

¹²¹ Santa Teresa de Avila (1515-1582) piše *tuviесе*, *haçer*, *reçar*; pisava prejšnjih dob pa je bila *tuviесе*, *hazer*, *rezar*: razlikovanje sičnikov po zvenečnosti se izgublja.

čisti palatal, GEMMA *yemma*, GENERU *yerno* ali pa onemí, GELU *hielo*, GERMANU *hermano*.

Podoben je bil razvoj lat. I oz. J: IUGU *yugo*, IOCU *juego*; najdejo se tudi dvojnice: IACOBÉ *Yagüe/Jaime*; IAM (MAGIS) *ya/jamás*. Različne reflekse ima tudi G v besedah grškega izvora: GYPSU *yeso*, GEORGE *Jorge*.

15.3 Za usodo začetnega lat. F- je bilo že povedano v 3.3, da doživi spirantizacijo, razen v nekaterih položajih in v učenih, neljudskih besedah.

15.5 Kastiljščina je poenostavila večino latinskih dvojnih soglasnikov; obdržal se je ali na novo pridobil le -RR- in ima proti enostavnemu vibrantu, sicer zelo zelo redko, celo fonološko vrednost: gal. *carro* proti *caro* (<CARU), *perro* 'pes' (najbrž onomatopoijska, tako vzpodbuja kastiljski kmet psa k čuvanju črede) proti *pero* (<PER HOC). Pozicijska varianta, torej brez fonološke vrednosti, na začetku besede, je *Ramón* [rramón], *radio* [rradio].

Lat. dvojna L in N doživita mehčanje: VALLE *valle* [valje], ANNU *año* [anjo]. Pojava ne poznajo izrazito neljudske besede kot *innumerable*, *innoble*; v neljudskih besedah kastiljščina ne pozna niti prilikovanja: *inmoral*, *inmovible*.

15.6 Posebno pozornost si zasluži razvoj lat. soglasniških skupin z likvido l: PL-, FL-, -KL-. Po večini ugotavljamo popolno mehčanje: PLENU *lleno*, FLAMMA *llama*, CLAMARE *llamar*. Iz tega so seveda izvzete učene, neljudske besede, s čimer se lahko ustvarijo pomenske dvojice: *lleno* proti *pleno* 'plenum', uporabljen kot pridevnik v prenesenem, nekoliko pravniskem pomenu: *en plena calle* 'javno'; *llave* proti *clave* 'ključ, razlaga, kod'. Palatalizacije ne poznata skupini BL-, GL-: germ. blank *blanco*, BLANDU *blando*; GLABRU *glabro*.

Nekaj primerov teh skupin je tudi sredi besede: *doble*<DUPLU je polučeno, čisto ljudsko pa bo *ancho*<AMPLU.

Lat. soglasniška skupina -KT-, gotovo preko -χt > -yt-, postane (nepopolni) prepalatalni nezveneči zlitnik /tʃ/: OCTO *ocho*, NOCTE *noche*. Enako usodo, preko -yt-, doživi skupina -LT-: MULTU *mucho*. Proces potrjujeta z ohranjeno vmesno fazo refleks v pt. *muintu* in proklitična kast. oblika *muy*.

Glasovne inovacije na Iberskem polotoku bodo najbolj vidne iz primerjalne slike¹²² med vsemi tremi iberoromanskimi jeziki; obenem bo prišla vsaj za glasovne spremembe do izraza svojskost kastiljščine, ki je po splošni sodbi romanistov od vseh treh najbolj dinamična, se pravi tista, ki je doživela v primerjavi z drugima dvema največje število glasovnih sprememb. Preglednica seveda kaže, da imata tudi druga dva jezika po kako svojsko črto in na to se bomo sklicevali, ko ju bomo posebej predstavili:

a) kastiljščina samosvoja

-KT-	<i>ocho</i>	pt. <i>oito</i>	kat. <i>vuit</i>
G-, J-	<i>enero</i>	<i>janeiro</i>	<i>gener</i>
F-	<i>hijo</i>	<i>filho</i>	<i>fill</i>
E	<i>piedra</i>	<i>pedra</i>	<i>pedra</i>
O	<i>huerta</i>	<i>horta</i>	<i>horta</i>

b) portugalščina samosvoja

AI	<i>janeiro, eira</i> (<AREA)	kast. <i>enero, era</i>	kat. <i>gener, era</i>
-N-	<i>cheio, lua</i>	<i>llo, luna</i>	<i>ple, lluna</i>
-L-	<i>côr, à</i>	<i>color, a la</i>	<i>color, a la</i>
-BL-	<i>branco</i>	<i>blanco</i>	<i>blanc</i>

c) katalonščina samosvoja

-O, -U, -E	<i>cec</i>	kast. <i>ciego</i>	pt. <i>cego</i>
	<i>cistell</i>	<i>cesto</i>	<i>cesto</i>
	<i>set</i>	<i>siete</i>	<i>sete</i>
PL-	<i>ple</i>	<i>llo</i>	<i>cheio</i>

¹²² Navajamo po BALDINGER 1963, str. 12-13.

CL-	<i>clau</i>	<i>llave</i>	<i>chave</i>
FL-	<i>flama</i>	<i>llama</i>	<i>chama</i>
-N-	<i>bé, vi</i>	<i>bien, vino</i>	<i>bem, vinho</i>
L-	<i>llingua</i>	<i>lengua</i>	<i>lingua</i>
-K (/k'/)	<i>creu</i>	<i>cruz</i>	<i>cruz</i>
-K (/k'/)	<i>veí</i>	<i>vecino</i>	<i>vizinho</i>
-T- (/t'/)	<i>raó</i>	<i>razón</i>	<i>razão.</i>

Fonetična podoba romanskega Iberskega polotoka s temi tabelami seveda ni popolna; predvsem so primerjani med seboj literarni jeziki, vemo pa, da je resničnost govorjenega marsikdaj drugačna.

Oblikoslovje in skladnja

27. Samostalnik

27.1 Sklon. Kot romanski jeziki nasploh kastiljščina ne pozna pregibanja samostalnika in pridevnika; tudi v najstarejših pisnih pričevanjih sklonskega sistema ni mogoče zaznati, kot povsod pa se tudi v kastiljščini ohranjajo nekatere sklonske oblike.

27.1.1 Imenovalnik je obstal v osebnih imenih in izrazih za človekovo dejavnost: *Dios, Jacobo, -e, /Yagüe* (najbrž iz zvalnika *¡Sancti Jacobe!*), germ. *Carlos, sastre, mestre, preste*. Nekaj dvoma vzbuja *juez*, najbrž iz lat. ak. IUDICEM, ne iz nom. IUDEX.

Rodilnik najdemo v imenih dni v tednu, *martes, jueves, viernes* (-s po analogiji tudi v *lunes, miércoles*); nadalje v krajevnih imenih, *Santander*, staro *Santemder* < SANCTI EMETERI, pri čemer razumemo izpust samostalnika MONASTERIUM ali ECCLESIA. VILLA GOTHORUM je vir za *Villa otero, danes *Villatoro* (mestna četrt v Burgosu). Ohranja se lat. genitiv tudi v nekaterih okostenelih izrazih, med katerimi je najbolj znamenit *Fuero juzgo* < FORUM IUDICUM 'svet sodnikov', potem 'zbirka zakonov ali privilegijev'.

Lat. ablativ se seveda nadaljuje v morfemu za tvorbo prislova načina - *mente*. Dandanes je kastiljščina pravzaprav edini romanski jezik, ki v verigi

prislovov redno dodaja morfem samo zadnjemu leksemu, *hablar clara y distintamente*, kar je sicer v zelo majhni meri poznano tudi v starih tekstih zahodnih romanskih jezikov; za Rolanda pravi pesnitev, vv. 1162-63, *Vers Sarrazins reguardet fièrement, e vers Franceis e humles e dulcement*:

27.1.2 Kastiljščina je najbrž že v latinščini obstoječo konstrukcijo, predlog + akuzativ, ohranila za izraz osebnega objekta, če namreč gre za živo bitje ali za poosebljenje nečesa neživega: *Mandó que le trajeran a la niña*; *La alegría de aquella criatura afligía mucho a su padre*, Flaubert; *el castillo domina a la ciudad*. Konstrukcija je v kastiljščini ostra, prim. *escucho una canción in escucho a una cantante*.

27.2 Število. Za tvorbo množinskih oblik se je posplošil lat. akuzativ: *caballos*, *yeguas*, *canes*, *flores*. Za sinhroni opis naj dodamo, da je *-es* morfem mn. nelatinskih samostalnikov na naglašeni *í*: *jabalíes*, *rubíes*.

27.3 Spol. S pomočjo določnega člena se nevtrum še ohranja za izraz abstraktnosti: *lo hermoso*, *lo bueno*; *De lo violento que lo notó en dos o tres ocasiones*, Flaubert. Oblikovno se je v starem jeziku še ohranjal pri nevtrih na *-s*: za lat. *OPUS EST MIHI* 'treba mi je, potrebujem' se bere v Cidu

*Espeso e el oro e toda la plata,
bien lo veedes que yo no trayo nada,
huebos me seré pora toda mi compañía*
vv. 81-83.

Kar zadeva spol lat. nevtra v množini, na *-a*, ne povzročajo nobenih zapletov; kolikor so ti samostalniki oblikovno obstali, so danes edninske oblike ženskega spola. Prevladal je formalistični princip: *FOLIA* *folla *hoja*, *fruta*, *leña* 'drva', *boda*, tudi v mn. *bodas* 'poroka, svatba' iz lat. *VOTUM* 'zaobljuba', pl. *VOTA*. Končni *-s* je seveda morfem za mn. po analogiji.

27.4 Morfem za tvorbo samostalnikov in tudi pridevnikov v ž. sp. je predvsem *-a*, včasih dodan po analogiji. Obliki *nuera*, *suegra* sta utemeljeni seveda v naravi in potrjeni v *App. Pr.* Nekdaj rabljene oblike, kot *la señor*, *la infante* so že davno zastarele. Težnja v govorjenem, pa tudi v pisanem jeziku povzroči, da

se doda etimološko neupravičeni morfem *-a*: *madre superiora* 'prednica'. V starih tekstih je bilo več pridevnikov na *-or*: *alma sentidor*, celo *lengua español*. Jezik zahteva poenostavljanje sistema, zato danes *francesa*, *cordobesa*, vendar pa *cortés*, *gris*. Podobno velja za portugalsščino. Odstopajo pravzaprav en sam samostalni s končnim *-a*, *día*, in pa seveda učene, neljudske besede kot gr. *poeta*, *tema*. Po drugi strani pa je *mano* < MANU ostala f, kljub (navidez) moškemu morfemu.

Nekaj oklevanja je pri nekaterih lat. nevtrih: *leche*, *miel*, *sangre* (<*SANGUEN) so ž. sp. Vsa narečja se knjižne norme le ne držijo. Lat. MARE, *-IS*, n., je v geografskih imenih zmeraj m, *el (mar) mediterraneo*; je pa f morda zaradi vpliva samostalnika *tierra*, s katerim se pojavlja v pregovorih: *por mar y por tierra*; enako v sintagmah *mar alta*, *baja* 'plima, oseka', *en alta mar* 'na odprtem morju'; tudi v prenesenem pomenu: *me gusta una mar* 'strašno mi je všeč'.

27.5 Iz jasnega razlikovanja v morfologiji med m in f bi sledilo, da kastiljščina nima težav s poimenovanjem modernih poklicev; tako pričajo pari kot *lector/lectora*, *jefe/jefa*, *conde/condesa*, čeprav je sistem nekoliko načet zaradi različnih morfemov: *actor/actriz* in *actor/actora* se pomensko razhajata. Kar zadeva splošno rabo moške oblike za poklice, ugotavljamo v časopisih še zmeraj *la primera ministro*, vendar tudi *la ministra*; v poročilih španskega radia, kar smemo vendar imeti za najbolj izpiljeno obliko sedanjega jezika, je bilo v zadnjih letih slišati ob *la medico española* tudi *la primera ministra*, *la ministra de cultura*.

29. Pridevnik

Po svojih oblikah pridevnik ne odstopa bistveno od drugih romanskih jezikov: spol razlikuje s pomočjo morfemov *o/a* ali pa ima za oba isti morfem *-e*; drugi morfemi so komaj opazni: *-és* (<-ENSIS), *-í*.

29.1 Podobno je pri tvorbi primernika in presežnika ob maloštevilnih, a pogosto rabljenih enostavnih oblikah, podedovanih iz lat., kjer razlikovanja po spolu ni bilo in ga tudi kast. ni: *mejor*, *peor*, *mayor*, *menor*. Sicer pa se tvorba

pridevniških stopenj zateka k lat. prislovu MAGIS, kar je v kast. *más*. Lat. PLUS se v pisanih dokumentih skorajda ne pojavlja. Berceo, Vidas de santo Domingo, 230, ima enkrat samkrat *plus vermejo*; presenetljiva je raba obeh morfemov za komparativ v Emilijanskih glosah, glosa 105: ... *asper est iter. Demones respondent: asperius/plus asperomas/ te futurum seducimus ad portum* 'trnova je pot. Hudiči odgovorijo: v še hujši kraj te odvedemo'.

Lat. pridevnik MAGNUS s svojo stopnjevalno obliko lahko izraža superlativ, seveda je primerjava v *Calle Mayor, Plaza Mayor* že docela zabrisana. Tako kot osnovnik v zvezah *Alejandro Magno, Carlomagno* in v pridevniku *tamaño* nekako čutimo kot elativ, ravno zato, ker je osnovno vrednost prevzel pridevnik *grande*.

29.2 Elativ, izraz visoke stopnje neke lastnosti, se izraža z osnovnikom pridevnika ali prislova, pred katerega se postavi ustrezen členek, prislov, zlasti *muy* (<MULTUM), ali tudi predpono *re-*, stilno izrecno izrabljeno celo *requete: bruja-rebruja-requetebuja* 'strašna čarovnica'; *pareciéndole /a Sancho/ que estaba más que rebién pagado*, DQ I, 23. Izražanje elativa je seveda prepuščeno fantaziji literarnega ustvarjalca: naj za Cervantesa navedemo *la sin par Dulcinea, el nunca como se debe alabado caballero*.

Morfem *-ísimo* je dokaj rabljen; prišel je iz italijanščine, po literarni poti. Jezik prvih stoletij tega morfema sploh ne pozna. Prepričanje, da se je raba uveljavljala ob razširjanju italijanščine, kulturno in jezikovno, v poznem 16. stol., podpira raba pri Cervantesu; je kdaj pa kdaj spontana, največkrat pa stilistična in celo sarkastična, za kar je najlepši dokaz mesto iz Don Kihota, II, 38, kjer *dolorosísima dueñísima* (izraz je Sancheva domislica) prosi za don Kihotovo pomoč:

- *Confiada estoy, señor poderosísimo, hermosísima señora y discretísimos circunstantes, que ha de hallar mi cuitísima en vuestros valerosísimos pechos acogimiento, no menos plácido que generoso y doloroso /.../ quisiera que me hicieran sabidora si está en este gremio, coro y compañía, el acendradísimo caballero don Quijote de la Manchísima, y su escuderísimo Panza.*

- *El Panza - antes que otro respondiese, dijo Sancho - aquí está, y el don Quijotísimo asimismo; y así podréis, dolorosísima dueñísima, decir lo que quisieridísimis; que todos estamos prontos y aparejadísimos a ser vuestros servidorísimos.*

Navedeno mesto iz Don Kihota je očitno kruto norčevanje iz rabe tako tvorjenega elativa, ki se je iz italijanščine kot modna novotarija razširila tudi v španski besedni umetnosti. Najbrž ima za to zaslugo tudi eden pomembnih pesnikov 16. stol. Garcilaso de la Vega (1503-1536). Pripona *-ísimo* se je iz literarne rabe v majhni meri vrinila tudi v pogovorno. Ne gre pozabiti, da gre pri odnosu "knjižni jezik - pogovorni jezik" za sovplivanja v obeh smereh.

30. Števniki

30.1 S kako majhno izjemo, *dieciséis - seize/sedici*, kaže kastiljščina za glavni števniki enako podobo kot drugi romanski jeziki. *Dos* je posplošeno za oba spola že od dobe Alfonza X. dalje, ohranjeno pa je razlikovanje v *ambos/ambas*; na končnico v *cinco* <QUINQUE je očitno vplivala oblika števnik *cuatro*.

Sledí dvajsetiškega sistema so izjemno redke; Berceo ima enkrat *tres vent*; v portugalskih narečjih je pojavov dvajsetiškega sistema nekaj malega več. Ker poznajo enakega baskovski govori, misli Menéndez Pidal, da gre za baskovski jezikovni vpliv.

Stotice ločijo oblikovno m in f: *doscientos/doscientas*. Ne prihajajo iz latinskih števnikov, ampak so romanske tvorbe *dos, tres* + stotica. Z eno dragoceno izjemo: *quinientos* <QUINGENTOS.

Mil je rabljen pridevniško; kot samostalniška pozna kast. *millar*. *Millón* je iz it. prevzeta beseda; stari jezik je ni poznal. Če že, je rabil *cuento* 'diez veces cien mil'; prim. pt. *conto* 'mil escudos'. Za *mil millones* ni posebnega izraza.

30.2 Od vrstilnih števnikov so v splošni rabi samo tisti do deset, a celo za "prvi" rabi pogovorni jezik na polotoku v datumu *el uno de Mayo* in *el primero de Mayo*.

Primero je iz lat. PRIMARIUS, *segundo* iz SECUNDUS; analogno tvorjeni *tercero* je kot vrstilni števniki bolj rabljen kot *tercio* (<TERTIUS), ki je

predvsem samostalnik 'tretjina', 'vojaški oddelek, španska tujska legija'; *cuarto* je docela ljudski vrstilni števnik ali pa samostalnik. Ravno tako *quinto*; v ž. sp., kot *quinta*, je v sodnih pisanjih najprej (že v 11. stol.) pomenila petino plena, ki je šel fevdnemu gospodu, od 17. stol. dalje je pomen konkretiziran: 'podeželska vila'. Med znamenitimi znamenita je v španski kulturni zgodovini *la quinta del Sordo*. In če sta *sexto* in *séptimo* groba latinizma, je *la siesta*, iz (HORA) SEXTA, za vsa ljudstva ob Mediteranu prav prijeten samostalnik.

Vrstilni števniki so v rabi tudi pri poimenovanju kronanih glav: španski kralj *Carlos Primero* je kot rimsko-nemški cesar *Carlos Quinto*; odtod ali pa, verjetneje, iz latinščine fr. *Charles-Quint*. Alfonso X. je zmeraj *décimo* in Alfonso XI. *onceno*; potem pa so v rabi samo glavni števniki: *Alfonso doce*, *Alfonso trece*. Najbrž gre res za galicizem, a že znameniti venezuelski slovničar Andrés Bello dovoljuje *Pío seis* in seveda *el capítulo siete, el siglo diez y nueve*, gl. BELLO CUERVO 1927, str. 50.

31. Zaimek

31.1 Osebni zaimek. Ob glagolu je osebni zaimek rabljen samo zaradi zahtev stila, ali pa zato, da bi se izognili morebitnemu napačnemu razumevanju.

Kastiljščina seveda ima v svojem sistemu naglašene in nenaglašene oblike os. zaimkov; njena značilnost pa je, da se lahko pojavi nenaglašena oblika ob naglašeni, kar je drugod le redka posebnost govornega jezika: *te lo digo a tí, a mí no me han visto*; tudi ob samostalniku: *aunque no le había dado ni una sola clase a Emma; A su madre se la llevaban los diablos*, Flaubert. Raba je gotovo nastala kot emfatična, a se je v XX. stoletju gramatikalizirala (gl. GILI GAYA 1970, str. 232). Razen v ostri opoziciji ni mogoče rabiti samo naglašene oblike: *te quiero a tí* in ne **quiero a tí*.

Se kot osebni zaimek 3. os. v dajalniku ob tožilniku, *se lo digo*, ni etimološki; disimilacija na daljavo je le zaradi blagoglasja, da bi se izognili kakofoniji v ponavljanju **le lo*; nekako tako kot v it. *glielo*.

Leísmo je poimenovanje dialektalne pojava (zlasti v Kastilji), da se v direktnem objektu, torej za akuzativ, uporablja izključno oblika *le* tako za moški, kot za ženski spol, tako za osebo kot za predmet ali pojem; španska norma dopušča zaimek *le* za objekt samo za izraz osebe v m. sp.; *loísmo* pa je

poimenovanje za nasprotni pojav, za rabo oblike *lo* tudi za indirektni objekt v m. sp., kar velja za nizko pogovorno rabo.

31.3 Vljudno naslavljanje je na Iberskem polotoku čez vse mere vljudno. *Vuestra merced* > *usted*, z glagolsko obliko seveda v 3. os. *Vd. dice*, je od 15. stol. dalje vzporedna oblika k pl. *vos*; ta je dandanes v evropski kastiljščini čisto literarna oblika, močno arhaična. V ameriški španščini pa se je *vos* posplošil in kot nagovor ene osebe docela izrinil *tú*, vsaj za izražanje osebka, ne docela v odvisnih sklonih. Za naslavljanje več oseb loči evropska kastiljščina med *ustedes* in *vosotros*, pri čemer kaže prvo zelo spoštljiv odnos do soljudi; v ameriški kastiljščini pa je ta oblika zaimka celo edina v rabi.

31.4 Kastiljščina razlikuje med naglašeni in nenaglašeni oblikami tudi pri svojilnem zaimku: (*el*) *mío*, *tuyo* proti *mi libro*, *tu padre*, *su madre*; /.../ *indignación más fuerte que la suya*, Flaubert.

Za 3. os. mn. kastiljščina ne pozna naslednika lat. gen. pl. *ILLORUM*; tudi v tej funkciji nastopa povratni svojilni zaimek: *su padre*. Nelagodnost zaradi nejasnosti je največkrat moč odpraviti: *su padre* (ali samo *el padre*) *de el*, *de ella*, *de ellos*, *de ellas*.

31.5 Pri oziralnih zaimkih naj še enkrat opozorimo na dediščino lat. *CUIUS*, ki se kast. (in pt.) nadaljuje kot pridevnik: *de cuyo nombre no quiero acordarme*. Oziralni zaimek je seveda *el cual*, *la cual* in tudi splošni *que*: *las insoportables monsergas con que el boticario pretendía consolarle*, Flaubert.

Posebnost kastiljščine je oziralni in vprašalni zaimek *quien* oz. *quién* (<QUEM), tudi zato, ker pozna množinsko obliko *quienes*; ta je pri Cervantesu še izjemno redko rabljena.

31.6 Nedoločni zaimki so velikokrat sestavljeni z oslavljenim števnikom *uno*: *cadauno*, *alguno*.

32.1 Oblike kazalnega zaimka so podedovane iz latinščine, samo za izraz oddaljenosti, nekako vezano na 3. os., okrepljene s kazalno prvino. Kastiljščina razlikuje kazalnost treh stopenj: *este-ese-aquel*. Oblike imajo samostalniško ali pridevniško rabo.

32.2 Iz lat. kazalnega zaimka je izšel romanski določni člen. Tudi v kastiljščini je zmeraj naslonka in stoji pred samostalnikom, ki ga pobliže določa; le stari jezik pozna še po kakšno dvozložno obliko, tako se bere v Cidu *ellos ifantes*.

Določni člen kaže v kast. vsaj dve posebnosti. Prva je čisto oblikovna: današnji jezik postavlja pred samostalnike ž. sp., če se začenjajo z naglašenim *a*, *el agua*, *el hambre*, samo v ednini, obliko *el*, kar je seveda samo na videz oblika moškega spola; gre za prvi zlog lat. kazalnega zaimka ILLAM, ker bi sicer prišlo do spajanja obeh samoglasnikov in s tem do nejasnosti. Nebrija dopušča *ell espada/el espada/la espada*. Norma se še v Cervantesovem času ni ustalila, saj najdemo dosti oklevanja, vendar samo pred naglašenim *a*, npr. *el/la ama*, DQ I, 6. Analognega pojava pred pridevnikom, npr. *la árida llanura*, sodobni jezik ne pozna.

Druga posebnost je skladenjska. Člen je izšel iz kazalnega zaimka in se je posplošil, se pravi, da je uporaben tudi ob izrazih za pojme, za abstraktne samostalnike. Vendar je kazalnost kdaj pa kdaj še ugotovljiva, na mestih, kjer bi se fr. ali it. zatekli h kazalnemu zaimku: *los de capa* 'gorjanci', dobesedno 'tisti s kmečko pelerino'; *los de meseta* 'tisti z mezete, visoke kastiljske planote; prebivalci Madrida'.

V rabi določnega člena je še nekaj manj vidnih posebnosti: imena držav in pokrajin ob sebi ne dopuščajo člena *España*, *Francia*, *Méjico*, *Castilla*. Raba člena, dokaj razširjena v literaturi 19. stol., se šteje za galicizem. Pri tem je nekaj izjem, *El Perú*, ni pa seveda presenetljivo, da najdemo člen ob izvorno občnih imenih, *El Ecuador*, *La Argentina*. Brez člena so imena rek, *Tajo*, *Ebro*, razen kadar gre za izpust: *el (río de la) Plata*, *el (río de las) Amazonas*.

33. Glagol

Kastiljščina je izgubila nekaj glagolskih paradigem, nekaj jih je pridobila, vendar ne čisto tako kot drugi romanski jeziki.

Izgubila je lat. nedoločnik s kratkim debelnim samoglasnikom na -ERE in sovpadli so glagoli lat. 2. in 3. spregatve: *temo*, *temer*, *perdo*, *perder*. Ostali sta, in se številčno okrepili, spregatvi na -ar in -ir: *cantar*, *dormir*.

33.1 Glagolske paradigme kažejo med romanskimi jeziki dokajšno morfosintaktično skladnost. Ob strani puščamo fonetična neskladja; predstavitev le-teh je stvar historičnih slovníc posameznih jezikov, v sedanjiku npr. diftonga *-ue-* v oblikah pod naglasom, *duermo* proti *dormimos*, medtem ko je razlika v it., na primer, samo v kvaliteti samoglasnika *dòrmo/dormiamo*.

Naj vendar omenimo glasovni pojav, ki je glagolske oblike dokaj spremenil, metafonijo. Metafonija je pojav, kjer pride do spremembe naglašnega samoglasnika zaradi vpliva samoglasnika ali tudi polglasnika v sledečem zlogu; zaradi dolgega vokala v lat. perf. FECI ima v kast. s spremembo naglašnega vokala v kvaliteti obliko *hice*; tako tudi v portugalsčini, s to razliko, da je v kastiljščini obrazec poenostavljen, niveliziran, *hice-hiciste-hizo-hicimos-hicisteis-hicieron*, *tuve-tuviste-tuvo*, v pt. pa ne: *fiz-feziste-fez*, *tive-tiveste-teve*. V 3. os., v lat. obrazilu -IT s kratkim *i* za metafonijo v pt. ni razloga. Za oblike glagola *tenere* je treba še pomisliti na vpliv lat. perfektov HABUI IN FU(V)I, kar je potegnilo za seboj oblike najpogostejše rabljenih glagolov kot *tuve*, *estuve*, *anduve*.

Morfologija je velikokrat igra analogij.

Morfem za 3. os. mn. sedanjika -UNT je nadomeščen z morfemom *-en*: *dicen*, *duermen*. Pojav je znan že iz poznolatinških tekstov: NON OMNES VADENT (Peregrinatio Aegeriae).

T. i. pravilni (= šibki) perfekti so vplivali na obrazila "krepkih": pri prvih je obrazilo *é* iz AI<AVI organsko in odtod *e* v *hice*, *huve*; v Emilijanskih glosah se še bere: *leuantai*.

Tudi morfem za 3. os. preteklika *dijo*, *tuvo* je neetimološki; morda je psihični razlog vendar v težnji, da bi se izognili enakozvočju s 1. os. Etimološki pa je morfem *-o* šibkih perfektov iz lat. -AVIT preko *aut.

Na nekaj morfosintaktičnih skladanj in razhajanj je vredno posebej opozoriti.

33.3 Imperfekt. Indikativ impf. je v romanščini sredstvo za izraz stanja ali časovno neomejenega, ne nujno trajajočega dejanja v preteklosti, torej nedovršnosti. V opoziciji z enim od preteklikov ima torej aspektualno vrednost: *eran las diez*; pri tem stanja ne moremo odmisлити.

Značilne so stilne rabe imperfekta v kastiljščini: ena od njih je osvojila romanski jezikoslovni svet: z *decíamos ayer* 'včeraj smo rekli' je začel Fray Luís de León svoje predavanje na Univerzi v Salamanki, potem ko je po večletnem zaporu spet stopil za kateder.

Konj. impf., t.i. konjunktiv na *-se*, je iz lat., konj. plpf., tako kot v drugih romanskih jezikih; kastiljščina in portugalščina pa poznata še vzporedno paradigmo, konj. na *-ra* iz lat. indikativa plpf.: *cantara* < CANTA(VE)RAM. Paradigmi sta povečini izmenljivi: *como si fuese/como si fuera*, a le ne prav zmeraj. V hipotetični periodi najdemo v pogojnem odvisniku obé, v glavnem stavku pa samo tisto na *-ra*, ali pa seveda pogojnik na *-ría*. Oblike iz lat. plpf., močno žive v severnih narečjih, ohranjajo kdaj pa kdaj še svojo izvorno vrednost, izražajo dejanje iz neke (pred)pretekle dobe: *lo dijera yo* 'saj sem (bil) rekel'.

34.2 Konjunktiv futura je iberoromanska posebnost. V kast. je gotovo iz rabe; najdemo ga še v pregovorih in rekih, *Adonde fueres, haz lo que vieres*, nekako 'drugi kraji, drugi običaji', in pa v starejših knjižnih delih, pri Cervantesu kar pogosto - *sea lo que fuere* - ali v DQ I,5:

- *Llévenme a mi lecho, y llámese, si fuere posible, a la sabia Urganda, que cure y cate mis heridas;*
- *y sean condenados al fuego, porque no dan ocasión a quien lo leyere de hacer lo que mi buen amigo debe de haber hecho.*

Konj. futura izraža torej neko sedanjost (*si fuere posible* 'če je mogoče') ali prihodnost (*a quien lo leyere* 'kdor bo/bi to bral'), kar seveda ni presenetljivo. Opozoriti je treba še na uporabo konjunktiva sedanjika z ne preveč natančno določeno vrednostjo prihodnjika: *como quieres*, proti fr. *comme tu voudras*, it. *come credi*. Dejanje v prihodnosti je vidno tudi v oziralnih odvisnikih: *el último que salga cerrará la puerta*, gl. BEC 1970, str.196.

35.3 Pretérito simple, enostavni preteklik, je v iberoromanščini trdoživ, Opozicija enostavni : sestavljene preteklik, *canté/he cantado* je docela ljudska in enostavne oblike nikakor niso potisnjene v zgolj literarno območje. Da sestavljene oblike v rabi pridobivajo, je razumljivo; v vseh jezikih je tako.

Vendar sta obe paradigmi v kastiljščini še svojsko izrazno sredstvo in med seboj nista zmeraj izmenljivi. Sestavljeni preteklik, *el pretérito compuesto*, je po svojem nastanku izraz za rezultat v sedanjosti nekega dejanja v preteklosti. Vendar je dobro opozoriti na dejstvo, da najdemo enostavni preterit kdaj pa kdaj tudi takrat, ko se zdi, da je izražen perfectum praesens, rezultat v sedanjosti, in bi torej pričakovali sestavljenega: *llegó la hora* 'prišla je ura, čas je'; *ya lo aprendió* 'se je že naučil, že zna'. Iberoromanščina torej dokaj čvrsto ohranja lat. perfectum in kastiljščina v novem svetu, tako se zdi, še bolj.

Sestavljeni preteklik lahko izraža posamična dejanja iz preteklosti, zlasti bližnje preteklosti; še večkrat pa je izraz za neenovito dejanje v preteklosti, česar ne gre enačiti z izrazom za stanje v preteklosti. Za to vrednost in za opozicijo z enostavnim preteklikom naj navedemo primer iz časopisa, v pogovoru z zgodovinarjem Juliem Gonzálezom:

- *¿Porqué escogió la Edad Media como especialidad?*
- *Alguna había que elegir y yo elegí la Edad Media. En segundo lugar, porque he vivido con los monumentos de esa época: he vivido con las catedrales, he vivido con las iglesias, los puentes; he vivido con los pergamentos, municipios...*

35.5 Naj opozorimo še na nekaj posebnosti, bolje povedano na posamične primere, kjer se kastiljščina z romanskim svetom ne sklada:

- Lat. ERIS se ohranja kot 2. os. sedanjika: psihični razlog je seveda težnja, da bi se ta glagolska oseba tako pomembnega glagola oblikovno ločevala od tretje; *eres* se kot sedanjik pojavi zapisan prvikrat v nekem dokumentu iz leta 943 in se le počasi uveljavlja; starinska judovska španščina ima *tú sos*.
- Za glagol *biti* je nekaj oblik kot *ser*, *siendo*, *sé*, *sed* iz lat. SEDERE. Ni pa v kast. nobenih oblikovnih prepletanj med glagoloma ESSE in STARE, 'biti', 'bivati', kar je ugotovljivo v fr. in it. Glagola sta v kast. tudi pomensko ostro ločena.
- Oblike za preteklik *fuí*, *fuiste*, *fue*... izpopolnjujejo mrežo glagolov IRE oz. VADERE; ta dva sestavljata paradigme istega glagola, prim. *voy - iba - iré*, ni pa mešanja z glagolom *andar* (<*AMBITARE ali <AMBULARE), kar je vidno it. oz. fr.

36. Prihodnjik in pogojnik sta sintaktični romanski tvorbi; kastiljščina ju tvori kot večina romanskega sveta. Stari kast. teksti še poznajo tmesis, vrivanje nenaglašenega osebnega zaimka med nedoločnik in pomožni glagol: *Convidar le ien de grado mas ninguno non osava*, Cid 21, 'radi bi ga povabili, a si nihče ni upal'; *Si yo vivo doblar vos he la soldada*, Cid 80, 'če bom živel, vam bom podvojil mezdo', *Abre /la ventana/ y ver lo has*, Celestina, VIII, 'odpri okno in ga boš videl'.

Tvorba prihodnjika in pogojnika glagolov *decir*, *hacer* je svojska zaradi oblike nedoločnika; proti razlagi z galoromanskim vplivom gredo primeri iz harč v mozarabščini, kjer je galoromanski vpliv izključen; tam se bere: *¿Ké fareyó 'o ké sérad de mîbe?* 'Kaj bom storila, kaj bo z menoj?', Poema de Todros Abulafia, iz 2. polovice 13. stol.

37. Velelnik za 2. os. je podedovan iz latinščine; negativni velelnik, prepoved, se izraža z nikalnico in s konjunktivno obliko: *¡canta y no llores!* Enako kot v obeh drugih iberoromanskih jezikih, drugače kot v francoščini ali italijanščini.

38. Neosebne glagolske oblike

38.1 Infinitiv je od latinščine sèm rabo močno zožil. Konstrukcije kot acc. ali nom. c. inf. niso ljudske in bi se pokazale kot skladijski kalk po latinščini. Je pa mogoča in docela ljudska taka zgradba za glagoli čutnega, neposrednega zaznavanja.

Vendar so v kultiviranem govoru sintagme, zlasti pri zanikanju, dokaj pogostne; iz elegantnega jezika v obravnavi španske sintakse Gilija Gaye (gl. GILI GAYA, str. 244) povzemamo: *Los nombres geográficos no llevan artículo por regla general, a no ser que el artículo forme parte permanente del nombre* 'razen če (ne) bi člen tvoril...'. Zveze s predlogi, npr. *por no saber yo nada me sorprendieron* 'ker nisem, gledé na to, da nisem vedel ničesar...' so pogostne, zmeraj pa se sprašujemo, ali so ljudske.

38.2 Gerundij, glagolnik, je lahko samostalnik, lahko pa ohranja svojo glagolsko vrednost in služi za tvorbo implicitnih odvisnikov, časovnih, načinovnih, vzročnih. Še bolj zanimiva in pomembna je sintagma glagola *estar*

+ *glagolnik*, in sicer na vseh časovnih ravneh, kar normativne slovnice nekaterih romanskih glagolov izrecno prepovedujejo, češ da se elementa v taki sintagmi funkcijsko izključujeta. Perifraza *estoy cantando* resda izraža trajajoče dogajanje, ampak ta naloga le ni bistvena; trajajoče dogajanje, oziroma imperfektivnost izraža tudi enostavna oblika glagola. Gotovo je trajnost dejanja krepkeje izražena, a bistveno je vendar, da je dejanje aktualizirano, predstavljeno kot resnično ostvarjeno v neki časovni sferi; enostavne oblike glagolov imajo drugačne vrednosti. Najbolj jasno se pokaže različna vrednost v opoziciji: *está hablando español* proti *habla inglés, español y francés*. V pomenu 'zna, sposoben je' ni mogoče reči **está hablando inglés muy bien* ali **(en este momento) está hablando francés, español y alemán*.

Ta glagolska perifraza drugim romanskim jezikom ni neznana, zelo rabljena je v italijanščini, francoščina ubira svoja pota (*il est en train de parler*), ni pa (še) gramatikalizirana, kot je v kastiljščini. Na Iberskem polotoku pozna portugalščina istopomensko, oblikovno samo nekoliko drugače skovano perifrazo *estou a falar*, brazilska portugalščina pa se v konstrukciji sklada s kastiljščino: *estou falando*.

38.4 Pretekli deležnik. Lat. pretekli deležnik je postal pridevnik ali celo samostalnik, v literarnem stilu je rabljen kot (implicitni) povedek, kar se v pogovornem jeziku vendar najde v stalnih reklih, *dicho hecho, dicho esto*, z veznikom *que* uvaja odvisnike: *puesto que, visto que*. Vendar, vélika vloga deležnika je v tvorbi analitičnih oblik za preteklost.

39. Pomožni glagoli

Pretekli deležnik je pomembna sestavina glagolskih paradigem za preteklost, druga pa je pomožni glagol in pri izbiri le-tega se iberoromanščina nasploh ne sklada čisto z osrednjo Romanijo.

Za izražanje pasiva je rabljen pomožnik *ser*, ali tudi *estar*, pri čemer se deležnik oblikovno, v spolu in številu, sklada z osebkom.

Za oblike v aktivu je stari jezik ob neprehodnih glagolih za izraz doseženega stanja še uporabljal pomožnik *ser*: *exidos somos, entrados somos*, Cid. Vendar se sočasno že pojavlja pomožnik *aver*, tako v Cidu *a Valencia an*

entrado. V kasnejših dobach se pri neprehodnih glagolih pomožnik *ser* čedalje bolj izgublja. Fray Luis de León pozna skoraj samo *he venido*; komaj še kdaj je mogoče najti po kako mesto s pomožnikom *ser* pri Cervantesu. Jezik je posplošil rabo pomožnika *aver*: *he dicho, he llegado*.

Za glagol *tener* vemo, da je v pt. postal pomožnik, v kast. pa ne, čeprav se v pisani besedi kdaj pa kdaj pojavi; prim. pri Cervantesu *como tengo dicho*, DQ I, 23 in drugod. Pojavlja pa se *tener* kot glagolska prvina v sintagmah s samostalnikom, tipa *tener hambre, tener sed; tener mucho que hacer*. Tako sestavljena sintagma je svojskost iberoromanščine, ni pa neznana narečjem južne Italije; gre za težnjo, da bi se govoreči izrazil s konkretnjšimi podobami; ta narašča, kot je bilo že povedano, od vzhoda proti zahodu.

Glagol *haber* je v kastiljščini, pomensko oslavljen, pomožnik pri tvorbi glagola, tako za preteklost kot za prihodnost; v tej dandanes oblikovno, *cantaré*, sploh ni več zaznaven. Dodajmo, da ohranja vendar še nekako osnovni pomen za izraz bivanja, kjer se osebek ne pove поблиže: *hay mucha gente*. Dragoceno mesto za tako rabo se najde v lat. tekstu LAUS HISPANIAE, 9. stol., kjer se bere: DE OMNIA QUE NOCEVIT, NON HABET IN SPANIA NON SERPENS NEQUE ASPIDEM 'od vsega, kar bi škodilo, ni v Španiji ne kač ne gadov'. Stkast. ob glagolu ni imela zmeraj prislova *i/y* (<IBI), tako kot ga še dandanes nima pt., ki sicer pozna enako rabo glagola *haver*: *Non ha tierra en el mundo que la semeja en abundancia* 'ni dežele, ki bi ji bila v rodovitnosti enaka', Alfonso el Savio, Del loor de España.

41. Zanikanje

41.1 Nikalnost se izraža z nikalnicami, ki so podedovane iz lat.: *no, nunca* (<NUMQUAM). Kot v drugih romanskih jezikih, stoji nikalnica tik pred besedo, ki izraža zanikani pojem: *no dice nada, habló no sin dificultad* (zanikana je lahkotnost govorjenja). Dve različni izjavi sta torej *Juan no puede llegar* in *Juan puede no llegar*.

No se lahko pojavi odvečno, redundantno, in sicer takrat, ko je v globinski strukturi želja, da se dejanje ne uresniči: *Nos entramos por lo espeso desta montaña, con el miedo de no ser hallados*, DQ, I, 28 'v bojazni, da nas ne bi našli'.

41.2 Kot vsi romanski jeziki ima tudi kast. nikalnice, ki so po svojem izvoru pozitivne polnopomenske besede: *nadie* iz (HOMINES) NATI, *nada* iz (REM) NATAM, *jamás* <IAM MAGIS. Ravno za HOMINES NATI je mesto v Cidu, v. 25, zaradi povedka v mn., /kralj je ukazal/ *que nadi nol diessen posada* 'da mu nihče ne nudi zatočišča', dovolj prepričljivo.

Besed te vrste je več, čeprav z manjšo frekvenco, oziroma, čeprav so svojo stilistično vrednost ohranile, in predvsem, iz polnopomenskega izraza ni bila ustvarjena slovnična, skladijska enota; naj navedemo, zaradi častitljive starosti, vsaj eno: *si non, quanto dexo jno lo precio un figo!*, Cid, v. 77 'če ne /če kralj tega ne bi upošteval/ je vse, kar tu zapuščam, vredno eno figo'.

Stavek

43.2 Sosledica časov. Kastiljščina se v urejanju povedi največkrat sklada z drugimi romanskimi jeziki. Izbiranje glagolskih paradigem za sosledico časov, *consecutio temporum*, ne odstopa od splošne romanske norme. Morda je treba opozoriti, da so pronicljivi sintaktiki kastiljščine, tako GILI GAYA 1970, 220, s primeri kot *El observatorio anunció que se acerca a nuestras costas un huracán en dirección NE a SO. El parte meteorológico añadía que las primeras ráfagas alcanzarán a la isla esta madrugada*, opozorili na dejstvo, da se iz latinščine podedovana skladijska norma navidez krši, če se v odvisniku izrazi proces v prihodnosti, gledano s stališča poročevalca.

44.2 Za romanske jezike je znano, da je urejanje prvin v prostem stavku drugačno kot je bilo v latinščini. Tako je tudi v kastiljščini; besedni red je ustaljen, S-V-O. S tem, da lahko izrazi osebni objekt, *quiero a Juanita*, je kastiljščina gibkejša od drugih romanskih jezikov, čeprav tak osebni objekt zelo redko začenja stavek, res samo zato, da bi se neka stavčna prvina izrazito poudarila.

Je pa značilnost kastiljščine in portugalsčine, da lahko začenjata stavek s povedkom, ne da bi (vsaj danes) lahko ugotovili stilno vrednost: *Salió el aurora alegrando la tierra y entristeciendo a Sancho Panza*, DQ I, 23; *Estaban Leonela y Lotario suspensos y atónitos de tal suceso*, DQ I, 33.

Videti v tem pojavu arabski skladijski vpliv ni zelo prepričljivo, je pa mogoče, da gre res za posnemanje zgradbe stavka v semitskih jezikih.

44.5 Urejanje skladnosti med prvinami v prostem stavku ni nič drugačno kot v drugih romanskih jezikih: povedek se ravna po osebku; ta je lahko sestavljen, a skladanje je po pomenu, prim. *el Cura y el Barbero se despidieron* proti *Bien sea venido la flor y la nata de los caballeros andantes*, DQ I, 47: *la flor* in *la nata de los caballeros* sta seveda metafora za moško osebo, za don Kihota.

44.6 Relativna zveza je nedvomno skladenjski latinizem. V pogovornem jeziku si je niti ne zamišljamo, je pač značilnost literarnega besedila starejših dob: *El cual aún todavía dormía*, DQ I, 6; *Oyendo lo cual don Quijote, se le dobló la admiración*, DQ II, 55.

45.3. Dokaj skladnosti je tudi v izbiri glagolskih oblik pri izražanju pogojnosti; morda s to razliko, da ima kastiljščina s konjunktivno obliko na *-ra* več vzorcev za izbiro v potencialni in irealni hipotetični periodi: ta paradigma se namreč pojavlja tako v odvisniku kot v nadrednem stavku, podobno kot v portugalsčini. Vendar je v kastiljščini raba konjunktiva na *-ra* nekoliko literarna: *Si fuera/fuese conveniente lo dijera*. GILI GAYA 1970, 135 ugotavlja, da je za današnjo kastiljščino pogostnejša oblika na *-ría*, da pa so bile oblike na *-ra* v delih piscev klasične dobe v obeh delih hipotetične periode pogostne, celo prevladujoče: *Aunque no hubiera cielo yo te amara y aunque no hubiera inferno te temiera*.

*

Za kratek, zgoščen pregled morfosintaktičnih pojavov, kjer se vsi trije iberoromanski jeziki skladajo ali pa razhajajo, navajamo nekaj posebnosti, na katere bomo opozorili še pozneje ob predstavitvi katalonščine in portugalsčine. Ni presenetljivo, da je največkrat samosvoja katalonščina, saj se pogosto veže na galoromansko sfero. Tu jemljemo v pretres samo stanje v sodobnih govorih:

1. Skupen pojav je izguba sklanjatve samostalnika; precej enake so ostaline posameznih sklonskih oblik; kulturno-zgodovinski razlogi, ne jezikoslovni, pogojujejo svojskost pt. v koledarju: *viernes, viernes* proti *sexta-feira*.

2. Izrazito kastiljsko je izražanje osebnega objekta s pomočjo predloga: *escucho a Juanita*. Portugalsko je zelo redko, katalonsko, če že, je kastiljski vpliv.
3. *-mente* je pripona oz. morfem za tvorbo prislova načina; v kastiljščini se v sekvenci dveh ali več prislovov zaobeša samo zadnjemu pridevniku, *clara y distintamente*, v katalonščini pa ga je mogoče dodati tudi samo prvemu.
4. Srednji spol je izginil; le v kastiljščini se ideja lahko izrazi s pomočjo posamostaljenega pridevnika s členom: *lo hermoso*.
5. Partitivni genitiv je v kast. neznan, drugod se pojavlja, sicer skromno, če imamo v mislih normo v francoščini: pt. *tomarão do pão*, kat. *gaire d'humor*.
6. Najbolj splošna morfema za razlikovanje spola sta *-o/-a*; jasno je razlikovanje tudi v kat., kljub odpadu končnih samoglasnikov, razen ravno morfema *-a*. Ta morfem je lahko tudi neetimološki: *señora*.
7. Za stopnjevanje pridevnika in prislova poznajo vsi trije iberoromanski jeziki nekaj najbolj splošno rabljenih lat. sintetičnih oblik, analitične pa vsi tvorijo s prislovom MAGIS: *más, mais*.
8. Osebni zaimek se ob glagolu pojavlja samo v 3. os. zaradi jasnosti izjave ali pa iz stilističnih razlogov; na splošno so glagolski morfemi dovolj razlikovalni.
9. Povzemanje direktnega ali indirektnega objekta, ki je izražen s samostalnikom ali z naglašeno obliko os. zaimka, z nenaglašeno je značilno samo za kast.: *te quiero a tí*.
10. Zaimki, osebni in svojilni, za vljudno naslavljanje so močno ceremonialni: *Usted* iz *Vuestra merced*, pt. *o senhor, a senhora*, celo *V. Excelencia*, zahtevajo ob sebi seveda glagolsko obliko v 3. os. ed./mn.
11. Svojilni zaimek za 3. os. mn. je iz lat. SUUS, -A. Edinole kat. je privzela, tako kot galoromanščina, lat. kazalni zaimek v genetivu ILLORUM: *llur*.

12. Kazalni zaimek je v kat. zmeraj okrepljen s prodeiktično prvino, *aquèst* - *aquèll*.

V drugih dveh iberoromanskih jezikih so tako okrepljene samo oblike za 3. os. Pač pa razlikujeta kast. in pt. tri stopnje kazalnosti: *este* - *ese* - *aquel* in *este* - *esse* - *aquale*.

13. Vir za določni člen je lat. ILLUM; samo v delu Katalonije IPSUM.

Mnogo bolj kot drugod ohranja člen na Iberskem polotoku svojo prvotno, kazalno vrednost: kast. *los de capa* 'gorjanci', *los de meseta* 'prebivalci Madrida, Španci'. Podobno, čeprav nekako manj samostojno v pt.: *Estes alunos são os da minha escola*.

14. Lat. oziralni zaimek QUI, QUAE, QUOD se je ohranil samo v genetivu, in sicer v pridevniški rabi; tako kast. in pt.: *a casa cujas janelas se vem de aqui*. Take rabe ne pozna katalonščina in je v tem torej galoromanska; prim. fr. *la maison dont les fenêtres*.

15. Med nedoločnimi zaimki je tudi nekaj polnopomenskih izrazov, od katerih so nekateri splošnoromanski, kot *un*, drugi pa značilnost posameznih jezikov, kat. *res*, *cap* ali kast. *nadie*, *nada*.

Lat. HOMO se kot glagolski morfem ohranja samo v kat. *hom ha venut tres llibres*; drugod se ta neosebna aktivnost izraža s povratno osebno obliko glagola ali s 3. os. mn.

16. Glavni števniki poznajo kast. in pt. pri stotichah razlikovanje v spolu, *quinientos*, *-as*; katalonščina ne: *cinc-cents*.

17. Kast. in pt. sta zlili lat. spregatvi na *ēre* in *ēre* v *eno*; kat. ne: *perder/perdre*.

18. Morfem -UNT z 3. os. mn. sedanjika je bil nadomeščen z -ENT: *dicen*. Trpni deležnik za preteklost na -UTUS, -A je bil nadomeščen z obliko na -ido: *tenido*, *tido*.

19. Za obliko glagola je vredno zmeraj upoštevati vpliv metafonije, tako v sedajiku kot v pretekliku; najmočnejši je v portugalščini, najšibkejši v katalonščini.

20. Lat. enostavni PERFECTUM je še dandanes najbolj trdoživ ravno na Iberskem polotoku, še celo v pt. Skorajda ga ne pozna ljudski govor v

katalonščini; ta pa pozna čisto svojsko zgrajeno paradigmo *vaig cantar* in ta je latinsko enostavno obliko izrinila v zgolj literarno rabo.

21. Analitične glagolske oblike uporabljajo za tvorbo trpnika pomožnik *ser*<SEDERE, sicer pa je za tvornik posplošena raba pomožnika *haber/haver*, v pt. pa *ter*<TENERE. Raba le-tega pa je splošno iberoromanska v glagolskih sintagmah tipa *tengo sed, tenho fome*.
22. Glagol *haber/haver* je pomožnik, je pa tudi izraz za obstoj neke količine; pojavlja se v kastiljščini ob prislovu kraja, česar v portugalsščini ni: *hay mucha gente/ha muitas pessoas*.
23. Glagol STARE na Iberskem polotoku nikjer ne dopolnjuje spregatve glagola ESSE, pač pa sta glagola kast. in pt. v ostri pomenski opoziciji: *es malo/está malo*; kat. te opozicije ne pozna.
24. Nekateri glagolske paradigme so izrazito iberoromanske, nekaj jih je celo omejenih na kast. in pt. npr. konj. futura, konj. impf. na *-ra* ob splošnoromanskem konj. na *-se*.

Samo kat. pozna v proreku irealne hipotetične periode indikativ impf., kar jo veže na galoromansko jezikovno sfero, prim. fr. *si j'étais...*

25. Na splošno je konjunktiv dokaj rabljena glagolska oblika; v marsikaterem izrazu za negotovo realizacijo se zateka kat. k prihodnjiku, kast. in pt. pa ne: *cuando vuelvas*.
26. V kastiljščini je raba nedoločnika močno razširjena; s predlogi ustvarja implicitne odvisnike.

Samo portugalsščina (ne pa tudi brazilska portugalsščina) pozna osebni nedoločnik: *para vermos melhor*.

27. Močna je raba glagolnika v sintagmi s pomožnikom *estar*. Kastiljščina je to perifrazo gramatikalizirala in z njo izraža trajajoče, predvsem pa aktualizirano dejanje. Katalonščina perifraze ne pozna, portugalsščina gradi nekoliko drugače: *estou a falar*.
28. Pojem moralne obveze se v kast. in pt. izraža s pomočjo pomožnika *tener/ter, tengo que decir/tenho que dizer*; kat. samo z *haver*: *haig/hé de dir*.

29. Za približno oceno, verjetnost se kast. in pt. poslužujeta prihodnjil *serán las dos, terá vinte anos*, kat. pa perifrize s pomožnikom *deu/deuen ser les deu*.
30. Glagol na začetku je značilna črta gradnje stavka v kastiljščini in portugalščini, ne pa v katalonščini; domnevni arabski skladenjski vpliv ni verjeten.

Mozarabščina

50. *Mozárabes* so bili kristjani, ki so živeli pod Arabci in ohranili svojo vero in jezik. Zgodovina uči, da so bili Arabci skozi ves srednji vek do kristjanov dokaj tolerantni¹²³ in jih niso silili k spreobrnitvi v islam. Emir Abd-er-Raman II je celo podprl sklicanje cerkvenega koncila v Kordovi (851), ki naj bi uredil neka sporna vprašanja o mučencih. Iz zahodnogotskih časov so kristjani ohranili civilnopravno in cerkveno ureditev; pač pa so kot nemuslimani plačevali davke. Muslimanski kronisti poročajo, da se kristjani spreobračajo v islam samo iz treh vzrokov: da bi se izognili sodni oblasti, da ne bi plačevali davkov, da bi lahko imeli več zakonskih žená istočasno.

Kar zadeva kulturo in znanost, vemo, da so bili Arabci kulturno više od zavojevanega prebivalstva, da je bilo šolstvo močno razvito, da je bila, na primer, Evropa pozabila na grščino in grške filozofe in jih začela spoznavati šele preko arabskih komentatorjev, tako Aristotela. Dokaz visoke kulturne stopnje so tudi prebivalci, ki so ostali muslimani pod krščansko oblastjo, *mudéjares*: v poznem srednjem veku so imeli svojo univerzo v Zaragozi.

Z Rekonkvisto se je razširila tudi kastiljščina, skoraj po vsem Iberskem polotoku. Romanska varianta, ki jo imenujemo *mozarabščina*, je ravno tista, ki kaže zelo arhaične črte in tako omogoča, da si ustvarimo sliko o stanju romanščine na Iberskem polotoku pred jezikovno invazijo kastiljščine.¹²⁴

¹²³ Koran uči strpnosti: "No hagais violencia a los hombres a causa de su fe", sura II, 257; "No disputeis con los judíos ni con los cristianos, sino en términos amicales y moderados", sura XXIX, 45.

¹²⁴ Dialectos románicos hablados por mozárabes /.../ ofrecen un aspecto muy arcaico, y coinciden en muchos rasgos con los demás dialectos medievales (gallego-portugués, leonés,

Kastiljščina ni prišla na jezikovno prazno ozemlje, ali na tako, kjer bi se romanski govor sploh ne bil obdržal, gotovo pa je bil močno oslavljen in se je toliko laže zlil s kastiljščino, torej z jezikovno varianto, ki mu je bila zelo blizu. Mozarabščina je imela tudi nekaj literature, celo občuteno poezijo: to so *jarchas*, harče, kratke, največkrat štirivrstične kitice, ki so zrastle med 11. in 13. stol. kot dodatek arabskim ali tudi hebrejskim pesmim. Iz njih si ni mogoče ustvariti popolne slike govora, vendar so dragocene za prenekatero jezikovno vprašanje.

Iz tabele, navedene po BEC II 1970, str. 192, bodo vidni najvažnejši glasovni pojavi predkastiljske iberoromanščine; Bec je upošteval tudi aragonsko in leonsko narečje, romanska govora, ki sta ob razširjanju in uveljavljanju kastiljščine ostala ob strani in tako vse do danes obdržala svojo identiteto:

	galic.	leon.	kast.	arag.	kat.	mozarab.
G (+ e, i)	<i>giesta</i>	<i>ienesta</i>	(H)iniesta	(germano)	<i>ginesta</i>	<i>yenesta</i>
J	<i>janeiro</i>		<i>enero</i>	(geitar)	<i>giner</i>	<i>yenair</i>
F, -LY-	<i>filho</i>	<i>fillo</i>	<i>hijo</i>	<i>fillo</i>	<i>fill</i>	(fauchil)
-KL-	<i>olho</i>	<i>uelho</i>	<i>ojo</i>	<i>uello</i>	<i>ull</i>	<i>uelyo</i>
-KT-	<i>leite</i>	<i>leite</i>	<i>leche</i>	<i>leite</i>	<i>llet</i>	<i>leite/noxte</i>
-LT	<i>escuita</i>	<i>escuita</i>	<i>escucha</i>	<i>escuite</i>	<i>escolta</i>	
-SCI-	<i>faixa</i>	<i>faxa</i>	<i>haza</i>	<i>faxa/faja</i>	<i>faixa</i>	<i>faša</i>

V fonetiki se torej mozarabščina sklada z večino romanskih govorov na polotoku; kastiljščina je docela drugačna.

Za morfologijo glagola je bilo že povedano, da so oblike za futur močno dragocene. Če so zapisi za semitske jezike negotovi, kar zadeva samoglasnike, pa ni dvoma, da odraža prečrkovanje s *kfr' mmh* ¿*Qué faré, mamma?* in tako potrjuje izvor iz kratke nedoločniške oblike, pa v tem ni treba videti galoromanski vir.

Judovska španščina

51. Judovska španščina, *el judeo-español*, je starinska varianta kastiljščine, ki jo še danes govori judovska diaspora na Balkanu, kolikor je sploh preživela strahote zadnje vojne, v Mali Aziji, zelo malo v državah Magreba in v Severni Ameriki. Ohranjanje jezika in zavest etnije je tesno povezano z religijo. Govorimo seveda o sefarditih, o špansko in portugalsko govorečih Judih.

Judovsko prebivalstvo na Iberskem polotoku sta iz Španije ukazala izgnati Izabela in Fernando, *los reyes católicos*, leta 1492, nekaj let pozneje je njunemu zgledu sledil še portugalski kralj João. Če so emigrirali - nekateri so se pač spreobrnili in prevzeli vsaj za javnost katoliško vero -, so se Judje zatekli v severno Afriko, od tam pa v Italijo, na Balkan in v Malo Azijo, portugalski Judje pa predvsem na sever v Holandijo in v nemška hanzeatska mesta.

V Italiji so bili sprejeti dobro. Genova, Padova, zlasti Ferrara (Livorno je pozneje ustanovljeno mesto), so bila najpomembnejša središča judovstva. Ercole I d'Este, vojvoda ferrarski, je materialno omogočil tudi prvi prevod Biblije v judovsko španščino, tiskano z latinskimi črkami (Bibbia d'Este, 1553). Številčno skromne judovske kolonije so se v Italiji ohranile vse do današnjih dni; v majhni meri so preživele tudi dobo zatrtja in rasističnih zakonov, ki jih je do Judov sicer tolerantna Italija na pritisk nacistične Nemčije od leta 1938 dalje vendarle izvajala. A špansko govoreči italijanski Judje so španščino, svoj materni jezik, v nekaj stoletjih opustili: tudi tu se pokaže, da je za obstoj jezika nevarnejše jezikovno sorodno okolje.

Številčno šibka je bila judovska portugalsščina; v severnonemških mestih in Amsterdamu, kamor so se portugalski Judje zatekli, (znameniti pedagog Baruch Spinoza je bil iz portugalske judovske družine), je ugasnila sredi 19. stol., tudi zato, ker se je ustvarila nekaka diglosijska situacija: jezik kulta je bila tudi za nekdanjo portugalsko Jude judovska španščina. Odtod se je ohranilo nekaj kalkov v liturgičnem jeziku in po kak hibridni izraz kot npr. *Rezabuch* 'molitvenik'.

Najbolj širokogrudno je sprejelo begunce Otomansko cesarstvo: Bajazid II jim je priznal velike ugodnosti in svobodo jezika in kulta. Razselili so se po vsem cesarstvu. Kolonije sefarditov, *Sefarad* pomeni v balkanski judovski

španščini Španijo, so v Bosni znane že v 16. stoletju. Bravci Andrića se bodo spomnili opisa sprejema za 14. julij pri francoskem konzulu v Travniški kroniki. Pred drugo svetovno vojno je bilo v stari Jugoslaviji 26.459 špansko govorečih Judov, sefarditov; primerjava s številkami po vojni je pretresljiva.

51.1 *Judeo-español* je ustaljeni izraz za govor judovske diaspore; sefarditi poznajo tudi izraz *el ladino* in ta pomeni predvsem v religioznih knjigah uporabljeno judovsko španščino.

Judovska španščina ima arhaičen nadih; lahko bi se reklo, da je kastiljščina Nebrijove dobe, zapisana v njegovi slovnici, morda še bolje, da gre za iberoromanščino, za španščino pred jezikovnim vplivom kastiljščine. Ima nekaj značilnih starinskih črt: ohranjanje začetnega F-, ohranjanje zlitnikov, kar je vidno v pisavi, *ondze, podsu, dodže, podžo*. Latinska fonema /-ks-/ in /-j-/ ohranjata palatalno fazo: ta je ali nezveneča, torej [š], v *bruxa, dixo*, ali zveneča, [ž], v *hijo, jugar*.

Za oblikoslovno-skladenjski sistem naj bo povedano, da pozna glagol nekaj starinskih oblik, *só, estó, dó*, da se prihodnjik tvori po svoje, *ando a+ nedoločnik*, da je pomožnik v sestavljenih paradigmah za preteklost glagola *tener, tengo fecho*, da se nekaj neprehodnih glagolov pojavlja v povratni obliki, *venirse*, kar je (v Bosni) prav mogoče vpliv slovanskega jezikovnega okolja.

Za religiozni vpliv in hebrejsko tradicijo naj navedemo drobec iz oblikoslovja samostalnika. Srednjeveška judovska španščina je strogo uporabljala obliko *el Dió* in tako se je ohranilo: *Dios* iz lat. nominativa DEUS bi vzbujal asociacijo na pojmovanje treh božjih oseb v krščanstvu. Jezik ni zgolj sistem jezikovnih prvin.

Ameriška španščina

52. Z izrazom ameriška španščina, ali bolje kastiljščina, razumemo različne variante kastiljščine, kot se govori v (nekdaj španski) Ameriki. Knjižna norma je precej ena in ista, evropska, govorjeni jezik pa je na različnih ozemljih močno različen. Razlogov za to je več: predvsem mnogoterost substratov, pa

tudi neenaka kulturna stopnja kolonizatorjev, različna regionalna in narečna pripadnost le-teh, vpliv poznejših valov imigracije.

Ena od jezikovnih značilnosti je vredna posebnega poudarka: v nasprotju z judovsko španščino, ki je obstala nekako na nebrijovski stopnji razvoja, je ameriška kastiljščina vseskozi sledila jezikovnim spremembam v matici in tako pozna jezikovne inovacije, zaznavne v evropski kastiljščini.

Proti splošno sprejetemu mnenju, da je kastiljščina v Ameriki predvsem andaluzijska, so tehtni argumenti. Vendar nudijo Kraljevi arhivi v Sevilji dovolj gradiva za trditev, da je bila kolonizacija "španske" Amerike izpeljana predvsem iz Andaluzije. Suhi statistični podatki so dragoceni tudi zato, ker dajejo sliko o izseljevanju žensk, s čimer se kontinuiteta jezika bolje ohranja, saj je ženska kot mati jezikovno jedro družine še danes; pred stoletji je morala biti njena vloga toliko pomembnejša.

Prepričanje o andaluzijskem viru potrjujejo tudi jezikovna opazovanja:

- skorajda ni poznan *el ceceo*, tako kot ni v Andaluziji;
- *-s* na koncu besede ali zloga pred soglasnikom preide v spirant *-h*.

Taisti pojav pozna španski jug.

Le redki glasovni pojavi v evropski kastiljščini niso poznani; tako je dvojni soglasnik *-ll-* večinoma prešel v čisti palatal, vsaj na jugu (Argentina, Urugvaj) pa v prepalatal [ž]: [kavažero]; isti pojav se ugotavlja za čisti palatal in tako zveni osebni zaimek na jugu celine [žo].

Ni mogoče, da bi amerindijski jeziki, izginuli ali ne, ne bili vplivali na razširjajočo se kastiljščino. Kečua (Perú), na primer, pozna samo sistem treh samoglasnikov:

trdonebnik - a - mehkonebnik.

In tako kastiljsko govoreči prebivalci mešajo *i*, *e* oz. *u*, *o*: *me veda* 'mi vida', *dolsora* 'dulzura'. Rodolfo Lenz, čilenski jezikoslovec, sicer avstrijskega rodu, avtor pomembnega sintaktičnega dela *Oración y sus partes*, je postavil celo pretirano tezo, da je plebejski govor v Čilu španščina z araukanskimi glasovi.

Hispanisti velikokrat padajo v nekaj misticizem, ko pravijo, da je za mehikanščino značilen nervozni ritem in zaradi tega krajšava besed, torej sinkopa nenaglašenih samoglasnikov, da je kubanščina lenobna, da se

argentinsčina zaustavlja pred vsakim naglasom: te vrste klasifikacije so prav lahko varljive, vsekakor pa niso jezikoslovne. Ugotovljeno je, da je čutiti bolj konservativen in kastiljščini bližji jezik na visokih planotah celine, govori nižinskih predelov in obale pa se zdijo bližji andaluzijskemu izgovoru: najbrž je potekala kolonizacija tako, da je vsakdo iskal "svojo" domovino tudi v novem kraju.

Čudno bi bilo, da bi na tako ogromnem prostoru, s tolikimi različicami reljefa ne bilo prišlo do jezikovnih razlik. Madžarski jezikoslovec Vidos močno pretirava, ko primerja usodo španskega imperija z usodo rimskega: materialnemu zlomu, se pravi, uničenju španskega imperija ni sledil duhovni. Španski imperij ni šel na kose ob tako burnem dogajanju, kot je to za rimsko cesarstvo nedvomno bilo preseljevanje narodov oziroma vdor germanskih plemen na romansko govoreče ozemlje. Osamosvajanje sedanjih španskoameriških držav je potekalo počasi; začelo se je z Bolivarjem, na začetku 19. stol., in je trajalo vse do konca stoletja. Jezikovna enotnost je nedvomna vsaj na neki kulturni stopnji in ne samo v pisanem, knjižnem jeziku; v govoru socialno nižjih plasti družbe je jezik pokrajinsko gotovo bolj obarvan. In predvsem: materni jezik je za veliko število ljudi eden od amerindijskih jezikov: potemtakem je kastiljščina priučeni jezik sporazumevanja v javnem življenju in s tem zavezana neki enotni normi.

52.1 Če se za glasove nekako razume, da so od dežele do dežele različni, ugotavljamo dokajšnjo enotnost v oblikoslovju; norma je pač strožja. Večja odstopanja najdemo v sintaksi; prav vsa niso znana evropski španščini, niso pa tudi ne skupna vsemu ameriškemu kastiljskemu svetu. Naj navedemo *ir y + sedanjik* kot izraz za prihodnjik: *no se levante, porque va y se cae* 'saj boste padli'; nasploh je težnja h glagolskim perifrazam močna: *¿cómo le va?* tekmuje s *¿cómo le va yendo?*, *he de contar* ima svojo izvirno vrednost, izraža moralno obvezo; lahko pa izraža verjetnost: *vamos pronto hijita, que los bebés han de estar llorando* '... verjetno jokajo', 'morda jokajo'. Ponekod se izgubljajo sklonske oblike zaimka: *a yo, con yo*.

Knjižna norma, tako se zdi, ima v evropski španščini večjo težo, tudi v govoru; v Ameriki pa ne presenečajo ljudske težnje k jasnosti kot npr.

comediante; številnejše in pogostejše rabljene so manjšalne, ljubkovalne pripone: *mamajita*, *ranchito*, *aurita* 'ahora', *nunquita* 'nunca'.

Elativ je lahko izražen s pomočjo pripone *-azo*: *veníá cansadazo*. Raba pridevnika z vrednostjo prislova je pogostnejša kot v evropski kastiljščini: *los hombres iban lentos*; *nos íbamos suaveцитos*.

Besedna tvorba je svojska že zaradi substratov: *-ecatl* iz jezika náhuatl se je obdržal v imenih za narode domorodcev v Mehiki in Srednji Ameriki kot *azteca*, *yucateca*, *guatemalteco*, *tolteca*, *chichimeca*; na tem istem območju ima pripona *-eco*, *-eca* nekako slabšalen prizvok: *cacareco* 'kozav', *chapaneco* 'zakrnel'.

52.2 Posebno vprašanje predstavlja vljudno naslavljanje: *Usted* je literarna norma in s tem norma kultiviranega govora. V ljudskem govoru je prevladal *voseo* (Srednja Amerika, Argentina, Urugvaj, Paragvaj) ali pa je ostal splošeni edninski *tú* (Perú, Bolivija, Antili).

52.3 Najbolj privlačno je vprašanje besedja. Končna ugotovitev je pravzaprav presenetljiva: jezik osvajalcev skorajda ni prevzel iz jezika domorodcev ne pridevnikov, ne glagolov, ne prislovov. Iz tega lahko sklepamo, da je bil človeški in kulturni stik med osvajalci in staroselci šibek, neznat. Kastiljščina, in tako tudi portugalščina, ob svojem razširjanju v Novem svetu iz jezikov domorodcev ni prevzela drugega kot izraze materialne kulture, tako zlasti imena neznanih živali in rastlin; v veliki meri jih je prenesla v evropsko kastiljščino in preko té v večino evropskih jezikov.

Substrati so v Latinski Ameriki težko določljivi. Po zelo približnih in prav nič prepričljivih ocenah naj bi bilo v času odkritja Amerike (izraz "odkritje" je seveda vse prej kot primeren) na tem ozemlju kakih 13 milijonov staroselcev, *indigenas*, od tega več ko štirje na ozemlju današnje Mehike. Španci so prišli na jezikovno docela tuje področje. Morda je treba ravno v popolnem neskladju med sistemi jezikov staroselcev in kastiljščino, indoevropskim jezikom, iskati vzrok, da je kastiljščina iz jezikov domorodcev jemala samo izraze za otipljive reči. Enako velja tudi za portugalščino.

Prvi val poimenovanja neznanega je bil začuda arabski: *los conquistadores* so bili prepričani, da so v Indiji; kraljica Izabela je vendar podprla Kolumbovo

ekspedicijo največ zato, ker so Turki onemogočili kopensko pot v Indijo. Osvajalci so mislili, da so arabski izrazi v Indiji za sporazumevanje najprimernejši, saj so imeli Arabci z Indijo dokaj dobre trgovske zveze: zato uporablja Kolumb v svojem ladijskem dnevniku za "indijski" *canoa* 'drevak, čoln, iztesan iz enega debla' arabski izraz *almadía*. Vendar se od vsega začetka pojavljajo tudi avtohtoni izrazi: ravno *canoa* je že vnesen v Nebrijov *Diccionario español-latino* (1495) in *cacique* 'plemenski poglavar' uporabljata Kolumb in p. Bartolomé de las Casas, avtor dela *Destrucción de las Indias* (1552).

53. Jeziki staroselcev, navadno imenovani "amerindijski" še dandanes niso preveč dobro raziskani; amerikanisti jih previdno razvrščajo v kakih 120 jezikovnih družin. Najbolj znani, ali vsaj najbolj pomembni za besedne zaklade jezikov v Evropi so tile:

- *el arahuaco*, danes že izumrli jezik, Antili;
- *el caribe*, južni Antili, Venezuela, Guayana;
- *el náhuatl*, Mehika, jezik Aztekov;
- *el quechua/quichua*, Perù, jezik Inkov in inkovskega imperija v Andih, od Ekvadorja do severnega Čila in severovzhodne Argentine;
- *el araucano* ali *el mapuche*, jug Čila;
- *el guaraní* in *tupi-guaraní*, kotlini rek Paragvaja in Paraná, Brazilija.

Razen prvega so vsi ti jeziki živi in so jeziki avtentične kulture, nekateri med njimi so jeziki pomembne književnosti, tako zlasti kečua, ki ga sicer govorijo kaki štirje milijoni. Guaraní je v Paragvaju ob kastiljščini celo uradni jezik, čeprav je v javnem življenju menda malo rabljen. Drugi so jeziki sporazumevanja v javnosti socialno nižjih plasti in pa jeziki družinskega življenja.

Razen v besedju ni kastiljščina Novega sveta, in isto velja za portugalščino, iz jezikov domorodcev nič kaj dosti prevzela. Ni nobenega fonetičnega ali morfosintaktičnega pojava, ki bi ga zaznavali kot značilnost zgolj ameriške kastiljščine: *seseo*, *yeísmo* (Argentina je šla še korak dlje s sonorizacijo prepalatala /ž/), palatalizacija soglasniške skupine *-ks-*, velarizacija končnega *-n*,

loismo, izginotje opozicije v os. zaimku *le/lo*, se pravi, razlikovanja živo/neživo, izgubljanje konjunktivne paradigme na *-se* v korist tiste na *-ra*. Za nobenega teh pojavov ni treba iskati razlage zunaj kastiljskega jezikovnega sistema.

Po kak drobec se le najde. Že znameniti kolumbijski jezikoslovec Rufino José Cuervo (1850-1911) je opozoril na zapostavljani svojilni zaimek *-y*, kar je zaimek v jeziku kečua: *viday/veday* 'vida mía', *aguelay* 'avuela mía'.

Najdejo se tudi, redko, nenavadne sintagme, ki jih iz evropske kastiljščine ni moč razložiti; razen na verjetni vpliv jezikov staroselcev je včasih treba pomisliti, vsaj za nekatera stična ozemlja, na možni vpliv angleščine: *mula corral* 'el corral de la mula', *punte bajada* 'la bajada del puente', *¿qué para hacer?* 'para hacer ¿qué?'.

53.1 Vse to so pomembni drobci, a vendarle drobci, ki ne načenjajo biti kastiljščine v Novem svetu. Pač pa je veliko izrazov iz besedja staroselcev vsesalo špansko oz. portugalsko in preko njiju evropsko besedišče. Za osvetlitev naj bo navedenih iz posameznih jezikov le po nekaj primerov:

- arahuaco: *canoa*, *tabaco* 'priprava, s pomočjo katere se je kadilo', torej ne rastlina, *cacique*, *batata* (1516);
- caribe: *caníbal*, *sabana* 'planjava' (Haiti), *tiburón* 'morski pes', tudi v sladkovodnih jezerih; Yucatán: *huracán* 'božanstvo vetrov z eno samo nogo', 'močan veter', *hamaca* 'viseča mreža', *maiz* (1500 ali 1519);
- quechua: *cóndor*, *alpaca*, *llama*, *vicuña* 'peruanska ovca', *puma*, *coca* 'ime grma, potem tudi listov, ki so jih *los indios* kuhali ali zvečili', *mate* 'rastlina in pijača iz njenih listov', *guano* 'gnoj, še posebej gnoj morskih ptic', *pampa*;
- náhuatl: *cacao*, *chocolate*, *cacauete* 'ameriški lešnik', *tomate* 'paradižnik', *jícara* 'skodelica', *coyote* 'prerijski volk', *ocelote* 'gorski maček, tiger';
- guaraní: *gaucho*, *tapir*.

Navedeni izrazi so samo vzorec za tisto, kar sta kastiljščina in portugalščina prevzeli in po večini posredovali Evropi. Nobenih pridevnikov, nobenih

glagolov. Evropski jeziki so ob prevzemanju tujega leksikalnega zaklada postopali različno: ali so izraz sprejeli obenem s pojmom in ga kolikor toliko prilagodili svojemu glasovnemu sistemu, ali pa so iz lastnega gradiva ustvarili kalk, posnetek ideje, pojma v tujem. Dovolj je primerjati v evropskih jezikih izraze za krompir.

54. Kreolski jeziki

Z izrazom "kreolski jeziki" razumemo evropske jezike kot sredstvo sporazumevanja z domorodci v kolonijah; to stanje je imelo svoj razcvet v 18. in 19. stoletju in je v 20. stol. zatonilo, izraz pa je obstal. Niso mešanica evropskih in domačih, avtohtonih jezikov. Ustreznejši termin bi torej bil "kreolizirani, kolonialni situaciji prilagojeni (evropski) jeziki".

Izraz *kreolski* je uveljavljen: gre predvsem za romanske jezike. V Aziji in Ameriki je nastalo več kreolskih jezikov, zlasti iz portugalščine. Eden od razmeroma pomembnih je *papiamento*, iz stpt. in stkastl. *papear* 'govoriti', ki ga govori prebivalstvo na otoku Curaçao v Karibskem morju; ima tudi nekaj književnosti. Osnova zanj je črnsko-portugalska kreolščina, ki so jo črni sužnji prinesli iz Afrike, iz Angole, številne pa so jezikovne prvine kastiljščine iz Karibov in Venezuele. Ker je uradni jezik na otoku nizozemščina, je vsaj na del besedja vplivala tudi ta.

Glosas Emilianenses

Gre za najstarejše glose, pojasnjevanja v ljudskem jeziku latinskega besedila na hispanskem jezikovnem območju. Rokopis s srede 10. stoletja je bil najden v samostanu San Millán (odtod ime) de la Cogolla, blizu Logroña v Stari Kastilji. Pojasnjene so posamezne, očitno že manj razumljene latinske besede ali celo deli stavkov. V odlomku (fol.27 r in v) hudiči v peklu poročajo, kakšne zle stvari so povzročili ljudem.

Cui dixit diabolus ¿unde venis? Et respondit: fui jn alia prouincia et suscitabi -[lebantai] bellum [pugna] et effusiones [bertiziones] sanguinum ... similiter respondit: jn mare fui et suscitabi [lebantau] conmotiones [moueturas] et submersi [trastorne] nabes cum omnibus... Et tertius ueniens [elo terzero diabolus] uenot] jmpugnaui quemdam monacum et uix [ueiza] feci eum fornicari.

Jarchas mozárabes

Jarchas, harče so kratki čustveni izlivi, verzi, dodani arabskim ali hebrejskim pesmim, imenovanim *muwaxxahas*; nastale so, ali vsaj bile zapisane med 11. in 13. stoletjem.

Poema de muhammad ibn 'Ubada de Málaga (11. stol.)

M(io) çidi Ibrahim
 iya nuemne dolçe!
vente mib
 de nojte.
In nom, ši non quiereš,
 ireime tib:
garne a ob
 le[g]arte.

nuemne - 27.1; *nojte* - 15.6; *mib* - morda analogno po TIBI; *in* - gotovo za *si*, *ši*
- *a ob* - verjetno za lat. HABET OPUS 'treba je' - *legarte* - 'haberte', 'hallarte'.

Poema de Mio Cid
(okrog 1140, vsekakor iz 12. stol.)

Cid, Rodrigo Díaz de Vivar, narodni junak, znan po vzdevkih *El Cid* (ar. *al-Sidi*) in *El Campeador*, je izgnan in išče zatočišča v Burgosu. Nima pa denarja, da bi vzdrževal svoje vojake in se zateče k ukani: *El Cid I*, *El destierro del Cid*, tirada 6, vv. 78-87.

Fablo mio Cid el que en buen ora çinxo espada:
'¡Martin Antolinez sodes ardida lança!
Si yo bivo doblar vos he la soldada.
Espeso e el oro e toda la plata;
bien lo vedes que yo no trayo [nada],
e huebos me serie pora toda mi compaña;
fer lo he amidos, de grado non avrie nada.
Con vuestro consejo bastir quiero dos archas;
incamos las d'arena ca bien seran pesadas,
cubiertas de guadalmeçi e bien enclaveadas.

amidos 'po sili, proti svoji volji'; *fer lo he* - 36.

KATALONŠČINA

2. Z Rekonkvisto se počasi razbija romanska jezikovna enotnost Iberskega polotoka, vsaj neka relativna enotnost. Na skrajnem vzhodu so boj proti arabskemu gospostvu vodili Franki in poznejša Barcelonska grofija zadobi neko državno samostojnost kot "Marca Hispanica" že pod Karlom Vélikim; njena vloga je bila predvsem ta, da brani frankovsko kraljestvo pred vdori Arabcev.

Ta individualnost se je še utrdila s poroko barcelonskega grofa Berengarja IV. in Petronile, dedinje aragonske krone (1137), s čimer je bilo ustvarjeno aragonsko kraljestvo, ki se vseskozi imenuje po Aragoni; jezik pa je katalonščina in katalonska je tudi politika, saj gre predvsem za vojaško in politično ekspanzijo v Sredozemlje. Jakob I., Jaume es Conquistador, je osvojil Valencijo in zasedel Majorko; nekako do srede 13. stol. je bila aragonska tudi Provansa. Tako pride aragonska krona v spor z Anžuvinci: v dobi Pedra III. tudi z vstajo proti francoski oblasti v Palermu na Siciliji ("Sicilske večernice", 1282). Aragonska ekspanzija v Sredozemlje se nadaljuje z zasedbo Sardinije in s poskusi, da osvoji Tunis. V začetku 15. stol. so Aragonci izrinili Anžuvince iz Neaplja in tam kraljevali celo stoletje, do 1516. Iz aragonske dobe je treba posebej omeniti vladavino Alfonsa V. (*Alfonso el Magnánimo*, 1416-1458), ko je Neapelj postal pomembno intelektualno središče evropskega značaja.

Poroka Fernanda Aragonskega z Izabelo Kastiljsko (leta 1469) in še bolj združitev obeh kraljestev deset let pozneje, je prevesila tehtnico na kastiljsko stran, čeprav v začetku še ne politično: Aragona je ohranila svojo avtonomijo. Vendar, vse ekonomske koristi zaradi odkritja Novega sveta je pobrala Kastilja in tako pomenita 16. in 17. stoletje za Katalonijo občutno dekadenco; prišlo je tudi do negotovanja zaradi centralističnega upravljanja in do izbruhov sovražnosti do Madrida. Nasprotja so se zaostрила zlasti s prihodom Filipa V. Borbonskega na španski prestol (1701). Leta 1707 je kraljevi dekret odpravil *los fueros del Reino de Aragón*, stare privilegije aragonskega kraljestva. Z odloki, imenovanimi *Decretos de Nueva Planta* (1716) je Filip V. pravzaprav ukinil samostojnost ozemelj (nekdaj) aragonske krone z motivacijo "por el justo

derecho que de ellos (t.j. z aragonskimi teritoriji po nekem upor) han hecho mis armas". Skozi vse 18. in tudi 19. stol. se vrstijo kraljevi odloki, ki dušijo katalonski jezik in kulturo z znanimi formulaciji kot "para que en todo el reyno se actue y enseñe en lengua castellana". Iz leta 1837 je odredba, da je treba kaznovati učence, ki bi v šoli govorili katalonsko, v letu 1862 postane kastiljščina obvezna v sodnih pisanjih, v notarskih dokumentih; leta 1899 odloči kraljevi dekret, da se mora pridigati v kastiljščini - zagotovo bi tudi v Kataloniji našli kakega kaplana Martina Čedermaca.

Med drugo republiko (1931-1939) je bila katalonščina seveda uradni jezik, po vojaški zmagi pa jo je frankizem spet izgnal iz javnega življenja.¹²⁵ Danes, ko ima demokracija za seboj že dobrega četrto stoletje, se zdi, da se je stanje umirilo, a vse rane se le niso zacelile. Predvsem je nastal pereč socialni in s tem tudi sociolingvistični problem: notranja migracija je izredno močna in proletariat v Kataloniji, industrijsko najbolj razviti španski deželi, je v veliki meri iz revnejših južnih dežel (Andaluzija, Estremadura). V nekaterih gospodarskih panogah dosega število imigrirancev 40%, v gostinstvu na Balearih, na primer, še mnogo več.

5. Katalonščino govori severovzhodni del Pirenejskega polotoka, in sicer Katalonija (stara, zgodovinska Katalonija, "Principat", s provincami Barcelona, Gerona, Tarragona, Lerida), proti jugu deli nekdanjega kraljestva Valencije, nekako do mesta Elche, čeprav ne strnjeno, Balearski otoki (Majorka, Menorka, Ibiza, Formentera); zunaj Španije se govori katalonsko v kneževini Andorri, v stari grofiji Rosellón v južni Franciji in v Algheru (Alguer) na Sardiniji. Število ljudi s katalonščino kot maternim jezikom se ceni na vsaj pet milijonov.

5.1 Katalonščina je skupaj s francoščino uradni jezik kneževine Andorre in je skupaj s kastiljščino regionalni uradni jezik v Kataloniji (v Principatu, v zgodovinski Kataloniji), kot to odreja kraljevi dekret.¹²⁶

¹²⁵ Za Katalonijo pod frankizmom gl. Josep BENET, *Catalunya sota el franquismo*, Barcelona 1982.

¹²⁶ Kraljevi dekret 41/1977: - Artículo segundo. La Generalidad de Cataluña tiene personalidad jurídica plena en orden a la realización de los fines que se le encomiendan. Su ámbito de

7. Romanistika je imela in ima še danes težave s priznavanjem statusa (knjižnega) jezika nekaterim romanskim govorom in s smiselno, jezikoslovno utemeljeno uvrstitev takega govora v neko skupino romanske jezikovne družine; ravno katalonščina je tak primer.

Skozi stoletja je bila jezik pomembne državne tvorbe; bila je jezik administracije mogočne sredozemske države. Za to je dokaz uporaba katalonščine kot uradnega jezika aragonske krone, korespondenca kraljevih pisarn v Barceloni in Palermu, ki si ob koncu 13. stol. in v 14. stol. v glavnem dopisujeta v katalonščini. Govor Barcelone kot središča države postaja tudi norma za knjižni in sploh pisani jezik. V katalonščini so dopisi, namenjeni (proti)papežu Benediktu XIII., Pedru de Luna, in ta uporablja v korespondenci s kardinali katalonske narodnosti svoj materni jezik. Uporaba katalonščine popušča v 15. stoletju, na Siciliji deloma v korist regionalne sicilijanščine, v Neaplju in Rimu v korist literarne italijanščine. Zmeraj je seveda uporabljana tudi latinščina, vendar si prav ob koncu 15. stol. papež Aleksander VI. s sinom Cezarjem Borgio dopisuje v katalonščini.

Ni dvoma, da je bila tudi književnost v katalonščini cvetoča; ne v trubadurskih časih, saj so tedaj vsi pesnili v provansalsščini, toliko bolj, ker gre za dva tako sorodna jezika. Pač pa je od konca 13. stol. dalje pomembna proza, kronike o osvajanjih ali o vojaških uspehih aragonskih kraljev. Visoko raven je dosegla tudi umetniška proza: Bernat Metge in Raimon Lull (1235-1315). Bravci Don Kihota imajo v spominu, da je precej na začetku romana o zanesenem hidalgu scena sežiganja knjig, ki da so don Kihotu zmedle glavo. Pri odbiranju knjig za autodafé se med redkimi rešita samo dve deli viteške literature, in sicer portugalski *Amadís de Gaula*, ki je po brivčevem mnenju najboljša knjiga svoje zvrsti, in pa katalonski *Tirant lo Blanc*, viteški roman katalonskega pisatelja Joanota Martorella, in sicer - tako modruje župnik - zaradi svojega realizma.¹²⁷

actuación comprende el actual territorio de las provincias de Barcelona, Gerona, Lérida y Tarragona.

Kot uradni jezik je bila katalonščina priznana leta 1979.

¹²⁷ DQ I, 6: ... que, por su estilo, es éste el mejor libro del mundo: aquí comen los caballeros, y

Od prvih znanstvenih del romanistike je bil jezikoslovni status katalonščine sporen. Friedrich Diez priznava katalonščini neko individualnost šele v 5. izdaji svojega pionirskega dela, *Grammatik der romanischen Sprachen*, iz leta 1882: obravnava jo sicer v sferi provansalsčine, vendar pravi, da s to ni ravno v odnosu kot narečje do knjižnega jezika; prej da gre za samostojen, provansalsčini soroden jezik.

Dolgo časa je katalonščina veljala kar za provansalsko narečje, celo W. Meyer-Lübke je v svojem zgodnejšem delu, v Uvodu v študij romanskih jezikov (1. izd. leta 1901), štel katalonščino za eno od sedmih provansalskih narečij. Dve desetletji kasneje pa ji je posvetil knjigo¹²⁸ in ji v njej priznal jezikovno samostojnost, vendar v sklopu galoromanščine.

Polemika se ni podela, ostala pa je vseskozi na visoki znanstveni ravni. Nemški romanist Gerhard Rohlfs¹²⁹ utemeljuje svoje mnenje, da gre vendar za galoromansko jezikovno sfero na zgolj leksikalnem gradivu: pretresa 100 izrazov in ugotavlja, da jih je več ko polovica takšnih, kjer se katalonščina sklada z galoromanščino, da je tretjina obravnavanih besed skupnih katalonščini, Galoromaniji in Iberoromaniji, da je vsega 10% takih, kjer se katalonščina sklada z iberoromanščino, se pravi, s kastiljščino in portugalščino, in razhaja z galoromanščino, predvsem z okcitanščino. Za Rohlfsa je katalonščina bližja okcitanščini kot gaskonjščina.

Romanistika še ni našla pravih meril za klasifikacijo: morda je vsaka klasifikacija nekako nasilje. Treba je opazovati jezikovna dejstva; to naj bi bilo vodilo vsake jezikoslovne analize. Med romanisti so, ali so bili, taki, ki so šteli katalonščino, če že ne za okcitanško/provansalsko narečje, vsaj za jezik v sklopu galoromanščine (Meyer-Lübke, Bourciez, tudi okcitanec Peire Bec); drugi imajo za odločujočo jezikoslovno črto iberoromanski značaj katalonščine, tako večina španskih jezikoslovcev (Amado Alonso, Menéndez Pidal); tretji bi radi ustvarili poseben sklop, pirenejsko romanščino, ki naj bi družila

duermen y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte, con otras cosas de que todos los demás libros deste género carecen.

¹²⁸ W. MEYER-LUEBKE, *Das Katalanische: seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen sprachwissenschaftlich und historisch dargestellt*, Heideberg 1925.

¹²⁹ G. ROHLFS, *Die leksikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, München 1971.

katalonščino, severni del aragonščine in gaskonjščino (Rohlf, Alvin Kuhn, García de Diego).

Potem so še Katalonci sami: Francesc Moll, Antoni Badia i Margarit, Germà Colón. Zanje je katalonščina svojski jezik, ki ga ne gre preveč tesno vezati na nobeno jezikovno sfero.

Morda bi bilo dobro, da bi iz treznega razpravljanja izločili modne izraze, ki lepo zvenijo, pa nič kaj dosti ne povedó, kot na primer, da je katalonščina *lengua-puente*, kot se vidi v hibridnem paru iz semantičnega polja družine *oncle - tía*: vsak jezik je lahko most, če ni ravno na koncu nekega jezikovnega območja, se pravi, ob morju ali ob puščavi.

Zmeraj je dobro upoštevati, da se klasifikacije lahko razlikujejo tudi glede na dobo, za katero so bile izdelane. Naj ponovimo že navedeno tehtno mnenje Peira Beca, da je namreč vsaka klasifikacija odvisna od izbranih kriterijev.

7.2 Katalonščino imamo za iberoromanski jezik; upoštevamo torej načelo zemljepisne pripadnosti. Morda tudi zaradi udobnosti, ki jo ponuja zemljepisna razdelitev. Čisto jezikoslovna klasifikacija, torej taka, ki bi temeljila na zgolj jezikovnih kriterijih, najbrž niti ni mogoča, saj se v vsako vrivajo zunajjezikovni kriteriji. Nikdar ni nihče trdil, na primer, da bi bila provansalsščina narečje katalonščine: zaradi trubadurske lirike je provansalsščina zmeraj veljala za samostojen romanski jezik.

Katalonščino imamo za del iberoromanske jezikovne sfere tudi zato, ker ima z drugima dvema iberoromanskima jezikoma dokaj skupnih glasoslovnih in oblikovno-skladenjskih črt. Začuda se velika večina klasifikacij opira samo na raziskave besedja. Vemo pa, da je ravno to najbolj pod vplivom zunajjezikovnih dejavnikov, začeni z geografskimi in zgodovinskimi. Narobe je tudi to, da je precej raziskovalcev črpalo samo iz literarnih jezikov. Amado Alonso, na primer, očita Meyer-Lübkeju, da primerja jezikovno stanje, predvsem fonetično, v katalonščini in (knjižni) kastiljščini, ne upošteva pa ne aragonščine, ne mozarabščine, torej dveh jezikovnih resničnosti, ki sta skupaj s katalonščino skozi nekaj stoletij predstavljali dobršen kos Iberije.

Zgodovinski kriteriji nikakor ne morejo biti odločilni; pa vendar je neki zgodovinski podatek, na katerem temelji prepričanje Amada Alonsa, da

katalonščina le ne more biti del galoromanske jezikovne sfere. Če bi namreč trdili, meni španski jezikoslovec, da je katalonščina jezikovno del galoromanščine, bi nekako priznavali, da je prvotni govor nekdanje rimske Hispaniae Tarraconensis pod arabsko okupacijo usahnil, da ga je v manj ko sto letih zamenjala arabščina. Za tako mnenje pa ni ne jezikoslovne ne zgodovinske opore.¹³⁰

8. Drobci v ljudskem jeziku, bodoči katalonščini se najdejo že od 8. stol. dalje v latinskih pravnih pisanjih. Neka kupoprodajna pogodba iz leta 892 govori o prodaji vinograda in (pol) stiskalnice: ... *bindo vobis ipsa binea et /me/dio torculario qui est in Stradasa*.

Najstarejši katalonski tekst je verske vsebine, in sicer rokopis s pridigami *Homilias de Organyà* iz 12. stol.; potem sledijo religiozna meditiranja, pravna pisanja, kronike, prevodi latinskih zgodovinarjev (Tit Livij), poljudna zdravniška navodila za obrambo pred epidemijo kuge iz prve polovice 14. stol., vse do že navedenega viteškega romana Joanota Martorella *Tirant lo Blanc* iz 2. polovice 15. stoletja.

Glasoslovje

14. K že navedenim opombam o fonološkem sistemu naj dodamo, da razlikuje katalonščina pri obeh srednjih samoglasnikih kvaliteto, razlikovanje pa je predvsem fonetično, ne fonološko.

Katalonščina ne pozna diftongizacije latinskih kratkih srednjih samoglasnikov, PETRA *pedra*, pozna pa diftongizacijo *le-teh* pred palatalnim *yod*. Tako nastali troglasnik se zlije v zaprti samoglasnik, t.j. v *i*, oz. reducira v

¹³⁰ A. Alonso, *Partición de las Lenguas Románicas* v *Estudios lingüísticos*, str. 102: - Una sola posibilidad – lógica – queda para que el catalán de hoy no sea iberorrománico: que el primitivo romance de esa porción de la Tarraconense se haya extinguido, desalojado por un dialecto galorrománico importado. Esa es, precisamente la posición de Meyer-Lübke: el catalán es provenzal transplantado a Cataluña en el siglo VIII a medida que retrocedían los árabes. Pero esa posibilidad lógica no es histórica. Las poblaciones nativas no fueron expulsadas ni aniquiladas, y las constituciones francas de *Hispania* del los años 781, 815 y 844 lo testimonian ampliamente.

u: LECTU *līeit *llit*, PECTUS *pieits *pits*, OCTO *ueit *uit* (danes *vuit*), OCLU *ueil *ull*.

Katalonščina ne pozna palatalizacije velarnih samoglasnikov: MATURE *madur*, FLORE *flor*.

Nenaglašeni samoglasniki sredi besede doživljajo sinkopo, FEMINA *fembra*, LABORARE *llaurar*. Ohranja se nenaglašeni A, v izgovoru kot oslavljeni polglasnik e.

Odpadajo končni samoglasniki: *caval*.

Lat. dvoglasnik AU doživi monoftongizacijo: *or*, *poch*.

15. Kot vsi zahodni romanski jeziki pozna katalonščina sonorizacijo lat. medvokalnega nezvenečega soglasnika. Docela svojski je izpad dentala pred y: RATIONE *raó*.

Palatalizacijo doživlja začetna likvida L-: *lluna*, *llibro*. Isti pojav zaznavamo pri lat. dvojnem -LL- in -NN-: BELLA *bella*, ANNU *any*.

Končni (romanski) dental -d in končni romanski zlitnik -dz, preideta v velarni polglasnik: PEDE *peu*, PUTEU *pou*, DECE *deu*.

Ob izpadu končnega samoglasnika onemi tudi končni nosnik: PANE *pa*, PINU *pi*, PLENU *ple*.

15.1 Soglasniške skupine doživijo v glavnem asimilacijo in se poenostavijo: SEPTE *set*.

Soglasniške skupine z likvido -l se ohranjajo: *ple*, *blanc*, *clau*, *flor*, *glas*.

Soglasniški skupini -MB-, -ND- doživita progresivno asimilacijo in pri tem poenostavitev dvojne konsonance: CAMBA *cama*, PALUMBA *paloma*, COLUMBA *coloma*, top. GERUNDA *Gerona*, MANDARE *(de)manar*.

V latinski in romanski skupini *kw*, *gw* se labiovelarni [w] ohranja: QUATTUOR *quatre*, GUARDARE *guardar*. Pojav je pomemben, okcitanščina namreč poenostavlja.

16. Katalonsko besedje je bilo deloma vidno iz primerjalne tabele, kjer je bila dodana okcitanščina, ravno zaradi nerazrešenega problema, ali je treba katalonščino pritegniti v galoromansko ali v iberoromansko jezikovno sfero.

Staro mnenje je bilo, da naj bi bila katalonščina v svojem samoglasniškem sistemu iberoromanska, v soglasniškem pa galoromanska. V zadnjih desetletjih so se pomnožile študije besedja in tudi te kažejo na močno razcepljenost. Katalonski romanisti se nagibljejo k mnenju, da je besedje bolj galoromansko kot iberoromansko, torej k mnenju Meyer-Lübkeja. German Colón, COLÓN 1976, str. 39 in sl., sodi, da gre kakih 70% besedja v galoromansko sfero. Natančneje je obdelal pomensko polje "družina" - to ne more manjkati v nobenem jeziku - in ugotavlja, da je katalonščina razklana; izrazi so ali skladni z iberoromanščino in drugačni od galoromanskih, kot *pares*/kast. *padres* proti fr. *parents*; *germà*, *germana*/ *hermano*, *hermana* proti fr. *frère*, *soeur*; *nét*, *neta*/*nieto*, *nieta* proti *petit-fils*, *petite-fille*; *sogre*, *sogra*/*suegro*, *suegra* proti *beau-père*, *belle-mère*; *cunyat*, *cunyada*/*cuñado*, *cuñada* proti *beau-frère*, *belle-soeur* ali pa se skladata katalonščina in galoromanščina, kot v kat., fr. *oncle* proti kast. *tío*; *nebod*, *nevoda*/*neveu* (*nièce* je iz NEPTIA) proti *sobrino*, *sobrina*; *cosí*, *cosina*/*cousin*, *cousine* proti *primo*, *prima*; *fillol*, *fillola*/*filleul*, *filleule* proti *ahijado*, *ahijada*.

Ni seveda presenetljivo, če najdemo skladanje, z razumljivimi razlikami v glasovni podobi: *pare*/*padre*/*père*; *filla*/*hija*/*fille*. Iz zunajjezikovne situacije so razložljiva očitna razhajanja, kot npr. *nora*/*nuera* proti germ. *bru* v francoščini.

Oblikoslovje in skladnja

27. Samostalnik

27.1 Niti v najstarejših besedilih ni mogoče zaslediti takega sklonskega sistema: sklonska oblika je samo ena, očitno posplošena oblika odvisnega sklona.

Kot drugi romanski jeziki pozna tudi katalonščina ostaline posameznih sklonskih oblik.

Lat. nominativ se najde kot povsod v romanskem svetu za izraze, ki označujejo osebe ali človekove dejavnosti: HOMO *hom*, LATRO *lladre*, PASTOR *pastre*, COMPANIO *company*, SARTOR *sastre*, SENIOR *sen*, *mossen*, *sènyer*, SOROR *sor* 'samostanska sestra'; tudi germ. latinizirano ime CAROLUS *Carles*.

Kot povsod je ohranjen lat. genitiv v imenih dni v tednu in v krajevnih imenih.; pri prvih kaže kat. nekaj svojskosti: *dilluns, dimars, dimecres, dijous, divendres*, torej iz DIES LUNAE, DIES MARTIS z označenim pojmom na prvem mestu v sintagmi. Nekaj rodilniških oblik je v toponimih: *Port-Vendres* iz PORTU VENERIS, *Puigfrancor* iz PODIUM FRANCORUM. Rodilniška je seveda tudi oblika svojilnega zaimka *llur* <ILLORUM.

27.2 Morfem za množino je *-s*: *arbre-arbres, hom/home-homes/homens*.

27.3 Pri spolu samostalnika je nekaj razlik predvsem do kastiljščine in tudi nekaj oklevanj: *amor, dolor* sta moškega spola, *flor, dent, sang* ženskega.

Moškega spola so imena dreves, začeni z *arbre*, razen tistih na *-a*: *PINU pi*, *POPULU* *poplu *poll*, *SALICE salze*, *ULMU om*, vendar pa *figuera, alzina* (<QUERCUS ILEX).

29.1 Katalonščina pozna iz lat. podedovane primernike *major, menor, millor, pitjor*, uporablja pa tudi za te pridevnike in nasploh bolj običajne sestavljene oblike: *més grant, més petit*, torej kot v *més dolent* 'huje, bolj bolan'.

30.1 Glavni števnik ne predstavljajo velikih posebnosti; za vrstilne je dobro povedati, da so iz lat. ohranjeni samo *primer, segon, terç/tercer, quart*. Od števila 5 dalje so tvorjeni z morfemom *-è*: *cinquè, sisè* ... *Dècim, vigèsim* itd. so latinizmi.

31.1 Osebni zaimek za 1. os. ed. *jo*, [žo] na otokih, na celini v glavnem [yo], je nenaglašena oblika; naglašena je *mi*. Množinski obliki *nosaltres* in *vosaltres* ne dopuščata razlikovanja po spolu.

31.3 *Llur* (<*illuru, ILLORUM) se ohranja kot svojilni pridevnik *llur padre, llurs llibres*. Močno rabljene konkurenčne oblike *seu, seva - seus, seves* vdirajo iz kastiljščine.

31.4 Iz lat. je ohranjen oziralni zaimek *qui* (<QUI), torej imenovalnik, ne tožilnik kot v kast.; španski pregovor *quien canta su mal espanta* je znan tudi v Kataloniji, glasi pa se *qui canta els seus mals espanta*.

Katalonsko se ni obdržala nobena sklonska oblika oziralnega zaimka, kar se sicer najde kast. in pt., tudi it.; zmeraj je rabljena sestavljena oblika: *hi ha una catedral, la façada de la qual és una meravella*, kast. pa *hay una catedral cuya fachada es una maravilla*.

31.5 Od nedoločnih zaimkov je večina takih kot v drugih dveh iberoromanskih jezikih. Vsekakor velja opozoriti na *cada* 'vsak' iz gr. in *cap* (<CAPUT) 'kdo', 'nihče', *res*, *re* (<RES, REM) 'kaj', 'nič'. Lat. HOMO se nadaljuje s *hom* kot nedoločni osebek: *hom ha venut un d'aquests llibres*, je pa konstrukcija nekoliko literarna; ljudski govor bolj uporablja refleksivno *s'ha venut un d'aquests llibres* oziroma, s povedkom v množini, *s'han venut tres d'aquests llibres*.

Nedoločni zaimki poznajo oklevanje med samostalniško in pridevniško rabo: *poc de seny* in *poc seny* 'malo pameti', *gaire d'humor* in *més o menys ansia* 'nič humorja', 'več ali manj strahu'; *quant de pa*, 'koliko kruha', *tant de vi* 'toliko vina'.

Tako *cap* kot *res* imata ali (zmeraj generično) pozitivno ali negativno vrednost: *Mira si té cap llapiz* 'gleda, ali ima (sploh) kak svinčnik', *T'ha pasat res?* 'ali se ti je kaj zgodilo?' proti *no té cap amics* 'nima nič prijateljev'.

32. Katalonščina ima ob samostalniku določni člen, in sicer tako kot večina romanskih jezikov iz lat. kazalnega zaimka ILLU, v nekaterih predelih (severovzhodna Katalonija, Baleari) pa iz lat. zaimka identitete IPSU: *es matí* 'jutro', *s'oratge* 'vihar', *sa praça* 'trg'. Pogostnost le-tega potrjujejo krajevna imena kot *Saroca de Bellera*, *S'Olivella*, *Sabarda*.

33. Katalonski glagol bomo predstavili s kratko primerjavo med katalonščino in kastiljščino. O eni od paradigem pa je le treba spregovoriti posebej.

Za izraz preteklega dejanja je bila skovana svojska struktura, tipa *vaig cantar* (*VADEO + inf.) in ta je skoraj izpodrinila enostavni, iz latinščine

podedovani preterit *cantí*, ki ga je danes mogoče najti samo v literarnih tekstih, v ljudskem govoru samo regionalno (Valencija, Baleari). Sestava strukture je presenetljiva; lat. VADERE je res že rabljen kot (pol)pomožnik, torej pomensko oslavljen, z deležnikom za izraz moranja, prim. it. *va visto*, z gerundijem za intenzivnost, npr. *vo cantando* pri Petrarki, z nedoločnikom za prihodnost, prim. fr. *je vais dire*, kast. *voy a escribir*.

Kot paradigma za izraz dejanja v preteklosti pa je VADERE +inf. katalonska posebnost. Že v kroniki Jakoba I (Jaume es Conquistador) se bere: *E van ferir en la devantera los nostres als sarrains* 'so naši napadli mavre'. Vir te strukture je stilistična raba in gotovo historični prezent glagola *anar*. Paradigma je člen katalonskega glagolskega sistema, v kastiljsko pisanih slovnica katalonščine imenovana "pretérito indefinido - perifrástico" in je popolna; ima tudi konjunktivne oblike, česar enostavni preteklik nima.

V opoziciji treh členov glagolskega sistema za preteklost so torej enostavni preteklik, opisni preteklik z *anar* in opisni preteklik z *haver*; za izraz glagolskega vida seveda opozicija ene teh oblik z imperfektom, V tem se romanski jeziki nasploh skladajo: *I sentí que trepitjava una boleta de paper fi*, Flaubert. Mnenje, da gre pri perifrasi z *anar* za stilistično rabo, potrjuje ugotovitev, da te paradigme ne pozna administrativni jezik, tako npr. jezik pisarne aragonskega dvora v Palermu ali tja poslani dopisi iz Barcelone..

V morfosintaksi glagola se katalonščina ne sklada s kastiljščino v nekaj pomembnih točkah:

1. V nedoločniku ohranja latinski naglas, PERDERE *perdre*, ali ga celo premika na deblo, *témer* proti kast. *perder*, *temer*.
2. Glasovna podoba je včasih drugačna zaradi odpada končnih samoglasnikov in pri tem onemitve soglasnikov: *cantat* proti *cantado*, *cantant* proti *cantando*; nenaglašeni *a* je nasploh oslavljen, glagolske oblike v sedanjiku so npr. *cantes*, *canten*, ohranja pa se kot morfem v 3. os. ed. *canta*.
3. Konjunktiv futura ni poznan: *El qui caigui/el qui caurà serà aixecat* proti *El que cayere sera levantado*.

4. Konj. impf. je samo iz lat. coni. plpf., torej z morfemom -es (<-ISSET): *estimés* proti *amase/amara*; pač pa je paradigma na -ra (<-A(VE)RAT) poznana kot kondicional in izmenljiva s paradigmo na -ria: *si t'hagués vist, no t'haguera/no t'hauria escrit* tako kot kast. *si te hubiese visto, no te hubiera/no te habría escrito*.
5. V potencialni hipotetični periodi je mogoč indikativ imperfekta: *si tu volies, tot es podria arreglar* proti *si tu quisieses, todo se podria arreglar*.
6. V rabi je futur za prihodnost v relativnih odvisnikih: *els qui vindran berenaran amb mi* proti *los que vengan, tomaran pan conmigo*.
7. Jezika se skladata v posplošeni rabi pomožnika *haver/aver* in tudi v tem, da se stari teksti še zatekajo k pomožniku *ser*. Ob pomožniku (*h*)*aver*) ostaja deležnik nespremenjen, pač pa se sklada kat. deležnik s predmetom, če je ta pred njim povzet z nenaglašanim osebnim zaimkom: *l'ha comprat/l'ha comprada*; *els ha comprats/les ha comprades*.
8. Verjetnost ostvaritve dejanja se izraža z modalnim glagolom 'moči': *potser vindrá* proti *quizá venga*. *Potseer s'han estimat platònicament* proti *Tal vez se trató simplemente de un amor platónico*, Flaubert.

Negotova osebna sodba se izraža s pomočjo modalnega glagola *dever*: *deuen ésser les deu* proti *serán las diez*. *Naturalment, la deuen haver adorada, pensà* proti *Seguro que todos los hombres la habían tenido que desear*, Flaubert.

Moranje, moralna obveznost se izraža s konstrukcijo *haver de* + nedoločnik: *haig/he de dir* proti *tengo que decir*.

9. *Estar* ima svoj (kolikor toliko) izvirni pomen 'biti na nekem mestu, nekje', pa tudi preneseni, časovni: *per fer una lletra està dos hores* 'da napiše pismo, porabi (= je pri pisanju) dve uri'. Ni pa katalonščini znano ostro razlikovanje *ser - estar*, kot ga pozna kastiljščina: *On ets? Soc ací. - ¿Donde estás? Estoy aquí*.
10. Nekaj glagolov v katalonščini ni povratnih: *caure*, *callar* proti *caerse*, *callarse*.

11. Glagol *anar* 'iti' ima v svoji spregatvi oblike glagolov *anar* (<AMBULARE ali verjetneje *AMBITARE) in lat. VADERE (EO, IRE v kat. ni ohranjeno). Oblike v sedanjiku so tele: *vaig, vas, va, anem, aneu, van*. Za razliko od kastiljščine pa ima preteklik oblike samo od glagola *anar*: *aní, anares, aná ...*
12. Zdi se, da so neosebne oblike, ali vsaj nedoločnik in glagolnik, v kast. rabljene mnogo pogosteje: *si no fos qui soc, no ho diria; si no haguéssim sabut, hi hauriem anat; va caure del tramvía i es va matar* bi v kast. zvenelo *a no ser quien soy, no lo diría; de haberlo sabido, hubiéramos ido; cayó del tranvía matándose*.

QUAN JO VAIG NÀIXER

A l'any 40, quan jo vaig nèixer,
encara no havien mort tots.

Molts es varen quedar, havien guanyat, diuen.
Molt es varen quedar, havien perdut, diuen,
D'altres conegueren l'exili i el seus camins.

A l'any 40, quan jo vaig nèixer,
jo crec que tots havien perdut...

jo no he vist aquelles morts de ràbia,
jo no he vist aquelles morts de fam,
jo no he vist aquelles morts al front,
jo no he vist aquelles morts a les presons.
No, jo no he vist i tot m'ho han contat,
i encara avui al meu poble ho conten,
i encara avui, amb por, la gent que ho ha vist ho conta.

No, jo no he vist ni vull veure-ho mai,
ni a l'any setanta, ni a l'any 40,
ni a cap any dels anys.

A l'any 40, quand jo vaig nèixer,
jo crec que tots, tots havien perdut,
a l'any 40.

(1966)

QUANDO IO SONO NATO

Nel '40, quando io sono nato
ancora non erano morti tutti.

Molti restarono, avevano vinto, dicono.
Molti restarono, avevano perso, dicono.
Altri conobbero l'esilio e le sue strade.

Nel '40, quando io son nato,
credo che tutti avessero perso...

Io non ho visto quelle morti di rabbia,
io non ho visto quelle morti per fame,
io non ho visto quelle morti sul fronte,
io non ho visto quelle morti in prigione.
No, io non ho visto, me l'han raccontato,
e ancora oggi al mio paese raccontano,
e ancora oggi, con paura, la gente che ha visto racconta.
No, io non ho visto e mai voglio vederlo,
né nel settanta, né nel quaranta,
né negli anni degli anni.

Nel '40, quando io sono nato,
credo che tutti avessero perso,
nel '40.

RAIMON iz Xative (Valencia) je eden od znanih angažiranih kantavtorjev, predstavnik smeri Nova Cançò. Piše pesmi, poje, se spremlja na kitaro. Pesnik strastnega političnega in socialnega protesta.

Pesem je izvedel Raimon sam na recitalu svojih poezij ob kongresu evropskih manjšin v Trstu (1974). Besedilo, izvirnik in prevod, je iz dvojezične izdaje, pripravljene prav za ta kongres.

PORTUGALŠČINA

5. Portugalščina je jezik Republike Portugalske, morda sploh najstarejše državne tvorbe v Evropi. V državi ni drugorodnih etničnih skupin in ne drugih jezikov. Portugalsko se govori na zahodnem delu Iberskega polotoka, na Azorskem otočju in na Madeiri, v Novem svetu pa v Braziliji in v Surinamu (nekdanji nizozemski Guajani). Portugalščina je še zmeraj kulturni jezik, do neke mere tudi občevalni, sporazumevalni jezik nekdanjih portugalskih kolonij: Cabo Verde, São Tomé, Angola, Mozambik v Afriki, Goa, Timor in Macao v Aziji. V Aziji in Ameriki je vir za kreolske jezike, naj spomnimo na Curaçao v Antilih.

V svoji galicijski varianti je portugalščina jezik španske dežele Galicije (provinc La Coruña, Lugo, Orense, Pontevedra). V dolgih stoletjih pod špansko krono je galicijščina postala močno samosvoja, predvsem zaradi vpliva kastiljščine, vendar jo romanistika še zmeraj šteje za narečje portugalščine, imenovano *galego-português* ali *galaico-português*. Pač pa je po zlomu frankizma uveljavila regionalne pravice galicijščine država, Kraljevina Španija in ji priznala, tako kot baskovščini in katalonščini, ob kastiljščini status deželne jezika. Izjemoma je tokrat politika pred jezikoslovjem.

Previdne cenitve omejujejo portugalsko govoreče prebivalstvo navedenih ozemelj na nekaj manj kot 90 milijonov, če pri tem seveda razumemo tisto, za katero je portugalščina materni jezik; kot sporazumevalni jezik pa jo uporablja precej več ljudi, morda še kakih 30 milijonov. Tako število navaja BEC 1970.

Romanistika je portugalščini zmeraj priznavala status svojkega romanskega jezika, tako že DIEZ 1882, str. 81-84, *Portugiesisches Gebiet*. Gotovo tudi zaradi literarnega ustvarjanja: pesnikovanje se sicer začne kot posnemanje provansalske lirike, tudi jezikovno, a vsaj z dobo Alfonza X. Modrega, kralja Kastilje in Leona (1252-1284), doseže pravo pesniško vrednost: kralj sam je resničen pesnik (*Cantigas*) in pesni v galicijsko-portugalskem ljudskem jeziku, ne v kastiljščini.

Zibel jezika je romanski govor v srednjeveški grofiji *Portucale*, se pravi v današnjih severnih provincah Minho, Trás-os-Montes, Douro, ko pa se je v Coimbri ob reki Mondego ustvarilo močno kulturno središče - kralj Don Dinis je tam leta 1261 ustanovil univerzo -, je govor te pokrajine (Beira Alta) nastajajoči knjižni normi dal močan pečat. Proti koncu 13. stol. je postala politično in kulturno središče države Lisbona in od tedaj narekujejo normo južna narečja, torej govor pokrajin Estremadura, Alemtejo, Algarve.

8.1 Portugalščina se najprej pojavi v posameznih drobcih v latinsko pisanih dokumentih med 9. in 12. stoletjem. Ti drobci govorijo o jezikovnih spremembah, ki so že bile dejanskost v govorjeni romanščini zahodnega dela Iberskega polotoka, rimske Luzitanije. Dokazujejo sonorizacijo medsamoglasniškega zapornika, *artigulo* (883), *bragarense* (907) iz krajevnega imena Braga (<BRACARA), *riba* (924); lenizacijo, celo izpad soglasnika, *i* (<IBI); sibilantizacijo, *lenzo* (<LINTEU), oboje iz 10. stol. Manjšalnica *ovelía* (<*OVICULA) že naznanja palatalizacijo likvide, danes pisano z *lh*: *ovelha*.

8.2 Pravi literarni spomeniki so s konca 12. stol. Gre za pravna pisanja, trgovske pogodbe, oporoke, darilna pisma. Prvo izvirno besedilo je *Noticia de torto* 'novica o storjeni krivici', sledijo pa, razen pravniških, notarskih dokumentov, religiozna besedila, zbrana v *Cancioneiru* Alfonza Modrega. Resnična poezija se najde v lirski pesmi, proza je kasnejša: *Livro das Linhagens*, nekaka zbirka dogodkov iz življenja plemiških rodovin. Pomembni so prevodi in priredbe viteških romanov iz francoskega epskega pesništva; izgubljene so prve izdaje v portugalščini viteškega romana o Amadísu iz Galije. Cervantes je najbrž poznal prevod v kastiljščino, objavljen v letu 1500.

Glasoslovje

14.1 Pri naglašanih samoglasnikih pozna portugalščina sistem štirih stopenj, razlikuje med ozkima in širokima srednjima samoglasnikoma. To razlikovanje je v kastiljščini zanemarljivo celo čisto fonetično, v portugalščini pa je fonološko: *corte* je lahko [kóрте] (<COHORTE) 'residencia de um soberano' ali

pa [kòrte] 'acto ou efeito de cortar'; *sede* je lahko [séde] (<SITI) 'sensação causada pela necesidad de beber' ali pa [sède] (<SEDE) 'lugar onde alguém se pode assentar'. Takega razlikovanja, bistvenega za umevanje sporočila, grafija ne razkriva; celo zavaja, če jo primerjamo z običajno nalogo diakritičnih znakov v romanskih jezikih: strešica označuje v pt. ozki izgovor srednjega samoglasnika, *avô* 'ded', *sê* 'bodi!', velelnik glagola *ser*, ostrivec pa široki, *avó* 'babica', *sé* 'sedež škofa, katedrala'. Za romanista je dodatna težava v tem, da si z latinsko etimologijo ni mogoče pomagati, ker je treba velikokrat upoštevati moč metafonije: ozka končna samoglasnika zapirata tistega v naglašenem zlogu, lat. FOCU da pt. *fogo* [fógu] in POPULU *povo* [póvu], lat. FORMA in HORA pa imata širok izgovor samoglasnika [fòrma], [òra]. Da ta zapleteni, a vendar strogo dosledni sistem le ne bi bil preenostaven, pa ne velja za samoglasnik *e*: *cego*, *cega*; *seco*, *seca* iz CAECU, -A oz. SICCU, -A poznata tudi v obliki za ženski spol ozki *é*. Stvari se zapletejo še z igro analogij, ki izničijo vpliv metafonije: 1. os. ed. v sedanjiku glagolov kot npr. *gostar* 'uživati', *olhar* 'zreti' imajo široki *ò* [gòstu], [òlju] po analogiji z 2. in 3. os., kjer morfema -as, -a ne moreta vplivati na naglašeni samoglasnik v predhodnem zlogu. A ta vpliv analogije se pokaže seveda samo v glagolskem sistemu, ne pa npr. v samostalniku, kjer se *o* zapre: *gosto* [góstu] 'uživanje', *olho* [ólju] 'oko'.

Razlike s kastiljščino so torej občutne; kdaj pa kdaj je proces vendarle enak: metafonijo povzroča tudi *i* v hiatu, npr. PLUVIA *chuva* oz. *lluvia* in ne morda **chova*, **llova*, medtem ko se npr. v italijanščini kratki lat. *u* odpira v *ò*: *pioggia*.

14.2 Portugalščina ne pozna nikakršnih rastočih dvoglasnikov: *pé*, *terra*, *bom*, *boa*, *porto* nadaljujejo lat. PEDE, TERRA, BONU, BONA, PORTU.

Lat. diftong AU in diftonga *aw*, *ay* iz romanske baze (lat. samoglasnik + -KT-) ohranjata neko staro, morda skupno iberoromansko fazo: AURU *ouro*, TAURU *touro*, ACTU **awto* *auto*, FACTU **fayto* *feito*.

14.5 Nosniški samoglasniki. Nazalizacija lahko zadeva vse samoglasnike, torej tudi *u*, *i*, česar francoščina več ne pozna: *um*, *fîm*. Nazalizacija je lahko celo progresivna, kot v *muito* (<MULTU) [muĩtu]. Nazalnost samoglasnika je

zaznavna tudi ob rahlo ohranjenem nosniškem soglasniku, je pa izrazitejša tam, kjer je nosnik izginil: LANA *lã*, (HORA) *MANEANA *manhã*.

14.5.1 Posebnost portugalsčine so nosniški dvoglasniki: *ã*o GERMANU *irmão*, CANE *cã*; *ã*e CANES *cães*, *õe* NATIONES *nações*, LECTIONES *lições*, *Camões*. Edninske oblike so tudi pri morfemu -ONE -*ão*: *nação*, *lição*.

Kdaj pa kdaj nosniški dvoglasnik [ei] iz grafije ni zaznaven: BENE *bem*, TENET *tem*, NEMINE *nem*, BETLEHEM *Belém* (utrdba v Lizboni).

14.6 Nenaglašeni samoglasniki sredi besede doživljajo sinkopo, nekako v isti meri, kot je ta pojav znan v kastiljščini: CAPITULU pt. *cabido*, kast. *cabildo* 'kapitel, zbor kanonikov'. Včasih se zdi portugalsčina bolj konservativna: *divida* proti *deuda* ali *duvidar* proti *dudar* iz lat. DEBITA oz. DUBITARE bi tako mnenje potrjevali.

Nenaglašena srednja samoglasnika se na splošno zapirata: Coimbra [kuĩbra], Socrates /sokratiš/, Queluz /kiluš/.

Nenaglašeni *a* slabi v polglasnik: *formosa* [furmòze]

15.1 Za soglasnike je razumljivo, da doživijo nezveneči lat. zaporniki v medsamoglasniškem položaju sonorizacijo: RIPA *riba*, LUPU *lovo*, SOLITATE staro *soidade*, danes *saudade*, MONETA *moeda*, CICONIA *cegonha*, PERICULU *perigo*, PACARE *pagar*.

Lenizacija je vidna tudi v grafiji pri dvoustničnem zaporniku: SCRIBERE *escrever*, popolna asimilacija, zlitje soglasnika v samoglasniško okolje pa pri zobničnem zaporniku -D-: VIDERE *ver*, RADICARE *arreigar*.

Težnja k sonorizaciji je opazna tudi pri pripornikih: PROFECTU *proveito*, STEFANU *Estevão*, torej tako kot v kast., a sonorizacija v tem položaju je v pt. vsesplošna, tudi pri sibilantih: CAUSA *coisa*, *cousa*, FACERE *fazer*, DICERE *dizer*, VICINU *vezinho*. V popolnem izglasju in na koncu zloga je sičnik nezvoneč in palataliziran: VOCE *voz*, DOMINICUS *Domingos*; *Cascais*. Seveda pa je zvoneč pred zvonečim soglasnikom: *Lisboa* [lišboa].

Portugalsčina ima v fonetiki nekaj sorodnih črt z južnimi španskimi narečji, zlasti v Andaluziji in Estremaduri, torej na ozemlju, ki je bilo v času

latinizacije, v prvih stoletjih rimske oblasti v isti upravni enoti (Baetica). Tako je izločena opozicija med zlitnikom *c* in sičnikom *s*, ki zvenita enako, npr. [pasu], tako *paço*<PALATIUM ali kot *passo*<PASSUM; podobno je izločena opozicija po zvanečnosti v paru *s/z* in tako zvenita [kuzer] sicer različno pisana *cozer* <COQUERE 'kuhati' in *coser* <CONSUERE 'šivati'.

Na splošno pozna portugalščina izpad medsamoglasniških soglasnikov, zlasti sonantov, in na ta izpad največkrat vezano kontrakcijo samoglasnikov: DOLORE *dor*, COLUBRA *cobra*, TENERE *ter*, LUNA *lua*, LEGERE, LEGENDA *ler*, *lenda*. Taisti pojav se najde tudi v zvezah predloga z določnim členom: *de+lo*>*do*, *de+la*>*da*, *a+la*>*à*.

15.2 Refleks lat. J in G pred E, I je zvaneči palatal /ž/: JANUARIUM *Janeiro*, GELARE *gear*, *girassol* 'sončnica'.

15.3 Samo zaradi drugačnega razvoja v kastiljščini je vredno spomniti, da se začetni lat. F- ohranja: *filha*, *formosa*. To velja tudi za galicijsko portugalščino.

15.5 Samo v pisavi se dvojna lat. -RR- in -SS- ohranjata: TERRA *terra*, OSSUM *osso*. Sicer se dvojni soglasniki poenostavljajo tudi v pisavi; pri tem sonanta -LL- in -NN-, drugače kot v kastiljščini, ne doživita palatalizacije: CABALLUM *cabalo*, CAEPULLA *cebola*, ANNUM *ano*, ANNELLUM *anel*.

15.6 Od soglasniških skupin je treba posebej omeniti tiste, ki imajo kot drugi člen likvido.

Lat. skupina z vibrantom R se ohranja: PRATUM *prado*. Skupine z likvido *l* kot PL-, FL-, KL- po večini doživijo palatalizacijo (ob poenostavljanju zlitnika): PLUVIA *chuva*, PLENUM *cheio*, FLAMMA *chama*, (AQUIS) FLAVIIS *Chaves* (top.), *AD-FLARE *achar* 'najti, ugotoviti', CLAVE *chave*. Ne zmeraj tako: *praça*, *branco*, *cravo*<CLAVUM, prov. *playa*>*praia* imajo v skupini z bilabialom vibrant. Neljudske besede lat. skupino največkrat ohranjajo: PLUMBUM je tujek v učenih kompozicijah tipa *plumbo* - kot *plumbifero* 'que contem chumbo' - in je docela domač ravno kot *chumbo* ali *chumbar* 'plombirati zob'. Morda so besede s takim glasovnim razvojem

vstopile v portugalsko besedišče kasneje kot tiste, ki poznajo palatalizacijo likvide oz. cele skupine. Razvoj v kastiljščini, razen za prehod likvide v vibrant, je v nekaterih črtah podoben, čeprav z različnim končnim stanjem, prim. *lleno* in *cheio*, v posamičnih primerih pa ravnata jezika vsak po svoje: prim. *chumbo* in *plomo*.

Iberoromanska jezika se razhajata tudi v razvoju soglasniških skupin -KT, -LT: portugalsčina je obstala, tako kot katalonščina, v prvi fazi disimilacije: *oito*, *noite*, *multo*.

Častitljivo stara je palatalizacija soglasniške skupine -KL- v besedah kot *olho*, *velho*, *velha*, *abelha*, ki razen prve, OCULU, izvirajo iz lat. manjšalnica VETULU, OVICULA, APICULA.

Besedje

16. Skladnosti in razhajanja portugalskega besedja z drugima dvema iberoromanskima jezikoma so bili delno prikazani že v tabeli iberorom. 16.

Naj opozorimo tu na resnično svojkost portugalsčine, na poimenovanje dni v tednu.

Z drugim romanskim svetom se sklada samo pri poimenovanju sobote in nedelje, sicer pa s svojim sistemom *segunda-feira*, *terça-feira*, *quarta-feira*, *quinta-feira*, *sexta-feira* iz SECUNDA FERIA, itd. 'praznik, dan' zrcalno posnema judovski sistem, pri katerem je seveda sveti dan v tednu sobota, *šabbath*. Ta hebrejski izraz je obstal kot povsod v romanskem svetu, sicer pa je bil le 'prvi dan po soboti' nadomeščen z *domingo* < DIES DOMINICUS. Premik potrjuje mesto v Vulgati, in sicer v vseh štirih evangelijih, npr. Matej 28,1, ko se govori o PRIMA SABBATI oz. UNA SABBATI. To rabo označuje kot 'nekdanjo' tudi sv. Avgustin, s konca 4. stol., znameniti opis potovanja opatice Egerije *Peregrinatio Aegeriae ad loca sancta*, besedilo iz približno istega časa, pa uporablja SECUNDA FERIA za 'ponedeljek'.

Razlike so gotovo tudi v pomenu posameznih izrazov, tako v intimni sferi dojemanja sveta, kjer nekateri niso čisto prevedljivi; tak primer bi bil pt. *saudade* (<*SOLITATE za lat. SOLITUDINEM), torej izraz za to, kar človek občuti, tako definirajo pt. slovarji, "pela ausência ou desaparecimento de

peessoas, coisas, estados ou acções": pahljača tega svetobolja je torej zelo široka. V to sfero gre nemara tudi *paciência* 'potrpljenje, vdanost v usodo'. Čisto portugalska je *menina* 'mlado dekle', 'spletična'.

24. Neskladnost z drugimi romanskimi jeziki je zaznavna tudi v tvorbi, natančneje v izpeljavi besedí. Za manjšalnice je npr. v kast. značilen morfem *-ito, -ita, viejecito, chiquito, copita*, v pt. pa *-inho, -inha*, kot ga najdemo v *velhinho, copinho, sòzinho* 'sam samcat'.

Oblikoslovje in skladnja

27. Samostalnik

27.1 Fleksija samostalnika se je izgubila pred literarno dobo, saj v pisanih dokumentih ni nobene sledí o kakem sistemu sklanjatve. Ugotavljamo pa ostaline posameznih sklonskih oblik:

- imenovalnik v imenih kot *Deus, Jesus, Carlos, Marcos*;
- rodilnik v krajevnih imenih kot *Guimarães, Romariz* <(VILLA) ROMARICI in v očetnih rodbinskih imenih kot *Fernandes, Sanches, Rodrigues*;
- mestnik (lat. ablativ) v krajevnih imenih kot *Chaves, Sagres* iz (RUPIBUS) SACRIS in v časovnih prislovih *agora, oganho* (prevzeto, kot kaže palatalizacija, iz kast. *ogaño*), *logo* iz HAC HORA, HOC ANNO, LOCO; *logo* (*até logo!* nasvidenje!) je najprej izraz za krajevnost, potem za časovnost.

27.1.3 Pogosto, vendar ne kot strogo slovnično pravilo, se pojavlja osebni objekt s predlogom *a*; dvojnost poznajo že stari teksti: *querer bem a alguem/querer bem alguem*. V legendi o kralju Learu se bere: *E casou a filha mayor com o duque de Cornoalha, e casou a outra com rrey de Scocia*, Livro das linhagens.

27.3 Imena dreves predstavljajo v vseh romanskih jezikih nekaj težav; portugalščina je iz lat. ohranila ženski spol za arvore in za večino rodni dreves, s tem, da loči med sadežem (iz lat. plurala) in drevesom s pomočjo pripone: *pêra/pereira*.

Dia je m. sp. Lat. samostalniki sr. sp. na -ATICUM kot *linhagem*, *viagem* so danes ženskega spola, torej drugače kot v starih tekstih in v drugih romanskih jezikih.

Stara faza jezika, se zdi, je bolje občutila latinski vir in tako so ali moškega ali ženskega spola lat. samostalniki na -OREM (najbrž občuteni kot pridevniki): *sabedor*, *pecador*, *encantador*. *Senhora*, ki je vendar iz primernika SENIOREM in dolguje svoj neetimološki -a težnji, da se z morfemom ostro označi spol, je v tej obliki v jeziku zgodnjih trubadurjev, v dobi Alfonza X., še dokaj redka. V eni od *Cantigas de amor* Fernana Velha, pesnika z dvora Alfonza X., se bere:

*Senhor, o mal que mh-a mi faz Amor
e a gram coyta que mi faz sofrer,
a vó-lo devo muyt' agradecer
e a Deus que mi vus deu por senhor*

'Gospa, bolečina, ki mi jo povzroča Amor, in tegobe, ki so mi dane trpeti, vam moram biti za to hvaležen in Bogu, ki mi vas je dal za gospo'.

29.1 Iberski polotok pozna stopnjevanje s pomočjo morfema MAGIS, pt. *mais*; protivni veznik iz sicer iste lat. besede se glasi *mas*. Kast. razlikuje obe vlogi samo v grafiji *más/mas*. Zelo redko se v tej vlogi najde PLUS: *chus negro*, kar pa je bila običajna tvorba primernika v starih galicijskih besedilih.

Primerjalni članek 'kot' je bil v starem jeziku tudi *ca* ob sicer bolj pogostnem in danes edino rabljenem (*do*) *que*: *Ele indignou-se mais do que ela*, Flaubert. Ob zanikanju se najde *que não* ali kak drug nikalni izraz: *casou-sse melhor que nehua das outras* 'poročila se je bolje kot katera od njiju', Legenda o kralju Learu.

Predlog *de* se uporablja pred števnik, *menos de dous mil*; le izjemoma se najde *peior d'outra rem*.

Za enakost dveh prvin v stavku se zmeraj uporablja prislov *como*.

29.3 Tvorba prislova načina je enaka kot v večini romanskih jezikov. V starih tekstih je pripona -mente še lahko ločena od pridevnika: *verdadeira mente*.

Kot prislovi so rabljeni tudi nekateri pridevniki: *alegre*, *aposto* 'primerno', *certo*, *baixo*.

30. Števnik

Portugalski števnik se dokaj sklada s kastiljskim, prim. *quinhentos*. Pri vrstilnih števniki je raba omejena na nizka števila: *Afonso V (quinto)*; *o papa Pio IX (nono)*.

31. Zaimek

31.1 Osebni zaimek ob glagolu ni uporabljan. Glagolski morfemi so dovolj distinktivni. Oblikovno se ločijo naglašeni in nenaglašeni zaimki: *a mim - me*. Ti se ob glagolu praviloma zaobešajo, in sicer predvsem za osebnimi glagolskimi oblikami: *João contou-me tudo, digo-lhe, amava-as muito*. Taka je raba v glavnem stavku, ne pa v odvisniku in nasploh tam, kjer je pred sintagmo "glagol-zaimek" kaka druga stavčna prvina, nikalnica ali prislov: *não lhe digo; João não me contou; disse-lhes que lhe dissessem*. Zaobešanja nenaglašenega osebnega zaimka ne pozna brazilska portugalsščina.

Posebnost portugalsščine je zaobešanje osebnega zaimka nedoločniku pri tvorbi futura in kondicionala in pri tem razcepljenost obeh elementov tudi še v današnjem jeziku, kar je poznala kastiljščina samo v zelo stari dobi: *comunicá-la-ao; divulgá-lo-íam*. Vibrant se je priličil likvidi.

31.4 Pri svojilnih zaimkih s pridevniško vrednostjo se pt. zateka k rabi člena, ravna torej drugače kot kastiljščina: *o meu pai, a minha casa*.

Iberoromanska jezika pa se skladata pri izražanju, rekli bi, neodtujljive posesti, torej tistega, kar nam po naravi pripada, kjer bi bila natančnejša informacija odvečna. Pojav je splošno človeški, čeprav popolne skladnosti med jeziki le ni:¹³¹ *doi-lhe a cabeça* 'boli ga glava'; *tirou uma coroa tão formosa que a el-rei foram-se-lhe os olhos no ouro e na pedraria* 'izvlekel je tako lepo krono, da so se kralju izgubile oči v zlatu in dragih kamnih', *O romance de Amadis* (moderna predelava).

¹³¹ Za problem gl. WANDRUSZKA 1980, str. 100, z bogato žetvijo primerov: *com as mãos nas costas*, kast. *con las manos cruzadas a la espalda*; *sentou-se, tirou o chapéu*, kast. *se sentó, se quitó el sombrero*, it. *si mise a sedere, si tolse il cappello*, fr. *pa vendre puis il s'assit, ôta son chapeau*.

33. Glagol

33.1 Kar zadeva ohranjanje paradigem je glagol v pt. dokaj konservativen, doživel pa je močne inovacije v glasovni podobi oblik.

Ohranja se lat. pluskvamperfekt s svojo izvorno vrednostjo izraziti preddobnostno dejanje ali stanje v preteklosti: *Era la carta de Rodolfo, que ali ficara no chão*, Flaubert.

Je pa ta paradigma, tako kot v kastiljščini, zdrsnila na časovni lestvici v sfero sedanjosti in privzela izražanje pogojnosti: *e se mais mundo houvera, la chegara* 'in ko bi bilo kaj več sveta, bi tja dospel', Camões.

Iz lat. futura II je dokaj dobro ohranjen konjunktiv prihodnjika; če je v kast. ta raba danes zastarela, je v pt. docela živa, ne le v klišejih kot npr. *se Deus quizer*.

34.1 Najbrž je v romanskem svetu ravno portugalski glagol tisti, ki je v osnovi doživel največ sprememb.

V sedanjiku ugotavljamo tiste splošnoromanske inovacije, ki jih pogojuje položaj samoglasnikov pod naglasom ali zunaj njega; čisto svojske pa so spremembe soglasnikov: *posso - podes, perco - perdes, fuyo - foges* in tudi tiste, kjer je čutiti vpliv metafonije, ne prihaja pa, drugače kot v kastiljščini, do poenotenja osnove cele glagolske paradigme: *sigo - segues - segue, durmo - dormes - dorme*.

Še jasneje se kaže metafonija v oblikah preteklika; ne da bi je drugi romanski ne poznali, a edinole portugalsčina loči med oblikami, kjer metafonija deluje, torej tam, kjer ugotavljamo vpliv končnih zaprtih, ozkih dolgih samoglasnikov, in tistimi, kjer takega vpliva ni. Za primerjavo si prikličimo v spomin lat. kreпки perfekt *FECI, FECISTI, FECIT* in kast. poenotene oblike *hice - hiziste - hizo*, medtem ko sprega pt.

fazer: *fiz - fizeste - fez*

ter: *tive- tiveste - teve*

estar: *estive - estiveste - esteve*.

35.3 Zaradi svoje trdoživosti je najbolj privlačna usoda lat. perfekta.¹³² Ta glagolska paradigma, pretérito perfeito v portugalskih slovnica, je še danes docela prevladujoča in stavki *Como passou? - Passou bem?*, kar je pravzaprav vljudnostno vprašanje brez prave vsebine ('kako se imate?'), so last pogovornega jezika.

Enostavni preteklik je splošno rabljen za izraz dejanja v preteklosti. Vsekakor pa se najde tudi že v starih portugalskih tekstih sestavljene preteklik. Pomožnik je ter iz TENERE, njegova vrednost pa je včasih določljiva kot stanje v sedanosti ("perfectum praesens"), npr. *Esta coita ten-me chegado a morte* 'ta skrb me je prignala do smrti', Cancioneiro de Ajudas, 4679 ali pri Camõesu *E vós Tágides minhas, pois criado tendes en mi um novo engenho ardente* 'ker ste, nimfe Taja, ustvarile v meni novega pesniškega genija', Os Lusíadas, I, 4. Na tako vrednost navaja tudi nekaj mest iz starejše književnosti, pri katerih se deležnik sklada z objektom, kar bi dokazovalo, da prvini še nista docela spojeni v sintagmo, ali vsaj, da je originalna vrednost še občutena: *tinha ele ja andadas duas leguas*; *E porque, como vistes, têm passados na viagem tão ásperos perigos*, Os Lusíadas, I, 29, 'in ker so (Luzitanci) na potovanju prestali tako krute nevarnosti'. Največkrat pa služi za izraz neenovitega dejanja v preteklosti: *Muitas vegadas o dem' enganadas ten as gentes* 'velikokrat je demon premagal ljudi', Cantigas de santa Maria, 397; *Tenho vystos e ouvydos muitos enxemplos* 'veliko primerov sem videl in slišal', Leal Conselheiro, 212.

38.1.3 Posebnost glagolske skladnje v portugalščini je infinitivo pessoal, osebni infinitiv. Italijanski stavek *è ora che (io) vada* 'čas je, da grem' ima osebek odvisnika izražen z osebnim zaimkom, glagolska oblika pa sama na sebi, v 1. os. ed., za razumevanje ne bi bila zadostna, seveda pa bi zadoščal širši kontekst; množinske oblike glagola bi razumevanje izjave omogočale. Vsekakor pa ni zadostne informacije, če uporabimo implicitno glagolsko obliko, nedoločnik: *è ora di andarsene* je nekak splošen nasvet, navodilo.

¹³² Manuel de PAIVA BOLEO, *O perfeito e o pretérito em português em confronto com as outras línguas românicas, Cursos e Conferências*, VI, Coimbra 1936.

V portugalsščini pa ravno osebni nedoločnik omogoča, da je sporočilo nedvoumno. Glede na osebek implicitnega odvisnika bi se v italijanščini navedeni stavek v portugalsščini glasil:

tempo é de partir

partires

partir

partirmos

partirdes

partirem.

Osebni nedoločnik potemtakem omogoča izraziti osebek predikativnega odvisnika. Najbrž je dandanes bolj stilistično kot razlikovalno sredstvo, saj je uporaba odvisna od stilne narave besedila, celo pri istem avtorju; med stavkoma *As estrelas pareciam sorrir* in *As estrelas pareciam sorrirem* ni pomenskega razločka, je pa izjava z osebnim nedoločnikom jasnejša, prim. *es preciso ver/es preciso vermos* 'treba je, da (mi) vidimo'. Natančneje je *Como pudeste estar tanto tempo sem saber de mim, sem me veres* 'kako si mogel prebiti toliko časa, ne da bi o meni kaj zvedel, ne da bi me videl' ali *E melhor nos sairmos cedo depois de meus irmãos chegarem* 'bolje je, da gremo kmalu ven, potem ko pridejo moji bratje'. Brazilska portugalsščina osebnega nedoločnika skorajda ne pozna: *depois de meus irmãos chegar*.

Za morfologijo je treba dodati, da so oblike osebnega nedoločnika enake neosebni nedoločniku v 1. in 3. os. ed. V ostalih osebah se prekrivajo s oblikami konjunktiva futura, vsaj pri pravilnih glagoloh. Drugače je pri t. i. nepravilnih glagolih, pri katerih ima konjunktiv futura za svojo osnovo lat. FECERINT in odtod razlikovanje: *fazer, fazeres* oz. *fizer, fizeres*; *ter, teres* oz. *tiver, tiveres*; *dizer, dizeres* oz. *disser, disseres*.

Križajo se mnenja o viru te nenavadne glagolske paradigme. Pojavlja se zelo pozno in omejena je na majhen del Romanije in potemtakem ne more biti iz skupne romanske faze. Nekaj rabe se res najde pri napolitanskih pisateljih 15. stol. Nemški romanist Gerhard Rohlfs misli, da gre za nekako nasilno dana obrazila, vendar taka, ki dajejo neko pojasnilo; morda so poučne napake v lat.

pisanih tekstih iz južne Italije, kot npr. POSSAT EXIRET ali DEBERET MANERET.¹³³

39.1 Za tvorbo glagolskih perifraz za preteklost je stari jezik pri nepreghodnih glagolih za izraz stanja poznal pomožnik *ser* (<SEDERE): *é apareçudo* 'prikazal se je'.¹³⁴ Ostal je v rabi samo pri pasivu. Od vseh začetkov pismenstva se za tvorbo preteklih paradigem pojavljata *haver* in *ter*; v stari dobi je prvi prevladujoč, tudi pri nepreghodnih glagolih: *a apareçudo*, *a chegado*. Dandanes je edini pomožnik za izražanje preteklosti v aktivu *ter*, s čimer je lepo vidna težnja h konkretnjšemu izražanju. Rabljen je tudi v glagolskih frazah s samostalnikom, tipa *ter fome*, kar je običajna sintagma tudi v kastiljščini, a ni neznano govorom južne Italije, ali tudi v modalnih frazah *tinha ainda de suportar*, Flaubert, z izraženim odtenkom moranja. *Haver* nastopa, sicer pomensko oslavljen, samostojno v frazah s samostalnikom: *há vinho?* Kast. in tudi fr. bi v takih primerih zahtevali izraženo prislovno določilo kraja *hay*, *il y a*.

45.4 Hipotetična perioda za potencialnost in za irealnost ima v proreku, v protazi navadno konjunktiv impf. (ali plpf.) ali tudi konj. futura, v apodozi, v glavnem stavku največkrat pogojnik, in sicer tako v starih tekstih kot v sodobnem jeziku: *Se eu morte prendesse aquel primeiro dia en que vus vi, for meu ben* 'ko bi bil umrl tisti dan, ko sem vas videl, bi bilo zame dobro'; *Irei eu convosco, se vos quiserdes* 'šel bom z vami, če bi želeli'. V pogojnem odvisniku se najde tudi indikativ impf.: *Bem sabia que pois se el partia dali que nom tornaria hi* 'vedel je, da se tja ne bi vrnil, če bi od tam odšel'.

¹³³ ROHLFS 1969, III, par. 709: *Infinito personale o coniugato*, kjer so navedeni latinski in južnoitalijanski primeri, npr. *universalmente si sono dati a diventareno legisti e medici e notai* (Masuccio Salernitano, 1410-1475) 'po večini so šli v šole, da bi postali pravniki in zdravniki in notarji' ali, zaradi glagolske oblike še bolj jasno, *con loro eserciti escerono a la campagna ad fareno di sé l'ultima prova* (De Majo) 's svojima vojskama sta šla na odprto polje, da bi se še zadnjič izkazala'.

¹³⁴ PEIXOTO DA FONSECA 1985, str. 147: - No português arcaico os tempos compostos eram formados mais vezes pelo verbo *haver* que por *ter*, que hoje se usa quase exclusivamente; com alguns verbos como *ir*, *vir*, *partir*, *morrer* empregava-se de preferência *ser*.

Galicijška portugalščina

48. Galicijščina, zibelka portugalske lirike, se govori v Galiciji, v vasi Riodonor (kjer polovica prebivalstva govori kastiljsko, polovica portugalsko), v Mirandi ob Dueru. Je arhaična varianta portugalščine, kaže pa seveda močne vplive kastiljščine.

Od portugalske norme se loči v nekaj značilnostih:

- ne pozna nosnih samoglasnikov;
- sovpadla sta dvoustnični zapornik *b* in ustnično-zobni *v*;
- medsamoglasniški sičniki so nezveneči;
- ohranja se nezveneči zlitnik /č/: *chuva* [čuva], *chorar* [čorar];
- zveneči zlitnik /dž/ je izgubil zobnični element in se desonoriziral: *hoje* (<HODIE) je pt. [ože], galic. [ošē].

V morfologiji je veliko kastiljskega vpliva, npr. v rabi morfema - *ó* za 3. os. ed. pf.: *našó, faló*, medtem ko sprega osrednja portugalščina *falei, falaste, falou* <*FABULAVIT, oz. *nasci, nasceste, nasceu*.

Brazilska portugalščina

49. Od evropske portugalščine loči brazilsko z ene strani močna arhaičnost, še bolj pa vpliv substratov, amerindijskih jezikov, med katerimi je *tupi* najpomembnejši. Največ odstopanj je seveda v besedju, katerega samo del je prevzela iberska portugalščina.

Za glasovno podobo besed ni čisto gotovo, da bi bila odstopanja posledica vpliva substrata, mogoče pa je: končni -*o* se ne zapira v -*u*, še mnogo bolj je presenetljiva palatalizacija zobnikov *t, d* pred svetlima samoglasnikoma *i, e*: DIE *dia* [ďia], NOCTE *noite* [noiči], gr. theia *tia* [čia], DECE *dez* [ďeš]. Pojav je omejen na širše področje pokrajine Rio de Janeiro (carioca). V tem položaju pozna v romanskem svetu palatalizacijo, natančneje sibilantizacijo, samo romunščina: *zece*.

Za morfosintaktični sistem je vredno navesti vsaj to, da se člen ne pojavlja ob svojilnih zaimkih, *meu filho ficou em casa*, da se nenaglašeni osebni zaimki ne zaobešajo za glagol, da je rabe osebnega nedoločnika malo, da je tmesis v futuru in kondicionalu skorajda nepoznana, torej ne *dir-te-ei*, kot bi bilo v evropski portugalsščini, ampak *te direi*. Opazno je, če že ne izgubljanje vsaj omejevanje rabe morfemov v oblikoslovju samostalnika in pridevnika: *essas minina são endiabrada* proti iberski pt. *essas meninas são endiabradas* 'te punce so od samega vraga'.¹³⁵

Za skladnjo glagola je vredno ponoviti, da pozna brazilščina, tako kot kastiljščina, glagolsko perifrazo *estou trabalhando*, v iberski portugalsščini pa je ta sintagma znana le v južni pokrajini Algarve, sicer pa zahteva norma nedoločnik: *estou a trabalhar*. Nadalje je treba omeniti rabo glagola *ter* v pomenu 'biti nekaj na nekem mestu': *tem muita gente dos Açores na America; tem deles que vendem milho* v iberski portugalsščini pa pričakujemo *há muita gente; há-os que vendem milho* 'mnogo ljudi z Azorov je v Ameriki' in 'nekaj jih prodaja proso'.

Vse te skladenjske posebnosti in še nekatere leksikalne, npr. *Senhor, Senhora za pai, mãe*, so znane tudi portugalsščini na Azorih in na Madeiri. Ti otoki so bili pomembna etapa vsega izseljevanja v Novi svet. Zato ni brez osnove mnenje, da je portugalsščina na otokih dala svoj pečat jeziku izseljencev.¹³⁶

¹³⁵ Citat navaja BEC 1970, str. 320. - Ali se morda ponavlja situacija, v kateri se je znašla latinščina ob svojem razširjanju, ko so se je priučevali različni narodi in jo seveda uporabljali kot zgolj vehikularni jezik?

¹³⁶ PAIVA BOLEO v *Revista de filologia portuguesa*, XIX, 5. Kot dokaz, da so bili Azori tudi posredovalec jezikovnih pojavov, ne samo obvezna postaja ladij na poti v "Zahodno Indijo", navaja portugalski jezikoslovec, da se za pogumno žensko na teh otokih uporablja izraz *uma garibaldi*. Anita, Brazilka po rodu, *companheira* italijanskega in brazilskega narodnega junaka, ima torej razen kamnitega spomenika na rimskem griču Gianicolu tudi jezikovni spomenik na Azorih.

Alfonso X. el Sabio,
Cantigas de Santa Maria (1257-1279)
"Ni znal molitve žlahtnič trde glave"

Esta é como Santa Maria fez nascer hũa fror na boca ao crerigo, depois que foi morto, e era en semellança de lilio, porque a loava.

Madre de Deus, non pod' errar que(n) en ti á fiança.

Non pod' errar nen falecer

que(n) loar te sab' e temer.

Dest'un miragre retraer

quero, que foi en França.

Madre de Deus, non pod' errar quen en ti á fiança.

En Chartes o/u/v' un crerizon,

que era tafur e ladron,

mas na Virgen de coraçõn

avia esperança.

Madre de Deus, non pod' errar quen en ti á fiança.

Quand'algur ya mal fazer,

se via omagen seer

de Santa Maria, correr

ya lá sen tardança.

Madre de Deus, non pod' errar quen en ti á fiança.

Porque tal morte foi morrer,

nono quiseron receber

no sagrad' e ouv' a jazer

fora, sen demorança.

Madre de Deus, non pod' errar que en ti á fiança.

Que, porque fora ben dizer

de ssa Madre, fez-lle nacer

fror na boca e parecer

de liro semellança.

Madre de Dios, non pod' errar quen en ti á fiança.

Livro das linhagens, IV (13. - 14. stol.)

Lenda do Rei Lear

Este rrey Leyr nom ouve filho, mas ouve tres filhas muy fermosas e amava-as muito. E huum dia ouve sas rrazões com ellas e disse-lhes que lhe dissessem verdade, qual d'ellas o amava mais. Disse a mayor que nom avia cousa no mundo que tanto amasse como elle; e disse a outra que o amava tanto que o amava como ssy mesma; e disse a terceira, que era a meor, que o amava tanto como deve d'amar filha a padre. E elle quis-lhe mall porém, e por esto nom lhe quis dar parte no rreyno. E casou a filha mayor com o duque de Cornoalha, e casou a outra com rrey de Scotia, e nom curou da meor. Mas ella por sa ventuira casou-sse melhor que nenhũa das outras, ca se pagou d'ella el-rrey de França, e filhou-a por molher.

E depois seu padre em sa velhiçe filharom-lhe seus gemrros a terra, e foy mallandamte, e ouve a tornar aa merçee d'ell-rrey de França e de sa filha, a meor, a que nom quis dar parte do rreyno. E elles receberom-no muy bem e derom-lhe todas as cousas que lhe foram mester, e homrrarom-no, mentre foy vivo, e morreo em seu poder.

HUBER 1933, str.303

rrazões 'pogovor';

se pagou d'ella 'se je vnel zanjo' (danes pagar-se nima več tega pomena)

filhar 'vzeti, polastiti se' (morda iz pilhar + furtar)

Gustave Flaubert, *Madame Bovary* (3. del, 11)

Roman je izšel najprej v Revue de Paris, 1856, leto kasneje pa v knjižni obliki. Izvirnik v francoščini je naveden po izdaji G. Flaubert, *Madame Bovary*, Aux Quais de Paris, Paris 1958. Besedila prevodov v romanske jezike so vzeta iz knjižnih izdaj zadnjih desetletij preteklega stoletja, le prevoda v furlanščino in okcitanščino sta narejena prav za 1. izdajo tega učbenika. Ljubezniva prevajalca sta bila Nereo PERINI, Furlan, profesor na Univerzi v Vidmu, in Ivan GORGAU, Okcitanec, maître-assistant na Univerzi v Lódzu.

Charles, le lendemain, fit revenir la petite. Elle demanda sa maman. On lui répondit qu'elle était absente, qu'elle lui rapporterait des joujoux. Berthe en parla plusieurs fois; puis, à la longue, elle n'y pensa plus. La gaité de cette enfant navrait Bovary, et il avait à subir les intolérables consolations du pharmacien.

Les affaires d'argent bientôt recommencèrent. M. Lheureux excitant de nouveau son ami Vinçart, et Charles s'engagea pour des sommes exorbitantes; car jamais il ne voulut consentir à laisser vendre le moindre des meubles qui *lui* avaient appartenu. Sa mère en fut exaspérée. Il s'indigna plus fort qu'elle. Il avait changé tout à fait. Elle abandonna la maison.

A doua zi, Charles ceru să-i aducă fetița. Berthe întrebă de mama ei. I se răspunse că era plecată, că are să-i aducă jucării. Berthe mai întrebă de câteva ori, apoi, en timpul, nu se mai gândi la asta. Veselia acestui copil îl mîhnea pe Bovary și trebuia să îndure nesuferitele consolări farmacistului.

Chestiunile bănești începură iar în curînd. Domnul Lheureux îl asmuți din nou pe prietenul său Vinçart, iar Charles se obligă să plătească sume enorme: căci nici nu voi să audă de vînzarea celei mai mici mobile care-i aparținuse *ei*. Maică-sa era disperată de asta. Charles se indignă și mai tare decît ea. Se schimbase cu totul. Bătrina plecă de la dinsul.

Tal indoman Carli al fasè tornà la frute. Iè e domandà di sò mari. I diserin ch'e iere lade vie e che i vares puartât i giugatui. Berte e tornà a fevelant tantis voltis; po passât qualchi timp, e finì par dismenteâsi. La ligrie di chê frute e iere un torment par Bovary ch'al scugnive gloti anje lis consolassions tant grivis dal spissîar.

Nol lè vie tant ch'e tornarin fûr lis questions dai bês, par vie che sior Lheureux si metè di gnûf a stussigâ il so amî Vinçart. e Carli s'ingredeà simpri plui tai debis; in efiet, lui nol acetà mai di lassâ vendi nancje il mobil plui piciul ch'al veve partignût a iè. So mari e lè in bestie. Lui s'inviperi ancjemò plui di iè. Al iere propri diventât un altri omp. E decidé di lâ a stâ vie.

Carlo, l'indomani, fece ritornare la piccina, la quale chiese della mamma. Le dissero che era assente, e che le avrebbe portato dei giocattoli. Berta ne riparlò parecchie volte; poi, col tempo, non ci pensò più. L'allegria della bambina accorava Bovary che doveva subire le intollerabili consolazioni del farmacista.

I problemi di denaro si riaffacciarono presto, perché Lheureux spingeva avanti di nuovo l'amico Vinçart, e Carlo dovette impegnarsi per somme esorbitanti giacché non volle mai consentire a lasciar vendere il più minuscolo dei mobili che avevano appartenuto a *lei*. Sua madre ne fu esasperata. Egli s'indignò più di lei. Era completamente cambiato; alla fine essa lasciò la casa.

Charles, l'endeman, mandèt tornar la pichona. Demandèt aprèp sa mama. Li digueron qu'èra de manca, que li portariá de jogalha. Berthe ne tornèt parlar unes còps, puei, a longa fin, no i pensèt mai. La baudor d'aquesta drolleta desconfortava Bovary, mai li caliá temporir solaces de l'apotecari.

Los afars d'argent lèu tornèron començar, que lo S. Lheureux tornar-mai acanissava lo seu amic Vinçart, e Charles s'empinhèt per de somas desproporcionadas; perque jamai foguèt consent de daissar vendre lo pus mendre mòble qu'era estat d'*ela*. La sia maire ne foguèt asperada. S'encoleriguèt mai que nonn pas *ela*. Avia cambiat d'a fons. *Ela* daissèt l'ostal.

L'endemà, en Charles envià a cercar la seva filla. La nena preguntà per la seva mare. Li digueren que se n'havia anat i que li portaria joguines. La Berthe tornà a parlar-ne en altres ocasions. Després, a la llarga, acabà no pensant-hi més. L'alegria d'aquella criatura afligia en Bovary; de més a més, calia que sofrís els intolerables consols del farmacèutic.

El senyor Lheureux excità novament el seu amic Vinçart, i els conflictes de diners no trigaren a reproduir-se. En Charles es comprometé a satisfer unes quantitats exorbitants. No volgué consentir de cap manera a deixar vendre cap del mobles que *li* havien pertangut. La seva mare s'exasperà. El xicot encara s'indignà més. La senyora ho abandonà tot i se n'anà.

Charles al día siguiente mandó que le trajeran a la niña. Ella le preguntó por su madre, le dijeron que estaba fuera, que al volver le traería muchos juguetes. Berthe siguió pregun-tando por ella durante algun tiempo y luego, poco a poco, acabó por olvidarla. La alegría de aquella criatura afligía mucho a su padre, que tenía que aguantar además, por si fuere poco, las insoportables monsergas con que el boticario pretendía consolarle.

Pronto hicieron de nuevo su aparición los problemas económicos. Monsieur Lheureux volvió a achuchar a su amigo Vinçart, y Charles se empeñó en cantidades exorbitantes, porque en ningún caso hubiera sido capaz de acceder a vender el más insignificante de los objetos que habían sido de *ella*. A su madre se la llevaban los diablos. Pero él se mantuvo en una postura de indignación más fuerte que la suya. Había cambiado radicalmente. Madame Bovary madre acabó por coger la puerta y marcharse.

No dia seguinte, mandou Charles buscar a filha. A pequena reclamou a sua mamã. Disseram-lhe que estava fora, e que lhe havia de trazer brinquedos. Berta chamou por ela muitas vezes, mas, com o tempo, deixou de pensar nisso. A alegria da criança afligia imensamente Bovary, que tinha ainda de suportar intoleráveis consolações do farmacêutico.

As dificuldades pecuniárias em breve recomeçaram, poi Lheureux não cessava de excitar o amigo Vinçart, e Carlos empenhou-se por somas exorbitantes, porque nunca acedeu a vender o mínimo objecto dos que *lhe* tinha pertencido. Sua mãe exasperou-se com isso, e ele indignou-se mais do que ela. Bovary estava inteiramente mudado. A mãe abandonou a casa.

Alors chacun se mit à profiter. Mlle Lempereur réclama six mois de leçons, bien qu'Emma n'en eût jamais pris une seule (malgré cette facture acquittée qu'elle avait fait voir Bovary): c'était une convention entre elles deux; le louer de livres réclama trois ans d'abonnement; la mère Rollet réclama le port d'une vingtaine de lettres; et comme Charles demandait des explications elle eut la délicatesse de répondre:

- Ah! je ne sais rien! c'était pour ses affaires.

A chaque dette qu'il payait, Charles croyait en avoir fini. Il en survenait d'autres, continuellement.

Atunci fiecare începu să profite. Domnișoara Lempereur ceru să-i plătească lecțiile pe șase luni, deși Emma nu luase niciodată nici una (cu toată factura aceea achitată pe care i-o arătase lui Bovary): se înțeleaseră între ele; cel care îi împromuta cărți ceru abonamentul pe trei ani; tuța Rollet ceru costul mărcilor pentru vreo douăzeci de scrisori; și cum Charles voia explicații, ea avu delicatețea să-i răspundă

- A ! eu nu știu nimic ! își avea treburile ei.

De câte ori plătea câte o datorie, Charles credea că de-acum s-a isprăvit cu ele. Dar apăreau altele, neconținut.

Tutti allora si misero a profittare della situazione. La signorina Lempereur pretese sei mesi di lezioni, benché Emma non ne avesse mai presa neppur una (nonostante quel conto saldato che aveva fatto vedere a Bovary: era stato un patto tra loro due). La biblioteca circolante pretese tre anni d'abbonamento. La madre Rollet il porto d'una ventina di lettere; e, poiché Carlo chiedeva spiegazioni, ella ebbe la delicatezza di rispondere:

- Ah! io non ne so nulla! era per i suoi affari!

A ogni debito che pagava, Carlo credeva di aver finito; ma ne sopraggiungevano degli altri, continuamente.

Alore duc' tacă a profităsi. La signorina Lempereur e pritindē sîs mēs di lessons seben che Eme non veve fate nancje una (cun dut che faseve viodi a Bovary un cont già paiât); si ierin intindudis fra lôr dôs; l'omp ch'al dave libris a dimprest al pritindē l'abonament di tre anadis; comari Rollet e domandă di iessi paiade per une ventine di letaris ch'e veve puartadis; e stant che Carli al domandave spiegassions e vè la delicatece di rispuindigji:

- Ah! no sai nuie! a ierin pai siei afars."

Carli ogni volte ch'al paiave un debit, al crodeve de vê finît. Ma an capitave simpri di gnûs.

Adoncas cadun comencèt de fer bon pro. Mla Lempereur reclamèt seis meses de leiçons, amai Emma n'aguès jamai agut una (malgret aquesta fatura resqitada qu'aviá mostrada a Bovary); èra un convengut entre las doas; lo logaire de libres reclamèt tres annadas de canda; la maire Rolet reclamèt lo portatge d'un vintenat de plecs; mai, come Charles li demandava d'esplicas, aguèt la vesiadura de li respondre:

- A! ne sabi res! Era per sos afars!

A cada sòta che pagava, Charles se cresiá que n'aviá acabat. D'autres n'arribava de contunha.

Aleshores, cadascú es disposà a aprofitar-se de l'ocasió. La senyoreta Lempereur reclamà sis mesos de lliçons, per bé que l'Emma no h'aguès presa ni una (a desgrat d'aquell rebut que havia ensenyat a en Bovary): una convenció entre ambdues; el qui li llogava els llibres reclamà tres anys de subscripció; la Rolet reclamà els honoraris per haver portat una vintena de lletres. I, com que en Charles li demanà explicacions, tingué la delicadesa de respondre:

- Ah, No ho sé! Era per als seus assumptes.

Cada deute que pagava, es pensava que era el darrer. Això no obstant, se'n presentaven continuament de nous.

A partir de entonces, todos empezaron a sacar tajada la situación. Mademoiselle Lempe-reur, aunque nunca le había dado ni una sola clase a Emma (por mucho que dijera lo contrario aquella factura que ella le enseñó a Bovary), reclamó el pago de seis meses de lecciones. Era un acuerdo que Emma había hecho con ella. El prestamista de libros pasó la factura por tres años de suscripción. La nodriza Rollet exigió que se le pagara el franqueo de una veintena de cartas. Y cuando Charles le pidió explicaciones, tuvo la delicadeza de contestar que ella no sabía nada, que sería cosa de sus asuntos.

A cada deuda que iba dejado saldada, Charles pensaba que sería la última. Pero continuamente llegaban otras nuevas.

Então tratou cada um de se aproveitar. A Lampereur reclamou seis meses de lições, conquanto Ema não houvesse tomado nen uma (apesar daquele recibo que mostrara ao marido): era uma combinação entre ambas; o livreiro reclamou três anos de alugueres, a Rollet reclamou o porte de vinte cartas; e como Charles pedisse explições, teve a delicadeza de responder:

- En não sei nada! Eram por causa dos seus negócios.

A cada dívida que pagava, julgava Carlos ter acabado com todas. Mas surgiram outras, continuamente.

Il exigea l'arriéré d'anciennes visites. On lui montra les lettres que sa femme avait envoyées. Alors il fallut faire des excuses.

Félicité portait maintenant les robes de madame; non pas toutes, car il en avait gardé quelques-unes, et il les allait voir dans son cabinet de toilette, où il s'enfermait; elle était à peu près de sa taille, souvent Charles, en l'apercevant par derrière, était saisi d'une illusion et répétait:

- Oh! reste! reste!

Mais à la Pentecôte, elle décampa d'Yonville, enlevée par Théodore, et en volant tout ce qui restait de la garde-robe.

Ceru să i se plătească restanțele de onorarii pentru vechile vizite. I se arătară scrisorile pe care nevastă-sa le trimisese. Trebui atunci să ceară scuze.

Félicité purta acum rochiile doamnei; nu pe toate, căci Charles păstrase vreo câteva, pe care se ducea să le vadă în odaia de toaletă, unde se încuia; Félicité avea aproape aceleași talie: de multe ori Charles, văzînd-o de la spate, avea o iluzie și striga:

- Oh! stai! stai!

Dar, de Rusalii, Félicité dispăru din Yonville, răpită de Théodore, furînd tot ce mai rămăsese ca îmbrăcăminte.

Tentò di esigere gli arretrati di vecchie visite. Gli fecero vedere le lettere mandate dalla moglie, ed egli dovette presentar delle scuse.

Felicità portava ora gli abiti della signora; non tutti, però, perché egli ne aveva serbato alcuni, e andava a contemplarli, chiudendosi nello spogliatoio. La ragazza aveva press'a poco la stessa figura della morta, e Carlo, scorrendola per di dietro, aveva spesso l'illusione che fosse Emma, in persona:

- Oh, resta, resta! - esclamava.

Ma, alla Pentecoste, ella scappò da Yonville, in compagnia di Teodoro, rubando tutto ciò che restava nel guardaroba.

Al cîrî di sei paiât pes visitis ch'al veve vît fatîs. I mostrârîn lis letaris che iè e veva mandadis. Allora al scugnî domandà anje scuse.

Cumò Felicite si meteve i vistîs de sô parone; no duc' parcè che lui an veve tignûs un pôs, e al lave a viodiu tal so stansin, sieransi dentri; Felicite e veve su par iù la figure de sô poare femine e Carli, spes, viodinle di schene, al provave une ilusion e i diseve:

- Oh! fermiti chî! fermiti chî!

Ma il dì des Pentecostis, iè e partî di Yonville, puartada vie di Doro e cjapant su duc' ch'a restavin tai armârs.

Eisegiguèt l'endarreiratge de vistalhadas d'antan. Li mostrèron los plecs que sa molher aviá mandat. Adoncas calguèt far flectamus.

Félicité ara se cargava las raubas de Madòna; totas non pas, qu'el n'aviá servadas unas, e las anava veire en lo seu ajustador que s'i estremava; ela èra gairebeu de la mateissa còpa, mai que d'un còp Charles tra l'entreveire per detràs farfantelava e cridava:

- Ò! Estai! Estai!

Mas ela, per Pentecòsta, escarpinegèt de Yonville, desraubada per Théodore, en tot panar çò que del cabinet demorava.

Exigí els endarreriments de les visites velles. Els clients li ensenyaren les lletres trameses per la seva muller. Aleshores es veié obligat a dir que l'excusessin.

La Félicité portava els vestits de la senyora. No tots, car en Charles se n'havia quedats alguns. Es tancava al recambró on s'agençava i no es cansava d'esguardar-los. La minyona era més o menys de la seva estatura. Sovint, en Charles, veient-la pel darrera, se sentia assaltat per una il.lusion i exclamava:

- No et moguis! No et moguis!

Per Pasqua de Pentecosta, aixecà el vol de Yonville, d'acord amb en Théodor, emportant-se el que restava al guarda-roba.

Reclamó los atrasos de visitas antiguas sin cobrar. Le enseñaron las cartas escritas por su mujer y tuvo que pedir excusas.

Ahora Félicité llevaba puestos los vestidos de su señora, aunque no todos, porque algunos los había guardado él y muchas veces se encerraba en el vestidor de Emma para mirarlos. Era poco más o menos de la misma talla, así que a veces Charles, cuando veía a Félicité de espaldas, se hacía la ilusión de estar viendo a Emma y exclamaba:

- Quieta un momento, quédate así, por favor.

Pero por Pascua, Félicité se escapó de Yonville con Théodore y arrambló con todo lo que quedaba del guardarropa de Emma.

Ele reclamava o atrasado de antigas visitas, mas mostraram-lhe cartas da mulher. Foi-lhe preciso, então, desculparse.

Felicidade passou a usar os vestidos da senhora; não todos, porque Carlos guardava alguns que ia contemplar no quarto de vestir, onde se fechava; Felicidade tinha pouco mais ou menos a estatura de Emma, e assim muitas vezes Carlos, vendo-a pelas costas, era tomado de ilusão, e exclamava:

- Espera! Fica!

Mas nas proximidades da Páscoa, desapareceu ela de Yonville, raptada pelo Theodoro, e roubando quanto restava do guarda-roupa.

Ce fut vers cette époque que Madame veuve Dupuis eut l'honneur de lui faire part du "mariage de M. Léon Dupuis, son fils, notaire à Yvetot, avec mademoiselle Léocadie Leboeuf, de Bondeville". Charles, parmi les félicitations qu'il lui adressa, écrivit cette phrase:

- Comme ma pauvre femme aurait été heureuse!

Un jour qu'errant sans but dans la maison, il était monté jusqu'au grenier, il sentit sous sa pantoufle une boulette de papier fin. Il l'ouvrit et il lut: "Du courage, Emma! du courage! Je ne veux pas faire le malheur de votre existence."

Cam în timpul acela, doamna Dupuis-văduva avu onoarea să aducă la cunoștința lui Charles "căsătoria domnului Léon Dupuis, fiul ei, notar la Yvetot, cu domnișoara Léocadie Leboeuf din Bondeville." Printre cuvintele de felicitare pe care i le adresă, Charles scrisese această frază:

- Ce mult s'ar fi bucurat biata mea soție!

Intr-o zi când, rătăcind fără nici un scop anumit prin odăi, urcase până în podul casei, simți sub pantof un cocoloș de hîrtie fină. Il desfăcu și citi: "Curaj, Emma! curaj! Nu vreau să-ți nenorocesc viața."

Verso quell'epoca la signora vedova Dupuis ebbe l'onore di partecipargli il "matrimonio del signor Leone Dupuis, suo figlio, notaio a Yvetot, con la signorina Leocadia Leboeuf, di Bondeville". Carlo, tra le frasi di congratulazione che inviò, scrisse:

- Quanto ne sarebbe stata felice mia povera moglie!

Un giorno che, girando per la casa senza uno scopo preciso, era salito fino al solaio, sentì sotto la pantofola una pallottola di carta sottile. L'apri e lesse: "Coraggio, Emma! coraggio! Non voglio essere la rovina della sua esistenza".

Juste în chel timp, la vedue Dupuis si tignî onorade di dai part dal "matrimoni di Sior Leon Dupuis, so fi, nodâr di Yvetot, cu la Signorine Leocadie Leboeuf, di Bondeville." Carli, tra i complimens che i mandà, al butà iù chestis peraulis:

- Ce contente ch'e sares stade la mê poare femine!

Une biele di, intant ch'al girave di bant pe cjase e ch'al iere capitât fin sul cjast, al sinti, sot di une ciavate, une balute di cjarte, di chê fine. La disvolucià e al leiè: "Coraggio, Eme! Coraggio! no vuei iessi la rovine de sô vite".

Foguèt en aquests temps que M.^a veusa Dupuis aguèt l'onor de li far assaber "las esposilhas del S. Léon Dupuis, son filh, notari a Yvetot, e Madomaisèla Léocadie Leboeuf, de Bondeville. Charles, entremièg las astruganças que li mandèt, escriguèt aquela frasa:

- Cossí sariá estada urosa la mia paura molher!

Un jorn que trevava per l'ostal, aviá pojat fina al solier, sentiguèt jol tirasson una boleta de papièr prim. La despleguèt e legiguèt: "Daut, Emma, daut! Vòli pas far lo malastre de la vòstra existéncia."

Por aquella mateixa època, la senyora vidua Dupuis tingué l'honor de participar a en Bovary que "el seu fill senyor Léon Dupuis, notari a Yvetot, contreia matrimoni amb la senyoreta Léocadie Leboeuf, de Bondeville. Entre les felicitacions que li adreçà, en Charles escriví aquesta frase:

- La meva pobra muller n'hauria estat molt contenta.

Un dia, tot passejant-se sense objecte per les peces de la casa, pujà fins a dalt de la golfà i sentí que trepitjava una boleta de paper fi. El desplegà i llegí: "Anim, Emma, ànim! No vull ésser la causa de la vostra dissort!"

Más o menos por aquellas fechas se recibió una tarjeta de la señora viuda de Dupuis donde se participaba "el matrimonio de su hijo Léon, notario de Yvetot, con mademoiselle Léocadie Leboeuf, de Bondeville". Charles, entre las frases de la carta que escribió para darles la enhorabuena, puso ésta:

- ¿Cómo se hubiera alegrado mi esposa, la pobre!

Un día que andaba deambulando sin rumbo por la casa y que había subido al desván, pisó con la zapatilla una bolita de papel fino. La estiró y decía: "Animo, Emma, tienes que ser valiente. Yo no estoy dispuesto a hacerte una desgraciada para toda la vida."

Foi por esa altura que a viúva Dupuis teve a honra de lhe participar "o casamento de Leão Dupuis, seu fiho, tabelião em Yvetot, com Leocádia Leboeuf, de Bondeville". Carlos, entre as felicitações que lhe dirigiu, escreveu esta frase:

- Como ficaria contente a minha mulher!

Um dia, andando a divagar ao acaso por todos os aposentos, subiu ao sótão, e sentiu de repente debaixo da chinela uma bolinha de papel fino. Desembrulhou-a, e leu: "Animo, Ema! Animo! Eu não quero fazer a desgraça da sua existência".

C'était la lettre de Rodolphe tombée à terre entre des caisses, qui était restée là, et que le vent de la lucarne venait de pousser vers la porte. Et Charles demeura tout immobile et béant à cette même place où jadis, encore plus pâle que lui, Emma désespérée, avait voulu mourir. Enfin, il découvrit un petit R au bas de la seconde page. Qu'était-ce? Il se rappela les assiduités de Rodolphe, sa disparition soudaine et l'air contraint qu'il avait eu en le rencontrant depuis, deux ou trois fois. Mais le ton respectueux de la lettre l'illusionna.

- Ils se sont peut-être aimés platoniquement, se dit-il.

Era scrisoarea lui Rodolphe, căzută pe jos între lăzi, care rămăsese acolo și pe care vîntul furișat prin lucarnă o suflase spre ușă. Și Charles rămase încremenit și cu gura căscată, în același loc unde odinioară, și mai albă la față decît el, Emma, desperată, voise să moară. În cele din urmă pe pagina a doua, jos, descoperi un R scris mărunț. Cine să fie? Iși aminti de vizitele dese ale lui Rodolphe, de bruscă lui dispariție și de aerul jenat pe care-l avusese cînd l-a întîlnit de două-trei ori după aceea. Dar tonul respectuos al scrisorii îl amăgi.

- Poate că s-au iubit platonice, își spuse el.

Era la lettera di Rodolfo: caduta a terra fra le casse, era rimasta lì, finché il vento dell'abbaino l'aveva spinta verso la porta. Carlo restò immobile, a bocca aperta, in quello stesso posto dove, un tempo, anche più pallida di lui, Emma, disperata, aveva voluto morire. Alla fine scoperse una piccola R in fondo alla seconda pagina. Chi era? Ricordò le assiduità di Rodolfo, la sua improvvisa scomparsa, e l'aria impacciata che aveva avuto le due o tre volte che si erano incontrati poi. Ma il tono rispettoso della lettera l'ingannò.

- Forse si sono amati platonicamente, disse tra sé.

E iere la letare di Dolfo, colade iù par tiere ienfri lis cassis e restade là fin che l'aiar de luminarie no le veve soflade viers la puarte. E Carli al restà impalât e incuissît tal stes puest là che Eme, une volte, anjemò plui palide di lui e dute desperade e veve volût murì. Viers la fin, dapît de seconde pagjine, al viodè un piciul R. Ce ierial mai? I tornàrin iniment, alore, lis premuris di Dolfo, la sô partence improvise e il mût di fâ intrigât ch'al veve vût, plui indenant, tes dôs o tre voltis che si ierin incuintrâs. Ma l'ande plene di respìet de letare le cuietà.

- Vadi, si disè, al è stat dome un amor platonice.

Era lo plec de Rodolphe, endavalat entremièg caissas, qu'aviá estat aquí, e lo vent del fenestron que veniá de lo bofar de cap a la pòrta. E Charles demorèt plantat e badiu en lo quite lòc que, d'aquí en reire, mai mortinèla encara que non pas el, Emma, despoderada, i aviá volgut morir. A la longa, descobriguèt una pichona R. a l'embàs de la segonda pagina. Qu'era aquò? Se remembrèt l'afiscacion de Rodolphe, cossí s'èra copsèc avalit e sa mina arrucada quand l'aviá agut encontrat desempuèi, dos o tres còps. Mas lo biaís reverencial del plec l'ilusiguèt.

- Benlèu se seràn amats platonicament, çò pensèt.

Era la lletra d'en Rodolphe. Havia caigut a terra, entre les caixes, i allí s'havia quedat; el vent de la claraboia l'havia feta rodar fins a la porta. En Charles restà palplantat just al lloc meteix on l'Emma, desesperada, havia intentat de suicidar-se. A l'ultim, descobrí una R petita al peu de la segona pàgina. ¿Qui podia ésser? Recordà les assiduitats d'en Rodolphe, la seva desaparició sobtada i l'actitud no exempta de reserva que havia adoptat les dues o tres vegades que l'havia ensopegat. El to respectuós de la lletra, però, l'il.lusionà.

- Potser s'han estimat platònicament, es digué.

Era la carta de despedida de Rodolphe que se había caído al suelo entre dos cajones, que se había quedado allí y que ahora el aire que entraba por la claraboya acababa de hacer rodar hasta la puerta. Charles se quedó inmóvil y boquiabierto en aquel mismo sitio donde antaño, Emma, desesperada y más pálida que él, había querido morirse. Luego, al final de la segunda página vió una R pequeñita. ¿Qué significaba aquello? Empezo a acordarse de las asisuidades de Rodolphe, de su fulminante desaparición y de lo violento que lo notó en dos o tres ocasiones que lo había vuelto a encontrar después de aquello. De todas maneras, el tono respetuoso de la carta le hizo concebir esperanzas.

- Tal vez se trató simplemente de un amor platónico, se dijo.

Era a carta de Rodolfo, que ali ficara no chão, e que o vento de fresta impelira para a porta. Carlos ficou imóvel e pasmado no mesmo lugar onde outrora Ema, mais palida do que ele, e profundamente desesperada, quisera morrer. Afinal descobriu um R no fim da segunda página. Que era aquilo? Recordou-se das assiduidades de Rodolfo, de sua desapareição repentina, e do ar de constrangimento que lhe notara depois, quando o encontrara por duas ou três vezes; mas o tom respeitoso da carta ainda o iludiu.

- Amavam-se talvez platonicamente, disse para consigo.

D'ailleurs, Charles n'était pas de ceux qui descendent au fond des choses; il recula devant les preuves, et sa jalousie incertaine se perdit dans l'immensité de son chagrin.

On avait dû, pensait-il, l'adorer. Tous les hommes, à coup sûr, l'avaient convoitée. Elle lui parut plus belle; et il en conçut un désir permanent, furieux, qui enflammait son désespoir et qui n'avait pas de limites, parce qu'il était maintenant irréalisable.

Pour lui plaire, comme si elle vivait encore, il adopta ses prédilections, ses idées; il s'acheta des bottes vernies, il prit l'usage des cravattes blanches. Il mettait du cosmétique à ses moustaches, il souscrivit comme elle des billets à ordre. Elle le corrompait par delà le tombeau.

De altfel Charles nu era dintre cei care adâncese lucrurile; sta la îndoială în fața probelor și gelosia lui șovăitoare se pierdu în durerea fără margini.

Trebuie să fi fost adorată, își spunea el. Cu siguranță că toți bărbații o doriseră. Din cauza asta îi paru și mai frumoasă; și-n el născu o dorință de fiecare clipă, o dorință furiosă, care-i înflăcăra disperarea și care era nemărginită pentru că acum nu se mai putea împlini.

Ca să-i placă Emmei, ca și cum ea ar mai fi trăit, începu să aibă și el preferințele și ideile ei; își cumpără cizme de lac și luă obiceiul de-a purta cravate albe; își dădea cu cosmetic pe mustăți, și, ca și ea, semna polițe. Emma-l corupea de dincolo de mormânt.

D'altra parte, Carlo non era di quelli che scendono al fondo delle cose; indietreggiò davanti alle prove, e la sua incerta gelosia si smarrì nell'immensità del dolore.

Tuti, pensava, l'avevano adorata. Tutti gli uomini, senza dubbio, l'avevano desiderata. Ella gli parve più bella per questo; e concepì un desiderio ostinato, furioso, che infiammava la sua disperazione e non aveva limiti, essendo ormai irrealizzabile.

Per piacerle, come se visse ancora, ne adottò le predilezioni, le idee: si comperò delle scarpe di vernice, s'abituò a portar delle cravatte bianche; si dava il cosmetico sui baffi, firmò delle cambiali, come lei. Ella lo corrompeva, da oltre la tomba.

Carli, d'arest, nol cirive mai di lâ masse in fons des robis; devant des provis si tiră indaūr e la sô gjelosie tant malsigure si svampî tal so grant dolôr.

A vevin scugnût adorâle, al pensave. Duc' i omps, dal sigûr, le vevin bramade. Par chest, e diventâ ancjemò plui biele par lui; e lu cjàpà un desideri cence requie ch'al inflamave la sô disperassion e che nol veve misure parcè che no lu podeva sfogâ.

Par plaseigji, come se fos stade ancjemò vive, al cjàpà su i siei gusc', lis sôs ideis, al comprà dai stivai di vernîs, al tacà a metissi des golarinis blancjis. Si sbeletave lis moschetis, al firmà come iè des cambiâls. Iè lu corompeva di dentri de tomba.

Part aquò, Charles non èra de los que davàlan al fons de las causas; raquèt fàcia las pròvas e son ensia mal segura s'avaliguèt en la vastor del seu marriment.

Si que l'avián passionada, çò pensava. Totes los òmes, plan segur, l'avián cobesejada. E d'aquò li venguèt mai polida; n'encapèt un margal rabent, qu'enferonava la sia desesperança e qu'èra sensa aurièra, ara qu'èra sensa esplech.

Per li agradar, coma si fogués encara viva, afilhèt los seus causiments, las sias idèias; se comprèt bòtas envernissadas, s'encravatèt de blanc. S'enguentava les reialas, consentiguèt coma ela paapiers sde recat. Ela l'abordissia d'ailà lo cros.

D'altra banda, en Charles no era d'aquells que davallaven fins al fons de les coses; en presència de les proves, recukà, i la seva gelosia es perdé en el corrent immens de la tristesa.

Naturalment, la deuen haver adorada, pensà. Ben segur que tots els homes l'han deguda cobejar. D'aquest fet li semblà més bella. Transformà el seu record en un desig furiós, permanent, que inflamava el seu desesper i que no tenia límits perquè ara era irrealitzable.

Per tal de ser-li agradable - com si encara visqués - adoptà les seves predileccions, les seves idees; es comprà unes sabates xarolades, s'acostumà a portar corbates blanques. Es posava cosmètic al bigoti, signava pagarés com ella. L'Emma el corrompia de la tomba estant.

Por otra parte, Charles no era de esos seres que gustan de llegar hasta el fondo de los asuntos. Cerró los ojos a las pruebas y sus celos inconcretos se vinieron a desleír en la inmensidad de su pena.

Ahora pensaba que Emma había debido despertar muchas pasiones. Seguro que todos los hombres la habían tenido que desear. Con eso le pareció todavía más hermosa y concibió un deseo incesante y furioso permanente, que inflamaba su desesperación y que no tenía límites porque ahora era irrealizable.

Con el fin de parecerle agradable - como si todavía viviese - adoptó sus gustos, sus ideas: se compró unos zapatos charolados, se acostumbró a llevar corbatas blancas. Se ponía cosmético en el bigote, firmaba pagarés como ella. Emma lo corrompía aun estando en la tumba.

Além disso, Carlos não era dos que descem ao âmago das coisas; recuou ante as provas, e o ciúme incerto perdeu-se-lhe na imensidade do pesar.

Não podiam deixar de adorá-la, pensava. Todos os homens, com certeza, a tinham cobiçado. Ema pareceu-lhe ainda mais bela; e concebeu um desejo permanente, furioso, que lhe inflamava o desespero e que não tinha limites, porque, agora, se tornava irrealizável.

Para lhe agradar, como se ela vivesse ainda, adoptou as suas predilecções, as suas ideias; comprou botas de verniz, e passou a usar gravatas brancas. Punha cosmético no bigode e assinou, como ela, letras à vista. Ema corrompia-o mesmo de além-túmulo.

BIBLIOGRAFIJA

- A. Revije (docela ali pretežno) romanistične usmeritve, dostopne v naših knjižnicah vsaj v novejših letnikih. Zborniki. *Actes*, objave predavanj na romanističnih kongresih
- ZRPh Zeitschrift für romanische Philologie, Halle 1877-
 RLIR Revue de Linguistique Romane, Paris 1925-
 RLR Revue des Langues Romanes, Montpellier 1875-
 Le Français Moderne, Paris 1933-
 AGI Archivio Glottologico Italiano, Torino 1873-
 LN Lingua Nostra, Firenze 1939-
 ID L'Italia Dialettale, Pisa 1954-
 Ladinia, San Martin de Tor, (Bz), 1977-
 Ling Linguistica, Ljubljana, 1955-
 Studi di grammatica italiana, Firenze 1971-
 BALM Bollettino dell'Atlante Linguistico del Mediterraneo, Venezia 1959-
 BCSS Bollettino del Centro degli Studi Siciliani, Palermo 1953-
 RID Rivista Italiana di Dialettologia, Bologna 1977-
 LeSt Lingua e Stile, Bologna 1969-
 Incontri Linguistici, Trieste-Pisa 1977-
 RRL Revue Roumaine de Linguistique, București 1955-
 RPF Revista Portuguesa de Filologia, Coimbra 1947-
 RFE Revista de Filologia Española, Madrid 1914-
 VR Vox Romanica, Zürich 1936-
- LRL Lexikon der romanistischen Linguistik, I-IX, Tübingen 1989-;
 še posebej:
 vol. II,2 - Les différentes langues romanes et leurs régions
 d'implantation du Moyen Age à la Renaissance
 vol. III - Le roumain, Dalmatico/Istororomanzo, Friulano, Ladino, Le
 romanche
 vol. IV - Italiano, Corso, Sardo
 vol. V,1 - Le français

vol. V,2 - L'occitan, Le catalan
vol. VI,1- Aragonés/Navarro, Español, Asturiano/Aragonés
vol. VI,2- Galego, Português

Atti del Congresso Internazionale di Linguistica e tradizioni popolari,
Gorizia-Udine-Tolmezzo 1969

Scritti linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini, Pisa 1985

Zbornik u čast Petru Skoku, Zagreb 1985

Festschrift Žarko Muljačić. Romania et Slavia, Hamburg 1987

Actes romanističnih kongresov: Firenze (1956), Lisboa (1959),
Strasbourg (1962), Madrid (1965), București (1968), Quebec (1971),
Napoli (1974), Palma de Maiorca (1980), Aix en Provence (1983),
Trier (1986), Santiago de Compostela (1989), Zürich (1992), Palermo
(1995), Bruxelles (1998), Salamanca (2001).

B. Splošnoromanska dela posameznih avtorjev

a) zgodovine jezika, historične slovnice, razprave:

DIEZ Friedrich 1882, Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn, 5. izd.

MEYER-LUEBKE Wilhelm 1899, Grammatik der romanischen Sprachen,
Leipzig

SZANTYR Anton 1965, Leumann-Hofmann-Szantyr, Lateinische Syntax und
Stylistik, München

BOURCIEZ Edouard 1946, Éléments de linguistique romane, Paris, 4. izd.

BEC Pierre 1970/71, Manuel pratique de philologie romane, 2. vol., Paris

GAMILLSCHEG Ernst 1934-36, Romania Germanica, Berlin-Leipzig

LAUSBERG Heinrich 1962, Romanische Sprachwissenschaft, Berlin

IODAN Iorgu - MANOLIU Maria 1974, Linguistica romanza, Padova

RENZI Lorenzo 1985, Nuova introduzione alla filologia romanza, Bologna

ROHLFS Gerhard 1979, Estudios sobre el léxico románico, /Gredos/, Madrid

ROHLFS G. 1984, Romanische Lehnübersetzungen aus germanischer
Grundlage, München

SALVI Sergio 1975, Le lingue tagliate, Milano

TAGLIAVINI Carlo 1972, Le origini delle lingue neolatine, Bologna, 6. izd.

VIDOS Benedek 1959, Manuale di linguistica romanza, Firenze

WARTBURG Walther v. 1950, Die Ausgliederung der romanischen

Sprachräume, Bern; prevodi, npr. šp., La fragmentación lingüística de la
Romania, Madrid 1971

WANDRUSZKA Mario 1980, Interlingüística, Madrid

b) etimološki slovarji; jezikovni atlasi; slovarji

MEYER-LUEBKE Wilhelm 1935, REW - Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 3. izd.

c) krestomacije

MORENO Jesús - PEIRA Pedro 1979, Crestomatía románica medieval, Madrid

C. Posamezna romanska območja. Posamezni jeziki

BALKANSKA ROMANŠČINA

SANFELD Kristian 1930, Linguistique balkanique, Problèmes et résultats, Paris

BANFI Emanuele 1985, Linguistica balcanica, Bologna

Romunščina:

ROSETTI Alessandru 1968, Istoria limbii române de la origini pâna în secolul al XVII-lea, București

KOVAČEC August 1971, Descrierea istroromânei actuale, București

Dalmatščina:

BARTOLI Matteo 1906, Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung IV-V, Wien

SKOK Petar 1931, Dolazak Slovena na Mediteran, Split

SKOK Petar 1950, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, I-II, Zagreb

MULJAČIĆ Žarko 1962, *La posizione del dalmatico nella Romania. Per una classificazione delle lingue romanze*, Actes Strasbourg, III

MULJAČIĆ Žarko 2000, Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache, Köln-Weimar-Wien

MUSIĆ Srđan 1978, *I romanismi nelle Bocche di Cattaro nord-occidentali*,

BALM 20

Istriotščina

DEANOVIĆ Mirko 1954, Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria, Zagreb

TEKAVČIĆ Pavao 1967, Današnji istroromanski dijalekt Vodnjana, Rad JAZU 348, Zagreb

TEKAVČIĆ Pavao 1982, *L'importanza e l'interesse degli studi istroromanzi per la linguistica neolatina e generale*, RLiR 46, Strasbourg

TEKAVČIĆ Pavao 1988, *L'istroromanzo in una recente pubblicazione linguistica. Aggiunte, commenti, rettifiche, risposte alla problematica istroromanza nel volume omaggio a Žarko Muljačić. Romania et Slavia Adriatica*, Ling 28

ITALSKA ROMANŠČINA

Italijanščina

a) BEMBO Pietro, Le Prose della volgar lingua - navedeno po izdaji Padova 1955

DEVOTO Giacomo 1954, Profilo di storia linguistica italiana, Firenze

MIGLIORINI Bruno 1960, Storia della lingua italiana, Firenze

MIGLIORINI Bruno - BALDELLI Ignazio 1964, Breve storia della lingua italiana, Firenze

DE MAURO Tullio 1963, Storia linguistica dell'Italia unita, Bari

WARTBURG Walther v. 1925, La posizione della lingua italiana, Firenze

ROHLFS Gerhard 1966-68, Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, I-III, Torino

TEKAVČIĆ Pavao 1980, Grammatica storica dell'italiano, I-III, Bologna, 2. izd.

b) BATTISTI Carlo - ALESSIO Giovanni 1950-1957, DEI, Dizionario Etimologico italiano, 5 vol., Firenze

CORTELAZZO Manlio - ZOLLI Paolo 1979-1988, DELI, Dizionario etimologico della lingua italiana, 5 vol., Bologna

c) MONACI Ernesto 1955, Crestomazia italiana dei primi secoli, Città di Castello, 2. izd.

Sardščina

WAGNER Max Leopold 1961, La lingua sarda. Storia, spirito e forma, Bern

PITTAU Massimo 1972, Grammatica del sardo-nuorese, Bologna, 2. izd.

ALPSKA ROMANŠČINA

- a) ASCOLI Graziadio Isaia 1873, *Saggi ladini*, AGI I
GARTNER Theodor 1883, *Rätoromanische Grammatik*, Heilbronn
GARTNER Theodor 1910, *Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur*, Halle
BATTISTI Carlo, 1937, *Storia della questione ladina*, Firenze
PELLEGRINI Giovan Battista 1972, *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari
PELLEGRINI Giovan Battista 1982, *Alcune osservazioni sul "retoromanzo"*, Ling 22
MARCHETTI Giuseppe 1952, *Lineamenti di grammatica friulana*, Udine
FRANCESCO Giuseppe 1966, *Dialettologia friulana*, Udine
FRAU Giovanni 1984, *I dialetti del Friuli*, Udine
- b) ASLEF Atlante storico-linguistico-etnografico del Friuli, I-VI, Padova-Udin 1972-86
PIRONA 1935, PIRONA-CARLETTI-CORGNALI, *Il nuovo Pirona*, Udine
FAGGIN Giorgio 1985, *Vocabolario della lingua friulana*, 2 vol., Udine

GALOROMANŠČINA

Francoščina

- a) RIVAROL, *Discours sur l'universalité de la langue française*, po izdaji Paris 1966
NYROP Kristian 1899-1930, *Grammaire historique de la langue française*, Copenhague
MEILLET Antoine 1921, *Linguistique historique et linguistique française*, Paris
FOULET Lucien 1923, *Petite syntaxe de l'ancien français*, Paris
BRUNOT Ferdinand 1953, *La pensée et la langue*, Paris, 3. izd.
BALLY Charles 1944, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne
ULLMAN Stephen 1952, *Précis de sémantique française*, Paris
WARTBURG Walther v. 1967, *Évolution et structure de la langue française*, Berne
GREVISSE Maurice 1964, *Le bon usage*, Gembloux-Paris, 8. izd.
BARTHES Roland 1964, *Le degré zéro de l'écriture*, Paris
MUELLER Bodo 1971, *La bipartition linguistique de la France*, RLiR 35

V zbirki "Que sais-je?", P.U.F., Paris:

DAUZAT Albert 1948, Les étapes de la langue française

ROSTAING Charles 1961, Les noms de lieux

GUIRAUD Pierre 1962, La syntaxe du français

GUIRAUD Pierre 1963, L'ancien français

CHARAND Jacques 1969, Histoire de la langue française

- b) BLOCH Oscar - WARTBURG Walther v. 1960, Dictionnaire étymologique de la langue française, Paris, 3. izd.

WARTBURG Walther v., Französisches Etymologisches Wörterbuch, 1922-, Bonn-Leipzig-Paris-Basel

- c) BARTSCH Karl 1913, Chrestomathie de l'ancien français, Leipzig, 11. izd.

Okcitanščina

- a) BEC Pierre 1963, La langue occitane ("Que sais-je?"), Paris

ANGLADE Joseph 1963, Grammaire de l'ancien provençal, Paris, 2. izd.

- b) MISTRAL Frédéric 1968, Lou tresor dou felibrige ou dictionnaire provençal-français, 2 vol., Aix, 3. izd.

- c) APPEL Carl 1902, Provenzalische Chrestomathie, Leipzig, 2. izd.

BARTSCH Karl - KOSCHWITZ 1904, Chrestomatie provençale, Marburg, 6. izd.

DE RIQUER Martin 1948, La lírica de los trovadores, Barcelona

Frankoprovensalsščina

- a) ASCOLI Graziadio Isaia 1978, *Schizzi franco-provenzali*, AGI III

IBEROROMANŠČINA

Kastiljščina

- a) MENÉNDEZ PIDAL Ramón 1950, Orígenes del español, Madrid, 3. izd.

MENÉNDEZ PIDAL Ramón 1970, Manual de gramática histórica española, Madrid, 11. izd.

LAPESA Rafael 1962, Historia de la lengua española, Madrid, 7. izd.

BALDINGER Kurt 1963, La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica, Madrid

ALONSO Amado 1954, Estudios lingüísticos. Temas españoles, Madrid

ZAMORA VICENTE Alonso 1967, Dialectología española, Madrid, 2. izd.

ALVAR Manuel - POTTIER Bernard 1983, Morfología histórica del español, Madrid

GILI Y GAYA Samuel 1970, Curso superior de la sintaxis española, Barcelona, 9. izd.

BELLO Andrés - CUERVO Ruffino José 1928, Gramática de la lengua castellana, Paris, 23. izd.

- b) COROMINAS Joan 1980, Breve diccionario etimológico de la lengua castellana, Madrid, 3. izd.

COROMINAS Joan - PASCUAL José A., 1991, Diccionario crítico castellano e hispánico, I-VI, Madrid

- c) MENÉNDEZ PIDAL Ramón 1971, Crestomatía del español medieval, Madrid, 2. izd.

KOHLER Eugène 1960, Antología de la literatura española de la Edad media, Paris

Katalonščina

- a) MOLL Francesc 1952, Gramática histórica catalana, Madrid

BADIA MARGARIT Antoni 1951, Gramática histórica catalana, Barcelona

BADIA MARGARIT Antoni 1962, Gramática catalana, 2. vol., Madrid

COLÓN Germà 1976, El léxico catalán en la Rumania, Madrid

- c) RUSSEL-GBBET 1965, Medieval catalan linguistic texts, Oxford

Portugalščina

- a) JOAQUIM NUNES José, 1969, Compêndio de gramatica historica portuguesa, Lisboa

DA SILVA DIAS Augusto Epiphanyo, 1970, Syntaxe historica portuguesa, Lisboa

PAIVA BOLEO Manuel de, 1936, *O perfeito e o pretérito em português em confronto com as outras linguas românicas*, Cursos e Conferências, vol. VI, Coimbra

HUBER Joseph, 1933, *Altportugesisches Elementarbuch*, Heidelberg
PEIXOTO DA FONSECA Fernando Venâncio, 1989, *O português entre as
Línguas do Mundo*, Coimbra

- b) MACHADO João, 1953-59, *Dicionário etimológico da língua portuguesa*,
I-II, Lisboa
- c) JOAQUIM NUNES José, 1970, *Crestomatia arcaica*, Lisboa, 7. izd.

BESEDNO KAZALO

Besedno kazalo vsebuje samo majhen del v učbenik uvrščenih besed, tiste zlasti, ki so zaradi pomena ali pa zaradi svojega izvora posebej privlačne. Označene so po v seznamu navedenih kraticah, največkrat po posameznih jezikih, redko tudi po sklopih, kot npr. *alp*, *iberorom*. Take oznake pa ni, kjer bi bila beseda znana in rabljena v vseh, ali vsaj v večini romanskih jezikov, čeprav v glasovno ne ravno enaki podobi. V kazalo je uvrščenih tudi nekaj pripon.

Ab - okc 16.1

-acco (top.) - frl 2

Agata - kast 16

albergo - it 18.1

alb - rom 7.1

albero - it 23

alcázar - kast 4.3.3

algarroba - kast 4.3.3

alouette - fr 3.3

amb - kat 16

amic - rom 20.2

-ano (top.) - frl 2

-anza - it 21.1

Aquileia - frl 2

assassino - it 19

autista - it 21.2

aveugle - fr 10

aveuglement/cécité - fr 10

Baladí - kast 42.3.2

bancarrota - it 23

bărbat - rom 16

barocco - it 21.3

basalka - dalm 16

batata - kast 53.1

bateau - fr 16

-bec - fr 4.2, 16

bello - kast 7.2

bezzi, bei - alp 7.3

Bistrița - rom 46

bicchiere - it 18

biserică - rom 3.5

bizzarro - it 21.3

blanc/branco - fr. 4.2

bleu - fr 4.2

blesser - fr 16

bonazza - it 17

bouleau - fr 33.3

braca - fr 3.3

braida - alp 16

-briga - fr 3.3.1, kast 3.3

britula - it 20

bruyère - fr 3.3

brun - fr 4.2

Cacao - kast 53.1

cacique - kast 52.3

CAEPA - dalm 15.1

cambiale - it 23

cambiare - fr 3.3

camisa - rom 5, fr. 3.3
 canoa, kanù - kast. 52.3
 cappuccino - it 23
 CAPUT - iberorom 7.2
 carcioffo - it 19
 CARPENTARIUS - fr 3.3
 carubba - iberorom 4.3.3
 CARRUS - 3.3
 cascio - it 1.5
 catar - kast 7.1
 CER(E)VISIA - fr 3.3
 chemin - frt 3.3
 chène - fr 3.3
 cenha, aceña - okc. 16
 ciao! - it 23
 cibada - okc 16
 Civ(i)dat/Čedad - frl 2
 cloche - fr. 16
 cobra -it 21.3, pt. 15.1
 coca - kast. 53.1
 koiru - sard 20.3
 colac' - it 20
 color - rom. 6
 comer - kast 7.1
 condor - kast 53.1
 coq - fr 16
 coyote - kast 53.1
 cucchiaio/cuillère/cuchara - alp
 7.3

Disguido - it 21.3
 dogana - it 19
 dolina - it 20
 Donostia - kast 4.1
 duca - it 17
 -dunum - fr 3.3.1

Ecrivain, -aine - fr 27.1, 49

Fachino - it 19
 falò - it 17
 farra - it 18.1, fr 4.2
 Fernando - kast 4.2
 ferrovia - it 18.1
 feudo - it 18.1, fr 4.2
 figli maschi - it 27.2.3
 FONS - fr, okc - 16
 FORMOSUS - 7.2
 FRATER - 16

Gal - okc 16.1
 gagner - fr 4.2
 garder - fr 4.2
 gaucho - kast 53.1
 giardino - it 21.2, fr. 4.2
 gioia - it 21.2
 glaner - fr 3.3
 Gorto - frl 2
 gris - fr 4.2
 Guadalquivir - kast 4.3.2
 gubana - it 20
 guère - fr 4.2.1, kast 4.2
 guérir - fr 4.2.1
 guerre - 4.2
 guise - fr 4.2.1, kast. 4.2

Haie - fr 16
 haïr - fr 4.2.1, fr 16
 hamaca - kast 53.1
 hermano - iberorom 16
 hlača <CALCEA - alp 7.3
 héros - fr 4.2.1
 HOMO - 27.1
 honnir - fr 16
 honte - fr 4.2
 huracán - kast 5.3.1

Iad - rom 46
ibn/ben - kast 4.3.1, 4.3.4
Iglesias - sard 20.3
infante - kast. 4.3.4
iubi - rom 46.4
izquierdo - iberorom 4.1

Jabalí - kast 4.3.2
jícara - kast 53.1

Kalat - it 19, iberorom 4.3.1
katá (gr.) - kast 4.4
kenápura - sard 16
Köln - galorom 2

LATRARE - okc 16, kast 7.2
LEGENDA - it 38.2.1
lenha - okc 16.1
Lisboa - kast 53.1
lunedì i- 27.1

Llama - kast 53.1

Maastricht - galorom 2
macquereau - fr 16
mafia - it 19
MAGIS - rom 5, kast 7.2
maïs - kast. 53.1
mancebo kast. 7.1
manger - fr 16
maréchal - fr 4.2
mate - kast 53.1
mensa - dalm 16
matelot - fr 16
mic - rom 16
minestra - it 21
moçárabe - kast. 4.3.1
MULIER - 27.1

Nevăstuică - rom 16
Nîmes - fr 3.3.1
NIX - rom 6
nord - fr 16

Ocelot - kast 53.1
ojalá, oxalá - kast 4.3.3
omaggio/homenaje - 16, it. 21.2
oncle - fr 16
orgullo - 4.3

Pampa - kast. 53.1
papear, papiamento - kast 54
pâtes - fr. 15.1
patte - fr. 14.1
pizarra - kast 4.1
plata - kast 4.3.4
PLUS - rom 6, fr 41
potestà/podestà - it. 22.1
POTIONE - fr 16, 24.1
puma - kast 53.1

Quirinale - it 22.1
quinta (del Sordo) - kast 30.2

Ragazzo - it 19
riche - 5.2
ristorante/ristoratore - it 21.2
Roderigo - kast. 4.2
rossinhol - okc 16.1

Sabana - kast. 53.1
salvadego/selvaggio - it 21.2
Saragosa/Zaragoza - kast 4.3.1
SARTOR - rom 5
sedicesimo - it 30.2
sedon - alp 7.3
SENIOR - it 21.3
siesta - kast 39.2

skei/škei - alp 36

slujba - rom 46

SOL - alp 7.3

SOROR - alp 7.3

spiedo - it 18.1

stangia - alp 16

ști - rom 7.1

Tante - fr 16

tată/tuota - dalm 16

taur - rom 7

tercio - kast. 30.2

Tevere - it 27.5

tío/zio - kast 4.4, it 17

telegramma lampo - it 26

topor - rom 16

Tricesimo - it 30.2

trop - fr 4.2, frl

VADUM - fr 4.2.1

vassallus - fr 4.3

Veglia - dalm 3

vespa - fr 4.2.1

Vlah - rom 3

Zăpadă - rom 7.1

STVARNO KAZALO

Stvarno kazalo je zamišljeno kot pomoč pri uporabi učbenika. Obdelano gradivo, fonetično in morfosintaktično, je predstavljeno že v shemi; to kazalo naj bi shemo dopolnilo za jezikovne pojave v posameznih romanskih jezikih. Pomenski plati besed je namenjeno posebno besedno kazalo, izpuščeni pa so tudi navedki v sociolingvistični predstavitvi jezikov, kot *substrat* ali *superstrat*, razen tam, kjer bi taka leksikalna enota osvetlila kak problem v sistemu jezika, ponavljamo, v njegovi glasovni in oblikovno-skladenjski zgradbi.

Aktionsart, način glagolskega dejanja - rom 46.3, it 24.1

besede, polnopomenske, kot nikalne prvine - 41.2

člen, določni - 32

vir: ILLUM/IPSUM - sard 32, kat 32, it 32.2

zapostavljanje, *omul* - balk 3.4, rom 32.2

ob svojilnem zaimku - 32.2

il mio babbo/mio padre - it 32.3

ob osebnih imenih - 32.2, it 32.3

omul cel bun - rom 32.2

el/la ama, el agua/las aguas - kast 32.2.4

drac/drag - rom 15.3.1

dvoglasnik, latinski: AU - rom 14.2, frl 14, okc. 14.8

romanski, rastoči - 14.2

padajoči - istr 14

nosniški - pt 14.5.1

elativ - 29.2

glagol - neosebne oblike

nedoločnik, kot stavčni člen - 38.1

osebni - pt 38.1.3

deležnik - 38.4

sočasnosti - 38.4.1

ppp - trpni pretekli del. - 38.4.2

la lettre que j'ai écrite - fr 39

gerundij - 38.2

- estoy hablando* - kast, it 38.2
- gerundiv - 38.3
- glagol - osebne oblike
 - pregibanje, ohranjanje fleksije, ohranjanje paradigem za čas - 33.1
 - osebni zaimsek ob glagolu - 31.2
- fonetične spremembe - 33.2
 - imperfekt, glagolski vid - 33.3
 - impf., konj. *cantase/cantara* - kast 33.3.1
 - konjunktiv futura - kast 34.1
 - lat. perfectum/romanski analitični preteklik - 35.3
 - prihodnjik in pogojnik - 36
 - prihodnjik in pogojnik: tmesis - kast, pt 36.1
 - velelnik, prepoved: kast ¡*Canta y no llores!* - 37
 - pomožni glagol - 39
 - trpnik s pomožnikom *essere/venire* - it 39.1
 - pomožniki *essere/avere/tenere* - 39, 39.1, 39.2
 - kast. *hay*, fr. *il y a*, pt. *ha* - 39
 - si dice/se dice/on dit* - it 40.1
 - noi si dice* - it 40.2
- glagol v stavku: zanikanje
 - gramatikalizacija - fr 41
 - stava nikalne prvine - 41.1
 - stilno rabljene prvine - 41.2
- glagol v stavku:
 - indikativ : konjunktiv - 42
 - konj. v hipotetični periodi - 42.2, pt 45.4
 - sosledica časov - 43
 - besedni red, S-V-O - 44.2
 - stava glagola na začetku - kast 44.2
 - relativna zveza - 44.6
- izpad medvokalnega soglasnika, lenizacija - 15.1.2
- pridevnik in prislov - 29
 - primernik in presežnik
 - enostavne, ohranjene oblike; MAGIS/PLUS - 29.1
 - tvorba prislova načina, *-mente* - 29.3
- samoglasniki, naglašeni - 14
 - fonetično/fonološko razločevanje - 14.1

po kvaliteti - 14.1
po kvantiteti - frl 14
 nenaglašeni
odpad in izpad (sinkopa) - 14.6

samostalni - 27

 fleksija samostalnika - 27.1
 ohranjanje sistema - rom, stfr. 27.1.1
 ostaline sklonskih oblik - 27.1.2
 osebni tožilnik - 27.1.3

 število - 27.2

 lat. nevtra na *-a* - 27.2
 romanski sam. na *-ora, -uri* - 27.2.2
 gli zii - it 27.2.2

 spol

el día, el/la mar - 27.4
 la primera ministra - 27.5

soglasniki - 15

 sonorizacija, lenizacija, izpad/odpad - 15.1
 palatalizacija dentalnih in velarnih soglasnikov - 15.2
 palatalizacija KA-, GA - alp 7.3, fr 15.2

končni soglasniki, *-s* kot morfem - frl 15, fr 15.4.2

rotacizem - rom 15.3.1, pt. 15.6

soglasniške skupine - 15.6

števniki - 30

 glavni - 30.1

 skladnja: *doužeece de studenți* - rom 30.1.1; do miza 'e berbices - sard
 vrstilni - 30.2

zaimki - 31

 osebni - 31.1

il padrone sono me - it 31.2

 za vljudno naslavljanje - 31.3

 svojilni - 31.4

los ojos se le llenaron de lágrimas - pt 31.4

 oziralni, *de cuyo nombre* - 31.5

VSEBINA

SPREMNA BESEDA.....	I
KRATICE, KRAJŠAVE, ZNAKI	III
SHEMA	VI
ROMANSKO JEZIKOSLOVJE.....	1
BALKANSKA ROMANŠČINA	7
✓ Dakoromanščina - Romunščina	15
✓ Dalmatščina	39
✓ Istriotščina	46
ITALOROMANŠČINA	51
✓ Italijanščina.....	51
✓ Sardščina	112
ROMANŠČINA V ALPAH	125
✓ Furlanščina.....	144
Gorica in Trst.....	154
GALOROMANŠČINA	157
✓ Francoščina	162
Kanadska francoščina	199
✓ Okcitanščina.....	202
✓ Gaskonjščina.....	214
✓ Frankoprovansalsščina	216

IBEROROMANŠČINA	223
✓ Kastiljščina	244
Mozarabščina	271
Judovska španščina	273
Ameriška španščina	274
✓ Katalonščina	283
Portugalščina	298
Galicijška portugalščina	311
Brazilška portugalščina	311
GUSTAVE FLAUBERT, MADAME BOVARY	315
BIBLIOGRAFIJA	329
BESEDNO KAZALO	337
STVARNO KAZALO	341
VSEBINA	344

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000260907

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

541019

ISBN 961-237-004-4

9 789612 370046